

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MAR PETYUN KELDANİ KİLİSESİ
YAZMA VESİKALARINDA
“DİYARBAKIR KELDANİLERİ”

Mehmet ŞİMŞEK

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Sait TOPRAK

Mardin 2016

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MAR PETYUN KELDANİ KİLİSESİ
YAZMA VESİKALARINDA
“DİYARBAKIR KELDANİLERİ”

Mehmet ŞİMŞEK

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Sait TOPRAK

Mardin 2016

TAAHHÜTNAME

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum Mar Petyun Keldani Kilisesi Yazma Vesikalarında “Diyarbakır Keldanileri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimi 1 (Bir) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2016

Mehmet ŞİMŞEK

ONAY SAYFASI

ÖNSÖZ

Çalışmanın ilham kaynağı, doğup büyüdüğüm şehrim Diyarbakır'ın sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve birikimi ile farklı dini topluluklara ev sahipliği yapmış olmasıdır. İlk çalışmalarımın konusunu oluşturan Süryanileri tanımış olmam, bu süreçte Keldanilerle ilgili ilk izlenimlerimin de oluşmasını sağlamıştır.

Bu çalışma, Diyarbakır Keldani Mar Petyun Kilisesi kütüphanesinde bulunan yazma eserler üzerinde yapılan uzun süreli bir mesainin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Başta Mar Petyun Keldani Kilisesi Vakfı Başkanı Yusuf Karadayı olmak üzere, yurt içinden ve yurt dışından pek çok bilgi seven insanın yardım ve katkılarıyla tezimizi belli bir aşamaya getirme imkânını bulabildik.

Yüzlerce sayfa yazma defter, belge ve varakların okunması sırasında karşılaştığım zorlukları çözmemde büyük desteğini gördüğüm Müderris Zeynel Abidin Çiçek'e öncelikle teşekkür ederim. Yurt dışında yayınlanmış çalışmalara ulaşmanın yanı sıra bilgi, belge ve görsel malzemelerle çalışmaya önemli katkı sağlayan Jan-Beth Sawoje'ye, arşiv belgelerinin kontrol edilmesinde Prof. Dr. Ahmet Taşğın'a, Arapça okumalarına yön veren Dicle Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Doç. Dr. Eyyüp Tanrıverdi, Prof. Dr. Abdurrahman Acar, Mardin Artuklu Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nesim Doru ve Doç Dr. Mehmet Alıcı'ya, teşekkür ederim. Katkılarından dolayı bölüm hocalarım Yrd. Doç Dr. Kutlu Akalın ve Yrd. Doç Dr. Zafer Duygu'ya teşekkür ederim.

Bu çalışmayı tez konusu olarak sunmak isteğimi kendilerine teklif ettiğimde olumlu karşılayan, tezin hazırlanması aşamasında, Osmanlıca arşiv belgelerin okunmasında gösterdiği bilimsel hassasiyet ve teşvik edici yaklaşımlarından dolayı tez danışmanım Doç Dr. Mehmet Sait Toprak'a özellikle teşekkürlerimi arz ediyorum.

Bu çalışmamı destekleyen Süryani dostlarımdan Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı Can Şakarer ve her belge içeriğini uzun yıllardır duygusallıkla paylaştığımız, sevgili Özcan Geçer'i anmam gerekecek.

Diyarbakır Keldani Kilisesi Vakıf Başkanı Yusuf Karadayı'nın kilise kütüphanesini kullanmama izin vermesi ve büyük cömertlikle paylaşmasının esas nedeni, temsil ettiği topluluğun şehirdeki geçmişini kendisinin de öğrenmek istemesiydi. İstanbul'daki Keldani topluluğunun bu çalışmaya kucak açması da çok önemliydi. Keldani Kilisesi Patrik temsilcisi Monsenyör Fransuva Yakan, Papaz Remzi Diril, Süryani Katolik Kilisesi Patrik vekili Horepiskopos Yusuf Sağ, İstanbul Keldani Kilisesi Vakıf Başkanı Yusuf Basmacı, topluluk üyelerinden Yusuf Seyrek, Tuntuş Mumcu hanımefendi başta olmak üzere tüm katkı sunanlara minnet borçluyum. Teknik destek konusunda her zaman içtenlikli yardımlarını gördüğüm Dr. Ömer Şimşek'e, tezin yazım hatalarının değerlendirilmesi açısından eleştirilerini aldığım Harbi Bakay ve Feride Alpaydın'a ayrıca teşekkür ederim. Olabilecek hatalardan dolayı da affınızı diliyorum.

Belgelerin ağırlıklı olarak Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarına ait olması, her iki dönemde de topluluğun durumunun ortaya konulmasında yeni ufukların açılmasına neden olacağına inanıyorum. Tezimize konu olan belgelerin tümünün sivil ve yerel olması en önemli iddiamız olduğunu belirtmek isterim. İki farklı dönemi kapsayan el yazması defterlerin, varak ve koçanların çoğunun kullanılmasında da olabildiğince seçici davrandık.

Mehmet Şimşek

Diyarbakır 2016

ÖZET

Bu çalışma, Diyarbakır Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde bulunan XIX. ve XX. yüzyıla ait yazma belgeler ışığında Diyarbakır Keldanilerini konu edinmektedir. Farklı dini sosyal toplulukların yaşadığı şehirde, geride bıraktıkları mekânların ve belgelerin maddi kültür belirteçleri olduğu kuşkusuzdur. Bu yazılı belgeler özelde belgelerin üreticilerinden bahsetmekte ise de, genelde hem şehrin sosyal tarihine ışık tuttuğu gibi bölge ve ülke tarihine de yeni bakış açıları kazandırmaktadır.

Diyarbakır Keldani Kilisesi'nde bulunan yazma belgelerin varlığı hakkında bilgi veren herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Belgelerin ortaya çıkarılmasında, uzun yılların vermiş olduğu karşılıklı güven hukuku etkili olmuştur. Belgeler, kilisenin halka açık olmayan kitaplığında bulunmaktadır. Topluluğun üretmiş olduğu belgeler (vaftiz, cizye, vakıf, ölüm defteri vs.) tasnifsiz olarak bulunmaktadır. Konu başlıkları ve süre sınırlılığı, belgelerin içerdiği bilgilerin zamanını belirlemekle birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere yaklaşık olarak iki yüz yıllık bir süreye ait bulunmaktadır.

Bu belgelerin dışında Keldaniler konusunda yapılmış tez, yayınlanmış kitaplar, ansiklopediler, internet ortamında yayınlanan bilgiler incelenmiştir. Genelde Keldaniler (Kadir Albayrak'ın çalışmaları dışında) özelde de Diyarbakır Keldanileri konusunda yazılı eserlerin olmaması en zorlu alan olmuştur. Genel konular içine serpiştirilen bilgiler ise yerelde üretilmiş belgelerde yer alan bilgilerden oldukça uzaktır. Diyarbakır'da topluluğun temsilcilerinin bir aile ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla, topluluğun büyük kısmının göç ettikleri İstanbul'daki Keldani Kilisesi yetkilileri ve üyeleriyle görüşmeler yapılmıştır.

Tez yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Kutsal Kitap'ta geçen Keldani kavramı üzerinde durulmuş ve bu bağlamdan hareketle, ilk defa XVI. yüzyılda Diyarbakır'da Keldani

Kilisesi'nin kurulmasından önceki Doğu Süryanileri ve sonrasında Keldani Kilisesi'nin durumu kronolojik olarak verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde kayıtları 1850'de tutulmaya başlanmakla birlikte, 1727 ve sonrasında başlayan ve 1882'ye kadar devam eden Keldani Kilisesi'ne ait vaftiz defteri verileri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde 1912'de düzenlendiği anlaşılan ve Diyarbakır şehir merkezinde bulunan mahallelerde Keldani topluluğunun yerleşim alanlarına göre nüfus kayıtları ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde 1881 ilâ 1900 yıllarına ait bedelât-ı askeriye (cizye) belgeleri kapsamında Diyarbakır Keldani topluluğunun sosyo-ekonomik durumu ele alınmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde Keldani Kilisesi Vakfı ile Çorbahanesi'ne ait vakıf defterleri incelenmeye çalışılmıştır. 1903'te kaleme alınan kilise vakıf defteri, kiliseye ait vakıflar konusunda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Çorbahane Defterinde ise 1929'dan itibaren bu vakfa ait bilgiler bulunmaktadır. Bu iki vakfın kayıtlarının devamı olan 1947 tarihli defterde vakıfların son durumlarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Bu çerçevede Keldani topluluğuna ait vakıfların yarım yüz yıllık durumu ele alınmaya çalışılmıştır.

Altıncı bölümde Keldani topluluğunun Osmanlı döneminde Diyarbakır'da bulunan eğitim kurumlarından olan Keldani Rüştîye Mektebi sınıf geçme defteri bağlamında Keldani topluluğunun eğitim yönü incelenmeye çalışılmıştır.

Yedinci bölümde 1882-1955 arası yılları kapsayan süreçte topluluk üyelerinin ölümlerinin kaydedildiği defterde yer alan kayıtlar çerçevesinde Keldanilerin durumları ele alınmaya çalışılmıştır.

Ekler kısmında ise, 1900 yılına ait bedelât-ı askeriye ve ölüm defterinin transkriptleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Keldani, Yazma belgeler, vaftiz, cizye, vakıf, eğitim, ölüm defterleri.

ABSTRACT

This dissertation examines the Chaldeans of Diyarbakır in the light of manuscripts of Diyarbakır Chaldean Church of Mar Pethion belonging to nineteenth and twentieth centuries. It is no doubt that the places and the documents that left behind them in the city they lived in where were tangible and cultural indicators of these different religious social communities. In this study was highly used as a data collection method such as scanning the archival original documents and records.

There is no work providing about the presence of manuscripts found in the library of the Chaldean Church of Diyarbakır. The law of mutual confidence that established many years ago has been effective in the uncovering of these documents. The manuscripts were at the bookshelf of not accessible to the public as unclassified. On account of the fact that the manuscripts were limited availability, they did not need to be classified. The titles and time limits were belonged to the manuscripts and date, and the time interval was approximately two century as stated above.

Apart from these documents, examined the thesis, published books, encyclopedias, various datum published on the internet about the Chaldeans. The most difficult process of the research was generally the lack of the works about Chaldeans (with the exception of Kadir Albayrak's studies), especially about the Chaldeans of Diyarbakır. The information scattered in general topics were very far away from the locally generated information. It is important to note that the representatives of the Chaldean society in Diyarbakır was limited with a family. It was consulted with the authorities of the Chaldean Church in İstanbul and also with its members those who immigrated here.

This thesis consists of seven chapters.

The first chapter focused on the term "Chaldean" mentioned in the Bible and by this contextual point, by the first time, the situation of East Assyrians before the

establishment of the Chaldean Church of Diyarbakır in the sixteenth century and then the situation of the Chaldean Church and all of these given chronologically.

The second chapter tries to examine the information gathered from the baptism records belonging to the Chaldean Church which commenced in 1850, but these records ranged from 1727 and continued until 1882.

The third chapter focuses on the records of the population. It is supposed to they were arranged in 1912 after the settlements of Chaldean society in the quarters located in the city center of Diyarbakır.

The fourth chapter discussed the socio-economic situation of the Chaldean society of Diyarbakır within the context of poll taxes between 1881 and 1900.

The fifth chapter examines the records of the Foundation of Chaldean Church and its soup house (in Turkish “çorbahane”). The records of the Church written in 1903 contain detailed informations about the foundations of the Church. There is the informations about this foundation in the soup house register from the beginning of 1929. There are also the records about final conditions of the foundations which a continuation of the records of these two foundations in a register dated 1947. In this context, an examination of the situation of a half century of the foundations of Chaldean society is presented.

The sixth chapter was investigated the educational aspect of the Chaldean society using the Chaldean junior high school’s (Rüşdiye Mektebi in Turkish) registration records for promotion to a higher grade.

The seventh chapter, it has try to be taken the situations of the Chaldean society within the frame of the records of death registrations of the members recorded between the years 1882 -1955.

There are the records of poll tax of 1900s and the transcriptions of death records of manuscript in the appendixs.

Keywords: The Chaldean Church of Diyarbakır, manuscripts, baptism, poll tax, foundation, education, the books of death registration.

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	I
ONAY SAYFASI.....	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
TABLO LİSTESİ	XIII
GRAFİK LİSTESİ	XV
KISALTMALAR	XVI
ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI	XVII
ÇALIŞMANIN SINIRLARI VE METOT	XVII
KAYNAKLARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	XVII
1. Vaftiz Defteri.....	XVIII
2. İkamet Alanları ve Hane Bilgileri Kayıtları	XIX
3. Vakıf Defterleri.....	XIX
3.1. Mar Petyun Kilisesi Vakıf Defteri.....	XIX
3.2. Çorbahane Defteri	XX
3.3. 1947 Varidat-ı ... Meryem Ana Kilisesi Defteri.....	XXI
4. Mar Petyun Kilisesi Varidat Defteri.....	XXI
5. Cizye Defterleri.....	XXII
6. Keldani Rüşdiye Mektebi Talebelerine Ait Numrolar Defteri.....	XXII
7. Keldani Kilisesi Ölüm Defteri	XXIII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	24
1. Tarihte Keldaniler ve Keldani Kilisesi	24
1.2. Keldani Kavramı	24
1.3. Keldani Dili	25

1.4. Keldanilerin Yaşadıkları Coğrafya.....	26
1.5. Hıristiyanlığın Keldanilerin Yaşadıkları Yerlerde Yayılması.....	26
1.6. Teolojik Farklılaşma	27
1.7. Konsiller ve Nesturilik.....	28
2. Diyarbakır'da Nesturi Kilisesi	29
2.1. Katolik Misyonerliği.....	30
2.2. Katolik Misyon Okulları.....	31
2.3. Nesturileri Bir Kısımının Katolikleşmesi	32
3. Yuhanna Sulaka Dönemi	34
4. Diyarbakır Keldani Kilisesi.....	36
5. Diyarbakır'a Yakın Yerleşim Yerlerinde Keldaniler	40
6. Yusufiler Dönemi.....	42
6.1. Patrik I. Yusuf.....	43
6.2. Patrik II. Yusuf Saliba Ma'ruf.....	44
6.3. Patrik III. Yusuf	45
6.4. Patrik IV. Yusuf Laazar Hindi.....	46
6.5. Patrik V. Yusuf Agustin Hindi	47
6.6. Diyarbakır'da Görev Yapmış Olan Keldani Metropolitleri.....	48
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
2. Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri.....	53
2.1. Diyarbakır Nüfus Kayıtları	53
2.3. Keldani Kilisesi'nde Bulunan Nüfusa Dair Bazı Evraklar	57
2.4. Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	77
3. Keldanilerin Yerleşim Alanları.....	77
3.1. Hasırlı Mahallesi.....	86
3.2. Şeyh Matar Mahallesi.....	89
3.3. Fatih Paşa Mahallesi	90
3.4. Kavvas-i Sağır Mahallesi	91
3.5. Şeyh Said Küçük Mahallesi	92
3.6. Hacı Osman Mahallesi	93
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	94

4. Cizye Belgeleri	94
4.1. Osmanlı'da Cizye Vergisi.....	95
4.2. Keldani Kilisesi'nde Bulunan Bedeli Askeri Belgeleri.....	96
4.3. Bedeli Askeri Belgeleri	99
4.3.1 A Belgesi	99
4.3.2. B Belgesi.....	102
4.3.3. C Belgesi	104
4.3.4. D Belgesi	110
4.3.5 E Belgesi.....	112
4.3.6. F Belgesi.....	114
BEŞİNCİ BÖLÜM	123
5. Vakıf Defterlerinde Keldaniler	123
5.1 İslam'da Vakıf Kurumu.....	123
5.2 Osmanlı'da Vakıf Kurumu.....	125
5.3 Keldani Kilisesi Vakıfları.....	128
5.3.1. Keldani Mar Petyun Kilisesi Vakıf Defteri	129
5.3.2 Kilise Gelir-Gider Defterine Göre Vakıfların Durumu	141
5.3.3 Çorbahane Defteri	144
5.3.4. Kilise Vakıflarına Ait 1947 Tarihli Defter.....	164
5.3.5. Kilisede Bulunan “Vakıf Konulu” Fetva Belgeleri.....	169
ALTINCI BÖLÜM	172
6. Diyarbakır Keldani Rüştüye Mektebi Defteri	172
6.1. Gayrimüslim Rüştüye Mektepleri.....	172
6.2. Diyarbakır'da Gayrimüslim Rüştüye Okulları	173
6.3. Diyarbakır'daki Gayrimüslim Rüştüye Okulları	175
6.4. Osmanlı Belgelerinde Keldani Öğrenciler.....	182
6.5. Keldani Rüştüye Mektebi Sınıf Geçme Defteri.....	183
6.6. Keldani İptidai Mektebi.....	198
6.7. Keldani Sıbyan Mektebi.....	201
YEDİNCİ BÖLÜM	204
7. Keldani Kilisesi Ölüm Defteri	204
7.1. Defterde Yer Alan Diğer Dini Topluluklar	206

7.2. Defterde Yer Alan Zaman Tanımları	207
7.3. Defterde Kullanılan Yazı Karakterleri.....	208
7.4. Kimlik Tanımlarında Kullanılan İfadeler.....	209
7.5. Dini Aidiyet Tanımları	211
7.6. Sosyal Statüye Ait Kayıtlar.....	212
7.7. Kayıtlarda Mekânlar	214
7.8. Diyarbakır'daki 1895 Ermeni Olayları ve Keldaniler	215
7.9. 1915 Olaylarının Keldani Topluluğunda Yansımaları.....	219
7.10. Ölüm Defteri Kayıtlarının Genel Bir Değerlendirmesi.....	222
BELGELER.....	226
SONUÇ.....	260
EKLER.....	264
EK 1. BEDELİ ASKERİ VERGİSİ DEFTERİ	264
EK 2. DEFTER'ÜL MEVTA (Ölüm Defteri).....	303
BİBLOGRAFYA.....	347
SÖZLÜKÇE	357

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Diyarbakır Şehir Merkezi Nüfusu (1870)	56
Tablo 2: Vergisi Belgelerinde (1885-1903) Hane ve Nefer Sayıları	57
Tablo 3: 1727-1882 Yıllarına Ait Vaftiz Sayıları	67
Tablo 4: Aile İsimleri ve Lakaplar	72
Tablo 5: Mekânsal Kimlik Tanımları	73
Tablo 6: Mesleklere Dayalı Kimlik Tanımları	73
Tablo 7: Geleneksel Şahıs İsimleri	73
Tablo 8: Geleneksel Olmayan Şahıs İsimleri	74
Tablo 9: Vaftiz Defterinde Adı Geçen Din Adamları	74
Tablo 10: Mahallelerin (Hane ve Birey) Genel Durumu	82
Tablo 11: Mahallelere Göre Yaş Ortalamaları	84
Tablo 12: Hasırlı Mahallesi Bekâr Hane Reislerinden Bazıları	87
Tablo 13: Ailelerin Belgelerdeki Kayıt Şablonu	88
Tablo 14: Hasırlı Mahaltesinde Önde Gelen Bazı Aileler	89
Tablo 15: Hasırlı Mahaltesinde Önde Gelen Bazı Aileler	90
Tablo 16: Fatih Paşa Mahaltesinde Önde Gelen Bazı Aileler	91
Tablo 17: Kavvas-i Sağır Mahaltesinde Önde Gelen Bazı Aileler	92
Tablo 18: Bedeli Askeri Vergisi Teslimat-Borç Tablosu (1881-1884)	103
Tablo 19: Şehir Dışında Olanların Bedeli Askeri Borçları (1884-1893)	105
Tablo 20: Vefat Etmiş Olanların Vergi Borcu Tablosu (1300-1309)	108
Tablo 21: Bedelât-ı Askeriye Defteri 1303 (1887)	110
Tablo 22: Bedelât-ı Askeriye Defterinin İlk Kayıtları 1304 (1884)	113
Tablo 23: 1885-1903 Yıllarına Ait Bedeli Askeri Vergisi Ödeme Belgeleri	122
Tablo 24: Keldani Kilisesi Vakıf Defteri	133
Tablo 25: Kilise Vakıf Defterindeki Hane (ev) Vakıfları	138
Tablo 26: Kilise Vakıf Defterinde Kayıtlı Olan Diğer Gayrimenkuller	139
Tablo 27: 1899-1904 Yıllarında Vakfa Ait Gayrimenkul Sayısı	142

Tablo 28: Vakıfların 1318 (1902)'deki Kiracıları	143
Tablo 29: Çorbahane Vakfının Gayrimenkullerinin Durumu	147
Tablo 30: Çorbahane Vakfı Gayrimenkullerinin Bulunduğu Yeler	151
Tablo 31: Çorbahane Vakfına Ait Emitalar	154
Tablo 32: Çorbahane Vakfına Ait Demirbaş Eşyalar	156
Tablo 33: Çorbahane Vakfının 1934'teki Gayrimenkullerinin Durumu	162
Tablo 34: Keldani Kilisesine Ait Vakıfların 1947'deki Durumu	166
Tablo 35: İkinci ve Üçüncü Sınıf Öğrencileri	184
Tablo 36: Birinci Sınıf Öğrencileri	186
Tablo 37: Sınıf-ı İhtiyat (hazırlık sınıfı) Öğrencileri	186
Tablo 38: Sınıf-ı Perakende Öğrencileri	187
Tablo 39: Ders Sayıları ve Devam Değerlendirmesi Yapılan Dersler	187
Tablo 40: Sınıf Düzeyine Göre Keldanice Dersi Performansları.....	191
Tablo 41: İptidai Mektebi İmtihan-ı Umumide Kazandıkları Mükâfatlar	199
Tablo 42: Keldani Sıbyan Mektebi İmtihan-ı Umumisi (1920-1921)	202
Tablo 43: Ölüm Defterinde kayıtlı bulunan diğer topluluklar	207
Tablo 44: 1895 Olaylarında Ölen Keldaniler	218
Tablo 45: Kayıtlarda Kullanılan Mekân Adları	224
Tablo 46: Kayıtlarda Adı Sıklıkla Geçen Aile İsimleri.....	224
Tablo 47: Cinsiyet Bağlamında Ölüm Kayıtları (1882–1955).....	225

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Beş Yıllık Aralıklı Vaftiz Sayıları (1727-1879)	68
Grafik 2: Cinsiyete Göre Vaftiz Sayıları (1727-1882)	69
Grafik 3: 1826 Depremi ve 1828 Veba Salgını	71
Grafik 4: 1848 Veba Salgınının Etkisi	71
Grafik 5: 1851 Kolera Salgını	72
Grafik 6: Mahallelere Göre Nüfus Dağılımı	84
Grafik 7: Mahallelere Göre Hane Sayısı	85
Grafik 8: Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayısı	85
Grafik 9: Mahallelere Göre Hanelerdeki Çocuk Sayıları	86
Grafik 10: Hasırlı Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı	88
Grafik 11: Şeyh Matar Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı	90
Grafik 12: Fatih Paşa Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı	91
Grafik 13: Kavvas-i Sağir Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı	92
Grafik 14: Şeyh Said Küçük Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı	93
Grafik 15: 1892-1896 yıllarına ait ölüm kayıtları	217
Grafik 16: 1912-1916 Yıllarına Ait Ölüm Kayıtları	221
Grafik 17: Cinsiyete Göre Ölüm Kayıtları	222

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Diyarbakır Suriçi yerleşmesi	79
Harita 2: Suriçi'nde Keldanilerin Yerleşik Buldukları Alanlar	80

KISALTMALAR

BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. MKT.	Dâhiliyye Mektubi
DH. TMİK.	Dâhiliye Tesiri Muamelat ve Islahat Komisyonu
Ed.	Editör
h.	Hicri
İ. HR.	İrade Hariciye
İ.Ö.	İsa'dan Önce
İ.S.	İsa'dan Sonra
MF. MKT.	Maarif Mektubi
m.	Miladi
r.	Rûmi
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	Türk Tarih Kurumu

ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Amacımız, özelde Diyarbakır Keldanileri hakkında belgelerle desteklenmiş bir çalışmanın ortaya konulabilmesidir. Diyarbakır merkezli olarak Keldani topluluğunun durumunu, yine adı geçen topluluk tarafından üretilmiş olan belgeler çerçevesinde ele alıp, Diyarbakır Keldanileri hakkında genel ve güvenilir bir durum tespiti yapabilmektir. Ulaştığımız belgelerin içeriğine göre topluluğun demografik yapısı başta olmak üzere, Diyarbakır'daki yerleşim alanları, sosyal ve ekonomik durumları hakkında genel bir perspektifi ortaya koyabilmektir.

Belgeler ışığında Keldani topluluğunun toplumsal belleğini oluşturan kurumların (kilise, okul, vakıf vd.) kendi iç işleyişi sonucunda oluşturulan belgelerde, gündelik yaşamlarından, döneminin yönetsel merkezindeki idari ve sosyal yapıda yaşanan değişimlere olan uyum ve katkılarını da ortaya koyabilmektir.

ÇALIŞMANIN SINIRLARI VE METOT

Ele alınacak belge ve kaynakların konu çeşitliliği (vaftiz, cizye, vakıf, eğitim, ölüm vs.) nedeniyle, çalışmanın konu sınırlarını, belge içeriği ile belirlememizi zorunlu kılmıştır. Zaman sınırlılığı ise yine belgenin ait olduğu süre açısından belirlenmiştir.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak, arşiv önemine sahip belgelerin taranması yöntemi ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Belgelerin incelemesi, belgede ortaya konulan bilgilerin olabildiğince diğer belgelerle ilişkilendirilebilmesi anlamında verilerin toplanması, derlenmesi ve elimizdeki belgelerdeki bilgilerin, olabildiğince diğer arşiv belge ve bilgileriyle teyidi yöntemi ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Belgelerden elde edilen bilgilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yönelik tablo ve grafikler oluşturulmuştur.

KAYNAKLARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Belgelerin güvenilirliği konusunda en önemli gerekçemiz, belgelerin tümünün orijinal el yazmaları olmasıdır. Belgelerin fiziksel özellikleri, defterlerde ve belgelerde kullanılan yazı kaligrafisi, kullanılan yazı malzemeleri (mürekkep, kağıdın fiziksel durumu vd.) ve yazılı belgelerin birçoğunun dönemine ait filigranı taşınması, belgelerin onaylı ve yeri geldikçe değerli pul ile desteklenmesi gibi

özellikleri bunların herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak düzeyde güvenilirliği yüksek olduğunu göstermektedir.

Belgelerin kullanıldığı ilk tarihler itibariyle de döneminin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişme ve değişimlerine uygunluğunu tespit edebilmekteyiz. Örneğin cizye olarak tanımlanan verginin, Tanzimat'ın ilanından sonra 1855 yılı itibariyle *cizye* ibaresi yerine ikame edilen *bedeli askeri* veya *bedelât-ı askeri* ibaresinin belgelerde, aynı zamana uygun olarak kullanım değişikliğini yürürlüğe koymuş olması, idari uygulamalardaki değişikliklere tamamen uyulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Belgelerin tarafsızlığı veya tarafsızlığı konusundaki en önemli dayanağımız, belgelerin tamamının topluluk içi yönetim ve kontrol çabalarına yönelik işlemlere dönük olarak oluşturulmuş olması ve tamamen yerel ve bağımsız bürokratik çabaları ifade etmiş olmasıdır. Bu belgelerin şehirde bulunan yabancı misyon şeflikleri tarafından hazırlanmamış olması, belgeleri onaylayan kişi ve makamların tamamen topluluk üyeleri olması ve bu idari ve ruhani görevlilerinin başta olmak üzere, farklı zamanlarda üretilmiş farklı konulardaki belgelerde topluluk üyelerinin ve ruhanilerinin diğer belgelerle de teyidinin yapılabilmesi tarafsızlığının ve güvenilirliğinin önemli kanıtlarıdır. Çalışmamızda esas aldığımız yazma eserlerin kısaca tanımları;

1. Vaftiz Defteri

Söz konusu vaftiz defteri Arapça olarak yazılmıştır. Toplam 267 sayfa olup, bunun 195 sayfası kullanılmıştır. Kullanılmayan 72 sayfa olabilecek vaftizlerin işlenmesi amacıyla boş bırakılan sayfalarıdır. Her sayfa 2 sütun ve 7 satır olmak üzere 14 adet vaftiz kaydının yazıldığı 14 adet şablon kutucuğuna bölünerek hazırlanmıştır. Bazı sayfalardaki bu kutucuklar ikiye ayrılarak her hanede ikiye bölünerek 28 kişilik kayıtlar da oluşturulmuştur. Vaftiz Defteri, 1727 tarihinde başlayıp 1882 tarihinde biten, toplamda 2664 kişiye ait vaftiz kayıtlarından oluşmaktadır. Defterde vaftiz edilen çocukların isimleri alfabetik isim sırasına uygun olarak düzenlenmiştir. Biten harfin devamında birkaç sayfa boş bırakılmıştır. Kayıt işlemi sırasında alfabetik olarak takip eden harf ile başlayan diğer vaftiz kayıtlarına geçilmiştir. Vaftiz olanın ebeveyni, vaftiz olanın ismi, vaftiz işlemi yapan din adamının adı, vaftiz babası

veya annesinin adı belirtilmiştir. Aynı şekilde çoklu doğumlar da kayıt altına alınmıştır.

2. İkamet Alanları ve Hane Bilgileri Kayıtları

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde homojen olarak Keldanilerin ikamet ettikleri mahallelere rastlanmamaktadır. Ancak Suriçi yerleşmesinde bulunan 42 adet mahalleden 6 tanesinde Keldanilerin yerleşik bulduklarını bizzat Keldani Kilisesi'ne ait el yazması kayıtlarından anlamaktayız. Belgelerde kayıtlı bulunan en geç tarih 1913 yılı olmuş olmasından dolayı kayıt işleminin bu tarihte yapıldığını anlamaktayız. Bu konuda diğer topluluklara ait belgelere ulaşılmamış olmasından dolayı, bu mahallelerde ikamet eden Keldanilerin diğer dini gruplara oranını tespit edebilmek mümkün olmamaktadır.

Mevcut belgeler 6 mahalle esas alınarak hazırlanmıştır. Belgenin hazırlanış amacını, yazım tarihi ve yazımda görevli olanların kimler olduğu belirtilmemiştir. Belge Osmanlıca olarak yazılmıştır. Belgeler; Hasırlı Mahallesi 10, Şeyh Matar Mahallesi 10, Fatih Paşa Mahallesi 3, Kavvas-i sağır Mahallesi 3, Şeyh Said Küçük ve Hacı Osman Mahallesine ait olanları ise birer varaktır. Belgelerin tamamı 20 x 29 cm ebadında olup sayfaları sarı renk çizgisiz kâğıt görünümüne sahiptir. 6 mahalleye ait olan belgelerden sadece Hasırlı Mahallesine ait olanı tek dikişlidir. Diğerlerine ait varaklar dağınık vaziyettedir. Varakların devam eden sayfalarının tespitinde hane numarası sayıları dikkate alınmak suretiyle ve bazı sayfalarda tekrar edilen mahalle isimleri dikkate alınarak mahalleye ait belgeler bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3. Vakıf Defterleri

3.1. Mar Petyun Kilisesi Vakıf Defteri

Bu defter, Diyarbakır şehir merkezinde bulunan Keldani topluluğuna ait vakıfların listesini içermekte olup, görünüşü itibariyle diğer kayıtlarda olduğu gibi burada da muhasebe kayıt defteri kullanılmıştır. Defterde Arapça ve Osmanlıca birlikte kullanılmıştır. Defterde kilisenin hissedar olduğu veya tamamen kiliseye bırakılan vakıflar ile kilise hissesi bulunmayan sadece fakirlere veya gelirinin ayınlara ait olduğunu belirten vakıf kayıtlarını da içermektedir. Kilise vakıf

defterinin Diyarbakır'da ikamet etmiş son Keldani Metropoliti Süleyman Bar Sabbağ (d. 1865- ö. 1923) tarafından oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin Diyarbakır ve Silvan Metropoliti Süleyman Bar Sabbağ tarafından kaleme alınan bu defterde, topluluk üyelerinin Kilise, Çorbahane ve diğer özel vakıflara yaptıkları ve yapacakları bağışların önemi ve gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, dini açıdan vakıf çabalarının yüceltilmesini içeren ibareler bulunan defter 10 sayfadan oluşmaktadır. Defterde, daha önce yapılmış vakıflar ile adı geçen metropolitin döneminde oluşturulan vakıflara ait kayıtlar bulunmaktadır.

Adı geçen metropolit, vakıfların amacını inanç noktasında ele alarak, bu alanda vakıf defterinin girişinde ana başlıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Bilindiği üzere, Müslümanlar tarafından oluşturulan vakıfların vakıf senetlerinde, vakfin amaçlarına uygun olarak kullanılması ve devamının sağlanması noktasında gereken özenin gösterilmesi için uyarılar ve buna muhalif davrananlara ise beddua faslı getirilmiştir. Bu giriş bölümü (dibace) ile Müslüman vakıfları arasında bu açıdan bir paralellik kurmak mümkün gözükmemektedir.

3.2. Çorbahane Defteri

Görünüşü itibarıyla diğer yazma defterlerden daha hacimli bir defterdir. Ancak içerisinde sadece 1929 yılı ve sonrasında Kasım 1930'a ait kayıtlar bulunmaktadır. Yazım dili olarak Osmanlıca kullanılmıştır. Defter karşılıklı sayfalarıyla muhasebe defteri görünümünde olup, 3 Teşrinisani (Kasım) 1930 tarihine kadar kullanılmış ve sonlandırılmıştır. Defter muhteviyatı Çorbahane olarak tanımlanan vakfa ait olup, Çorbahane Vakfı'na kayıtlı bulunan gelir-gider faaliyetleri (dükkân, hane ve arazilerden elde edilen kira gelirleri yanında, bu gayrimenkullerin bakım ve onarım masraflarını içeren malzeme, işçilik ücretleri, fakir ailelere tahsis edilen haneler, fakir ailelere ödenen nakdi yardımları) kayıt altına alınmıştır. Çorbahane Vakfı'nın gelirleri ile Mar Petyun Kilisesi'nde görevli bulunan din adamı, zangoç, temizlikçi (kapıcı) aylıkları da karşılanmış ve bu giderler kayıt altına alınmıştır.

Defter sayfaları numaralandırılmış olup, 35. ve 55. sayfaları yukarıda belirtilen hususlar için vakfin gelir-giderlerini göstermek için kullanılmıştır. Defterin 183 ilâ 259'uncu sayfaları arasında Çorbahane Vakfı'na ait 56 adet dükkân ve

hanenin kiracılarının isimleri kaydedilmiştir. Ayrıca kiralama işleminin başladığı gün ve kiralama süresi ile gayrimenkulün Diyarbakır'da hangi mahalle ve çarşıda bulunduğu da aynı sayfada belirtilmiştir. Defterin son sayfalarına Çorbahane'de bulunan demirbaş malzemelerinin sayı ve çeşitleri kaydedilmiştir. Bu sayfalar vakıf mütevellisi tarafından imzalanmıştır.

3.3. 1947 Varidat-ı ... Meryem Ana Kilisesi Defteri

Defterin dili Arapça ve Osmanlıcadır. Toplam 303 sayfadır. Defter muhteviyatında başlangıcında 1948'de açılan *Yetimhanedeki Varidat* başlığı ile bilgiler verilmekte ve defter 1945'e ait Kilise Vakfı'na ait dükkânların şehirdeki yeri, kiracısı, kira miktarı, kira sözleşmesinin başladığı tarihi gösteren kayıtlar mevcuttur.

4. Mar Petyun Kilisesi Varidat Defteri

Vâridât defteri, Mar Petyun Kilisesi'nin yıllık gelir giderlerinin işlendiği defter olup, giriş yazısında; *21 Ramazan 1315 tarihine musadif 1 Şubat 1313 ve 13 Şubat 1898 tarihinden itibaren Mar Petyun Kilisesi'nin Varidat-ı Umumiyesi mübeyyen müceddeden tutulan muhasebe defteridir. Dükkân ve hanenin kiralari Ramazan iptidasından itibaren,* ifadesi yer almaktadır. Yazım dili çoğunlukla Osmanlıca olup bazı sayfalarında Arapça ibareler kullanılmıştır.

Defterin içeriğinde kiliseye bağlı vakıf gayrimenkullerinin yanı sıra, vaftiz, nikâh, ölüm, anma ayinlerinde alınan ücretler kaydedilmiştir. Toplam 58 sayfadır ve sayfalarda ortalama 30 satır işlenmiştir.

Defterde 21 Ramazan 1315/13 Şubat 1898 tarihinden başlanılarak, kilise içerisinde bulunan yardım sandıklarının (sadaka kutusu) gelirleri ile 'imad (vaftiz), berax-kantara (nikâh/sağdıçlık) ve cenaze işlemleri sonrasında kiliseye ödenen ücretler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Pazar ayinleri sonunda topluluğun vermiş olduğu sadakalar (pazar tabağı) ve kiliseye ait vakıf gayrimenkullerinin (hane, dükkân, arazi, dutluk vs.) gelirleri kaydedilmiştir. Defter iç muhasebe defteri görünümündedir. Defterin sağ sayfasında giderler, sol sayfasında ise gelirler belirtilmiştir. Defterin 1 Nisan 1319 (14 Nisan 1903) tarihi itibarıyla tasdik edildiği anlaşılmakta ve bu tarihten sonra herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

5. Cizye Defterleri

Keldani Kilisesi kütüphanesinde cizye vergisine ait iki kapak arasına alınmış iki adet müstakil cizye defteri mevcuttur. Bu iki defterden birincisi 1316 (1900) senesine ait *bedelât-ı askeriye defteri* başlıklıdır. Defter oldukça düzenli ve sayfa bütünlüğü muhafaza edilmiştir. Kayıtlar 1 Aralık 1316 (14 Aralık 1900) tarihinde başlamış, neredeyse günü gününe tutulmuştur. Defter, 49 sayfadan oluşmaktadır. Dili Osmanlıcadır.

İkincisi cizye defteri müsvedde olarak kullanılmış, 1318 (1902) ve 1319 (1903) yıllarına ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu defterin birinci cizye defterinden farklı olan özelliği, aile mensubiyetlerine dikkat edilerek (aynı aileden olan birader, torun, oğul) defter sayfasında biri birine yakın yerlerde olacak şekilde kaydedilmiş olmasıdır.

Defter görünümünde olmayan, sayfalar halinde bulunan ancak kağıt ve yazı kaligrafisi açısından bir bütünlüğü olduğu, sayfa sonundaki rakamsal ifadelerle takip edilebilen varaklar mevcuttur. Bunları alfabetik olarak isimlendirdik. 6 adet defteri incelemeye çalıştık. Genelde, bütün defterlerin sayfa ve defter sonlarında izahatta bulunularak dönemi içerisinde bakiye miktarları toplam olarak ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan muhasebe çalışmasının takdim edildiği metropolit ve Mal Sandığına teslim eden kişinin adları zikredilmiştir. Bu belgelerin yanında, cizye ödemeleri ve diğer ödemelere ait 324 adet ödeme belgesi mevcuttur.

6. Keldani Rüşdiye Mektebi Talebelerine Ait Numrolar Defteri

1918-1919 Eğitim öğretim yılına ait kayıtlarla başlayan defter muhteviyatı, 1922-1923 yılına kadar devam etmektedir. Defter 97 sayfadır. Bu sayfalar karşılıklı olarak numaralandırılmıştır. Karşılıklı olan bu sayfaların 41 adedinin çift taraflılığı muhafaza edilmiş olup, diğer sayfaların karşılığı bulunmamaktadır. Defter Osmanlıca yazılmıştır. Defterde öğrencilerin isimleri, döneme ait ders çeşitleri, öğrencilerin almış oldukları notların rakamsal değerleri ile iki aylık süreler sonunda yapılan değerlendirmelerdeki sınıf sıralaması ile genel sınav notları ve davranış değerlendirmeleri yazılı olarak belirtilmiştir. Öğrenci kitlesi, doğal olarak Keldani topluluğu üyesinden oluşmaktadır. Ancak farklı inançlara mensup bazı öğrencilerin de bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu öğrencilerin isimleri ve muaf tutuldukları dersler dikkate alındığında Keldani topluluğundan olmadıkları anlaşılabilir.

7. Keldani Kilisesi Ölüm Defteri

1882'den başlayıp 1955'te biten defterde 1135 kişinin ölüm kaydı, genellikle ölüm nedenlerine de atıf yapılarak kaydedilmiştir. Defterdeki sayfalardan 52 adedi kullanılmıştır. Defterin başlangıcındaki kayıtlarda sadece Diyarbakır şehir merkezinde bulunan Keldani topluluğu üyelerinin esas alındığı belirtilmiştir. Buna karşın 1909 senesinde bir Ermeni Katolik, 1914 senesinde de bir Rum Katolik ibareli kayıt bulunmaktadır. Ayrıca, 1915'ten sonra, farklı kilise mensuplarının ölüm kayıtları da deftere işlenmiştir. Ermeni Atik (Gregoryen-Ortodoks) 23, Ermeni Katolik 10, Rum Katolik 8, Süryani Katolik 4, Süryani Yakubi 2 olmak üzere, defter içeriğinde toplamda 47 adet diğer kiliselere mensup bireylerin ölüm kayıtlarıyla birlikte, toplamda 1135 adet ölüm kaydı bulunmaktadır. Defterdeki kayıtlarda ölüm tarihleri gün, ay ve yıl olarak belirtilmiştir. 23 ölüm kaydında ölüm olayının nedenleri (düşerek, yanarak, hastalık vs.) not edilmiş, 14 ölüm vakasının nerede (hapishanede, askerlik esnasında vs.) meydana geldiği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca 28 kayıta da, ölenin yaşı ay veya yıl olarak verilmiş, bununla birlikte ölenin doğum tarihi; gün ve saat olarak da verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Tarihte Keldaniler ve Keldani Kilisesi

Diyarbakır Keldanileri konusuna geçmeden önce; Keldani isimlendirmesi üzerinde yapılan tartışmalara ana hatlarıyla değinildikten sonra, Doğu Hıristiyanlığı, Nestorios ve Nesturilik konusunda yapılan tartışmalara kısaca değinildikten sonra da Keldani Kilisesi'nin ortaya çıkışı ve Diyarbakır Keldanilerinin durumu ele alınmaya çalışılacaktır.

Keldaniler konusunda ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda en dikkat çekici isim olan Kadir Albayrak;¹ tez, kitap ve makalelerinde Keldanileri çok yönlü olarak ele alıp ortaya koyarken, Keldani kavramını da tartışmıştır. Albayrak, Keldani kelimesinin yapısı, etimolojisi ve anlamları konusundan ortak bir görüş birliğinin bulunmadığını belirterek, bu konuda dilbilimcilerin ve araştırmacıların bulguları ile konuya derinlik kazandırmaya çalışmıştır.²

1.2. Keldani Kavramı

Buna göre *Keldani* kelimesinin geçtiği kutsal metinlerin ilki Tevrat'tır. Bu metindeki kullanılış şekli *Kasdim* şeklindedir. Kelime bir etnik grubun isim babası olarak tarif edilerek, Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un çocuklarından birisi olan *Kesed*'e bağlanmaktadır. Albayrak, kelimenin Aramice şekli olan *Kasdai* ve *Kasdaya*'nın İbranice kökenli olmadığına vurgu yapmaktadır. Kelimenin Eski Ahit'in İ.Ö. 270'de başlanılan Yunanca tercümesinde ve diğer Yunan kaynaklarında Khaldaioi ve Rabbirik (Ortaçağ başlarında hahamların kullandığı İbranice) metinlerde *Kaldiyyim* ve *Kaldaei* şeklinde literasyona uğradığını belirtmektedir. Akadçanın linguistik özelliklerinden dolayı *Kasdai* kelimesindeki “ s ” harfi düşerek onun yerine “ l ” harfi

---

¹Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*, Vadi Yay. Ankara, 1997; Albayrak, “Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1), 2001; Albayrak, “Keldaniler” mad. *TDVİA*. Cilt XXV. ss. 208-210; Albayrak, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, Akli Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu, Babil-Keldani-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri*. “Keldaniler” 1. Cilt. Ed. Ali Osman Kurt, 1. Baskı, İnsan Yay. İstanbul 2015, ss. 857-878

²Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*, ss. 22-32

geçerek *Kaldai* halini almış ve bu şekilde Tevrat metinlerine geçtiği tespiti yapılmaktadır.³

Tevrat ve bölümlerinde Keldanilerle ilgili birçok ifade bulunmaktadır. Keldani Kralı Nebukadnessar'ın Kudüs'ü işgal etmesi ve Yahudileri Babil'e sürgüne göndermiş olması gibi tarihte yaşanmış vakalardan dolayı İbranilerin Keldanilerle yakın temasları olmuştur.⁴ Burada en dikkat çeken durum, Keldanilerin savaşçı ve cezalandırıcı kişilikleri yanında sihirbaz ve büyücülükteki özelliklerinden bahsedilmiş olmasıdır.⁵

Keldani kelimesinin Aramice şekli *Kasdai* ve *Kasdaya*'dır. Türkçede *Kaldeliler* veya *Keldaniler* diye anılan bu kavimden, Arapça kaynaklarda *Keldâniyyûn* diye söz edilmektedir. Yunancadaki *Khaldaioi* kelimesi, münecim ve sihirbaz anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime, İskender'in ölümünden sonra Yunan ve Romalı yazarlar tarafından münecim ve kâhinleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁶

Buna mukabil İncil ve bölümlerinde Keldanilerden pek bahsedilmemektedir. Matta İncil'inde⁷ bahsedilen yıldız takipçilerinin⁸ Eski Babil, yıldız bilimi konusunda gelişerek, yıldızların hareketlerini yorumla dönüştürmüş bir grup üyeliğinden bahsedilmektedir. Bu konuyla ilgilenen Babil yerleşimcileri olan Keldanilerin tanımlaması da yıldız bilimci, kehanette bulunan kişiler anlamına geliyordu. Bir olasılıkla Doğudan yola çıkan ve bir yıldız takip ederek Beytlehem'e gelen ve İsa'ya tapınan yıldız bilimciler (mğuşe) de Keldanilerin yaşadığı bölgeden geliyorlardı.⁹

1.3. Keldani Dili

Mezopotamya Hıristiyanları Arami dilini ortak dil olarak kullanmışlardır. Antik çağda, bu Sami dil, Petra'dan Pers ülkesine kadar bütün Ortadoğu'da yaygınlaşmıştı.¹⁰ Dilleri Aramice olan Keldaniler'in konuştuğu lehçe, Yeni Babil

³Albayrak, "Geçmişten Günümüze Keldani Kilisesi" s. 109

⁴Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*, s. 45-46

⁵Albayrak, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, "Keldaniler" s. 362

⁶Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*, s. 207

⁷Matta İncili 2:1-2

⁸Matta 2:1 "İsa'nın Kral Hirodes devrinde Yahudiye'nin Beytlehem kentinde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Yerusälime gelip şöyle dediler, Yahudilerin Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğu'da onun yıldızını gördük ve ona tapınmaya geldik."

⁹Joseph Molitor, *Keldaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, çev. Erol Sever, Yaba Yay. İstanbul 2004, s. 9

¹⁰David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular; I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yay. İstanbul 2007, s. 30

döneminde gelişme ve yayılmasını sürdürmüş ve Babilonya'nın ortak dili olan Akadça'nın yerini almıştır. Eski Ahit onların dilinden bahsetmektedir.¹¹

Aramice, Asurlular ve Babilliler zamanında Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Anadolu'da yaşayan halkların İ.Ö. VII. yüzyıldan itibaren yasa, edebiyat, konuşma ve ticaret konularında ortak diliydi. Bu nedenle Aramice konuşuyor olmaları onların köken olarak Arami oldukları anlamına gelmemektedir.¹² Günümüzde Keldaniler, Süryanicenin Doğu lehçesini konuşmakta olup, Batı Süryanice lehçesiyle fazlaca bir farkı bulunmamaktadır. Süryanicenin Serto ve Estrangelo olarak adlandırılan yazı şekillerinden daha çok Estrangelo'yu kullanmaktadırlar.¹³

1.4. Keldanilerin Yaşadıkları Coğrafya

Günümüzde *Güneydoğu Anadolu Bölgesi* olarak tanımladığımız coğrafya geç antikite veya erken ortaçağ dönemlerinde *Mezopotamya*'nın kuzeyini teşkil ederdi. Greklerin *iki nehir arası* anlamına gelen bu Mezopotamya terimi ise, kaynaklarını Doğu Anadolu bölgesi dağlarından alan Fırat ile Dicle nehirlerinin suladığı iki büyük nehrin arasında kalan arazileri tanımlamaktaydı. İnsanlık tarihi boyunca bereketli toprakları sayesinde toplulukların ilgisini çekmiş ve göç almış hâl böyle olunca da bu bölgede mücadeleler de hiçbir zaman bitmemiştir.¹⁴ Keldani aşiretleri İsa'nın doğumundan bin yıl kadar önce, güneyden ve batıdan gelerek Güney Mezopotamya'ya Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁵

1.5. Hıristiyanlığın Keldanilerin Yaşadıkları Yerlerde Yayılması

Hıristiyanlıktan önce Mezopotamya'da, giderek birbirine karışan ve tümü aynı Sâmi kökene dayanan milletler yaşamıştır.¹⁶ Mezopotamya ve Kalde Kilise geleneği, bu bölgelerin Hıristiyanlaşma tarihini Havari Aziz Tumas ve arkadaşları olan Aday ve

¹¹Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Cilt 1, Yaylacık matbaası, İstanbul 1987, s. 41

¹²Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyıl'da Nesturiler, (İdari, Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)* Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta 2009, s. 5

¹³Süryanca için detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak-Mehmet Çelik, *Süryanca Dilbilgisi*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, ss. 2-17

¹⁴Süha Konuk, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin III-VII. Yüzyıllardaki Tarihi Coğrafyasına İlişkin Erken Ortaçağ Kaynakları" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, s. 175

¹⁵Molitor, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, İstanbul 2004, s. 9

¹⁶Hakan Olgun, "Asurî Göçleri ve Kimlik Arayışı" *Milel ve Nihal*, İnanc, Kültür ve Mitoloji Dergisi, cilt 5 sayı 3 Eylül-Aralık 2008, s. 270

öğrencileri Aggay ile Mara'nın bölgede yaptıkları çalışmalara kadar geri götürürler. Havarî Tumas ve arkadaşlarının Süryani Kiliselerinin başlangıcı sayılmaktadır.¹⁷

Asur ya da Süryani geleneklerine göre Mezopotamya'da Hıristiyanlığın kuruluşu ve yayılması havariler dönemine kadar dayanmaktadır. Hatta bazıları Edessa'nın (Urfa) Hıristiyanlaştırılmasını, Hz. İsa'nın sağlığında gerçekleştiğini bile iddia ederler.¹⁸ Sonuç olarak Doğu Kiliseleri başta Antakya Kilisesi, Nesturi Kilisesi ve Keldani Kilisesi, kendilerini Asur-Arami kökenine bağlayarak, bu bölgede Hıristiyanlığın yayılmasını esas alan üç söylence türetmişlerdir. İlk söylence, üç müneccim ve onların yeni doğmuş İsa'yı ziyaretleri, ikincisi Edessalı Kral Abgar öyküsü ve sonuncusu da Havarî Aziz Tumas'ın işleridir.¹⁹

1.6. Teolojik Farklılaşma

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olması, Hıristiyanlar üzerindeki dini baskıları sona erdirmiş, fakat bu kez de baskıcı ortamda ötelenmiş olan teolojik bölünmeler sorunu ortaya çıkmıştır. İsa Mesih'in çift tabiatlı (diofizit) ya da tek tabiatlı (monofizit) olduğuna yönelik kristolojik tartışmalar, bu teolojik bölünmenin kaynağını oluşturmaktadır. Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'nin özerk bir kilise haline gelmesine kadar uzanan konsiller zincirinde, öncelikle 431'deki Efes Konsili'ne kadar İsa'nın tabiatı üzerinde şiddetlenen tartışmalar, Antakya Kilisesi

¹⁷“Yetmiş iki haberciden biri olan Aday, Urfa'dan yola çıkarak, öğrencileri Agai ve Mari ile birlikte Hıristiyanlığı vaaz ettiler. Bir başka söylenceye göre, Mari, Agai'nin ölümünden sonra, yalnız başına Mezopotamya'ya gelir ve bu arada öğrencisi Tuma'nın Pers ülkesinin kuzeydoğusunda şehit edildiğini öğrenir. Tarihsel gerçek ise, Hıristiyan inancının en erken II. Yüzyılda eski ticaret ve yolculuk yolları üzerinden, yerleşikleri Sami olan Dicle vadisine girmiş olmasıdır. Bu bölgede Babil esaretinden kurtulan çok sayıda Yahudi kolonisi vardı ve bu yerleşim birimlerinde Doğu Aramca konuşuluyordu. En erken kayıtlardan biri olan Mar Afrahat'ın Alfabetik Dini Vaazları bir olasılıkla Piskopos Mar Matta'nın yanı sıra 540 (551) ve 569 yılları arasında bir kilise ruhanisi olan Mşiha Zha tarafından yazılan Erbil Vakayinamesi'dir.” Molitor, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, s. 10

¹⁸“Urfa'ya Hıristiyanlığın girişi hakkındaki en eski kilise rivayetleri Kayserili Eusebius'un Kilise Tarihi adlı eserine dayanmaktadır. Bu rivayete göre Hz. İsa döneminde Urfa'da Kral Abgar V. hüküm sürmekteydi. Ukomo (kara) lakabıyla anılan bu kral, bir çeşit cilt hastalığına tutulmuştu. Rivayete göre kral bir sefaret heyetiyle beraber Hananya adlı elçisini o sırada Ortadoğu'da bulunan İmparator Tiberius'a göndermişti. Heyet dönüşte Kudüs'e uğrar ve burada halkın her ferdinin ağzında yeni bir peygamberden bahsedildiğini duyarlar. Heyet Urfa'ya döner ve duyduklarını krala anlatırlar. İsa'nın mucizeler gösterip hastaları şifaya kavuşturduğunu duyan Abgar, Hananya başkanlığında yeni bir heyeti İsa'ya göndererek, O'nu ülkesine davet eder. İsa cevabi mektubunda, görevinin “İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına” olduğunu hatırlatarak davete teşekkür eder ve kendisine şakirtlerinden birini göndereceğini bildirir. Rivayete göre, İsa'nın dünyadan ansızın ayrılmasından sonra Havarî Tumas'ın kardeşi ve yetmişlerden olan Aday'ı (Addai veya Thaddeus) Urfa'ya gönderir. Şehre gelen Aday, Filistinli bir Yahudi olan Tobias'ın evinde kalır ve yine onun vasıtasıyla Kral Abgar'a takdim edilir.” Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, ss. 39-40

¹⁹Aziz Suryal Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay. İstanbul 2005, s. 269

bünyesinde parçalanmalara yol açmış ve sonunda 451'deki Kadıköy Konsili'nde alınan kararlar neticesinde Antakya monofizit görüşü benimseyerek Bizans Kilisesi'nden ayrılmıştır. Monofizit görüş karşısında diofizit görüşü benimseyen Nesturiler de kendi bağımsız kiliselerini kurmuşlardır. Bu nedenle V. yüzyılda Efes Konsili kararlarını reddeden Nesturileri *Doğu Süryaniler* ve Antakya Kilisesi'nin monofizit görüşlerini savunan Yakup Baraday'dan (550-578) sonra taraftarı bağlamında Yakubileri de *Batı Süryanileri* olarak tanımlanan iki farklı kilise yapılanması ortaya çıkmıştır.²⁰

1.7. Konsiller ve Nesturilik

Efes Konsili öncesinde Hıristiyan dünyasının entelektüel merkezlerinden biri olan Antakya Akademisi'ne genel olarak baktığımızda şöyle bir tablo önümüze çıkar: Antakya Akademisi'nin en önemli filozoflarından birisi Diyodoros'tur. IV. yüzyılın ilk yarısında doğan Tarsuslu Diyodoros, Tarsus, Atina ve Antakya'da eğitim görmüş ve bu akademinin kurucularından olan Lucianus'un öğrencisi Eusebius'tan dersler almıştır. İsa'da ilahi ve beşeri tabiatın birbirinden ayrılması gerektiğini düşünen Diyodoros'a göre İsa'da çift tabiat ve hypostas vardır. Bu düşüncesiyle Hıristiyan âleminde meydana gelecek olan Kristolojik tartışmaları başlatan Diyodoros, Mepsuestiyalı Teodor'a ve Nesturiliğin kurucusu olan Nestorios'a zemin hazırlamıştır.²¹

V. yüzyılda Hıristiyan âlemi İsa'nın bedenleşmiş şahsıyla ilgili derin bir tartışmanın içine girmiştir. Bu tartışmanın mimarı Nestorios idi. Nestorios, İsa'nın bedeninin var olan tanrısal ve beşeri öğelerin birbiriyle ilişkisi sorununu ortaya atarak, Hıristiyanlık tarihinde önemli değişmelere sebep oldu.²²

²⁰Olgun, "Asurî Göçleri ve Kimlik Arayışı" s. 271; Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, s. 273; Mirella Galletti, *Kürdistan Hıristiyanları (Çıplak Tarih)* çev. Heval Bucak, Avesta Yay. İstanbul 2016, s. 32

²¹Nesim Doru, "Süryanilerde Felsefe Akademileri" *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt II, Ed. A. Taşkın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005, s. 69

²²"Nestorios, Mapsuestiya Piskoposluğu yapan Teodor'un düşüncelerinden etkilenmiştir. Teodor'un Kutsal Kitap yorumları İskenderiye Okulu'nun benimsediği gibi rumuz ve sembollere dayanmamakta, aksine, harfî harfine bir yorum yöntemine dayanmaktaydı. Teodor, İsa'yı Platon ve Epikür gibi bir insan olarak görüyor ve onlara benzetiyordu. Ona göre İsa'da insan ve Tanrı birleşmesinin mümkün olmadığı iki farklı unsurdur. Bu düşüncelerden etkilenen Nestorios, Mesih'te iki doğanın yani tanrısal ve beşeri unsurların var olduğunu, Meryem'in ise saf bir insan doğurduğunu savunmuştur. Nestorios'a göre Mesih otuz yaşında vaftiz olurken tanrısal öğeye de sahip olmuştur. Bu sebeple Meryem'e Tanrı'nın anası (Theotokos) denilmez. O, Tanrı'nın değil, insan Mesih'in anasıdır (Kristokos). Nestorios'un bu görüşleri tartışma ve ayrılıklara sebep olunca İmparator II. Theodosius 431'de Efes'te bir konsil

Bu tartışmaların ayrıntısına girmeden Nesturi Kilisesi'nin Diyarbakır'daki durumunu ele almaya çalışalım.

2. Diyarbakır'da Nesturi Kilisesi

XI. ve XIII. yüzyıllar Nesturi Kilisesi'nin en büyük gelişmeleri yaşandığı zaman aralığı olmuştur. Babil'den Suriye, yukarı Mezopotamya, Ermenistan, Moğolistan, Tibet, Çin, Türkistan ve nihayet Hindistan'a kadar yayılma imkânını bulmuştur.²³ Bu yüzyıllardan kalma kayıtlarda Diyarbakır'a yakın yerleşim birimi olan Meyyafarkin'de (Silvan) Doğu Süryanilerine (Nesturilere) ait beş piskoposun kaydı bulunduğu belirtilmektedir. En son piskopos olan İşodnaha, 1265 ve 1281'de Patrik III. Yahballaha'nın takdis törenlerinde bulunduğu kaydedilmiştir. Muhtemelen bu piskoposlar Diyarbakır ve Mardin'de görevli olmalarına rağmen daha önce Meyyafarkin'de piskoposluk bölgesinde kayıtlı olmaları muhtemeldir. Berlin koleksiyonunda bulunan yazmalarda ise Diyarbakır ve Silvan piskoposlarının XIV. ve XV. yüzyıllara ait olmak üzere 7 piskoposun adı geçmektedir. Ancak bu bilgiler gerçeği yansıtmayabilir. 1477-1483 yılları için Diyarbakır piskoposu olarak adı geçen Eliya'nın hem Nusaybin piskoposu ve hem de 1504'te da Cizre piskoposu olarak anılması, verilen bilgilerin doğruluğunu tartışmalı hale getirmektedir.²⁴

Diyarbakır'da Nesturi Piskoposluğuna bağlı bulunan nüfus hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Burada hatırlanması gereken bir husus, Diyarbakır'da Nesturiler dışında Ermeni ve Süryanilerin de yerleşik bulduklarıdır. Bu durumda piskoposluk teşkilatlanmasının olabilmesi için yeterli bir nüfusun bulunması kaçınılmazdır. Silvan piskoposluk kayıtlarında Diyarbakır'daki Nesturi topluluklarından ilk defa XI. yüzyılda bahsedilmektedir. En eski elyazması 1240'ta Rahip Malkişho tarafından kopyalanan yazmada, 1468'de Diyarbakırlı Rahip Eliya da, bu yazma eserden bahsetmektedir. 1477'de Diyarbakırlı bir diyakos olan Habib'te bu yazmadan bahsetmektedir.²⁵

---

toplanmasını emretti. Bu konsilde Nestorios aforoz edildi.” Doru, “Nusaybin Akademisinde Felsefe” *Süryaniler ve Süryanilik* Cilt II, ss. 104-105

²³Ephrem-İsa Yousif, *Süryani Vakarıvisler*, çev. Mustafa Aslan, Doz Yay. İstanbul 2009, s. 471

²⁴David Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East 1318-1913, (Doğu Kiliselerinde Kilisesel Dini Örgütlenme)* Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Editum Consilio, Universitatis Catholicae Americae Et Universita Catholicae Lovaniensis, vol 582 Subsidia Tomus 104, Lovani, Aedibus Peeters, 2000, s. 50

²⁵Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 55

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Diyarbakır ve çevresinde Nesturi topluluklarının ‐Ayn Tannur (şimdiki adıyla Alıpınar) ve Sharukiye (şimdiki adıyla Çarıklı)’da buldukları bilinmektedir.²⁶ J. B. Chabot, Silvan’da bulunan ve Keldanilere ait olduğunu belirttiği Mar Yusuf Kilisesi’nden de bahseder.²⁷

Osmanlı dönemine baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altında yaşayan Hıristiyan topluluklar hakkında en az bilgiye rastlanılanı Doğu Süryani (Nesturi) Kilisesidir. Nesturiler, hem Osmanlı gayrimüslimleri idare sisteminde belirsiz kalmış, hem de Osmanlı Devlet Salnamelerinde yer bulamamıştır.²⁸ Bütün bunlara rağmen Osmanlı belgelerinden hareketle yapılmış bazı çalışmalarda, Nesturi Kilisesi²⁹ hakkında ipuçları veren bilgilere rastlamaktayız. Diyarbakır Şer’iyye Sicillerinden hareketle 1825 tarihli bir beratta, Nesturilerin Süryani Yakubi Patrikliğine bağlı olduğu belirtilmektedir.³⁰ Başka bir kaynakta Nesturilerin, Osmanlı hâkimiyetinde patrik değil de murahhasa ile idare edildiği ve Osmanlı yönetimine ilk girdikleri yıllarda, diğer Ortodoks olmayan din grupları gibi Nesturiler de Ermeni milleti kategorisine dâhil edilmişlerdir.³¹ Bu bilgiler Nesturilerin, Tanzimat öncesinde Süryani Patrikliğine bağlı olduğunu göstermektedir.

2.1. Katolik Misyonerliği

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız esas mesele, tarih sahnesinden çekilmiş bir topluluk ismi olan Keldanilerin, XVI. yüzyılda tekrar gündeme gelmiş olmasından dolayı, Keldaniler olarak tanımlama kilise ve topluluğun isimlendirmesini tarihi arka planına bakarak, ‐Keldaniler kimdir?’’ sorusuna cevaplar bulabilmektir.

²⁶Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54

²⁷Wilmshurst. *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54 ‐1877’de Diyarbakır’da bulunan Cutts, Diyarbakır bölgesinde ‐Jiza’’ isimli köyde Doğu Süryanilerinin (Nesturiler) bulunduğu bahseder. Bu köyde bulunanların Katolikliğe geçmeyi ret ettiklerini belirtmektedir.’’

²⁸Canan Seyfeli, *Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)*, Süryaniler ve Süryanilik, Cilt I, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005, s. 84

²⁹‐Efes Konsili’nde din dışı olmakla suçlanan Konstantinopolis Patriği Nestorios’un teolojik görüşünü paylaştıkları için, cemaatin karşıtları kendilerine Nesturiler adını vermişlerdir.’’ Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, çev. Cemile Erdek, Küre Yay. İstanbul 2009, s. 63

³⁰‐Diyarbakır Keldani üzerine Bedros marhassa ilan edilmişti. Diyarbakır’da yaşayan Nesturilerin bir bölümü Süryanilerin Yakubiye koluna bağlı idi.’’ İbrahim Yılmazçelik, *XXI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840) (Fiziki, İdari ve Sosyal-Ekonomik Yapı)* Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1995, s. 116, Dipnot 102

³¹Seyfeli, ‐Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler’’ s. 82

Cevabını aradığımız soru, antik çağlarda yaşamış Keldaniler, kutsal metinlerde kendilerinden izler bırakmışlardır. Aynı coğrafyada bulunan Doğu Süryani Kilisesi topluluğu üyelerinin bir kısmının yeniden Keldani olarak isimlendirilmesinin anlaşılmasıdır. Doğu Kilisesi müntesibi olup, Vatikan'ın inanç formülünü kabul etmelerinin bir sonucu olarak, Vatikan tarafından *Keldani Kilisesi* olarak isimlendirilmesi neticesinde, Keldani kavramı tekrar tedavüle konulmuş oldu. Yukarıda tartışmaya çalıştığımız konu, kısaca iki farklı zamanda ancak ortak bir coğrafyada bulunan topluluğun tanımı konusunda ortaya çıkan yeni durumun bir önceki aşamasına dair bilgileri ortaya koymaktır.

Dolayısıyla Keldani Kilisesi'nin ortaya çıkmasını sağlayan nedenleri ve sonuçları üzerinde biraz ayrıntılarına inilmesi gerektiğine inanıyoruz. XVI. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanan Keldani isimlendirmesinin en önemli nedeni, Katolik misyonerliğinin Osmanlı'nın hükümlerlik alanında yapmış olduğu çalışmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Katolik misyoner örgütlerin faaliyetleri, Kapitülasyonların üzerinden elli yıldan daha az bir süre geçtikten sonra, ilk önce Cizvitler daha sonra Fransiskanlar ile yine Katolik inancını yaymakla görevli Kapuçin tarikatına mensup misyonerlerin öncülükleri Osmanlı Devleti topraklarında görülmeye başlar.³²

2.2. Katolik Misyon Okulları

Misyoner örgütleri ağırlıklı olarak hedef kitlenin bulunduğu alanda çalışmalarını yürütmüşlerdir. Buna paralel olarak, hedef kitlenin misyonun amaçları doğrultusunda devamlılığının sağlanması için Avrupa'da tesis edilen eğitim kurumlarına bu kitlelerden öğrenci kabul etmişlerdir. Papa Urbanus döneminde bütün dünyada, özellikle Yakındoğu'da İnanç Yayma Topluluğu'nun desteğiyle, misyonerler yetiştirecek bir okul kurulmuştur. Pizza di Spagna'nın güneyindeki bina, bu amaç için 1627'de Papa'ya bağışlanmıştır. Bu okul, dinlerini değiştirmiş Gürcüler, İranlılar, Nesturiler, Yakubiler, Melkitler ve Kıptilerden ikiser olmak üzere, toplam 12 burslu öğrenciyle açılmıştır. Bunun yanı sıra, okula eklenen bir matbaa, kısa sürede basılı

---

³²Mehmet Şimşek, "Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetler" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, Cilt III, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008, s. 789

ayın ve din kitapları için önemli bir kaynak oldu. Urbanus Koleji kurucusunun adıyla bu gün de varlığını korumaktadır.³³

Katolik misyonerler Ortaçağdan beri aralıklarla Kuzey Mezopotamya’da bulunmuşlardır. Erken modern dönemde, Diyarbakır’da bulunan Nesturi ve Yakubi inançtan, Katolikliğe dönmüş olan din adamları için bir Katolik merkez kurulmuştur. Dominikan, Fransiskan, Lazarist, Karmelit ve Cizvitler kalıcı misyonlar açmışlardır.³⁴ XVI. yüzyılda Diyarbakır’da bulunan ve Roma Katolik Kilisesi’ne tabi olan Melkit Patrikliği bulunmaktaydı.³⁵ Bu patriklik üzerinden Katolik misyonerlerin bölgeye ulaşmaları daha kolay hale geliyordu.

2.3. Nesturileri Bir Kısımın Katolikleşmesi

Doğu Süryani Kilisesi, diğer bir deyişle Nesturi Kilisesi, Bizans-Pers rekabetinin neden olduğu siyasi ortamda doğuya yönelmişti.³⁶ Doğu Süryani Kilisesi’nin ana yerleşim alanı olan Mezopotamya’nın kuzey bölgeleri, bu kilisenin müntesiplerinin tekraren yerleştikleri alan olmuştur. Bu kısa anlatım aslında uzun yüzyılların ve büyük bedellerin ifadesi olmayacak kadar aciz ve kısadır.

Dış dünyadan izole olmuş, sert bir coğrafyada bulunan Nesturiler diğer dindaşları tarafından adeta unutulmuştu. Haçlı Seferleri sırasında batılı misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Doğu ve Batı kiliseleri arasında temaslar başlamış ve Nesturi topluluğunun Papalıkla münasebetleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır.³⁷ Osmanlı İmparatoru Kanuni Sultan Süleyman’ın Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Irak topraklarına tekabül eden coğrafyayı hâkimiyeti altına almasıyla birlikte, Katolik Kilisesi’nin, Doğu Kilisesi (Nesturiler) mensuplarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamasına da imkân sağlamış olacaktı. Doğu kilisesinin Roma Katolik Kilisesi’yle ilişkilerinin istenen düzeyde olması ancak XVI. yüzyılda gerçekleşecekti. Bu tarihten önceki ilişkiler çok sınırlı ve kısa süreli olmuştur.

Bu kısa soluklu ilişkilerin başlangıcında Roma ile temasa geçen ilk Nesturi Patriği 1226-1257 yıllarında görev yapan V. Sabrişo olmuştur. Timur’un saldırıları

³³Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 112

³⁴Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Korumucular*, s. 42

³⁵Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 56

³⁶Dalyan, *19. Yüzyıl’da Nesturiler, (İdari, Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)*, s. 12

³⁷Albayrak, “Keldaniler” mad. *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209; Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 63

sonucunda Kıbrıs'a sığınmış bulunan bu topluluk *Kıbrıs Nesturi Başpiskoposluğu* adı altında bir araya gelmişti. Bu küçük topluluk 1445'te Katolikliği benimsemişti.³⁸

Doğu Kilisesi diğer Hıristiyanlardan soyutlanmış olduğu için topluluk zamanla kendine özgü ayin ve idari gelenekler oluşturmuştur. Bu geleneklerin biri de kilisenin dini hiyerarşisinin bir aile içinde amcadan yeğene geçmesiydi.³⁹ Topluluğun bu geleneği, XV. yüzyılda III. Şim'un Basid Bar-Mama'nın Patrikliği sırasında tesis edilmişti. Patriklerin her zaman bir keşiş olmaları zorunluluğu, liderliğin Bar-Mama ailesinden birine devredilmesi anlamına geliyordu.⁴⁰

XV. yüzyılda Nesturi halkı bu durumdan rahatsız olan bazı aileler patrikliğinin bu şekilde el değiştirmesini engelleme kararı alırlar. Nihayetinde 1551'de, Patrik Şimon Bar Mama öldüğünde, topluluğun bir kısmı tarafından desteklenen bazı piskoposlar, ölen patriğin yeğeni Şimon Denha'nın yerine daha uygun gördükleri bir adayı seçmek için harekete geçerler. Bu piskoposlar Raban Hürmüz (Horzmid) Manastırı Rahibi Yuhanna Sulaka'nın patrik olarak seçilmesi konusunda ortak bir karara varırlar. Bu durum tarihte Nesturi Kilisesi içinde mezhep ayrılığının başlangıcı oldu. Bu sırada Fransiskan misyonerleri Kudüs üzerinden Nesturi bölgesine ulaşmışlardı.⁴¹

Fransiskan misyonerleri bu yeni durumu kendileri için fırsata dönüştürmek için harekete geçmişlerdi. Bar Mama ailesine karşı yapılan bu uygulama ciddi manada sıkıntılara yol açmıştı. Misyonerler, 1552'de, Yuhanna Sulaka'yı Katolikliğe geçmesi ve yapılan bu seçimin Papa tarafından onaylanmasını kabul ettiği takdirde durumunun güçleneceği konusunda ikna ettiler. Bunun üzerine yeni patrik adayı, Fransiskan misyonerleriyle birlikte Kudüs'e giderek Kutsal Mezarın Katolik Muhafızını ziyaret

---

³⁸“Moğol hükümdarı Timur kiliselerine ağır bir tahribat verene kadar iki taraf arasında bir buçuk yüzyıl boyunca aralıklarla süren mesajlaşmalar yaşandı. Bu Hıristiyanlarda Dicle, Van Gölü ve İran'daki Urmıye Gölü üçgeni arasındaki güvenli bölgeye sığınabilenlerdi. Floransa Konsili sırasında bu kilisenin Kıbrıs adasındaki küçük bir cemaati İtalya'ya temsilciler gönderdi ve temsilciler konsilin kararlarını onayladılar. Papa 4. Eugenius bu tarihte Katolikliğe katılan herkese Keldani ismin verdi.” Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 63; Albayrak, “Keldaniler” mad. *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209

³⁹Selahattin Satılmış, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Balıkesir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2006, s. 87

⁴⁰Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 64

⁴¹Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, s. 307; Albayrak, “Keldaniler” mad. *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209

etti. Orada, Sulaka'ya Roma'ya götürmek ve Papa'ya sunulmak üzere bir takdim mektubu verilir.⁴²

3. Yuhanna Sulaka Dönemi

Roma'ya giden Sulaka, Kasım 1552'de Roma'ya ulaşır. Papa'nın oluşturmuş olduğu komisyonun yaptığı incelemeler sonunda, Yuhanna Sulaka'nın kurallara uygun olarak seçildiğini ve sahip olduğu inancın Hıristiyanlığa uygun olduğunu Papa'ya rapor eder. 20 Şubat 1553'te oluşturulan bir halk mahkemesinde Sulaka, Katolik inancına bağlılığını açıkça ifade eder ve Papa'nın ruhani liderliğini kabul ettiğini beyan eder. Roma kilisesinde ilk defa bir doğulu piskopos yüksek bir göreve atanır. Papa III. Julius tarafından Yuhanna Sulaka VIII. Şimon adıyla patrik ilan edilir. Böylece Keldani kilisesi resmen kurulmuş olur.⁴³ Bu tarih aynı zamanda Doğu Kilisesi'nin ciddi anlamda bir kırılma noktasına tanıklık etmiştir.

Yuhanna Sulaka'nın Roma'dan dönüşü ile ilgili anlatılara baktığımızda, Sulaka'nın 12 Kasım 1553'te patriklik merkezi olarak kararlaştırılan Diyarbakır'a döndüğü ve Aralık ayında da sultandan, Keldani milletin başı olduğuna dair beratı almış olduğu görülür.⁴⁴ Bu anlatı biraz sorunlu gibi görünmektedir. Şöyle ki; Yuhanna Sulaka'nın geleneksel Doğu Kilisesi'nde uygulanmakta olan patrik seçimine⁴⁵ karşı geliştirilen muhalefetin bir simgesi olarak seçilmesi ve akabinde de Katolik Kilisesine tabi olmasıyla yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Yuhanna Sulaka önderliğinde oluşturulacak yeni kilisenin tesis edilmesi aşamasında, kendisine destek veren topluluktan uzak bir coğrafyada bulunması doğrusu pratik bir durum değildir. Aslında Sulaka, Roma'dan döndükten sonra kendisine alternatif siyasi ve dini içeriği olan bu

⁴²“mektupta, bizler başımızda bizleri yönlendirecek bir lider ya da yol gösterecek bir babamız olmadığı için yetimiz. Lider olarak bir metropolitimiz bile yok. Sadece iki-üç piskoposumuz var. Bir patriğimiz olmasına rağmen bir yüz yıldır patrik kendi ailesinin veya akrabasının dışında hiç kimseye metropolitlik görevi vermedi. Patrik ve ailesi yasalara aykırı da olsa bunu bir kanun haline getirdi. Yazıyordu.” Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, s.64; Herman Teule, *Les Assyro-Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, troduction par P. Albert Abouna Erbil 2010, s. 33; Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, s. 307

⁴³Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 33; Albayrak, “Keldaniler” mad, *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209; Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 65

⁴⁴Cihangir İleri, *Osmanlı Devletindeki Nesturilerin Genel Durumu ve Nesturi İsyanları: Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt I, Ed. A. Taşgın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi Orient Yay. Ankara 2005, s. 141; Albayrak, “Keldaniler” mad. *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209; Özcoşar, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patriklikleri” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt I, Orient Yay. Ankara 2005, s. 275

⁴⁵Özcoşar, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme” s. 274; Molitor, *Keldaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, s. 29; Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, s. 307

liderliği üstlenmesi konusunda destek veren Raban Hürmüz Manastırı'nın bulunduğu Irak topraklarına dönmüş olması muhtemeldir. Uygulama aynen bu şekilde gerçekleşmişti. Vatikan'ın bu atama ve takdisi, Musul yakınlarında bulunan Raban Hürmüz Manastırı ve çevresi için yapıldığını arşiv kayıtlarından öğrenmekteyiz.⁴⁶

Buraya kadar olan gelişmeler ile Keldani Kilisesi'nin Diyarbakır'ı merkez alan yapılanmasına baktığımızda, farklı bir arka planın bulunduğunu görmekteyiz. Geleneksel kilise hiyerarşinin devamından yana olan mevcut toplumsal yapı, Sulaka taraftarlarını yok edecek bir çatışmaya girişmesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla bu çatışmalar nedeniyle, birey ve ailelerin geleneksel kilise örgütlenmesinden ayrılıp Katolik inancına geçmesi oldukça zor ve riskli bir durumdur. Bundan dolayıdır ki Keldani Kilisesi'nin oluşturulacağı mekânın, Roma ile ilişkilerin kalıcı ve devamlı olabileceği adına, Osmanlı-Fransız ilişkileri üzerinden de, Fransa'nın koruyuculuğunun uygulanmasının daha kolay tesis edilebileceği, aynı zamanda merkezi otoriteye de yakın bir yer olunması gerekiyordu. Bütün bunların yanı sıra misyon örgütlenmesinin de yeni oluşturulan yapılanmanın kontrol altında tutabilmesi anlamında daha rahat ulaşabilecek bir mekan olarak Keldani Patrikliğinin Diyarbakır'da tesis edilmesi tercih etmiştir.⁴⁷

Diyarbakır'da Keldani Kilisesi hiyerarşisinin oluşturulması sürecine tekrar döneceğiz. Burada kısa bir geçiş yaparak aynı dönemde geleneksel Doğu Kilisesi'nin durumunu kısaca ele almamız faydalı olacaktır.

Geleneksel Doğu kilisesinin yaşadığı bu kaotik ortam, patriklik ve diğer din adamlarının belirlenmesinde yetkinin bir ailede bulunması geleneğinin devamı yönündeki tutum sürdürülmeye çalışılmıştır. 1551'de Patrik V. Şimon Bar Mama'nın ölümünden sonra yeğeni Şimon Denha, çok küçük yaşına (8-9 yaşlarında) rağmen,

---

⁴⁶“Vatikan arşiv kayıtlarında Asur topraklarında yaşayan Doğu halklarındaki ruhban sınıfı ve cemaati geleneklerine uygun olarak Musul Piskoposluk bölgesindeki Raban Hürmüz Manastırı rahibi Sulaka'nın patrikliğini içtenlikle onayladı. Mezkûr kişi bugünden sonra Merhum Şimon Bar Mama'nın yerini alabilir. Arşiv kayıtlarında Sulaka'nın bir rakibi olduğuna ya da seçimlerin geleneklere uygun olup olmadığına dair hiçbir ibare yoktur.” Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 65; Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 33

⁴⁷Nuri İšo Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik, Nusaybin*, Şam, 2009, s. 180; Matti Moosa, *Origins of the Christian Minorities in the Middle East*, Bibliophilos, Vol. 1 no 2 (Spring 1882) s. 83-97, alıntılıdığı yer, Addai Saliba İbrahim, *Ta'ifat al-Kaldan al-Katholik al- Mashriq III* (Beirut 1990), s. 823, çev. Zafer Duygu, Mardin Artuklu Üniv. Süryani Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

patrik olarak görevine devam etmiştir.⁴⁸ Geleneksel kilisenin organizasyonu tamamen bir klanın tekelinde olması din adamlarının Katolikliğe geçip geçmeme gibi bir tercihte bulunmasına en önemli engeli oluşturmaktaydı.

Diyarbakır merkez olarak, Mardin ve Siirt bölgesi Katolik Roma Kilisesi ile birleşme hareketinin merkeziydi. Urmiye, Salamas ve Hakkâri bölgesi ve Rabban Hürmüz Manastırı'nı da kapsayan Ninova bölgesi ile Musul ovasındaki yerleşim merkezleri ise geleneksel kilise örgütlenmesi ile Katolikliğe geçiş akımın çatışma alanını teşkil ediyordu. Roma'nın Doğu Kilisesine nüfuzu ve doğrudan kendisine bağlı Keldani grupların ortaya çıkması Doğu Kilisesi'ni büyük bir kargaşanın içine sürüklemiş, patriklerden bazıları Katoliklikle Nesturilik arasında gidip gelmiştir.⁴⁹

Bu dönem sadece Doğu Kilisesi üzerinden yürütülen bir Katolik inancını kabul ettirme çabalarının yoğunlaştığı bir dönem değildir. XVI. yüzyılın ortaları, doğuda bulunan tüm Ortodoks Kiliselerinin Katolik inanç dünyasına kazandırılması projesinin hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu tarihlerde Süryani Kilisesi içinden de bir grup Katolik Kilisesine dahil olmuştur. Ermeni Gregoryen Kilisesi de kendini bu faaliyetlerden uzak tutamamıştır.⁵⁰

4. Diyarbakır Keldani Kilisesi

Burada, Doğu Kilisesi'nin durumunu bir tarafa bırakılarak, Yuhanna Sulaka ile başlatılan ve Diyarbakır'da kurulan Keldani Kilisesi'nin günümüze kadar ulaşan gelişimi ele alınacaktır.

Diyarbakır 1553'ten itibaren ilk defa Keldani Kilisesi'nin kuruluşuna şahitlik etmiştir. Keldanilerin kentte sahip oldukları Mar Petyun Kilisesi'nin, Nesturi Kilisesi'nden dönüştürülüp dönüştürülmediği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İç Kale'de bulunan Aziz Circis Kilisesi'nin (günümüzde daha çok

⁴⁸Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 64; Özcoşar, "Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patriklikleri" s. 276

⁴⁹Albayrak, "Keldaniler" mad. *TDVİA*. Cilt XXV, s. 209

⁵⁰"Katoliklerin Süryanileri hedef alan misyonlarının ilki 1552'de Mardinli Musa'nın, Roma'ya Papa III. Julius ile uzlaşma adına gittiğinde gerçekleşmiştir. Bu çabalar sonucunda Diyarbakır ve yöresinde yaşayan Hıristiyan cemaat üyelerinin bazıları tarafından Katoliklik benimsenmeye başlamıştı. Fakat her iki taraf ta bu yaklaşımı fazla ciddiye almış görünmüyordu."; Şimşek, "Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetler" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, s. 789; Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamit Rejimi" Sabancı Üniversitesi. <http://research.sabanciuniv.edu/5528/1/ErmeniOkullar.pdf>, s. 4

Saint Corc Kilisesi olarak bilinen) Nesturilere ait olduğu belirtilmektedir.⁵¹ Yuhanna Sulaka'nın Katolikliğe geçmesi ve hemen akabinde Diyarbakır'da ilk defa Keldani Kilisesi'nin hiyerarşisini oluşturmasını ancak hazır bir kurumsal yapının varlığıyla açıklayabiliriz. Şehrin yönetim merkezi olan İç Kale'de mevcut olan Aziz Circis Kilisesi Nesturi kilisesi olarak varlığını devam ettirmiş ancak, XVI. yüzyılda varlığı kesin olarak bilinen Mar Petyun Kilisesi ise Nesturi topluluğuna ait olup, topluluğun Katolikliğe geçmesiyle birlikte yapı da Keldani Kilisesi Patriklik makamı olarak işlev görmeye başlamıştır diye düşünülebilir.

Doğu Süryani Kilisesi içinde 1552'de başlayan bölünme sırasında Diyarbakır'da bir düzineden fazla Nesturi din adamı bulunmaktaydı. Bu bölünmeden önce Mar Petyun Kilisesi'nin varlığını 1546'ya ait bir el yazmasında *bu kitap 1554'te Mar Petyun Kilisesi için rahip İbrahim oğlu Nasaldin'in oğlu rahip Abdallah tarafından alınmış ve bu kiliseye bağışlanmış*⁵² ifadesiyle, Mar Petyun Kilisesi'nin Nesturi Kilisesi olarak mevcut olduğunu anlamaktayız.

Yuhanna Sulaka'nın Roma'dan dönüşünden sonra, Raban Hürmüz Manastırında Katolik inancını yayma çabalarında mesafe almada zorlanınca, Diyarbakır'a geçmesi uygun bulunmuştu. Sulaka'nın Roma'dan dönüşünde beraberinde getirdiği iki Maltalı Dominikan rahibi ve Raban Hürmüz Manastırından bir kısım taraftarıyla 1553 yılının Kasım ayında Diyarbakır'a geldiği belirtilmektedir.⁵³ Yuhanna Sulaka ve beraberindekiler, Diyarbakır'da bulunan Doğu

⁵¹"Amida'da (Berchem), bu yapı için Nesturilere aittir denilmektedir. IV. yüzyılda yapılmış ve 518'de Anastasya tarafından onarılmıştır." Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay. Ankara 2002, s.138

⁵²"Yuhanna Sulaka'nın başlatmış olduğu Katoliklik hareketi, beraberinde entelektüel faaliyetlere de ivme kazandırmıştır. Muhtemelen Katolik inancını destekleyen yazmalar hızlı bir şekilde çoğaltılmaya başlanmıştır. "Birçok el yazması Sulaka'nın takdis ettiği metropolitler tarafından kopyalanmıştır. 1554'teki iki el yazması kopyalama çalışmalarında Diyarbakır Metropolitlerinden Cizreli Abdişo Maron ve Mardinli Hananişo'nun adı geçmektedir. Yine Diyarbakır Metropoliteli Eliya Asmar Habib, Sulaka'nın öldürülmesinden sonra metropolitliği bırakarak kardeşi Yusuf ile birlikte Hindistan'a gider. Döndükten sonra 1562-1579 yılları arasında el yazmalarını kopyalar. Bu kopyalardan iki tanesini Mar Petyun Kilisesi'ne bağışlar. 1611-1619 yıllarında Diyarbakır'da üç tane el yazması kopya edilmiştir. (Bunların yazarları bilinmemektedir.) Bu yazmaları sonuncusu geleneksel ayin uygulamalarına aittir. 1616'da dört el yazması Timothy tarafından Mar Petyun için yeniden düzenlenmiştir. Beşinci el yazması da Jamwan ailesinden Bahdin'in oğlu rahip Benjamin tarafından 1625'te Diyarbakır bölgesinde ve muhtemelen Diyarbakır için kopyalanmıştır. Tomane ailesinden Raban Sehyan olarak bilinen Hindi oğlu rahip Abdülkerim ki kendisi Diyarbakırlı Metropolit Shem'on'un sekreteridir, bu kişi 1635 ve 1655'teki el yazmalarını Mar Petyun Kilisesi için kopyalamıştır. 1637-1638 arasında Metropolit Shem'un tarafından da bazı el yazmaları Diyarbakır'da kopyalanmıştır." Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 55-56

⁵³Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 64

Kilisesi mensubu olup da Katolikliğe geçen az sayıdaki topluluk tarafından içtenlikle karşılanırlar.⁵⁴ Diyarbakır'da oluşturulan Keldani Kilisesi kendi iç organizasyonunu gerçekleştirmek amacıyla beş piskopos daha bulunarak kilise hiyerarşisi oluşturulmaya çalışılır.⁵⁵ Sulaka'nın Diyarbakır'daki bu çalışmaları iki yıl kadar devam eder.

Yuhanna Sulaka, Kasım 1553'te Diyarbakır'a geldikten sonra topluluğunu organize edebilmek için yörede ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁵⁶ Katolik inancına ait yazınsal metinlerin korunup çoğaltılması için üç metropoliti bu çalışmalarda görevlendirmiştir. Kendinden sonra patrik olarak atanacak olan Cizreli Abdişo Marun'da⁵⁷ el yazmalarının kopyalanması çalışmalarında bulunmuştur.⁵⁸ Patrik Sulaka'nın takdis etiği diğer metropolitler Eliya Hürmüz Asmar 1553-1583⁵⁹ ve Yusuf Eliya 1583-1587⁶⁰ yılları arasında görev yapar.⁶¹

Sulaka'nın Diyarbakır'daki çalışmaları Nesturi Kilisesi tarafından asla kabul edilmez. Nesturi Patriği Şimon Bar Mama'nın halefi olan Şimon Denha ve taraftarlarının girişimleri sonucunda Sulaka, dönemin Osmanlı idarecileri tarafından, Kuzey Irak'ın İmadiye şehrinde tutuklanır ve hapse konulur. Yuhanna Sulaka 1555'te, geleneksel kilise taraftarlarının kışkırtmaları sonunda Amediye'nin Kürt lideri tarafından, hapiste iken öldürülür.⁶²

Sulaka'nın öldürülmesinden sonra Keldani Kilisesi, Metropolit Abdişo Marun'u (1555-1567) patrik olarak seçer. Abdişo Marun, topluluğunun bu seçiminin Vatikan

⁵⁴Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 33

⁵⁵Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 64

⁵⁶Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 180

⁵⁷“Patrik Yuhanna Sulaka tarafından metropolit olarak takdis edilmiştir. Sulaka'nın ölümünden sonra patriklik görevine getirilmiştir. Diyarbakır'da ikamet etmiştir. Geleneksek Doğu Kilisesi'nin baskıları nedeniyle yaşamının geri kalan kısmını Siirt'te bulunan Mar Yakup Kilisesi'nde geçirdi.” Joseph Tifinkçi, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, Annuaire Pontfical Catholique, vol 17, Annuaire Pontfical Catholique 1914” Masion de la Bonne Presse çev. Oya Tronscorff, düzelti ve eklemeler Jan Bet-Şawoce, s. 2

⁵⁸Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

⁵⁹“Patrik Yuhanna Sulaka tarafından atanan Diyarbakır'ın ilk metropolitidir. 1580'de Siirt Nesturi piskoposu Şem'un Denha'nın Katolikliği benimseyip IV. Şem'un adıyla patrik olmasına katkı sağlamıştır. 1581'de Roma'ya gitti.1583'te Diyarbakır'a dönerken Lübnan'da öldü.” Tifinkçi, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 2

⁶⁰“Yusuf Eliya, muhtemelen Patrik IX. Şem'un tarafından kutsanmıştır. Latin piskoposu Leonard Abey ile olan ilişkilerinden dolayı üç defa adından söz edilmiştir.” Tifinkçi, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 2

⁶¹Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

⁶²Mossa, *Origins of the Christian Minorities in the Middle East*, s. 85; Özcoşar, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patriklikleri” s. 274

tarafından onaylanması için 1562'de Roma'ya gider.⁶³ Roma'dan döndükten sonra bir müddet Diyarbakır'da ikamet eder. Sonra Siirt yakınlarında bulunan Habeşli Mor Yakup manastırına yerleşir.⁶⁴ Aslında bu ayrılış Sulaka'nın halefleri olan diğer patriklerin Katolik Kilisesiyle olan ilişkilerinin de zayıflaması anlamına da gelmekteydi. Abdişo Marun'dan sonra gelen iki halefi Roma'ya kuşkulu bir bağlılık göstermişler de⁶⁵ ondan sonraki patrik döneminde Katolik Kilisesiyle ilişkilerini keserek yani Katolik inancından vazgeçerek, tekrar Hakkâri yakınlarında Koçanis'te bulunan geleneksel Nesturi Kilisesine dönüş yapar.⁶⁶

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir Katolik patrikliği oluşturma çalışmaları yapılır. Katolikliğe geçmeyen Nesturiler, Patrik Şimon Denha yönetiminde verasetle belirlenen patriklik uygulamasına devam etmişlerdir. Bu patrikten sonra gelen VI. İlyas 1607'de, VII. İlyas 1657'de, Sulaka çizgisinin ele geçirdiği Katolik silahını ellerinden almak için Katolik inancını kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Bu durumu kaçırmak istemeyen Vatikan, aynı etnik ve dini topluluğa mensup olanlardan oluşmuş iki Katolik patrikliğinin ortaya çıkmasını yadırgamamıştır. Böylece Vatikan, VI. İlyas'ın 1607'de, VII. İlyas'ın da 1657'de yaptıkları Katolik inancını kabul etme başvurularını, ortaya çıkardığı yeni durumu kendi lehine devam ettirmek amacıyla kabul eder. Böylece bir Musul'daki İlyas, öteki Urmiye'deki Şimon olmak üzere iki Katolik Patrik ortaya çıkar. VII. İlyas'tan sonra Roma'ya bağlılık pek bir anlam taşımaz hale gelir.⁶⁷

⁶³Mossa, *Origins of the Christian Minorities in the Middle East*, s. 86

⁶⁴Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik, Nusaybin*, s. 181

⁶⁵Satılmış, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 69; Molitor, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, s. 29

⁶⁶Bethil Bokförlang, *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Halkı*, Sweden 2008 Anadolu Ofset, s. 246; Tıfınkçı, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 2

⁶⁷"1607'de peder Jean-Baptiste de St. Aignan Diyarbakır misyonunu kurduğunda küfür yine her tarafa yayılmıştı. Eskiden Musul temsilcileri olan bu pederin ve adamlarının ilk görevleri Nesturileri dinin aslına geri getirmek olmuştur. Pederin gösterdiği hizmet aşkı ve dikkati sayesinde birçok Nesturi ve aynı zamanda Ermeni, Yakubi, Yunanlı Katolik dinine girmişlerdi. Diyarbakır'dan ayrılmadan önce P. Jean Baptiste 1671'de Nesturi piskoposu Joseph (Yusuf) ile birlikte ona bağlı inananları kendi dinine geçmelerini sağlamayı başarmıştı. Bu olaya son derece kızgın ve daha önce yalandan Katolik dinine girmiş gibi yapan Patrik İlyas Maravgi, suçluyu geri getirmek için Musul'dan Diyarbakır'a gitmişti. Verdiği sözlerle istediğine ulaşamayan patrik altın vererek onu hapse atırıp falakaya yatırmış ve kızgın demirle işkence görmesini sağlamıştır. İşkencelere maruz kalan kişi çıkar çıkmaz Roma'ya sığındı ve oradan da daha sonra kendi ülkesine dönerek P. Joseph de Reuilly ile birlikte Katolik dinini tebliğ etmek için çalıştı. Onu mükâfatlandırmak için Papa XI. Innocet 1681'de ona Keldani Patriği unvanını verdi. Misyonerlerin müdahalesi sayesinde Bab-ı Ali bu unvanı kabul etti ve o andan itibaren hiç sonu bulmayan Keldani patrikleri dönemi başladı." Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, Kent Yay. İstanbul 2003, s. 240; Atiya, *Doğu Hristiyanlığı*, s.308

İlyas kanadında Roma ile olan bağlar o kadar zayıftır ki, bu iki patrikten sonra gelen halefi Vatikan ile olan ilişkilerini tamamen koparır.⁶⁸

5. Diyarbakır'a Yakın Yerleşim Yerlerinde Keldaniler

Diyarbakır'ın hemen batısında yer alan Alipınar⁶⁹ ile güneyinde bulunan Çarıklı köylerinde yaşayan Nesturi toplulukları, Katolikliğe geçerek Keldani Kilisesine dâhil olmuşlardır. Bu yerleşimlerdeki kilise yapılanmasının metropolitlik düzeyinde olduğunu belirtmemiz gerekir.

Alipınar'da bulunan Mar Kıryakos Kilisesi ile Çarıklı'da bulunan Mart (Azize) Şmuna Kilisesi'ne ait el yazması, gelir gider defterinde, bu kiliselerin XX. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. *Bu defter Diyarbakır'da Mar Petyun, Alipınar⁷⁰ köyünde Mar Kıryakos ve Çarıklı köyündeki Mart Şmuna Kilisesi olarak üç kilisenin Muharrem 1267 (Kasım 1850) ile Ayar 1284 (Mayıs 1867) tarihleri arasındaki gelirlerini gösteren defterdir. Bu defter, Hanna Mihayil Keşişoğlu, Makdis Mensur Papazoğlu ve Sandık Emni Anton Dellal tarafından düzenlenmiştir.* Burada, Diyarbakır ve yakın yerleşmelerinde bulunan her üç Keldani Kilisesi'nin, XIX. yüzyılın ikinci yarısında tam olarak faal olduğunu anlamaktayız. Özellikle Alipınar köyünde bulunan kilise XX. yüzyılın başlarına kadar metropolitlik birimi olarak kullanılmıştır. Günümüzde yapı olarak ayakta kalmışsa da, kültür envanterinde Keldani topluluğuna ait değildir. Yapı çöküntüler içinde kaderine terk edilmiştir.⁷¹

Alipınar yerleşmesinde bulunan kilise ile ilgili olarak 1555'te Alipınarlı Abraham için Mardin'den satın alınan bir el yazmasında bahsedilmektedir. Diyakon Darwish'in oğlu, diyakon Giwargis'in kullanması için Mardin'de satın aldığı bir el yazmasında Alipınar'dan bahsetmektedir. Burası Yuhanna Sulaka tarafından metropolit olarak atanan ve Sulaka'nın öldürülmesinden sonra Keldani Kilisesi

⁶⁸Satılmış, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 69

⁶⁹“Alipınar köyü vaktiyle İran ve Hindistan'dan gelen kervanların konakladığı bir yerdi. Bu nedenle burada büyük bir pazar kurulurdu. Her yılın mayıs ayı'nın ilk haftasında başlayan panayır on beş gün devam ederdi.” Korkusuz, *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*, Toprak Kitap, İstanbul 2014, s.117

⁷⁰“Şehirde meydana gelen kolera salgınında Suriçi'nde yaşayan gayrimüslimlerin orta halli ve fakir olan kısmı Alipınar köyüne göç ederlerdi.” Mustafa Akif Tütenk, “Diyarbakır'ın Son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları” *Kara-Amid Dergisi* II ve III. Yıl 2, 4. Sayı, Diyarbakır Tanıtma Derneği Yay. Işıl Mat. İstanbul 1960, s. 313

⁷¹Mar Kıryakos Kilisesi, Diyarbakır Hava Kuvvetleri Komutanlığı 8. Ana Jet Üs komutanlığı nizamîyesine oldukça yakın ve Mardin yolu üzerindedir.

Patrikliği görevinde bulunan Metropolit Abdišo Maron'un, 1562 tarihli mektubunda, burasının bir metropolitlik yerleşkesi olarak belirtilmektedir.⁷²

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Alıpınar yerleşmesinde Nesturiler ve Keldaniler birlikte yaşamışlardır. XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Keldani topluluğu köydeki çoğunluğu elde etmişlerdir.1731'de İstanbul tarafından, Alıpınar yerleşmesinin Katolik topluluğuna ait bir yer olarak bilinmekteydi.⁷³

Diyarbakır'ın hemen güneyinde bulunan Çarıklı köyündeki Mart Şmuna Kilisesi'nden, en erken 1540 tarihli bir el yazmasında bahsedilmektedir. Bu köy IV. Abdišo Maron'un 1562'deki mektubunda, Çarıklı yerleşmesini de metropolitlik yeri olarak nitelendirmektedir. Bu köyün Keldani topluluğu ile ilgili olarak XVII. ve XVIII. yüzyılların başlarındaki durumuyla ilgili bilgiler verilmektedir. 1606'da Salman'ın oğlu Giwargis, Diyarbakır'daki Mar Petyun kilisesi için Çarıklı'da bulunan üç parça arazisini bağışladığı bilgisi yer almaktadır. 1613'te Cizre'den Çarıklı köyüne, Katolik diyakon Constan ve babası Givargis tarafından, Papaz Givargis Luka ve Hormizd ile birlikte bir el yazması getirmiştir. El yazmasında belirtilen iki notta Yezdan'ın kızı Shazmana çok değerli bir altın kâse ve Çarıklı köyünde bulunan bir evi, Diyarbakır'daki Mar Petyun Kilisesi'ne bağışladığı ibaresi yer almaktadır. 1647'de Çarıklı'daki Mart Şmuna Kilisesi için el yazması kopyalanmıştır ve 1653'te Papaz Eyüb tarafından bu köyde bir el yazması daha kopyalanmıştır.⁷⁴

Bir önceki başlığın konusunu hatırlamak yararlı olacaktır. Doğu Kilisesi Patrikleri, Yuhanna Sulaka ve ardıllarının elindeki Katolik gücünden hem yararlanmak, hem de bölünmenin getirmiş olduğu zararları telafi etmek üzere, Katolik Roma ile ilişkiye geçmiş ve Katolik inancını kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Keldani Kilisesi'nin kurulması sırasında Doğu Kilisesi'nin Patrikliği görevinde bulunan Şimon

---

⁷²“El yazmaları 1568'de Alıpınar'daki Mar Kırıyakos Kilisesi için İsa'nın oğlu Hormizd ve Shaylela'nın oğlu Papaz İshak, İshak'ın oğlu Papaz Ablahad bu el yazmalarının istinsah edilmesi için görevlendirilmiştir. Alıpınarlı üç kişi İsrail, İshak ve Abraham 1582'de Mardinli Metropolit Hananišo'ya eşlik ederek bir grup Doğu Süryani hacısı ile Kudüs'e gitmişlerdir.” Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 61

⁷³“Bu köyün en önemli kişisi Garabed'in oğlu Katolik papazı Ablahad, 1717-1728 yılları arasında Basil adıyla Diyarbakır Metropolitliği görevinde bulunmuştur. Ayrıca bu metropolit 1693, 1694 ve 1702 yıllarına ait el yazmalarının yazarı olup, Patrik I. Yusuf'un hayatını ve Diyarbakır Patrikliğinin ortaya çıkışını anlatan bir eser yazmıştır. Bu çalışması 23 Mayıs 1719'da tamamlanmıştır.” Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 61

⁷⁴Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 60

Denha'dan sonra patriklik görevinde bulunan VI. İlyas 1606'da ve VII. İlyas'ta 1657'de Katolik inancına geçtiklerini ilan ederek Roma'ya başvurmuşlardı. Roma Katolik Kilisesi bu durumu hemen kabul etmiştir. Böylece aynı topluluk kendi içinde Musul'daki İlyas kolu, diğeri de Urmiye'deki Şimon kolu olmak üzere iki ayrı Katolik Patrikliğine sahip olmuştu.⁷⁵ Bu tamamen Roma'nın, bölgede kendine bağlı grup veya grupların bulunmasını stratejik olarak önemsemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu durumun tamamen stratejik olduğu VII. İlyas'ın ölümünden sonra ortaya çıkmıştı. Roma'ya bağlı olan, geleneksel kilise müntesipleri için beklenen amaçları gerçekleştirmediği için bağlılık oldukça zayıflamıştı. Musul'daki İlyas kolunun Katoliklikten vazgeçmesi üzerine, 1667'den beri Diyarbakır'da görev yapan Katolik misyoneri Sanit Aignanlı Jean-Baptiste, İlyas koluna mensup olup, X. İlyas tarafından Diyarbakır'a metropolit olarak atanan Piskopos Yusuf'un 1670'te Katolik inancını benimsemesini sağladı.⁷⁶ Böylece Diyarbakır'da, XVII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğine (1675-1828) kadar sürecek olan ikinci Keldani Patrikliği merkezi olma özelliğini kazanmış olmasındır. Bu süre içerisinde Keldani Patrikliği görevinde bulunanların tümünün Yusuf (Joseph) adını kullanılmış olmasından dolayı, bu dönemi *Yusufliler* başlığı altında incelemeye çalıştık.

6. Yusufliler Dönemi

Geleneksel Nesturi Kilisesi Patriği IX. İlyas'ın, 1668'de Diyarbakır'da görevlendirdiği piskopos, atamanın hemen sonrasında Kapuçin misyonerleri aracılığıyla, Vatikan'a başvurarak Katolik Kilisesi'ne geçme imkânlarını oluşturmaya başlar. 1672'de bu çabaların sonucunda Katolikliğe geçer. Bu geçişin resmileştirilmesi Papa XI. Innocent tarafından gerçekleştirilir.⁷⁷ Böylece Yuhanna Sulaka tarafından oluşturulan Diyarbakır Patrikliği kaldığı yerden devam ettirilmek üzere 1675-1828 yılları arasında Diyarbakır tekrar Keldani Kilisesi'nin patriklik merkezi olur. Bu süreler arasında Keldani Kilisesi Patrikliği görevinde bulunanların kısa yaşam öyküleri şöyledir.

⁷⁵Atiya, *Doğu Hristiyanlığı*, s. 307

⁷⁶Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 177

⁷⁷Albayrak, "Keldaniler" *mad. TDVİA*. Cilt XXV, s. 210

6.1. Patrik I. Yusuf

Diyarbakırlı Yusuf olarak bilinir.⁷⁸ 1668’de Nesturi Kilisesi Patriği IX. İlyas tarafından Diyarbakır piskoposluğu görevine atanır. Geleneksel Nesturi Kilisesine mensup olan Yusuf, 1667’de Diyarbakır’a gelen ve Doğunun temel dillerinin hepsine vakıf olan Kapuçin misyoneri Sanit-Aignanlı Jean-Baptiste’le görüşmeler yapmıştır. Piskopos Yusuf, bu görüşmelerin neticesinde Roma ile ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Jean Baptiste’nin çabaları sonunda, 1670’e gelindiğinde Nesturi Piskoposu Yusuf’un Katolik inancının benimsemesini sağladı.⁷⁹ 1673’te Diyarbakır’da yaşayan 300 dolayındaki Nesturi cemaati üyesi ve bazı din adamlarıyla ve metropolitleriyle birlikte Katolik inancını kabul ettiler.⁸⁰ Dinini yeni değiştirmiş birisinin şevkiyle Yusuf, Nestorios’u Evharista ayinlerinde anmaktan vazgeçmeleri ve *Tanrı’nın annesi* sıfatını, Meryem’in sıfatlarına eklemeleri için papazlarını cesaretlendirdi.⁸¹

Aslında kendisi de Roma’ya bağlı olan Patrik X. İlyas, Piskopos Yusuf’un bu girişimine tepkisi çok sert olur.⁸² Patrik X. İlyas, bu sorunun çözülmesi için görevlendirdiği Metropolit David’in girişimleriyle, Keldaniler tarafından el konulan Diyarbakır Mar Petyun Kilisesi’ni dönemin idarecilerine ödediği büyük miktardaki rüşvetle tekrar geri alır.⁸³ Yusuf’un hapse atılmasını da sağlar. Ancak Osmanlı Devleti

⁷⁸Tıfınkçi, L’Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd’hui, s. 2

⁷⁹Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 177

⁸⁰Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d’Irak et de Turquie*, s. 35

⁸¹Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 177; Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d’Irak et de Turquie*, s. 34

⁸²“Katolik lider X. İlyas, Yusuf’a kaldığı yere gelmesini emretti, daha sonra da onu Tell Eskot Manastırı’na çağırdı. Katolik lideri görmeyi istemeyen Yusuf, Osmanlıların Diyarbakır’daki yöneticisinden İlyas ile bağlarını kopartmak için izin almaya çalıştı. Ve bunu başardı. Katolik lider bu haberi duyunca o kadar sinirlenmişti ki Tell Eskot Manastırı’ndan ayrıldı ve bu isyankâr piskoposu aramaya başladı. Kilisesinin bir üyesine göre, “Mar İlyas’ın manastırdan ayrılması herkeste merak uyandırmıştı; çünkü onun manastırdan ayrılmak gibi bir alışkanlığı asla olmamıştı. Kimileri, onun tüm dünyayı Hıristiyan yapmak için manastırdan çıktığını düşündü. İlyas, Diyarbakır’a ulaştı, Yusuf’u görevden aldı ve Nestorios’un adını yeniden ayinlere dâhil etti. Doğu Kilisesi’nin Hıristiyanları katedrale koştu; ancak Süryani dilinde vaaz veriyordu ve bu dil cemaatinin büyük çoğunluğunun bilmediği bir dildi. En sonunda Osmanlı yetkililerine verilen rüşvet sayesinde Yusuf tutuklandı ve ancak kendisi için bir kefaret ödenince serbest bırakıldı. Serbest bırakıldıktan sonra Roma’ya gitmek üzere yola çıktı.” Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 177

⁸³“Daha eski bir Doğu Süryani elyazmasında, bahsedilen Patrik X. İlyas’ın sadık metropoliti David’in, Amid’de Ermeniler tarafından kullanılan Nesturi Kilisesi’ni Ermenilerden geri alarak restore ettikten sonra tekrar Nesturi Kilisesi olarak kullanıma sunduğu belirtilmekte ise de bunun tarihi kesin olarak bilinmemektedir.” Şevket Beysanoğlu-Emin Nedret İşli, *Müze Şehir Diyarbakır*, R.J. Garden, “Diyarbakır 8 Nisan 1867” çev. Hamdi Can Tuncer, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1999, s. 143; “Keldanilere ait (Katolik olan Nesturiler) bir kilise bulunmaktadır. Keldani Hıristiyanları 175 yıldır bu şehirdeler, Kiliseleri (önceden Nesturiler) 1305’te inşa edilmiş.” Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, “H. Petermann, Doğu’da Yolculuk 1865” s. 127; “Ermeni tapınağına benzeyen ama biraz daha temiz olan kiliseye girdik. Duvarlarda loş ışıkta zorlukla seçilen çeşitli resimler asılıydı. Fransızca

daha önce Yuhanna Sulaka örneğinde olduğu gibi Nesturi Kilisesi'nden yana tavır almaz. I. Yusuf'un Diyarbakır ve Mardin'in bağımsız Katolik Metropoliti olarak kabul eder. Osmanlı idarecileri bu durumda I. Yusuf'un yanında yer alır. Mevcut duruma müdahale etmeyerek, I. Yusuf'un hapiste tutulmasından vazgeçilir.⁸⁴

Buna rağmen Yusuf, 1675'te Roma'ya gider. 1677'ye kadar Roma'da kalır. 1681'de patrikliği Roma tarafından onaylanır. Diyarbakır'a dönüşünden 1691'e kadar patriklik görevine devam etmiş. Bu tarihten sonra yaşlılık sebebiyle görevinden istifa eder,⁸⁵ tekrar Diyarbakır'dan ayrılarak Roma'ya gider ve 1707'de orada vefat eder.⁸⁶ Patrik I. Yusuf'un takdis ettiği Metropolit Yusuf Saliba (1691-1712), patriğin istifasından sonra patrik vekili görevine getirilmiştir.⁸⁷

6.2. Patrik II. Yusuf Saliba Ma'ruf

On yıl boyunca Patriklik görevini yerine getiren I. Yusuf, 1694'te yaşamının geride kalan günlerini Roma'da geçirmeye karar verince, kendisinin yerine patrik olacak kişiyi kendi isteğiyle seçmiş ve Roma'ya gitmeden önce onu kutsayarak patriklik görevine getirmişti. Bu kişi 1693'te Diyarbakır Metropoliti olarak takdis edilen Telkifli Saliba idi.⁸⁸

Ancak Roma bu halef belirleme işlemi kabul etmemişti. Roma, kendisinin onayı olmaması ve atamanın geleneksel hale gelmemesi için bunu ret etmişti. İnanç Yayma Topluluğu yetkilileri de bu gelişmeden rahatsız olmuşlar. Çünkü halef seçimi veya nasıl seçileceği konularında kendilerine danışılmamıştı, bu yüzden 18 Haziran 1696'ya kadar II. Yusuf'un tanınmasını ertelediler. Bu tarihe kadar II. Yusuf'un, Keldani Kilisesi'ni bir arada tutmak için yaptıkları Roma'nın saygısını kazanmasını sağladı.⁸⁹ Yusuf, Latin ilahiyatından çok etkilenmiş, bu durum yazmış olduğu bazı yazışmalarda tespit edilebilmektedir.⁹⁰

---

konuşan bir rahip piskoposun evinde kütüphanelerinin olduğunu, orada bazı yazma kitapların bulunduğunu söyledi." Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52

⁸⁴Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s.51

⁸⁵Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 182

⁸⁶Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186

⁸⁷Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186

⁸⁸Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrètiens d'Irak et de Turquie*, s. 35

⁸⁹Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 255

⁹⁰Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrètiens d'Irak et de Turquie*, s. 35

II. Yusuf Ma'ruf 1696'da patriklik görevine seçildi. Kendisi bu görevi, geleneksel Nesturi Kilisesi'nin baskısı altında ancak Roma'nın koruyuculuğunda görevini ifa etmeye çalışır.⁹¹ Keldanilerinin yaşadıkları coğrafyanın çoğunluğu Sultan III. Ahmet'in padişahlığının sonuna doğru İran'la yapılan savaşlarda Türklerin eline geçmişti. Keldani Patrikliği merkezi olan Diyarbakır, Osmanlı akınları için bir konak görevi görüyordu. Bu yüzden II. Yusuf her taraftan düşmanla çevrili, güvensiz bir konumdaydı. 1708 Haziranında, Roma'nın kendisinin görevden istifasına ve İtalya'ya taşınmasına izin vermesini istedi. II. Yusuf'ta Mardin Piskoposu Timoteos Maroge'yi halefi olarak seçti. II. Yusuf, 1713'te çıkan veba salgını sırasında Diyarbakır'da vefat etmiştir.⁹²

6.3. Patrik III. Yusuf

Asıl adı Timoteos Maroge'dir. II. Yusuf tarafından Mardin Piskoposluğuna atanmıştır. Patrik II. Yusuf'un vefatı üzerine 1713'te patrik olarak seçilmiş. 1728'de diğer selefleri gibi geleneksel Nesturi Kilisesi mensuplarının baskı ve şikâyetleri sonucunda tutuklanarak hapse atılmıştır. 1729'da İstanbul'a giderek, Nesturi Kilisesi ile Keldani Kilisesi arasındaki ihtilafları sona erdirmeye ve kendi durumunu Osmanlı Devleti nezdinde de güçlendirmeye çalışır. Aldığı fermanla Keldaniler ve Nesturiler arasında yetki alanlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu durumda Musul ve Halep Nesturi Kilisesi'nin, Diyarbakır ve Mardin ise Keldani Kilisesi'nin yetki alanı içinde bulunduğu tespit edilerek bir çözüm zemini oluşturulmaya çalışılır.⁹³

III. Yusuf patrikliği döneminde Basil Abdullahad (1714-1727)⁹⁴, Timoteos Masaci (1727-1757)⁹⁵, Timoteos Laazar Hindi (1757- 1759) metropolit olarak takdis edilir.⁹⁶

⁹¹Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 182; Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 256

⁹²Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 256; Teule, *Les Assyro-Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 35

⁹³Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 183

⁹⁴“1717-1728 yılları arasında Ayn-Tannurlu (Alıpınar) Garabet'in oğlu Abdallahad Amid Metropolitliği görevine atandığında Basil adını alarak bu makamda bulunmuştur. Bu metropolit I. Yusuf'un Yaşamı isimli kitabı yazmıştır. Metropolit Abdallahad, III. Yusuf tarafından Ayn-Tannur'da 5 Kasım 1717'de metropolit olarak kutsanmış, 3 Ocak 1728'de ölmüştür.” Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52

⁹⁵“30 yıl boyunca Diyarbakır metropolitliği görevinde bulundu. 1 Ocak 1757'de Doğu Kilisesi tarafından zehirlenip öldürüldüğü söylenmiştir.” Tıfinkçi, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 3

Kapuçin misyonerleri 1726 tarihinde Diyarbakır'daki misyonlarını sona erdirerek Avrupa'ya gittiklerinde, III. Yusuf'ta Avrupa'ya gitti, ilk önce Polonya ve Avusturya'yı ziyaret ettikten sonra Roma'ya gitmiş.⁹⁷

III. Yusuf'un Roma'daki günleri, Osmanlı ve İran'ın Diyarbakır için savaşması zamanına denk gelmişti. III. Yusuf, 1741'de uzun bir yolculuk yaparak Keldanilerin liderliğini tekrar ele geçirdi. Sonraki on üç yıl boyunca kilisesini yönetti ve 1754'te kendi yerine geçmesi için Antun Galla'yı seçti. Roma'nın haberi olmadan böyle bir seçim yaptığı için İnanç Yayma Topluluğu, Galla'yı onaylamamıştır. Patrik III. Yusuf görevine devam etmek zorunda kalmıştır. Patrik III. Yusuf, 44 yıl süren Keldani Kilisesi liderliğinden sonra 23 Ocak 1757'de vefat etmiştir.⁹⁸

6.4. Patrik IV. Yusuf Laazar Hindi

III. Yusuf'un ölümünden sonra, Roma'da bulunan önemli Katolik eğitim kurumlarından biri olan Urbanus Kolejinden mezun olan Laazar Hindi, Keldani Kilisesi Patriği olarak seçilir. Ancak, Roma'nın bu seçimin geçerliliğini onaylamasına kadar Diyarbakır Başpiskoposu olarak tanınmıştır. Roma tarafından yapılan gerekli incelemelerden sonra, kendisine Nisan 1759'da Papa XIII. Clemens tarafından, patrikliğinin geçerliliğinin bir işareti olarak Pallium (üzeri haç bezeli beyaz geniş şerit) ve onay belgesi gönderilmiştir.⁹⁹

Osmanlılar tanımadıkları Katolik Patrikleri yerine, Laazar Hindi'ye daha sıcak bakıyorlardı. Osmanlı idarecileri, Laazar Hindi'den, Keldanileri Osmanlıya sadık tutmasını istiyorlardı, çünkü Keldanilerin çoğunluğu Osmanlı-İran sınırında yaşıyorlardı. Laazar Hindi, 1765'te Keldani ayin kitaplarının ve İncillerin basımlarını izlemek için Roma'ya gider. Üç yıl Roma'da kaldıktan sonra Diyarbakır'a döndü.¹⁰⁰

⁹⁶“Katolik inancı üzerinde olan Keldaniler patrik tarzında bir kilise ve Yusuf adında bir patriğe sahiptirler. Onunla İstanbul'da 1779'da tanışmışım. Önyargısız zeki bir adamdı. Uzun zaman Roma'da propaganda da kalmıştı. Latince ve İtalyancanın dışında birkaç doğu dilini de biliyor. Roma'da birkaç (Doğu Süryanice) Keldanice kitabı tahsis etmiştir.” Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 68

⁹⁷Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 256

⁹⁸Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 257; Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 183

⁹⁹Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 258; Tıfınkçı, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 3

¹⁰⁰Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 258

1780 Ağustos ayında makamını yeğenine devrettiğini bildirerek Papa'ya istifasını sundu. Papa IV. Pius, IV. Yusuf'un görevden ayrılışını kabul eder, ancak yeğeni Agustin'in patrik olarak atamasını yapmaz. Patrik IV. Yusuf, bu kararı öğrendiğinde istifasını geri çeker ve Diyarbakır'da bekler. Bu durumda yeni sorunların çıkması gecikmez. IV. Yusuf, yirmi bin kuruşu ödemediği için Osmanlı yetkilileri tarafından hapse atılır. Hapisten kaçan IV. Yusuf, dostu olan bir Kürt kabile reisine sığınır. Daha sonra buradan İstanbul'a giderek oradan gemiyle İtalya'ya geçer. III. Yusuf, 1791'in Mart ayında Roma'ya vardığında İnanç Yayma Topluluğu'nun kendisinin isteği yönünde bir karar verdiğini öğrendi. IV. Yusuf, tek başına Keldanilerin lideri olduğunu iddia etmiştir.¹⁰¹

IV. Yusuf, 1791'de Roma'da öldü.¹⁰² Patrikliği döneminde Hanna Akkari (1760-1777) ve Agustin Hindi'yi 1804'te metropolit olarak takdis eder.¹⁰³ 1802'de Diyarbakır'da amcasının yerine geçen Agustin Hindi, Mardin'e geçerek kendisine V. Yusuf adını verir.¹⁰⁴

6.5. Patrik V. Yusuf Agustin Hindi

Kendisi, Patrik IV. Yusuf'un yeğenidir. Patrik IV. Yusuf tarafından Diyarbakır piskoposluğu görevine atanmıştı. 1804'te fiilen patriklik görevini ifa etse de Roma kendisini patrik olarak tanımadı. Sadece Diyarbakır metropoliti olarak kaldı. Bu durum 1828 yılına kadar devam eder. V. Yusuf'un 1828'de ölmesinden¹⁰⁵ sonra, Diyarbakır'ın Keldani Patrikliği merkezi olma özelliği de sona erer.

¹⁰¹Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 258

¹⁰²Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 183

¹⁰³:"Keldanilerden çok sayıda rahip ve propaganda yapan Agustin Hindi denilen bir başpiskopos uzun süre Roma'da eğitim görmüştür. Bu cemaatin Diyarbakır'da misyonerlik yapmakta olduğu bilinmektedir." Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik, Nusaybin*, s. 188; "Diyarbakır'da iki patrikhane görülür. Biri Yakubiler diğeri ise Keldanilerdir. Keldani Patrikliği her zaman Yusuf olarak anılan Nesturiler ve Papa'ya bağlı Yakubilerin temsilcisi olan hanedandır. Şu anda başta bulunan kişi, bu yüksek nişanı taşıyan dördüncü temsilcidir. Yüz sene kadar öncesinde Nesturilerin ulvi bir şahsı Roma'ya giderek Papa'yla görüşmüş. Ardından sultanın da rızası alınarak, Nesturilerin ve Yakubilerin, Papa'ya bağlı kilisesini oluşturmuştur. İlk defa o zaman bu kişi Keldani Patrikliği adını duyurmuştur. Bütün yeni hanedanlar köken olarak Nesturi olduklarından, eski cemaatleşmeler bunlar karşısında güç kaybetmişlerdir." Mehmet Ali Yalçınkaya, "Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, Cilt I, Ed. Bahaeddin Yedi yıldız, Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008, s. 207; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 52

¹⁰⁴Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 258

¹⁰⁵Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 35; Tıfınkçı, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 3

Patrik Agustin Hindi'nin vefatından sonra Roma Kilisesi tarafından Diyarbakır patrikliğine kimse atanmaz. Diyarbakır Keldani Kilisesi Patrikliği 1831'de lağvedilerek, Musul Keldani Patrikliğine bağlı bir piskoposluk merkezi haline getirilir.¹⁰⁶

XIX. yüzyılın başlarından beri Keldani Kilisesi'nin yönetimi ciddi bir problem haline gelmişti. Üç farklı yerde (Musul, Diyarbakır, Raban Hürmüz Manastırı) Roma'ya bağlı kilise organizasyonu bulunmaktaydı. Birincisi Musul'da bulunan Yuhanna XIII. İlyas, ikincisi Diyarbakır'da V. Yusuf olarak kabul edilen Agustinus Hindi'nin yönetiminde bulunan Keldani Patrikliği. Her ikisi de Keldani Patrikliği'nin gerçek çizgisini temsil ettiklerini ileri sürüyordu. Kudşanis'te bulunan Raban Hürmüz Manastırı'nın da Katolikliği kabul etmiş olması, bununla birlikte, Musul'da bulunan İlyas kolunun 1826'da tekrar Roma'ya bağlılığını gündeme gelince, Papalık, Diyarbakır'da bulunan ve Yusufiler'in elindeki patriklik konumunu gündemden düşürür.¹⁰⁷ Diyarbakır'da bulunan Keldani Kilisesi idari anlamda metropolitlik (piskoposluk) düzeyindeki durumunu muhafaza etmiştir.

6.6. Diyarbakır'da Görev Yapmış Olan Keldani Metropolitleri

XVI. yüzyılda Diyarbakır'da bulunan Keldani Kilisesi ve din adamlarının Nusaybin kilisesine bağlı olduklarını yukarıda belirtmiştik. Daha sonra XVII. yüzyılın başlarına kadar Silvan'a bağlı kalındı. Bundan sonra Diyarbakır'da müstakil bir metropolitlik merkezi ihdas edilmiştir. Diyarbakır'da görev yapan metropolitlerin biyografilerine Keldani Kilisesi'nin kuruluşundan başlamak üzere kronolojik olarak bakacak olursak;

¹⁰⁶Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 184; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

¹⁰⁷"İran'ın Salamas Piskoposluk bölgesine bağlı Horsava'da doğdu. İman Yayma cemiyetinin (Propaganda) üyesidir. 1830'da ruhban oldu. 1833'te Patrik VIII. Yuhanna Hürmüz onu Petrus adıyla Cizre ve Salamas Piskoposluğuna Babil Patrikliğinin Genel Vekili olarak kutsadı. 1842'de Diyarbakır Başpiskoposluğu merkezine, metropolit Asmar'ın istifasından sonra boşalan görevi doldurmak için atandı. 1867'de Patrik VI. Yusuf Audo adına, havariler Pavlos ve Petrus'un 18. yüzyılı için düzenlenen törenlerine katılmak üzere Roma'ya gitti. 13 Ağustos 1867'de Roma yakınlarında Albano'da öldü." Tifinkçi, *L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui*, s. 3; Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı*, s.308; Teule, *Les Assyro- Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 35

1-Metropolit Eliya Hürmüz (1553-1583): Diyarbakır'daki ilk metropolit olan Yuhanna Sulaka'dan sonraki metropolit 1553'te ve 1581'de Roma'ya gitmiş. Dönüşü yolunda uğradığı Lübnan'da 1583'te öldü.¹⁰⁸

2-Metropolit Yusuf Eliya (1581-1604): Metropolit Eliya Hürmüz'ün vefatından sonra ona halef olarak seçildi. Ataması Patrik IX. Şemun tarafından yapıldı. 1604'te öldü¹⁰⁹

3-Diyarbakırlı Metropolit Eliya (1604-1615): Patrik XI. İliya tarafından takdis edilerek, kendisine Diyarbakır ve Siirt Metropolitliği görevi verildi. Daha sonra Diyarbakır'dan ayrılarak Siirt'e yerleşti. 1615'te öldü.¹¹⁰

4-Metropolit Timateos Adem Reyan (1615-1622): Patrik XI. İliya tarafından, Doğu Kiliseleri ile Katolik Kilisesi arasındaki birleşmeyi gerçekleştirmek üzere Papa V. Paulus'la görüşmek üzere Roma'ya gönderilir. 1610'da gittiği Roma'dan, 1615'te dönmüş. Diyarbakır ve Kudüs Metropoliti olarak atanmıştır. 1622'de Diyarbakır'da vefat etti.¹¹¹

5-Metropolit İšo Yab (1622-1638): Patrik XII. İlyas tarafından Diyarbakır metropoliti olarak takdis edilmiş. Diyarbakır'da mevcut bulunan Kapuçin misyonerlerinin, bölgede Katolikliği muhafaza edilmesi amacıyla kendisine sağladıkları destek ile görev yapmıştır.¹¹²

6-Metropolit Yuhanna Şemun (1638-1657): XII. Patrik İlyas tarafından Diyarbakır metropoliti olarak takdis edilmiş. Kendi döneminde Diyarbakır Metropolitliği, Katolik Kilisesi'yle sağlanan birliktelikten ayrılmıştır.¹¹³

7- Amidli Metropolit Yusuf (1657-1691): XII. Patrik İlyas tarafından atanmıştır. 1672'de Katolik Kilisesine dönüş yaparak, 1681'de I. Yusuf lakabıyla Keldani Patriği olmuş. 1707'de Roma'da vefat etmiştir.¹¹⁴

---

¹⁰⁸Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 184

¹⁰⁹Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 185; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

¹¹⁰Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 185; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

¹¹¹Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 185; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 50

¹¹²Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 185

¹¹³Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 185

¹¹⁴Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186

8-Metropolit Yusuf Saliba (1691-1712): Patrik I. Yusuf tarafından kendisini patrik yardımcısı olarak görevlendirilmiş. Patrik I. Yusuf görevden ayrılınca 1696'da patrik olmuştur.¹¹⁵

9-Metropolit Basil Abdullahad (1714-1727): Diyarbakırlı (Alıpınarlı) olup, Patrik III. Yusuf tarafından 1714'te Basil adıyla Diyarbakır Metropolitleri olarak takdis edilmiş. Patrik III. Yusuf'un hayatını Arapça olarak yazmış büyük bir âlimdi, 1727'de öldü.¹¹⁶

10-Metropolit Timoteos Maroge (1727-1757): Diyarbakır'da en uzun süre metropolitlik görevinde bulunmuş olmasıyla dikkat çeker. Patrik III. Yusuf tarafından Diyarbakır'a metropolit olarak atanmış. Bir kaynağa göre 31 Aralık 1756'da öldüğü söylenmekte ise de, bazı kaynaklarda da 1 Ocak 1757'de muhalifleri tarafından 1757'de Diyarbakır'da zehirlenerek öldürüldüğü belirtilmektedir.¹¹⁷

11-Metropolit Laazar Hindi (1757- 1759): Aslen Diyarbakırlıdır. Patrik III. Yusuf tarafından Metropolit olarak atanmıştır. 1757'de Patrik III. Yusuf'un vefatından sonra IV. Yusuf adıyla 1759'da Patrik olarak seçilmiş. 1781'de patriklik görevinden istifa ederek Roma'ya gitmiş ve orada 1791'de öldü.¹¹⁸

12-Metropolit Hana Akkari (1760-1777) Patrik IV. Yusuf tarafından Diyarbakır'a Metropolit olarak atanmış. 1777'den ölünceye kadar bu görevinde bulunmuştur.¹¹⁹

13-Metropolit Agustin Hindi (1781-1828) Patrik IV. Yusuf'un kardeşinin oğludur. Diyarbakır'da 1781'de rahip olarak görev yapmıştır. 1804'te Metropolit

---

¹¹⁵Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186

¹¹⁶“Alıpınarlı Garebed'in oğlu Abdallad, Metropolitlik görevine başladıktan sonra Basil adını kullanmaya başladı. Patrik I. Yusuf'un hayatı isimli eseri vardır. Metropolitlik resameti (ataması) Alıpınar'da yapılmıştır.” Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East 1318-1913*, s. 52; Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, Nusaybin, s. 186

¹¹⁷Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52

¹¹⁸Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52

¹¹⁹Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 186, Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 53

olarak seçilmiş. Daha sonra V. Yusuf adıyla Patrik olarak takdis edilmiş. 1828’de vefat etmiştir.¹²⁰

14-Metropolit Basil Asmar (1828-1842): Aslen Tekliflidir. 1819’da Raban Hürmüz Manastırına rahip olarak atanır. Patrik V. Yusuf tarafından, İmadiye şehrine metropolit olarak takdis edilmiş. 1828’de Diyarbakır Metropolitliğine görevlendirilmiştir. 14 yıl boyunca Diyarbakır’da Metropolitlik görevinde bulunmuş, 1842’de bu görevinden istifa etmiş ve 1844’te öldü.¹²¹

15-Metropolit Giwargis Petrus di Natali (1842-1867) İnanç Yayma Topluluğu üyesidir. 1830’da kâhin rahip olmuş. Patrik VIII. Yuhanna Hürmüz tarafından Cezire bölgesine tayin edilmiş. 1842’de Patrik vekili olarak Diyarbakır Metropolitliğine gönderilmiştir. 1867’de Roma’ya gitmiş. Roma’da Patrik VI. Yusuf’u temsilen Havari Petrus ve Pavlos’u XVIII. yüzyılı anma kutlama törenlerine katılmıştır. Roma’da bulunduğu sırada vefat etmiştir.¹²²

16-Metropolit Timoteos Petrus Attar (1870-1872): Patrik V. Yusuf tarafından Diyarbakır’a Metropolit olarak tayin edilir. 1872’de metropolit olarak Mardin’de görevlendirilmiştir.¹²³

17-Metropolit Gewargis Abduyeşu Hayyat (1872-1894) Patrik V. Yusuf tarafından İmadiye şehrine tayin edilir. 1860’tan 1863’e kadar patrik vekili olarak görev yapmış. (bkz. Belge 2) Bu vekâlet görevi 1870’de Diyarbakır Metropolitliğine atanıncaya kadar devam etmiş. Daha sonra Patriklik görevine seçilmiş ve 1899’da vefat etmiştir.¹²⁴

18-Metropolit Süleyman Sebbağ (1897-1923). 1863’te Musul’da doğmuş. Patriklik okulunda eğitim görmüş, 1888’de rahip olarak okuldan mezun olmuştur.

---

¹²⁰Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 187; Yalçınkaya, “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu” s.207; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 53

¹²¹Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 187; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54

¹²²Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 187; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54

¹²³Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 187; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54

¹²⁴Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 187; Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 54

Patrik Abdulyeşu Hayat tarafından 1897’de Diyarbakır Metropolitliğine atanmış. Görevli bulunduğu sırada I. Dünya Savaşı’nın acılarına tanıklık etmiştir. Metropolit Sebbağ, yaşanan olayların yatışmasından sonra Diyarbakır’da yetim ve öksüz kalmış çocuklar için bir çocuk yuvası açmıştır. Diyarbakır’ın son metropoliti olan Süleyman Sabbağ, 1913’te yapılan bir kayıtlandırma işleminde, 1281 Musul doğumlu olduğu, babasının müteveffa Petrus Sabbağ ve Annesinin müteveffa Şefika hanım olduğu belirtilmektedir.¹²⁵ Metropolit Süleyman Sabbağ’ın, Diyarbakır Keldani Kilisesi’nin de bulunduğu Şeyh Matar Mahallesi’nde ikamet etmiştir. Metropolit Süleyman Sebbağ, 1923’te vefat etmiştir. Diyarbakır’da bulunan Mar Petyun Kilisesi’nde gömülmüş. Metropolit Sebbağ’ın ölümünden sonra Diyarbakır’da metropolitlik makamı isim olarak kalmışsa da, görevlileri Diyarbakır’da ikamet etmemişlerdir.

Metropolit Süleyman Sabbağ’dan sonra Diyarbakır’da horepiskopos ve papaz düzeyindeki din adamları topluluklarına hizmet etmişlerdir. 1948’e kadar Horepiskopos Timateos, 1949-1968 arasında Papaz Süleyman Şen, 1968-1982 arasında Papaz Markos Adlun ve 1983-1993 arasında ise Mardin’de ikamet edip geçici sürelerde Diyarbakır’a gelen Papaz Süleyman Öz görev yapmışlardır.

1965’te Keldani Patriği Paulos Şeyho Diyarbakır Metropolitlik makamını İstanbul’a naklettirir. Vatikan Türkiye ilişkilerinin iyi olmasından dolayı 1966’da Mardin’de Keldani metropolitliği oluşturulmasıyla Amid başpiskoposluğu yeniden kurulmuş oldu.¹²⁶ Cebrail Batta (1966-1970)¹²⁷ ve ardından da Pavlos Gürtaş (1977) metropolitlik görevine getirilir.¹²⁸ Günümüzde Diyarbakır piskoposluğu makamını, İstanbul’da ikamet eden Monsenyör Fransuva Yakan temsil etmektedir.

¹²⁵İkamet Alanları ve Hane Bilgileri Defteri, Şeyh Matar Mahallesi s. 1

¹²⁶Molitor, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, s. 74; Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 188

¹²⁷“Cebrail Batta, Aslen Mardinlidir. Patrik Bolis Şeyho tarafından 1966’da Diyarbakır Metropolitliğine atanır. Rahatsızlığından dolayı 1977’de görevinden istifa eder. Beyrut’a yerleşir ve orada vefat etti.” Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 188

¹²⁸Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik*, s. 188

İKİNCİ BÖLÜM

2. Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri

Diyarbakır'ın, kentsel yaşamına anlam katan topluluklardan birisi de Keldani topluluğudur. Keldanilerin şehirdeki genel ve özel durumlarının anlaşılmasına yönelik yazılı kaynaklardan bir bölümüne sahip bulunmaktayız. Bu kaynakların kentte yaşayan gayrimüslim topluluklardan birisine ait olması, belgelerin yerel tarih yazıcılığı açısından önemli bir yere sahip yazma eserler olması, konuyu daha da önemli hale getireceğini ummaktayız. Ulaştığımız yazma eserlerin ile hem Keldanilerle ilgili hem de Diyarbakır'la ilgili yerel tarih çalışmalarına önemli katkılar sunacağını da düşünmekteyiz.

Bu bölümde esas alınan Diyarbakır Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri'ndeki kayıtlar 1727-1882 yıllarına aittir. Bu defterin yol göstericiliğinde, Diyarbakır Keldani topluluğunun bu tarihler arasında kalan süre içindeki nüfusu konusunda yeni bilgiler ortaya koymaya çalışılacaktır.

2.1. Diyarbakır Nüfus Kayıtları

Diyarbakır'ın, kentsel yaşamına anlam katan topluluklardan birisi de Keldani topluluğudur. Keldanilerin şehirdeki genel ve özel durumlarının anlaşılmasına yönelik yazılı kaynaklardan bir bölümüne sahip bulunmaktayız. Bu kaynakların kentte yaşayan gayrimüslim topluluklardan birisine ait olması, belgelerin yerel tarih yazıcılığı açısından önemli bir yere sahip yazma eserler olması, konuyu daha da önemli hale getireceğini ummaktayız. Ulaştığımız yazma eserlerin ile hem Keldanilerle ilgili hem de Diyarbakır'la ilgili yerel tarih çalışmalarına önemli katkılar sunacağını da düşünmekteyiz.

Bu sıralamanın, Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Protestan ve son olarak Yahudi topluluğu şeklinde olduğunu görmekteyiz.¹²⁹

¹²⁹Özcoşar, "19. Yüzyılda Diyarbakır'da Hıristiyan Cemaatler" *SBArD Dicle Üniv. Sos. Bil. Araştırma Dergisi*, Eylül 2008, <http://sbard.org/pdf/sbard/012/Özcoşar-2053-69.pdf>. erişim 24.4.2016. s. 54

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1515'te ele geçirdiği Diyarbakır'da, 1518 tarihinde yapmış olduğu ilk nüfus yazımında, şehirde bulunan Müslüman nüfusu 8444'tür.¹³⁰ Bu rakam 1518 ile 1540 yılları arasında önemli bir savaş veya doğal felakete sahne olmayan Diyarbakır kenti için Müslüman nüfusundaki artış normalin altındadır. Buna karşın Diyarbakır'da bulunan Hıristiyan nüfusunun bu tarihteki artışını doğal etkenlere bağlamamız olanaklı değildir. Çünkü 1518'de 5985 olan Hıristiyan nüfusu 1540'ta 11612 gibi çok yüksek bir rakama ulaşmıştır. Bu bize % 94'lük bir artışı verilmektedir.¹³¹

Diğer imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu da, her toprak kazanımından sonra, başta nüfus ve tarımsal zenginlikler olmak üzere, ele geçen zenginlik kaynakları kayıt altına almıştır. Diyarbakır'ın 1515'te Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, yerleşik bulunan gayrimüslim nüfus ile Müslüman nüfusun vergilendirilmesine dayanan nüfus saptamaları yapılmıştır. Bu saptamaların doğruluğuna ilişkin tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Osmanlı nüfus sayıları doğrudan bireylerin sayımıyla elde edilmemekteydi. Vergi kayıtlarına esas alınacak olanlar, hane halkı reisleri ve ailenin erkek üyeleri olup, bunların meslek ve mülk kayıtlarına dayanılarak ikinci elden sağlanmaktaydı.¹³²

2.2. Osmanlı Dönemi Nüfus Kayıt Sistemine Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğunun ele geçirdiği topraklarda meskûn bulunanları, dört farklı sistemi ile kayıt altına almıştır. Bunlar: Tahrir [Yazma] Defteri (özellikle XV.-XVI. yüzyıl), Avarız¹³³ Defteri (olağanüstü vergi), Cizye¹³⁴ Defteri (XVII. - XVIII. yüzyıl) ve Temettuat¹³⁵ (çeşitli gelirler) Defteridir (XIX. yüzyıl).¹³⁶

¹³⁰Bu konuda bkz. M. Mehdi İlhan, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Vakıfları; 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterinden Notlar" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/82. Erisim 12.11.2015>, s. 57

¹³¹İlhan, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Vakıfları; 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterinden Notlar, s. 60; "XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde nüfus düzenli olarak arttığını göstermektedir. 1564'teki nüfus, 1518'de büsbütün değişmiştir. Bu durum Müslümanların eksik sayılmasına bağlanabilir. Mali açıdan Hıristiyanlar daha önemliydi ve ilk tahrirlere kıyasla sonraki tahrirler genellikle daha özensizce yapılmıştır." Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, *Evlüya Çelebi Diyarbakır'da*, çev. Tansel Güney, İletişim Yay. İstanbul 2003, s. 68

¹³²Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918), İletişim Yay. İstanbul 4. Baskı, 2010, s. 86; Emrullah Akgündüz, "19. Yüzyılın Sonunda Diyarbakırlı Süryani Hıristiyanlar Üzerine Notlar" Suavi Aydın-Jelle Vehej, *Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Toplumsal İlişkiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, s. 223*

¹³³Avarız; olağanüstü hallerde Müslüman ve gayrimüslimlerden alınan mali, ayni ve bedeni vergi.

¹³⁴Cizye, sadece gayrimüslimlerden alınan askerlik görevinden muafiyet vergisidir.

¹³⁵Temettuat; vergi mükellefi olan hane reislerinin gelirlerinin tespiti için yapılan sayım kayıtları.

1568'de Diyarbakır'da yaşayan 6572 vergi mükellefi nüfusun 2284'ü (% 34,7) Müslüman, 4268'i (% 64,9) gayrimüslim idi. Bu durum daha çok kentteki yoğun ticari potansiyel ile ilgili olmalıdır.¹³⁷

XVII. yüzyılda Diyarbakır kentinin nüfusu hakkında bilgi veren Tavernier 1679'da, Diyarbakır'ın nüfusunun 20000 den fazla olduğunu belirterek, bu nüfus içerisindeki Hıristiyanların üçte ikisinin Ermeni, geri kalanların ise Nesturi ve Yakubi olduğunu ifade etmektedir.¹³⁸ Mayıs 1766 da Diyarbakır'ı ziyaret eden Niebuhr ise, söz konusu tarihte nüfusu 16000 olarak vermekte ve 1757'de meydana gelen kıtlık nedeni ile kent nüfusunun oldukça azaldığına işaret etmektedir.¹³⁹

Şehri ziyaret eden XVIII. ve XIX. yüzyıl seyyahlarının verdikleri bilgilerde Keldanileri, şehirde ikamet eden Hıristiyan toplulukların, toplam nüfusunun 4/1'ni oluşturdukları noktasında hem fikirdirler. Keldanilerin şehir merkezindeki nüfusları hakkında bilgi veren yabancı gezginlerden bazılarının verdikleri rakamlara şöyledir. Sestini: 1781'li yıllar için 3000 kişi;¹⁴⁰ Southgate: 1800-1850 yılları için 100 Keldani ailesi;¹⁴¹ Dupre: 1800-1850 yılları için 80 Keldani ailesi; H. Petermann: 1865 yılı için 160 Keldani ailesi;¹⁴² Lamec Saad: 1890 yılı için Keldani topluluğunun 1600 kişi; CUNET: Keldani nüfusunun 1891'deki Diyarbakır sancağı genelinde 1600, şehir merkezi için bu sayıyı 990 olduğunu belirtir.¹⁴³

Bu rakamlar gezginlerin kentte buldukları süre içerisinde, iletişime geçtikleri resmi veya sivil kişilerden almış oldukları sözlü bilgilere dayanmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kenti ziyaret eden gezginler, nüfus konusunda daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, devletin yerel yönetimlere hazırlanmış

---

¹³⁶“Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus ve istatistik bilgilerinden yararlanılması süreci üç döneme ayrılabilir. İlk dönem genel olarak vergilendirme amaçlı yapılan ve aslında birer toprak mülkiyeti kaydı olan ve nüfus hakkında yetersiz ama önemli bilgiler içeren “tahrir defterleri” dönemidir. İkinci dönem 1831'den itibaren asıl olarak üç kez gerçekleşen, imparatorluğun modernleşme ve merkezleşme çabalarının en önemli aracı haline gelen nüfus sayımlarıdır. Üçüncü dönem ise son Osmanlı nüfus sayımının sonrasına denk gelen 1907-1918 dönemidir.” Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* s. 86,

¹³⁷Yılmaz Kurt, “Diyarbakır Sancağı Yer Adları”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Cilt II, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008, s. 409

¹³⁸“1673'te Diyarbakır şehrinde yaşayan 300 dolayındaki Nesturi cemaati üyesi ve bazı din adamlarıyla metropolitleriyle birlikte Katolik inancını kabul ettiler.” Teule, *Les Assyro-Celdéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, s. 34

¹³⁹Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 100

¹⁴⁰Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 68

¹⁴¹Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 48

¹⁴²Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 127

¹⁴³Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, 55-62

olduğu yıllıklarda (salnameler) gayrimüslimlerin nüfusları, etnik kiliseler bağlamında, daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve yayınlamıştır. 1870 tarihli ilk resmi yazıma göre, yerli kütüğe kayıtlı nüfus toplamı 21372'dir.

Tablo 1: Diyarbakır Şehir Merkezi Nüfusu (1870)

9814	İslam
6853	Ermeni Gregoryen
831	Ermeni Katolik
1434	Süryani
174	Süryani Katolik
976	Keldani
305	Rum
55	Rum Katolik
650	Protestan
208	Yahudi
11278	Toplam Gayrimüslim

1870 yılına ait nüfus bilgilerindeki bu sayılar, 12 Mart 1285 (24 Mart 1869) tarih ve 34 sayılı *Diyarbakır Gazetesi*'nde yayınlanmıştır. Burada Keldaniler 468 kadın, 508 erkek olmak üzere toplamda 976 kişilik bir nüfus olarak verilir. Bu rakam kentte bulunan diğer gayrimüslim topluluklar arasında üçüncü sırada gelen nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu da göstermektedir.

Buna göre kentte bulunan Hıristiyan nüfusu Müslümanlara oranla çoğunlukta idi. Bu tarihten sonra, çeşitli faktörlerin etkisiyle kent nüfusu yarı yarıya azalmıştır. Bu faktörlere aşağıda sırası geldikçe değinilecektir. 1877 tarihli Salnamede, şehir merkezindeki nüfusun 5645'ni Hıristiyan, 5010'nun da Müslüman olmak üzere, toplam nüfusu 10655 olarak vermektedir.¹⁴⁴

1895'te Diyarbakır sancağı nüfusuna bakılacak olursa, nüfusun % 24.3'ünü Müslüman olmayan dini gruplar oluşturmaktadır. Bu oranın % 4.6'sını Keldaniler teşkil etmektedir. Bu tarihte Diyarbakır merkez nüfusunun Müslüman olmayan diğer

¹⁴⁴Mustafa Tekin, "Ali Emiri'nin Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi Bağlamında Diyarbakır" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt III, Ankara 2008, s. 639

dini grupların oranı % 33.7'dir. Bu oranın da % 4.4'ünü Keldaniler meydana getirmektedir.¹⁴⁵

2.3. Keldani Kilisesi'nde Bulunan Nüfusa Dair Bazı Evraklar

Diyarbakır Keldani Kilisesi'nde bulunan bazı belgelerde, topluluğun nüfusu hakkında malumat edineceğimiz bazı bilgilerin kaydedildiğini görmekteyiz. Bu bulgular cizye evraklarının dışında olup, tamamıyla *bedeli askeri* vergisinin toplamının yer aldığı belgelerde yer almaktadır. Diğer vergi türlerinin (Kıymet Emlak vergisi, Maarif i'anesi, Temettu'at Esnaf vergisi vb.) belirtilmesine rağmen, herhangi bir nüfus miktarı ifadesi yer almamaktadır. *Bir senelik müsâkafât ve temettu'at vergisi ve bedeli askeri için kurâ ve mahalâta mahsus tezkere* başlıklı, 15 adet belgenin bazılarında, ilgili tarihe ait olmak üzere hane ve kişi (nefer) kayıtları bulunmaktadır. (bkz. Belge 8)

1302/1887 tarihli *bir senelik müsâkafât ve temettu'at vergisi ve bedeli askeri için kurâ ve mahalâta mahsus tezkere* belgelerinde, Diyarbakır'da bulunan Keldanilerin 64 hane ve 470 nefer (askerlik çağında olan erkek birey) olduğu kaydedilmiştir. Bu rakamı bir ailenin beş kişiden oluştuğu varsayımını esas aldığımızda, Diyarbakır şehir merkezindeki Keldani topluluğunun nüfusunun 2350 olarak bulmamız mümkündür. Ancak bu sayının içinde bekâr erkek sayısının da dikkate alınması gerektiğini unutmamalıyız. Bu belgelerde yıllara göre hane ve nefer sayısı şöyledir:

Tablo 2: Vergisi Belgelerinde (1885-1903) Hane ve Nefer Sayıları

Yıl	Nefer	Hane	Vergi Miktarı	Taksit Sayısı	Belgenin Ebadı
1300/1885	...	...	13361.5	10	17x35
1302/1887	460	64	12777.31	12	39x17
1303/1888	459	64	12750	12	39x17
1304/1889	456	64	16889.5	10	67x16
1305/1890	...	64	16889.5	10	74x17
1306/1891	...	...	16889.5	4	94x22
1307/1892	...	106	16889.5	4	94x22

¹⁴⁵Bülent Çukurova, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt II, Ankara 2008, s. 359

1309/1894	...	106	16926.5	4	75x22
1312/1897	...	106	20111.15	4	85x22
1313/1898	...	106	18481.30	4	82x32
1314/1899	...	106	17963.15	4	82x32
1315/1900	...	106	18444.35	4	82x32
1316/1901	...	106	19551.20	4	82x32
1317/1902	...	102	25730.30	4	82x32
1318/1903	...	102	19667.25	4	84x32

Bir senelik müsakâfat ve temettu'at arazi-i temettuat vergi ve bedel-i askerileri için kurâ ve mahalâta mahsus tezkeredir; son satır, Bâlâda muharrer Keldani Milletinin (okunmadı) senesinin üç yüz on iki senesine mahsuben mürettep vergisi yirmi bin yüz on bir kuruş on beş pareye baliğ veresede olmuştur. 26 Şubat 1311 (9 Mart 1896) (Bkz. Belge 23)

Topluluğun vergi vermekle yükümlü bulunan birey sayısı 1887, 1888 ve 1889 yılları içerisinde düşüş göstermiştir. 1892'de ise yeni bir hane rakamı belirlenmiştir. 1889'da 64 olan hane sayısı 1892'de 106'ya yükseltilmiştir. Bu oranın nasıl belirlendiğine ilişkin olarak, ilgili belgede herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu artışın yeni bir yoklama ile ortaya çıkarıldığını tahmin etsek bile tutarlı olmayacaktır. Hane sayısının iki yıl gibi çok kısa sürede böyle bir bu artış gösteremeyeceği muhakkaktır.

Bu konuda ileri sürülebilecek tez, diğer topluluklardan ayrılıp, Katolik kilisesine geçenlerin bulunabileceği, bu mezhep değişikliğinin sonucunda, Keldani Kilisesi çatısı altında bir araya geldikleri ve *bedelat-ı askeri* vergilerini bu topluluk adı altında verildiği ancak bu durumu temellendirecek bir belgeye ulaşabilmiş değiliz.

1894-95 yılını kapsayan Diyarbakır salnamesinde 925 Keldani nüfusu verilmiştir. 1870-71'de 976 olan Keldani nüfusu genel olarak nüfusun arttığı bir dönem olmasına rağmen duraklamıştır. 1897-98 sayımlarında Keldani nüfusu 1473 olarak tespit edilmiştir.¹⁴⁶

Diyarbakır salnamelerinde yer alan son nüfus bilgilerinde 1901-1902'de Keldani nüfusu 1439 olarak kaydedilmiştir. Bu sayı 1897 nüfusuyla karşılaştırıldığında Keldanilerin sayısının düşmüş olduğu görülmektedir.

¹⁴⁶Emrullah Akgündüz, "19. Yüzyılın Sonunda Diyarbakirli Süryani Hıristiyanlar Üzerine Notlar" ss. 225-227

Görüldüğü üzere nüfusla ilgili birçok farklı sayılara şahit olunmaktadır. Bizim amacımız, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız nüfus çalışmalarına, Diyarbakır'da ikamet eden Keldani topluluğunun nüfus verilerine, bizzat topluluğun kendi iç kayıtlandırma sisteminden elde edilen verilerle katkı sunabilmektir. Elimizde bulunan veriler ile yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız tartışmaları doğrulama veya yanlışlığını ortaya koymaya yönelik bir amacımızın olmadığını belirtmek isteriz.

Belki de elimizdeki belgelere dayalı olarak, verilerin XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın sonlarına kadarki süre içerisinde bulunmuş olmasından dolayı, Diyarbakır şehir merkezinde yerleşik Keldani topluluğunu, içeriden okuma olanağını sağlamaya yönelik olacaktır.

2.4. Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri

Diyarbakır Keldani topluluğuna ait vaftiz defterinin verilerine geçmeden önce, Keldani ayin geleneğinde vaftizin yeri ve tarihselliği üzerinde ana hatlarıyla durmamın faydalı olacağına inanıyoruz.

Terim olarak vaftiz, Hıristiyanlıkta, dine girmek, asli günahtan, kirli geçmişten temizlenmek ve kutsal hayat tarzına kavuşmak amacıyla ve belli usullere riayet etmek suretiyle su ile yapılan ayindir.¹⁴⁷ Vaftizin esas amacı, Hıristiyan topluluğuna ve inancına giriş yapmaktır.¹⁴⁸ Keldani Kilisesi'nde vaftiz uygulaması, vazgeçilmez bir ibadet anlayışı ile doğumun ilk günlerinde uygulandığını söyleyebiliriz.¹⁴⁹ Keldani ayin geleneğinde vaftizin uygulaması, kilisenin yedi sakrament arasında ilk sırada yer alır.¹⁵⁰

¹⁴⁷Mustafa Erdem, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma" *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt 34, sayı 1, Ankara 1995, ss. 133

¹⁴⁸Erdem, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma" s. 141

¹⁴⁹Çocuk vaftizinin uygulanmasına yönelik tartışmalar için bkz. Erdem, "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma" ss.145-149

¹⁵⁰"Keldani ayin geleneğinde çocuklar doğumu takip eden ilk hafta sonuna kadar vaftiz edilmesi tavsiye edilir. Vaftiz babası veya annesi, vaftiz olacak çocuğu diyakona sunmadan önce beyaz bezini ve başlığını hazırlar. Vaftiz uygulamasının başlangıcında Mezmurlardan "siz onu şeref ve onur ile taçlandırdınız" ve "O sizden hayat istedi ve siz ona uzun bir ömür bağışladınız ..." duasını okur. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra vaftize çocuk adına iştirak edecek kişi (vaftiz babası veya annesi) çocukla beraber törenin yapılacağı kilisede yerini alır. Vaftiz sırasında en az iki görevlinin hazır bulunması gerekmektedir. İlk önce din adamı tarafından su takdis edilir. Din adamı çocuğu vaftiz babasından alarak "Baba, oğul Kutsal Ruh adına" diyerek bebeğin alınını yağ ile mesh eder. Daha sonra bebeğin tüm vücudunu yağ ile mesh eder." Baba Oğul Kutsal Ruh adına sonsuza dek vaftiz edilmiştir" diyerek çocuğu üç kez, vaftiz kurnasında bulunan ılıtılmış suya batırıp çıkarır. Diyakon, çocuğu vaftizi uygulayan din adamından alıp vaftiz babasına geri verir. Çocuk giydirildikten sonra, vaftiz babası onu, kilisenin mihrabına götürerek tanrıya adar. Vaftizi yapan papaz, vaftiz babasının getirdiği başlığı,

Elimizde bulunan 22 x 32 cm ebadında ve 272 sayfadan oluşan yazma eser, *Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri* olarak tanımlanmıştır. Defter sayfaları çift taraflı olarak, arkalı önlü olarak yazılmıştır. Defter, kalın karton ile kapaklanmış, sayfalar ip dikişli olarak sabitlenmiştir. İki kapak, deri malzeme ile birleştirilmiştir. Defterin başlangıç tarafında bulunan üç adet sayfa boş bırakılmıştır. Defterin 164 ve 265'inci sayfalarının sayfa numaraları karşılıklı sayfalarında tekraren kullanılmışsa da, bu sayfalardaki vaftiz kayıtlarının içerikleri farklıdır.

Diyarbakır Keldani Kilisesi Vaftiz Defterinde, sayfalar üzerinde oluşturulan şablon hanelerde kayıtlı bulunanların sayısı 2661, tekli şablon hanede kayıtlı ikiz doğumlar 32 adet olup, toplamda 2694 kişilik kayıt bulunmaktadır. Defter muhteviyatında bulunan vaftizlere ait doğum tarihleri gün ay ve yıl olarak yazılmış olmakla beraber, ay isimlerinde Rumi takvim kullanılmıştır.

Vaftiz Defterindeki en erken tarihlendirme 1727 yılına aittir. 13.09.1727 tarihinde vaftiz edilen Gorgis oğlu Papaz Tuma'nın oğlu Yusuf, Papaz Karaoğlan oğlu Hanna eliyle vaftiz edildi. Vaftiz olanın kirvesi Yonan oğlu Hanna oğlu Andrey'a'dır. Yine 19.10. 1727 tarihinde vaftiz edilen İbrahimş'a Hafar oğlu Petrus'un oğlu Yusuf, Papaz Yakub eliyle vaftiz edildi. Vaftiz olanın kirvesi Abdulkerim Mibarkeş'a'dır.¹⁵¹

1727-1736 yılları arasında kalan 10 yıllık süre içinde sadece 4 yıla ait verilerde (1727-1728-1730-1732) toplamda 17 adet vaftiz kayıt bulunmaktadır. Bu tarihlere ait verilerin defterde bulunmamasını gerekçesi düşünüldüğünde, elde bulunan yazılı bilgilerin daha fazla kaybolmadan bir araya getirilmesi gerektiği konusundaki yaklaşımdan çıkarmak mümkündür.

1737-1746 yılları arasındaki 10 yıllık sürede 236 adet vaftiz kaydı bulunmaktadır. 1746 ile 1769 yılları arasında kalan 23 yıllık süreye ait herhangi bir vaftiz kaydına defter içeriğinde rastlanmamıştır. 1770-1876 yılları arasında kalan 107 yılda yapılmış vaftiz uygulamalarına ait veriler, kesintisiz bir şekilde kayıt altına alınmıştır.

çocuğa giydirir. Vaftiz babası çocuk adına ant içer, kominyon ekmeğini ve şarabını çocuğun yerine yer. Vaftizde kullanılan beyaz elbise ve başlığı, vaftiz olanın evliliğinde ve ölümünde bu başlık tekrar kullanılmak üzere saklanır.” Surma Hanım, *Ninova'ın Yakarışı, Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri ve Patrik Şamun'un Katli*, çev. Meral Barış, Avesta Yay. İstanbul 1996, ss. 16-17

¹⁵¹*Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri*, s. 80

1876 sonrasında, 1877-1878-1879-1880 ve 1881 yıllarına ait herhangi bir vaftiz kaydına rastlanmamıştır. Bu yıllardan sonra sadece 1882 yılına ait bir vaftiz kaydı bulunmaktadır. 14.09.1882’de vaftiz edilen Ablahad (okunmadı) oğlu Yusuf’un kızı Meryem Heylan, Papaz Petrus tarafından eliyle vaftiz edildi. Vaftiz olanın kirvesi Yusuf Eyüb oğlu Antun kızı Meryem’dir.¹⁵² 1882’deki bu vaftiz kaydından sonrasında, defter sayfaları kullanıma uygun olmasına rağmen, vaftiz kaydı bulunmamaktadır.

Vaftiz Defterindeki kayıtların, 1850 itibariyle, *Elcezire [Mezopotamya] ve Amid kenti, Kutsal İnancı Yayma Cemiyeti*¹⁵³ üyesi Petrus Givargis di Natali olarak anılan metropolitin girişimi ile mevcutta bulunan birinci el kayıtların, yeni bir defter tutma tekniği geliştirilerek -ki bu alfabetik bir sistemdir- yeni baştan oluşturulduğunu düşünmekteyiz. Adı geçen metropolit, defterin başlangıcında bu durumu açıklamaya çalışmış ve kendi el yazısı olduğunu tahmin ettiğimiz, İtalyanca ifadeyi not etmeyi gerekli görmüştür.

Adı geçen metropolitin Kapuçin Misyoneri olarak kentte bulunduğunu düşünmekteyiz.¹⁵⁴ Metropolit Petrus Givargis di Natali tarafından, bizzat kendisinin yerine getirmiş olduğu vaftizler, 18 Haziran 1841 ila 26 Temmuz 1864 yılları arasında olmak üzere 24 adet vaftiz kayıtlarda yer almaktadır. Adı geçen metropolitin 20 yılı aşan bir sürede kentte bulunduğunu ve yakın akrabalarının da kentte yerleşmiş olduğunu görmekteyiz. Bunu vaftiz defterinin 23’üncü sayfasında, 31 Mayıs 1875 tarihinde, Metropolit Petrus di Natali’nin kardeşinin oğlu Yuhanna oğlu ‘Abdişo Petrus’un vaftiz kaydının bulunmasından anlamaktayız. Ölüm defterinde 21 Mart 1895 tarihli kayıt için düşünülen notta, *Sayın Metropolit Petrus di Natali’nin kardeşi Yuhanna*

---

¹⁵²Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri, s. 55

¹⁵³Fraze, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 107

¹⁵⁴“1890, Bazı kesintilerle de olsa en azından iki yüz yıldır Diyarbakır’da Kapuçin misyonerliği bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda bu misyonerliğin faaliyetleri gittikçe önem kazanmaktadır; Diyarbakır’da bulunan Keldanilerden çok sayıda rahip ve propaganda yapan din adamları mevcuttu” Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 156; Yalçınkaya, “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850) s. 207; “Heinric Peterman, Aralık 1853 tarihinde Diyarbakır’ı ziyaret etmiştir. Burada yaşayan gayrimüslimlerin nüfus ve ibadet yerlerine ilişkin rakamlar verirken, Diyarbakır’da misyoner olarak iki Kapuçin ruhbanın bulunduğunu, bunların küçük bir ev içinde kiliselerinin bulunduğunu ifade eder.” İbrahim Yılmazçelik, “Avrupalı Seyyahların Gözüyle Ortadoğu” *On Birinci Askeri Tarih 152 Semineri*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Nisan 2007, Askeri Müze ve Kültür sitesi, İstanbul, Nisan 2007 On Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara 2007, s. 115-152, <http://ibrahimyilmazcelik.tr.gg/3-Makale.htm> 20.10.2015

ibaresiyle, Metropolit Petrus di Natali'nin en yakını olan kardeşinin de Diyarbakır'da yerleşik bulunduğunu ve burada vefat ettiği öğrenmekteyiz.¹⁵⁵

Bir kaynağa göre, Amadiye Metropolitliği görevinden ayrılarak, 1828'de Diyarbakır Keldani Kilisesi Metropolitliğine getirilen Basil Asmar'ın 1842'de vefat ettiği görülmektedir. 1833'te Babil'de VII. Hüzmüz'ün Metropolit yardımcılığı görevinde bulunan Givargis di Natali, 1842'de Basil Asmar'ın vefatından dolayı, 12 Ocak 1847'de Diyarbakır metropolitliğine atanır. Kendisi 14 Ağustos 1867'de ölümüne kadar yirmi beş yıl boyunca Diyarbakır'da bulunmuştur.¹⁵⁶

Defterin kullanılmayan ilk üç sayfasından sonra, Doğu Süryani alfabesi kullanılarak Arapça (Gerşünice)¹⁵⁷ yazılmış olan ifade yer almaktadır.

Metnin transliterasyonu şöyledir:

Fi beyâni defteri 'l-mu 'temidîne fi keniseti Mar Patyun el-şehid, el-muktetebîn fi 'l-zamanât 'l-muhtelifeti ellezine incema 'û fi hazed defter bi ihtimamin kulliyin mine 's-Seyyid el-Efham Mar Petrus Gorgis di Natali, tilmizi mecmâ 'il-muqaddes bi-ni 'metil 'llâh mitrânu Amid fi ewweli şehri ab sene-i Mesîhiyye 1850.

Çevirisi:

Değişik dönemlerde Şehit Mar Petyun Kilisesi'nde vaftiz olanlar, bilgileri özenle bu kitapta bir araya getirilmesi, Tanrı koruması altındaki Kutsal Sinod üyesi Amid piskoposu, yücelik mertebesindeki efendimiz Mar Petrus Gorgis di Natali döneminde. Ağustos ayının başları 1850.

Ayrıca *Servo Pietro Giorgis di Natale, Arcivescovo Caldeodi, Diyarbekir* notu bizzat kendisi tarafından düşülmüştür. (bkz. Belge 4)

Sayfalar kırmızı mürekkep kullanılarak iki sütun ve her sütunda yedi hane olmak üzere on dört haneye uygun olacak şekilde düzenli çizgilerle çizilmiştir. Fazla

¹⁵⁵ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 13

¹⁵⁶ Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52; http://en.wikipedia.org/wiki/Chaldean_Diocese_of_Amid, erişim 7.1.2016

¹⁵⁷ “Gerşuni, Süryani harfleriyle Arapça, Kürtçe, Türkçe vs. metinlerin yazılmasıdır. VIII. yüzyıldan itibaren pek çok Süryani yazarın artık Arapça yazmaya başladığı görülür. Süryaniler, Arapçanın Süryani alfabesiyle yazılması olarak “Gerşüni” yazı şeklini de geliştirmişlerdir.” Eyüp Tanrıverdi, “Süryani Dili” *Süryaniler ve Süryanilik* III. Cilt, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005, s. 5

olmamakla beraber, bazı sayfalarda bu on dört hane kendi içinde hanelere ayrılarak da kullanılmıştır.

Vaftiz Defteri alfabetik olarak düzenlenmiştir. Vaftiz edilen çocukların isimlerinin ilk harfi esas alınarak kaydedilmiştir. Harfler, sayfa başlarında olup, Süryanicenin iki yazı türünden biri olan Estrangelo¹⁵⁸ (köşeli) tipi harfler kullanılmıştır. Defterin yaklaşık olarak 40 sayfası kullanılmamıştır. Kullanılmayan sayfaların, biten harfi izleyen sayfalar olup, olabilecek vaftiz kayıtlarının eklemeleri için hazır bulundurma amacına yönelik olarak boş bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Kayıtlar, çoğunlukla ataerkil esasla ebeveyn dizilimi yapılmıştır, çok az olmak üzere anne üzerinden ebeveyn dizilimine de rastlanmaktadır.¹⁵⁹ Ebeveyn belirtilmeden yapılan kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁶⁰ Babanın mesleği veya lakabı ile büyükbabanın mesleği, kilise hiyerarşisinde yer almış ise dini unvanı (şemmas, papaz, horepiskopos vs.) da kaydedilmiştir. Kayıt işleminde baba adlarının kullanılması pek bir sorun yaratmasa da, babanın meslek durumunun veya lakabının, her vaftizde aynı şekilde yazılmaması, zor bir yorumlama sorunu ile karşı karşıya bırakabilmektedir.

İlk doğumda kullanılmayan meslek veya lakabın bir sonraki vaftizde kullanılması, oldukça sık rastlanan bir durumdur. Örneğin, Kudüs'e gidip kutsal mekânları ziyaret etmiş, hacı olmuş anlamında, kullanılan *maqdisi/mixsi* ifadesinin, sonraki vaftizlerde kullanılması, yorumlama ve izleme sorunlarına neden olabilmektedir.

Bunu izleyen ibarede *kirvesi*¹⁶¹ yani vaftiz babasının kaydı yapılmıştır. Kirveliklerde dikkat çeken özellik, ortak mekânlar ile tanımlanan kişilerin

---

¹⁵⁸Estrangelo, Süryanicenin en eski yazı biçimi, V. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Süryanicenin Doğu ve Batı lehçelerinin gelişmesiyle Estrangelo'dan türemek üzere Doğu Lehçesi "Nesturi" (köşeli); Batı Lehçesi de "Yakubi" (serço) yazısını geliştirmiştir. Tanrıverdi, "Süryani Dili" s. 6.

¹⁵⁹Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 150, *Susan oğlu Kıryakis'in kızı Meryem, Papaz İshak eliyle vaftiz edildi. Kirvesi Yusuf Kekluk'un eşi Heylan, vaftiz tarih 20.01.1846*; Vaftiz Defteri s. 36 *Marta oğlu Bıra'nın oğlu Petrus, Papaz Yusuf Abid eliyle vaftiz edildi, kirvesi Benekli Aho'nun oğlu Hanna'ın eşi Soğuman, vaftiz tarihi 16.06.1862*

¹⁶⁰Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 29, *Bircite, Papaz İshak eliyle vaftiz edildi, kirvesi Papaz Hanna kızı Heylan, 22.07.1826*

¹⁶¹Kirvelik, Süryanicede, bu anlamda "şavşbino, 'robo, karibo, mhadyono, melfono" kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kelimeler yoldaş, kefil, yakın, yol gösterici ve öğreten anlamlarına karşılık gelmektedir. Kirvelik, Hıristiyanlıktaki uygulaması dini bir zorunluluk olup, kilisenin yedi sırrından birincisi olarak kabul edilen, yaşam boyunca bir kez uygulanabilen sakrament olan vaftizin ayrılmaz bir parçasıdır. Vaftizin gerekli olan şartlarından biri de karibo (sağdıç, kirve) bulundurma zorunluluğudur. Küçük yaşta ve konuşamayacak durumda olan çocuğun yerine dua ve antları ifade edecek, vaftiz sırasında çocuğu tutacak ve ruhbana yardımcı olacak kişi kirvedir. Genellikle kirvelikte ortak cinsiyet esastır. Kız çocukları için bir bayan kişi, erkek çocukları içinde erkek kişi kirve olabilmektedir.

kirveliklerini, aynı mekânsal bağlantı ile tanımlanan (hem şehirli) kişilerce yerine getirildiğidir. Kirvelikler, yoğunluklu olarak aynı aile içerisinde yer alan yakın akrabalık ilişkisi bulunan amca, amcakızı, amcaoğlu, amcanın eşi, hala ve çocukları ile oluşturulmuştur. Genel olarak erkek çocuklarının erkek, kız çocuklarının da kadın kirvelerinin olmasına dikkat edilmiştir. İstisnaları görmekte mümkündür. İkiz doğumlarda her çocuk için ayrı ayrı kirve kaydı düşülmüştür. 22.09.1857 tarihinde Bertanlı Yeldo'nun çocukları Meryem ve Cebrail vaftiz oldu. Papaz Anselmus el Rahab eliyle vaftiz edildi. Vaftiz olanların kirveleri Bikendli Şemmas Şe'mun eşi Mecu ve kardeşi Gorgis'tir.

Kirvesi bulunmayan kayıtlara da rastlanmaktadır. 7 adet vaftizde kirve kaydı yapılmamıştır. Nihayet vaftizi yerine getiren ruhbanın unvanı ve adının kaydı ile tarihlendirme yapılmıştır. Vaftiz eden ruhban ile vaftiz edilenin kirvesinin kaydı öncelik veya sonralık açısından yer değiştirebilmektedir. Tarihlendirme rumi takvime göre tanımlanmış olup, rakamsal gün, takvimde yer alan ay adları ve yine rakamsal olarak yıl tanımı kullanılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için vaftiz defterinin birinci sayfasındaki kayıtlara biraz daha yakından bakabiliriz.

Sağ sütun

Yukarıdan aşağıya:

Ablahad'ın oğlu Hoca Hanna'nın oğlu Ablahad, Gorgis'in oğlu Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi Karaoğlan oğlu Papaz Hanna'nın oğlu Şemmas İstefanos. 4 Temmuz 1727

Şemmas Eliya Deveci'in oğlu Antun, İshak oğlu Papaz Yakub eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Şemmas Ablahad Mirican oğlu Yuhanna. 9 Temmuz 1727

Yakub'un kızı Elišba, Papaz Yakub eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Şemmas Espinya'nın eşi Anesbus. 3 Eylül 1727

Rumicanoğlu Petrus'un çocukları Antun ve Elišba, Papaz Hanna Karaoğlan eliyle vaftiz edildiler. Kirveleri, Şemmas Espina'nın oğlu Fransis ve ..... Meryem. 16 Eylül 1727

İstisnaları da mümkündür. Kirvelik, kan hısımlığına bağlı, akrabalığın da ötesinde ruhsal (manevi) ve oldukça derin anlamlara sahip bir yakınlığı ifade eder.” Mehmet Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Kent Yay. 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 229

Hanna Köyli oğlu Eliya, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Ablahad Çayu. 1 Eylül 1737

Ablahad oğlu İbrahim, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Cengci Yusuf'un oğlu Yonan. 1 Teşrinisani (Kasım) 1847

Petrus oğlu Eliya, Papaz İstefanos eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Armiya Sabbağ'ın oğlu Tumacan. 23 Ayar (Mayıs) 1738

Sol Sütun

Yukarıdan aşağıya:

Vekil İbrahim'in çocukları Armiya ve Hanna, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildiler. Kirveleri Hanna'nın oğlu Ablahad. 11 Adar (Mart) 1739

Busfakar'ın kızı Elişba, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Saryun'un eşi Nurhatun. 22 Kânunievvel (Aralık) 1739

Hırmız Çatalbaş'ın oğlu Tuma'nın kızı Anastasya, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Makdisi Habbo'nun eşi Meryem. 8 Eylül 1740

Hoca Hanna Ağoğlan'ın oğlu Ablahad, Papaz Yakub'un oğlu Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Şemmas Eliya. 20 Teşrinisani (Kasım) 1740

Tıfınkçı Yusuf'un oğlu Ablahad, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Kazar oğlu Yeşu. 2 Şubat 1741

Haço Necmi'nin oğlu Kamil'in oğlu Ablahad, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Kavunoğlu Petyun. 10 Şubat 1741

Bekmezoğlu Kıryakis'in kızı Alişba, Papaz Tuma eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Papaz İstefanos'un eşi Araskin. 1 Şubat 1741(bkz. Belge 6)

Bazı kayıtlarda şablon hane içine, vaftiz bilgilerinin üst ve altına veya karşılıklı iki yanına haç işareti çizilmiştir. Bu durumun vaftiz sırasında veya hemen sonrasında ölen çocukların durumunu ifade eden kayıtlara ait olabileceğini düşünmekteyiz. Bu durumda olan beş kayda rastlanmıştır.

Mumcu Osib'in oğlu Hekim Hannuş'un oğlu Bolis, Papaz Mihayil Devli eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Hekim Bedrus'un oğlu Boğos. 12 Kânunuevvel 1831¹⁶²

¹⁶²Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 30

Hekim Bedrus'un kızı Birigite, Papaz İshak'ın eliyle vaftiz edildi. Kirvesi amcasının eşi. 22 Eylül 1829¹⁶³

Tıfınççı Antun'un oğlu Hanna, Papaz İshak'ın eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Espa oğlu İstapan. 7 Şubat 1837¹⁶⁴

Hırmızıoğlu Şemmas Yusuf'un oğlu Said, Papaz Mihayil Devli eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, Hırmız Hamal Antun. 2 Nisan 1822¹⁶⁵

Hoca Antun'un kızı Susan, Papaz Gorgis eliyle vaftiz edildi. Kirvesi, yengesi Na'muşı. 18 Mayıs 1824¹⁶⁶ (bkz. Belge 7)

Bunun dışında, daha önce kullanılan çocuk isimlerinin bir sonraki doğumda, çocuğun cinsiyetine uygun olarak vaftiz adı olarak kullanılması oldukça yaygındır. Yani aynı ebeveynlerin bir sonraki doğumda, bir önceki ismi aynen kullanmalarını ölen çocuğun adını, ölümü takip eden doğumda kullanılması olarak değerlendirmekteyiz.

Sayfa 213'te kayıtlı bulunan Bağleoğlu Şem'un'un oğlu Petyun adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 1.1.1794 yılına, ikinci kayıt 28.11.1799 yılına aittir.

Sayfa 260'ta kayıtlı bulunan Haço Necmi'nin oğlu Tuma adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 3.8.1740 yılına, ikinci kayıt 30.10.1742 yılına aittir.

Sayfa 172'de kayıtlı bulunan Hamal Anton'un kızı Susan adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 31.8.1803 yılına, ikinci kayıt 15.8.1805 yılına aittir.

Sayfa 213'te kayıtlı bulunan Bağleoğlu Şem'un'un oğlu Petyun adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 1.1.1794 yılına, ikinci kayıt 28.11.1799 yılına aittir.

Sayfa 260'ta kayıtlı bulunan Haço Necmi'nin oğlu Tuma adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 3.8.1740 yılına, ikinci kayıt 30.10.1742 yılına aittir.

Sayfa 172'de kayıtlı bulunan Hamal Anton'un kızı Susan adına iki farklı tarihte kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt 1803, ikinci kayıt 1805 yılına aittir.

¹⁶³Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 30

¹⁶⁴Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 74

¹⁶⁵Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri s. 180

¹⁶⁶Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri, s. 180

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Vaftiz defterinde yer alan kayıtların rakamsal verilerini yıllık olarak ele alacak olursak şöyle bir tabloyla karşılaşırız.

Tablo 3: 1727-1882 Yıllarına Ait Vaftiz Sayıları

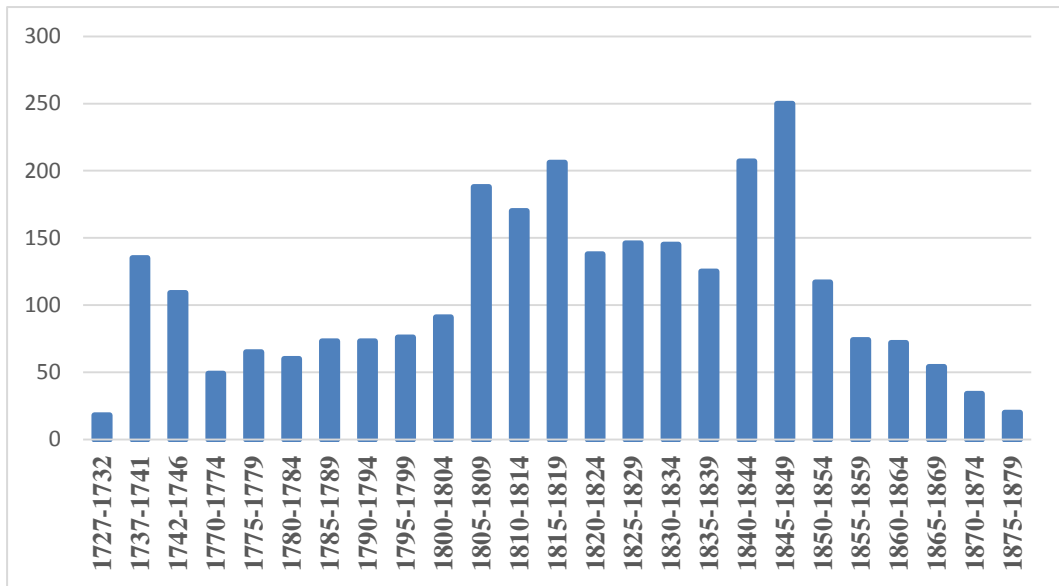
Yıl	Vaftiz	Yıl	Vaftiz	Yıl	Vaftiz	Yıl	Vaftiz	Yıl	Vaftiz
1727	15	1759		1791	17	1823	26	1855	13
1728	1	1760		1792	13	1824	32	1856	15
1729		1761		1793	11	1825	33	1857	11
1730	1	1762		1794	14	1826	25	1858	19
1731		1763		1795	12	1827	35	1859	16
1732	1	1764		1796	10	1828	18	1860	10
1733		1765		1797	17	1829	35	1861	17
1734		1766		1798	15	1830	37	1862	17
1735		1767		1799	22	1831	41	1863	13
1736		1768		1800	10	1832	25	1864	15
1737	4	1769		1801	19	1833	39	1865	11
1738	32	1770	9	1802	15	1834	3	1866	8
1739	37	1771	7	1803	19	1835	16	1867	10
1740	33	1772	7	1804	28	1836	22	1868	12
1741	29	1773	16	1805	33	1837	30	1869	13
1742	31	1774	10	1806	30	1838	30	1870	14
1743	33	1775	13	1807	46	1839	27	1871	8
1744	26	1776	17	1808	38	1840	22	1872	3
1745	17	1777	8	1809	41	1841	47	1873	4
1746	2	1778	12	1810	35	1842	31	1874	5
1747		1779	15	1811	38	1843	62	1875	15
1748		780	16	1812	32	1844	45	1876	2
1749		1781	10	1813	35	1845	63	1877	
1750		1782	14	1814	30	1846	60	1878	
1751		1783	8	1815	42	1847	53	1879	
1752		1784	12	1816	29	1848	33	1880	
1753		1785	12	1817	39	1849	41	1881	
1754		1786	17	1818	50	1850	42	1882	1
1755		1787	20	1819	46	1851	26	Top.	2694
1756		1788	9	1820	27	1852	17		
1757		1789	15	1821	25	1853	18		
1758		1790	18	1822	28	1854	14		

Vaftiz defterine ait yıllık bazda ilk kayıtlar 1727 yılına ait olup 15 adet vaftiz kaydı yer almaktadır. Bu tarihi izleyen yıllarda süreklilik bulunmamaktadır. 1728'e ait

1, 1730'a ait 1 ve 1732'ye ait 1 vaftiz kaydı bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden birisini, elde mevcut olan birinci el vaftiz kayıtların bir kısmının veya tamamının çeşitli nedenlerle kaybolmasına bağlamak mümkündür.

Bunun yanında, bu döneme ait kayıtların, defterden ziyade tekli sayfalar üzerine kaydedilmiş olabileceği veya kayıt materyalinin yangın, deprem, işgal, güvenlik gibi bazı sorunların ve benzeri sebepler ile kilise yöneticilerinin iradesi dışında bu kayıtların kaybolduğunu düşünebiliriz. Bu durum Vaftiz Defterinin başında yer alan açıklamada, defterin amacını açıklanırken *çeşitli dönemlere ait kayıtlar, özenle bu kitapta bir araya getirilmesi* olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla vaftiz kaydının bulunmadığı yıllarda, Keldani topluluğunun Diyarbakır'da bulunmaması olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını düşünmekteyiz.

1727-1882 arasında uygulanan 2694 adet vaftiz kaydını beş yıllık aralıklara izlediğimizde, 1727 ile 1732 arasındaki beş yıllık süre içerisinde 18 adet vaftiz, arada kalan 4 yıllık sürede vaftiz kaydı bulunmamaktadır. 1737 ile 1741 arasındaki beş yıllık sürede vaftiz olanların sayısının 135'e çıkması, bu mukabil 1733-1736 yılları arasında kalan yıllarda vaftiz olmaması son derece ilgi çekicidir. Bu durumu belki söz konusu tarihlere ait kayıtların, elimizdeki defterin düzenlendiği tarihte bulunmamasına bağlamamız mümkündür. Verilerin devamlılığı açısından vaftiz kayıtlarının kesintisiz olarak kaydedildiği süre aralığı 1770 ile 1879 yılları arasındır.

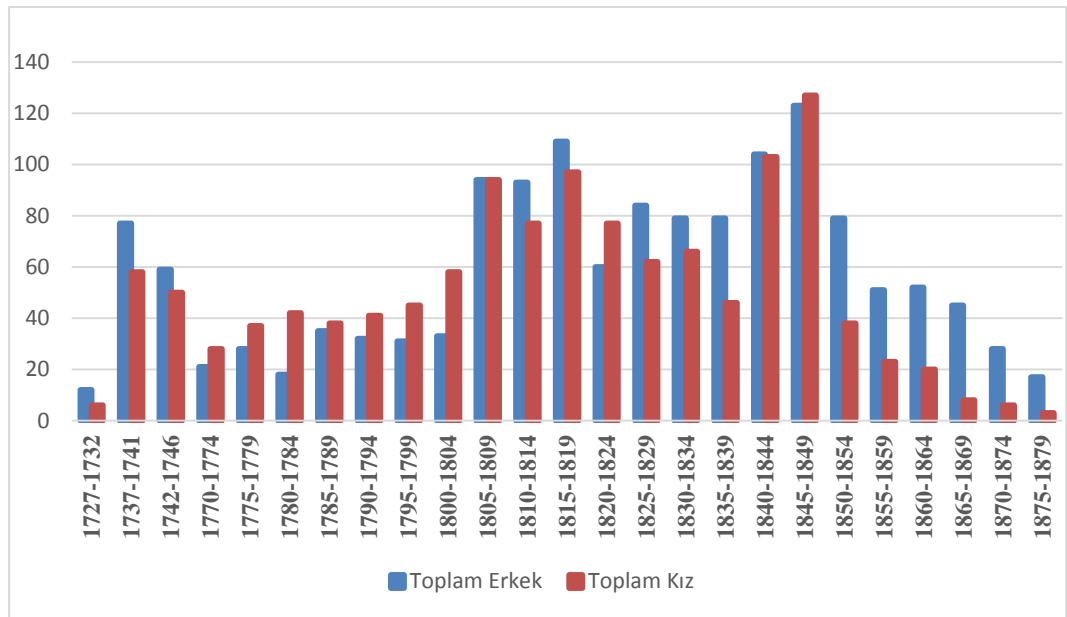

Grafik 1: Beş Yıllık Aralıklı Vaftiz Sayıları (1727-1879)

1770-1876 yılları arasında gerçekleşen vaftiz kayıtlarının sürekliliğini görmek mümkündür. Ancak, 1877-1878-1879-1880-1881-1883 ve 1884 yıllarına ait herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Tek istisna olarak 1882 yılına ait bir adet vaftiz kaydının bulunmasıdır. Buradan hareketle, bu tarihten sonraki vaftiz kayıtlar için ikinci bir defterin kullanıldığını düşünebiliriz.

Yukarıdaki grafikte 1805-1809, 1815-1819 ve 1845-1849 yıllarında beş yıllık gruplandırmada, üç grupta vaftiz edilenlerin sayısında bir artışın söz konusu olduğunu görmekteyiz. Bunun tersi durumları yani vaftiz olanların sayısında 1810-1814, 1820-1824, 1835-1839 ve 1850-1854 grup aralığında düşüşlerin bulunduğunu gözlemlemekteyiz. 1800-1804 yıllarında vaftiz olan yeni doğan çocukların sayısı 91 iken, izleyen beş yıllık grupta % 100'lük bir artışla 188'e yükselmiştir. Bunun nedenlerinden en önemlisi, 1799-1800 arasında yaşanan veba salgını sonrasında doğum oranındaki düzelme olabilir. Bir önceki beş yıllık grupta, yani veba salgınının yaşandığı 1799'da 22 olan vaftiz sayısı, 1800'de % 110'luk bir düşüşle 10'a inmiştir. Bu durum etkilerini süreç içerisinde devam ettirmiştir. Yaklaşık olarak 3 yıl sonra, doğum oranı normal seviyeye ulaşılmıştır.

Vaftiz defterinin verilerini cinsiyet bağlamında incelediğimizde, 1770-1804 arasında kız çocuklarının vaftizlerinin erkeklerden fazla olduğunu, bu tarihten sonra erkek çocuklarının vaftizinin kızlardan fazla olduğunu görebiliriz.

Grafik 2: Cinsiyete Göre Vaftiz Sayıları (1727-1882)

Bu verilerde kentin geçirmiş olduğu sosyo-ekonomik değişimleri izlemek de mümkündür. 1800’de yaşanan veba salgını Keldani topluluğunu önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, 1799’da vaftiz olanların sayısı 22 iken, salgının yaşandığı 1800’de bu sayının neredeyse %50 düşüş göstererek 10’a kadar gerilediği anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

Kentte yaşanan sağlık sorunlarının doğum ve ölüm oranlarını etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Olumsuz sağlık koşullarının ortaya çıkması canlı doğumları etkilediği gibi nüfusa katılımı gerçekleştiren yetişkin nüfusun da önemli oranda kayba uğramasına neden olması kaçınılmazdır. Vaftiz kayıtlarının tutulmasının¹⁶⁸ idari bir görev olduğu kadar, dini bir zorunluluk olduğunu da unutmamak gerekir. Doğu Hıristiyan geleneğinde, doğumun gerçekleştiği süreyi izleyen ve en geç bir hafta içerisinde vaftizin gerçekleştirilmesi zorunluluğu bulunmaktadır.¹⁶⁹ Bu açıdan bakıldığında, yaşanan olumsuz sosyal ve ekonomik durumların, topluluk üzerindeki yansımalarını bu kayıtlar üzerinden izleme imkânını bulabilmekteyiz. Vaftiz Defteri’nde, şehirde yaşanan sosyal, ekonomik, asayiş ve doğal afet durumlara yönelik herhangi bir not veya açıklama bulunmamaktadır.

Nüfusun sosyo-ekonomik gelişmelerden etkilenmesine bir örnek olarak da, doğal afetlerin neden olduğu olumsuzluklardır. Diyarbakır’da 1826’da yaşanan deprem felaketi, kentte yaşayanları olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁷⁰

Bu verileri kayıtlardan izlemek mümkündür. 1825’te vaftiz olan çocuk sayısı 35 iken, depremin yaşandığı 1826’da bu sayı 25’e gerilemiştir. 1828’de yaşanan veba salgını da topluluk üzerinde etkisini göstermiştir. 1827’de 35 olan vaftiz sayısı, neredeyse yüzde % 50’ye yakın bir düşüş oranıyla, bu yılda vaftiz olan çocuk sayısı

¹⁶⁷ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 110 “Diyarbakır bölgesinde meydana gelen ilk büyük veba salgını 1799-1800 yılları arasındadır. 24 Ağustos 1800 tarihli bir tahrirat hülasasında, bu tarihlerde meydana gelen veba sebebiyle “... ehli zimmet ve reayanın ekseri helak ve küsur kalanları dahi tahlis-i can sevdasıyla mahal-i ahara giriftar olduklarından...” Amid kadısı arzlarında, Diyarbakır cizyesinin tahsilâtının geri bırakılmasını istemişlerdir; Yılmazçelik, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır’da Yönetim-Halk Münasebetleri” <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Yilmazcelik-ibrahim-osmanli-doneminde>, s. 3383, erişim 20.06.2015

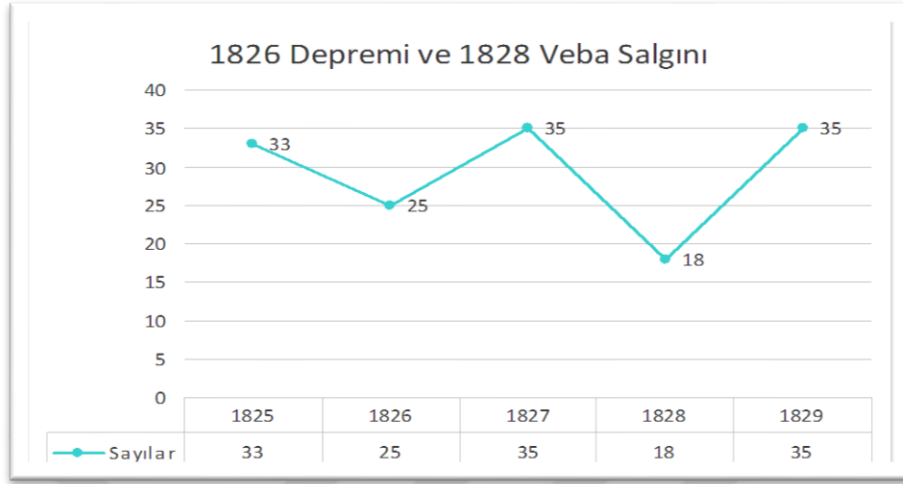
¹⁶⁸“Batı Avrupa’da kilise geleneğinde ilk örnekler vaftiz, doğum ve ölümlerin kaydedilmesiyle gerçekleşmiştir. Fransa’da nüfus kayıtları I. François’in kiliselere doğum ve ölüm kayıtlarını tutma emri vermesiyle 1539’da başlar.” A. Didem Danış, <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=86> erişim 2.10.2015

¹⁶⁹ Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 226

¹⁷⁰ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 111

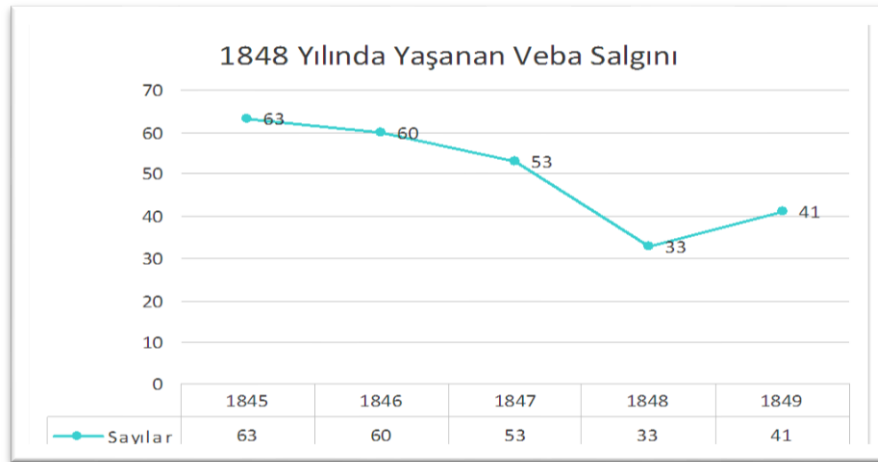

18'e kadar gerilemiştir. Ancak bir yıl sonraki vaftiz olan çocuk sayısının kayda geçirilme sayısı tekrar 35 seviyesine çıktığı görülmektedir.

Grafik 3: 1826 Depremi ve 1828 Veba Salgını

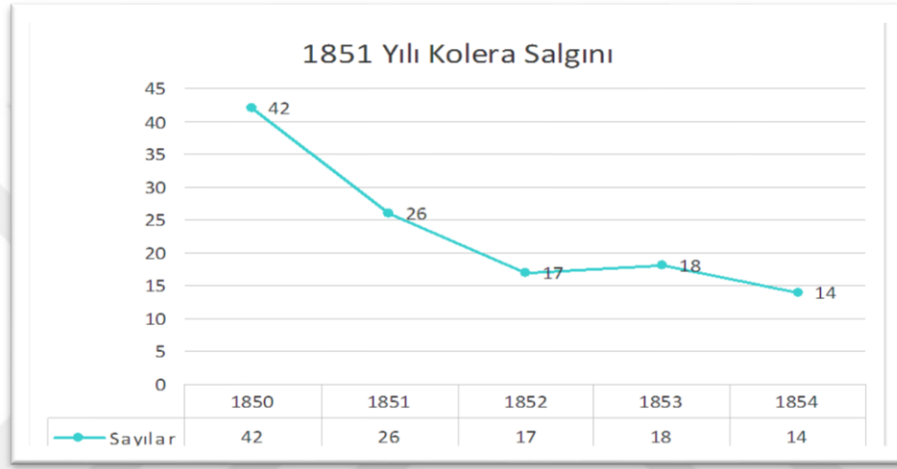
Diyarbakır bölgesinde görülen bir diğer salgın hastalık ise koleradır. 15 Ekim 1843 tarihinde, *Erzurum ve Diyarbakır taraflarında illet-i mahufe zuhur ettiğinden*, karantina teşkil edilmesi istenmektedir.¹⁷¹ Anılan tarihteki salgından dolayı vaftiz olanların sayısının bir önceki yıla göre % 20 azalmıştır. 1843'te 62 olan vaftiz sayısı, koleranın etkisiyle bir sonraki yılda, 45'e düşmüştür. Beş yıl sonra 1848'de yaşanan veba salgınındaki vaftiz sayısı, bir önceki yıl olan 1847 ile karşılaştırıldığında, vaftiz olan çocuk sayısı 53 iken, bu oran 1848'de % 40'luk bir oranda azalarak, 33'e düşmüştür.

Grafik 4: 1848 Veba Salgınının Etkisi

¹⁷¹ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 110

1851’de yaşanan kolera salgını kentte yaşayanları oldukça etkilemiş ve geride bırakmış olduğu tahribat, uzun yıllar kendini hissettirmiştir. 1848’deki veba salgınının tahribatı giderilmeden, yaklaşık üç yıl sonrasında yaşanan kolera salgını sonucunda, topluluğun sahip olduğu nüfus 1850 düzeyini bir daha yakalayamama durumuyla karşı karşıya bırakmıştır. 1854’teki vaftiz edilen çocuk sayısı, 1870’e kadar genel ortalama durumunu muhafaza etmeye çalışmışsa da, bu tarihten sonra vaftiz sayısı tek haneli rakamlara kadar gerilemiştir. 1879 Ağustos ayında çok şiddetli bir kolera salgınının yaşandığını ve oldukça fazla sayıda insanın öldüğünü belirtilmektedir.¹⁷²

Grafik 5: 1851 Kolera Salgını

Diyarbakır’da meydana gelen *kolera* ve *veba* gibi afetlerin yanında *kıtılık* afetleri de yaşanmıştır. 1805’teki kıtlık büyük pahalılığa neden olmuş ve kentte önemli asayiş sorunlarına yol açmıştır. 1810’daki kıtlık ise diğerleri içerisinde en şiddetli olanıdır. Diyarbakır kadısının ve naibinin göndermiş oldukları arzlarda, durum açıkça ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1817 ve 1845 yıllarında da kıtlıklar yaşanmıştır. Ayrıca, 1818’deki kış şartları kentin nüfusuna olumsuz tesirlerde bulunmuştur.¹⁷³

Vaftiz defterinde bulunan isimlerin çeşitli kategorilerde incelenmesi şöyledir.

Tablo 4: Aile İsimleri ve Lakaplar

Aşçıoğlu	Bağlioğlu	Balioğlu	Bekmez	Birkeklük	Çapanoğlu
Çatalbaş	Çerkez	Çolu	Danooğlu	Darakçı	Delibalta
Dertlioğlu	Devli	Gariboğlu	Habiloğlu	Haço	Hannuşioğlu

¹⁷²Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 111; Çukurova, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır’ın Sosyal ve İdari Yapısı” s. 360; Tekin, “Ali Emiri’nin Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıye’si Bağlamında Diyarbakır” s. 639

¹⁷³Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 111

Hekimoğlu	Hıdırşah	Hırmızıoğlu	Horozoğlu	Hovaca	Karadaşoğlu
Karaoğlan	Kavunoğlu	Keçel	Keşişoğlu	Keşişoğlu	Köroğlu
Kutkutoğlu	Küçükusta	Künnefecioğlu	Küpeli	Mahribeg	Mamuşioğlu
Mütevelli	Nasturoğlu	Papazoğlu	Pehlivanoğlu	Rumioğlu	Sebbağ
Sem'anoğlu	Tabib	Tataroğlu	Tayyuroğlu	Tıfinkçi	Topal
Tornig	Yağleci	Zerungi			

Tablo 5: Mekânsal Kimlik Tanımları

'Ali-pınarlı ¹⁷⁴	Alkoşlu	Ambarlı ¹⁷⁵	Bağdatlı	Bikendli ¹⁷⁶	Boşaltı ¹⁷⁷
Bohtanlı	Cizreli	Çaruhiyeli ¹⁷⁸	Temerzli ¹⁷⁹	Haburlu	Horosanlı
Katmesli	Mardinli	Musullu	Satıköylü ¹⁸⁰	Siirdli	Tel-kefli

Tablo 6: Mesleklere Dayalı Kimlik Tanımları

Altuncu	Attar	Balıkçı	Basmacı	Berber	Bezzaz
Boyacı	Çerenkal	Çizmeçi	Damgacı	Debbağ	Dellal
Derzci	Deveci	Hallaç	Kahveci	Kasap	Kassaracı
Katırcı	Keçeci	Kibbeci	Kilci	Kunduracı	Kürkçü
Lüleci	Mazıcı	Meyhaneci	Mumcu	Nakkaş	Nakliyeci
Nalband	Nalçacı	Paçacı	Papucci	Sabuncu	Sıvacı
Şalcı	Terzi	Tulugcu			

Tablo 7: Geleneksel Şahıs İsimleri

Ablahad	Amsih	Antun	Bıtrıs/Petrus	Bolis	Daniyel
Davud	Eliyas	Feride	Gerabid	Gorgis	Hanna
Hannuşe	Hatun	Hırmız	İbrahim	İlyas	İsa
İshak	Kıryakis	Meryem	Mihayil	Osib	Petyun
Refail	Sara	Sayde	Sem'an	Sisilya	Sofiya
Susan	Şem'un	Şmuni	Terizya	Tuma	Tumacan
Tumik	Verde	Yuhanna	Yusuf		

¹⁷⁴Diyarbakır merkez Alıpınar köyü, günümüzde kent merkezi ile birleşmiştir. Bazı kaynaklarda “Ayn-Tannur” veya “Ali-Por” olarak ta geçmektedir. Döneminde metropolitlik düzeyinde nüfusa sahip olmuş, merkeze yakın önemli bir Keldani köyü.

¹⁷⁵Diyarbakır merkeze bağlı köy.

¹⁷⁶Siirt iline bağlı köy.

¹⁷⁷Diyarbakır ili Silvan ilçesine bağlı köy.

¹⁷⁸“Diyarbakır merkez Çarıklı köyü, günümüzde kent merkezi ile birleşmiştir. Bazı kaynaklarda “Şarukiye” olarak geçmektedir. Keldani topluluğunun önemli bir nüfusa sahip olduğu merkeze yakın köy.” Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koryucular*, s. 303

¹⁷⁹“Şırnak ili İdil ilçesine 15 km güneybatısında yer alan köy yerleşmesi” Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koryucular*, s. 362

¹⁸⁰Diyarbakır merkeze bağlı köy.

İlginçtir, Nesturilikten ayrılıp Keldani Kilisesi'ne geçen topluluk üyelerinin *Nestur* adı kullandığına rastlamak mümkündür.¹⁸¹

Tablo 8: Geleneksel Olmayan Şahıs İsimleri

Alfonsi	Barbara	Birgitte	Dimitri	Fransis	Helena
Katrina	Konstantin	Lusiya	Marta	Nikolaus	İstefan

Tablo 9: Vaftiz Defterinde Adı Geçen Din Adamları

10 ve Daha Fazla Vaftiz Yapan Din Adamları	İlk Tarih	Son tarih	Vaftiz sayısı
Abdulmesih Karabinaoğlu Papaz Yusuf	1858	1873	16
Abuna Hori İshak	1848	1864	65
Ademoğlu Papaz Daniyel	1738	1746	17
Akuşlu Papaz Gorgis	1820	1844	20
Petrus Di Natali	1841	1864	25
Hori Yusuf	1781	1807	54
Metropolit Baseliyos	1826	1840	14
Papaz Agustin	1786	1804	126
Papaz Anselmus	1835	1862	171
Papaz Antun Dellal	1863	1870	15
Papaz Petrus	1803	1820	101
Papaz Büyük Tuma	1738	1748	14
Papaz Cirunyus Hindi	1844	1851	75
Papaz Daniyel	1848	1851	32
Papaz Fercello	1790	1803	14
Papaz Fransis	1770	1799	66
Papaz Fransis Mısraynase	1789	1804	55
Papaz Gorgis	1805	1841	178
Papaz Hanna	1808	1831	75
Papaz Hanna Altuncu	1852	1872	58
Papaz İbrahim	1808	1832	130
Papaz İstefan	1732	1746	73
Papaz İstefanos	1732	1745	62
Papaz Küçük Tuma	1742	1745	28
Papaz Mihayil	1771	1789	47
Papaz Mihayil Devli	1809	1831	136

¹⁸¹ *Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri*, ss. 19, 48, 131; *Keldani Kilisesi Ölüm Defteri*, ss. 12, 21; *Bedeli Askeri Defteri*, ss. 25, 31, 43

Papaz Tuma	1727	1745	99
Papaz Tuma	1771	1778	22
Papaz Tuma	1737	1745	97
Papaz Yusuf	1770	1785	44
Papaz Yusuf	1803	1816	98
Papaz Yusuf Abid	1846	1875	52
Papaz Zekeriya	1822	1848	199

Bu tabloda, vaftiz defterinde yer alan, 10 ve daha fazla vaftiz törenini uygulayan din adamlarının görevde buldukları yıllar ve yapmış oldukları vaftizlerin sayısını göstermektedir. 10 ve daha az sayıdaki vaftiz uygulayıcılarının, kentte misafir olarak bulunan din adamları olabileceklerini düşünmekteyiz. Daha fazla sayıdaki vaftiz uygulayıcısı olanların kentte görevli bulunanlara ait olduğu ön kabulü olarak listeye dâhil etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Vaftiz uygulamalarının, defterin ait olduğu Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde gerçekleşmiş olduğunu ve vaftizi uygulamasının adı geçen ruhani tarafından yapıldığını görmekteyiz. Bu durum oldukça yaygın olmakla beraber, yakın yerleşmeler olan Alıpınar ve Çarıklı da görevli olan din adamlarının veya o an için kentte misafir olarak bulunan din adamlarının da, vaftiz uygulamasında bulunmuş olmaları muhtemeldir. Bunun yanında, kentte bulunan diğer Katolik din adamları da vaftiz yapmak için Keldani Kilisesi'ne davet edilmiş ve vaftizin burada gerçekleştirilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Vaftizi yaptıran ebeveynin talebi doğrultusunda, vaftizi uygulayacak din adamının tercih edilmesine yönelik bazı bilgilere rastlamak da mümkündür. Örneğin;

Rum Bali'nin oğlu Mensur, 16.08.1840'ta Keldani Papazı Refayil tarafından vaftiz edildi.

Rum Katolik Şemmas Ablahad oğlu Makdisi Kozma'nın oğlu Habib Ablahad 28.09.1869'da Amsih Karabina'nın oğlu Papaz Yusuf tarafından vaftiz edildi.

Buradaki iki vaftiz kaydında; vaftiz olan Rum Katolik'tir. Vaftizi uygulayan ise Keldani din adamıdır.

Keldani Hanun Anber'in oğlu Abdulmesih Davud, 14.06.1868'de Rum Melkit Horepiskoposu Baselyos tarafından vaftiz edildi.

Vaftiz olan Keldani olup, vaftizi uygulayan Rum Melkit Kilisesi din adamıdır.

Süryani Şemmas Mihayil'in oğlu Bolis, 21.11.1830 tarihinde Keldani Papazı Filibos tarafından vaftiz edildi.

Vaftiz olan Süryani olup, vaftizi uygulayan Keldani din adamıdır.

Musullu Süryani Şemmas Circis oğlu Tuma'nın oğlu Abdulkerim Circis, 19.05.1842'de, Keldani Kilisesi Metropoliti Gevargis Petrus di Natali tarafından vaftiz edildi.

Bu iki kayıтта, vaftiz olanlar Süryani olup, vaftizi uygulayan, Metropolit ise Keldani din adamıdır.

Hori İshak'ın torunu Mardinli Tuma'nın oğlu Alfonsi, 20.11.1848'de Süryani Papazı Petrus tarafından vaftiz edildi.

Berber Antun'un oğlu Andravos Filibos, 06.12.1849'da, Süryani topluluğu Metropoliti Antun tarafından vaftiz edildi.

Burada yer alan iki kayıтта vaftiz olan Keldani iken, vaftizi uygulayan Süryani din adamlarıdır.

Keldani topluluğunun nüfus yoğunluğunu, kilisede yerine getirilmesi zorunlu olan vaftiz ritüelinin idaresinden sorumlu olan din adamlarının sayısından hareketle tahmin etmek mümkündür. Şöyle ki, kent merkezinde bulunan Keldani topluluğuna ait tek kilise olan Mar Petyun Keldani Kilisesi, kendisine bağlı bulunan topluluğun dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeterli sayıda din adamını istihdam ettiği anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde 1732-1746 yılları arasında 14 yıllık süre içerisinde 4 adet din adamı birbirlerine çok yakın zamanlarda birlikte hizmette bulunmuşlardır. Bunlar, 1732-1745 Papaz İstefanos; 1738-1746 Ademoğlu Papaz Daniyel; 1742-1745 Papaz Küçük Tuma ve 1737-1745 Papaz Tuma'dır.

Metropolit Gevargis Petrus di Natali'in görevli bulunduğu süre içinde yani 1842-1867 yılları arasında, geçmişte Keldani Patrikhanesi, daha sonra metropolitlik merkezi olan Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde görevli bulunanların sayısı ise 3'tür. Metropolit dışında, Horepiskopos Abuna İshak 1848-1864; Papaz Anselmus 1835-1862 ve Papaz Yusuf Abid 1846-1875 yıllarında yaklaşık aynı zaman dilimlerinde görev yapmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Keldanilerin Yerleşim Alanları

Şehir tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın kontrol edildiği belirli teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine varmış yerleşim türü olduğuna göre, şehrin bir zaman kesitindeki mekânsal yapısı bölgesel ölçekteki ilişkilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁸²

Diyarbakır, Anadolu'da örneği az görülebilen genişlikte bir sur yapısına sahip yerleşim alanlarından birisidir. Savunma amaçlı olarak inşa edilen surların 5 km. uzunluğuna ve kalkan balığına benzer görüntüsüne ulaşmasına, şehir olma vasfının bir devamı olan süreç içerisinde sahip olmuştur. Fiskaya mevkiinde başlayan ilk yerleşim alanı zamanla iki sur eklentisini içine alarak günümüze ulaşmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlılar tarafından alındığında şehri çevreleyen surlar doğal sınırlarına ulaşmış vaziyetteydi. Osmanlı döneminde surlara herhangi bir eklenti yapılmadığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁸³ Ancak, surların bakımı ve onarımları, sur içinde yer alan düzinelerle dini ve sosyal yapıların birçoğu Osmanlı döneminden kalmadır. Böylesine devasa bir sur yapısının korunması döneminin imar faaliyetleri açısından önemli gider kalemlerinin başında yer almıştır.

Suriçi ile sınırlı bulunan yerleşim alanı 1940'lı yıllardan sonra Sur dışına doğru gelişmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra da sur içi cazibe noktası olmaktan çıkmaya başlamasıyla, perakende ticari alan olma dışında önemini kaybetmeye başlamıştır.

Tarihsel mekânlarla bezeli olan Suriçi, toplumsal dokuya uygun olarak cami, kilise, mescit, havra gibi dini yapıları merkeze alan yerleşim yerleri, şehrin gelişimine

---

¹⁸² Adem Kara, "Osmanlı Devletinde Kent Kavramı" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Şehir Yazıları I, Yıl 17, sayı 67, 2013-2014, Ankara 2014, s. 187

¹⁸³ Daha geniş bilgi için bkz. Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, Cilt 1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sanat Yay. Ankara 1996, ss. 133-141

katkıda bulunmuştur. Bu dini sosyal yapılar şehir hayatının biçimlenmesi, tanımlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Dini yapılar şehre hâkim olan dini ve siyasi gücün yönüne göre önem kazanmış veya önemini yitirmiştir.

Osmanlı döneminde cami veya mescit ikamet alanının merkezinde bulunmuştur. Bu dini yapılara vakfedilen ev, dükkân, küçük imalathane, tarla ve araziler ticari hayatın bu yapılar çevresinde gelişmesine imkân sağlamıştır. Yani dini mekânları merkeze alan sosyal ve ekonomik imkânlarla oluşturulan iktisadi hayat, şehrin kimlik kazanmasında önemli katkıları olmuştur.

Osmanlı kent modelinde mahalle sosyal ve fiziki bir unsurdur. Mahalle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu bir topluluğun yaşadığı yerdir.¹⁸⁴

Diyarbakır'ın Osmanlıların eline geçmesinden kısa bir süre sonra 15 Mayıs 1540 tarihinde yapılan ilk tahrirde, şehirde 42'si Müslüman, 27'si gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 69 mahalle bulunmaktaydı. Bu mahallelerin 1337 hanesi Müslüman, 2049 hanesi de gayrimüslimlere ait olmak üzere, toplamda 3386 haneden oluştuğu belirtilmiştir.¹⁸⁵

XVIII. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki mahalle sayısı 97'dir. 1785'ten 1850'ye kadar geçen süreçte mahalle sayısı 120 olarak verilmektedir.¹⁸⁶ Bu mahallelerin dini gruplar açısından ele alındığında, 65 tanesinin Müslüman, 13 tanesinin gayrimüslim ve 42 tanesinde ise Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri belirtilmektedir. Bunlardan Fatih (Mehmed) Paşa, Hasırlı, Şeyh Matar ve Hacı Osman mahallelerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Birlikte ikamet etme durumunu, tamamen heterojen bir halde bulduklarını söylemek doğru değildir. Büyük bir ihtimalle mahallenin bir bölümünde Müslümanlar, diğer bölümünde ise başka dini gruplar oturmaktaydı.¹⁸⁷

¹⁸⁴Kara, "Osmanlı Devletinde Kent Kavramı" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, s. 193

¹⁸⁵Şevket Beysanoğlu, *Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlulardan Cumhuriyet'e Kadar*, Cilt 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yay. Ankara 1996, ss. 582-583

¹⁸⁶Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 49

¹⁸⁷Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 48

Harita 1: Diyarbakir Suriçi yerleşmesi

Suriçi'nin sınırları belirli ve kısıtlı bir yerleşim alanına sahip olması nedeniyle, iskâna açık tutulan alanlarının en ekonomik bir şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Suriçi bir dairenin merkezi esasa alınarak üç ana yol ile bölünmüş vaziyettedir. Bu durum aşılmaz sınırları bulunmamakla beraber, şehirde ortak yaşam alanlarını kullanma zorunda olan çeşitli inanç toplulukları kendilerine ait ikamet alanları meydana getirmişlerdir. Şehrin kuzey tarafının doğu ve batı yönünde Müslümanlar yerleşmişlerdir. Bu alanlarda kilise ve havra kalıntısına rastlanmamaktadır. Buna mukabil, şehrin güneydoğu ve güneybatı kesimlerinde de ağırlıklı olarak cami ve mescit bulunmakla beraber diğer inançlara ait havra, kilise, şapel ve Hıristiyan vakıflarına ait yapı birimleri bu alanlarda daha yoğun yer almaktadır.

Kentin ticaret merkezi Ulu Cami ve çevresinde gelişmiş olmakla beraber, bu merkeze en yakın olan Hıristiyan mabedi Keldani Mar Petyun Kilisesi'dir. Suriçi'ndeki yerleşim alanları, güneydoğu ve güneybatı ekseninde yer alan alanlarda çoğunlukla gayrimüslim topluluklar ikamet etmişlerdir.

Gayrimüslim topluluklar, yerleşim alanlarını seçerken, olabildiğince kendilerine ait mabet çevresinde bulunmaya özen göstermiş, diğer toplulukların alanlarında fazlaca yerleşmemişlerdir. Bu durumun formel bir zorunluluktan daha ziyade sosyal anlamda topluluk dayanışması bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Harita 2: Suriçi’nde Keldanilerin Yerleşik Buldukları Alanlar, 1-Hasırlı Mahallesi, 2-Şeyh Matar Mahallesi, 3-Fatih Paşa Mahallesi, 4-Kavas-i Sağır Mahallesi, 5-Şeyh Said Küçük Mahallesi, Şeyh Osman Mahallesi ise tespit edilemedi.¹⁸⁸

XIX. yüzyılın ilk yarısında homojen olarak Keldanilerin ikamet ettikleri mahallelere rastlanmamaktadır. Ancak Suriçi yerleşmesinde bulunan 42 adet mahalleden altı tanesinde Keldanilerin yerleşik bulduklarını bizzat Keldani

¹⁸⁸Harita 1 ve 2, Diyarbakır merkez Suriçi Belediyesi İmar Müdürlüğünden temin edilmiştir. Haritanın temini ve kullanılabilir hale getirilmesinde emeği geçen Suriçi Belediyesi Harita Mühendisi Sercan Kalabay’a teşekkür ederim. 10.6.2016

Kilisesi'ne ait el yazması kayıtlarından anlamaktayız. Bu konuda diğer topluluklara ait belgelere ulaşılmadığından dolayı, bu mahallelerde ikamet eden Keldanilerin diğer dini gruplara oranını tespit edebilmek mümkün olmamaktadır

Mevcut belgeler altı mahalle esas alınarak hazırlanmıştır. Belgenin hazırlanış amacını, yazım tarihi ve yazımda görevli olanların kimler olduğu belirtilmemiştir. Belgelerden Hasırlı ve Şeyh Matar Mahallesiine ait olanları onar varak, Fatih Paşa ve Kavvas-i Sağır Mahallerine ait olanları üçer varak, Şeyh Said Küçük ve Hacı Osman Mahallesiine ait olanları ise birer varaktır.

Belgelerin tamamı 20 x 29 cm ebadında olup sayfaları sarı renk çizgisiz kâğıt görünümüne sahiptir. Altı mahalleye ait olan belgelerden sadece Hasırlı Mahallesiine ait olan defter tek dikişlidir. Diğerlerine ait varaklar dağınık vaziyettedir. Varakların devam eden sayfalarının tespitinde hane numarası sayıları dikkate alınmak suretiyle ve bazı sayfalarda tekrar edilen mahalle isimleri dikkate alınarak mahalleye ait belgeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Belgelerin tamamında bilgiler; *Hane, İsmi, Pederinin İsmi, Validesinin İsmi ve Tevellüt* (doğum tarihi) şablonu esas alınarak bilgiler kaydedilmiştir. Kayıt işlemlerinin ilk sayfa görüntüsünde üst sağdan başlayan ve ortalanmaya çalışılan ibarede *numro* yazısının altında bir rakamı yazılmıştır. Bunun hemen yanına da mahallenin adı belirtilmiştir. Devam eden sayfaların bazılarında mahalle ismi belirtilmemiştir. Bazı sayfaların başlığında da mahalle ismi tekrar edilmiştir. Bazı belgelerin hane numaraları belirtilirken ilk sayfada *cedid* (yeni) *atik* (eski) olarak ibare düşünülmüşse de devamında bu ibare kullanılmamıştır. Ancak sayfaların genelinde isim, anne-baba ismi ve doğum tarihi şablonu kullanılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi belgenin hazırlanış tarihi, amacı, kim veya kimler tarafından kayıtların düzenlendiği, kayıtların sadece topluluk için bir çalışma olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Belgelerde bulunan en geç doğum tarihi 1912 yılına aittir. Bu tarihten sonrasına ait doğum tarihi kaydının bulunmamasından dolayı, kayıtlandırma işleminin 1912 yılı içerisinde yapıldığını tahmin edebiliriz. Hasırlı Mahallesiinde 1912 yılına ait 10 adet kayıt bulunmaktadır. Diğer beş mahalle için de en son tarihlendirme yine 1912 yılına aittir. Dolayısıyla 1912 sonrasına ait herhangi bir kaydın bulunmaması, elimizdeki belgelerin içeriğinde

bulunan bilgilerin hazırlanmasının 1912 yılı içerisinde başlanıp bitirildiğini ortaya koymaktadır. Kaydedilmiş olan bireylerin doğum tarihlerinde ay ve gün ayrıntısının belirtilmemiş olması, kayıtlandırma işleminin 1912 yılının hangi ayında yapıldığı konusunda ayrıntıya ulaşmamızı engellemektedir.

Topluluk içerisinde yapılan kayıtlandırmada en erken doğum tarihi kaydı 1245 (1830) yılına ait olup, Şeyh Matar Mahallesi'nde ikamet eden ve 40 numara ile listeye kaydedilmiş olan *babası müteveffa Hekim Mihayil, annesi müteveffa Susan olarak kaydedilen Hekimoğlu Kıryakis*'tir. Topluluğun en yaşlı üyesi olan Hekimoğlu Kıryakis 83 yaş ile topluluğun en yaşlı üyesi durumundadır.

Mevcut belgeler ışığında Keldani topluluğunun 1912 tarihi itibarıyla, Diyarbakır Suriçi'nde bulunan mahallelerdeki ikamet alanları ve yoğunlukları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Topluluk tarafından kaydedilen belgelerde, mahalle esas alınarak hane bağlamında bireylerin kayıtlandırılmasında, hane ve birey sayısına bakacak olursak, 6 mahallede toplamda 268 hane karşılığında 1028 bireyin kaydı bulunmaktadır. Kayıtlarda yer alan 6 mahalledeki toplam hane başına düşen birey sayısı ortalama olarak 3.83'tür. Mahallelerdeki hane ve birey sayısını dikkate alarak oluşturduğumuz tablodaki sıralama ise şöyledir.

Tablo 10: Mahallelerin (Hane ve Birey) Genel Durumu

Mahalle	Hane Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam
Hasırlı Mahallesi ¹⁸⁹	118	230	202	432
Şeyh Matar Mahallesi ¹⁹⁰	78	174	150	324
Fatih Paşa Mahallesi ¹⁹¹	37	74	68	142

¹⁸⁹“Hasırlı Mahallesi; Şeyh Said Küçük ile Ali b. Reşit mahalleri arasında idi. Şubat 1795 ve 26 Temmuz 1837 tarihli belgelerden XIX. yüzyıllarda faal bulunan mescitten adını almıştır. Hisarlı mescidi olarak kayıtlarda geçmekte ise de zamanla Hasırlı mescidi olarak anılmıştır.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 71

¹⁹⁰“Şeyh Matar Mahallesi adını, aynı isimle anılan camiden almaktadır. Akkoyunlu Sultanı Kasım tarafından inşa ettirilmiş olan cami, Şeyh Mutahhar'ın kabrinin bulunduğu arsa üzerinde yapıldığından bu adı almıştır. XIX. yüzyılda Diyarbakır'ın büyük camileri arasındaydı.” Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yay. Ankara 1996, ss. 103-106; Özdemir Mahallesindedir. Balıkçılar Başından Yeni Kapıya doğru inen yolun üstünde ve güney yakasındadır.” Beysanoğlu, *Anıt ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, Cilt 2, s. 456-459; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 60

¹⁹¹“Diyarbakır'ın en önemli camilerinden biri olan Fatih Paşa Cami diğer adıyla Kurşunlu Cami, Diyarbakır'ın Osmanlı'ya katılmasını gerçekleştiren ordu komutanıdır. Mahalleye adını veren bu

Kavvas-i sağır Mahallesi ¹⁹²	22	53	36	89
Şeyh Said Küçük Mahallesi ¹⁹³	12	19	19	38
Hacı Osman Mahallesi	1	3	0	3
Toplam	268	553	475	1028

Mahallelere göre hane reisi olarak kaydedilenlerin erkek, kadın, bekâr erkek, bekâr kadın, evli erkek gibi yerleşimcilere ait medeni durumla ilgili bilgiler herhangi bir başlık altında verilmemiştir. Hanede bulunanların kayıtları erkeklere öncelik verilecek şekilde düzenlenmiştir. Erkek çocuklar, kız çocuklarından önce kaydedilmiştir. Hane reisinin eşi de *zevcesi* ibaresinden sonra hanede bulunan bireylerin en sonuna gelecek şekilde yazılmıştır. Hanede en yaşlı üyenin kadın olması halinde de en büyük erkek çocuk hane reisi olarak kabul edilmiş ve *validesi* ibaresiyle hanede yaşayan anne, oğlundan ve oğlunun eşinden sonra olacak şekilde belirtilmiştir. Çocukların kaydedilmesinde öncelik erkek çocuklarında olduğundan, cinsiyet bağlamında, doğum tarihleri dikkate alınarak önce erkek çocukları *mahdumu*, nadiren de olsa *oğlu* ibaresiyle kaydedilmiştir. Kız çocukları *kerimesi* ibaresiyle, doğum tarihleri dikkate alınarak kaydedilmiştir. Hanede bulunan ve evli olan erkek çocuğunun eşi de *zevcesi* ibaresinden sonra kaydedilmiştir.

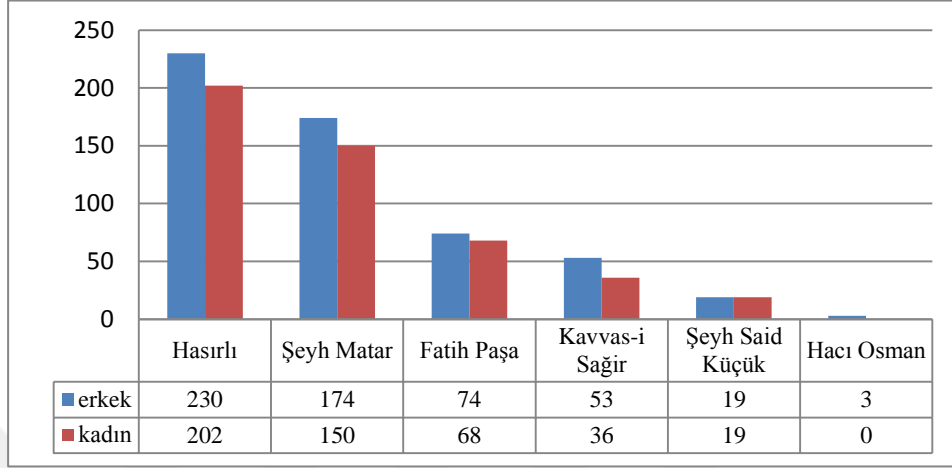
Altı adet mahalleye genel olarak bakıldığında topluluk içerisinde geniş aile tipinin bulunduğu görülebilmektedir. Bu tip hanelerde *kayınvalidesi*, *hemşiresi* (kız kardeş), *teyzesi*, *kardeşi oğlu*, *torunu* gibi ibarelerle kaydedilmiştir. Bu ibarelerden hareketle hanenin geniş ve veya çekirdek aile olduğunu fark edebilmekteyiz.

caminin, bizzat Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1515 tarihinden sonra yaptırılmıştır. Mehmed Paşa bu cami için pek çok emlak ve arazisini de vakfetmiştir.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, ss. 57-58; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 107-117; Beysanoğlu, *Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt 2, ss. 520-532

¹⁹²“Kavvas-i Sağır Mahallesi, aynı adı taşıyan mescitten adını almıştır. Suriçi’nin güneydoğu çeyreğinde Balıkçılar Başından doğuya uzanan (Yeni Kapı sokağı) yolun hemen güneyindeki ilk sokağın üzerindedir. XVI. Yüzyıldan kalmadır. Küçük ve büyük olmak üzere iki bölümden meydana gelen mescit, Şeyh Matar Cami yakınlarındadır. Bugün için sadece küçük mescit ayaktaadır.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 66; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 168; Beysanoğlu, *Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt 2, s. 587

¹⁹³“Şeyh Said Küçük Mahallesi. Adını Hüsrev Paşa Cami ile Protestan Kilisesi arasında mescitten almıştır.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 72

Mahalleler nüfus yoğunluğu açısından Hasırlı, Şeyh Matar, Fatih Paşa, Kavvas-i Sağır, Şeyh Said-i Küçük ve Hacı Osman olarak sıralanmaktadır. Mahallelerin tamamında erkek nüfus sayısı kadın nüfusundan fazladır.

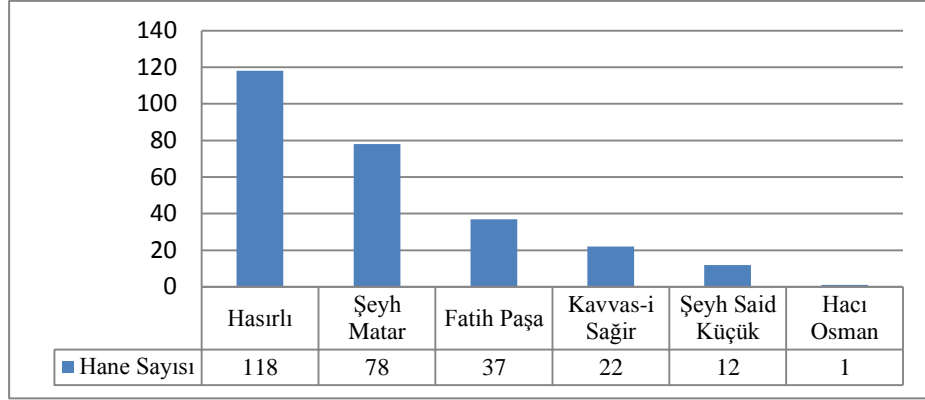
Grafik 6: Mahallelere Göre Nüfus Dağılımı

Mahallelerde kayıtlı bulunanların yaş ortalamalarına bakıldığında, Hacı Osman Mahallesi'nde bulunan tek aileyi dâhil etmeden incelediğimiz de, en genç nüfusun Hasırlı Mahallesi'nde bulunduğunu, en yüksek yaş ortalamasına sahip mahalle ise Şeyh Said Küçük Mahallesi'dir.

Tablo 11: Mahallelere Göre Yaş Ortalamaları

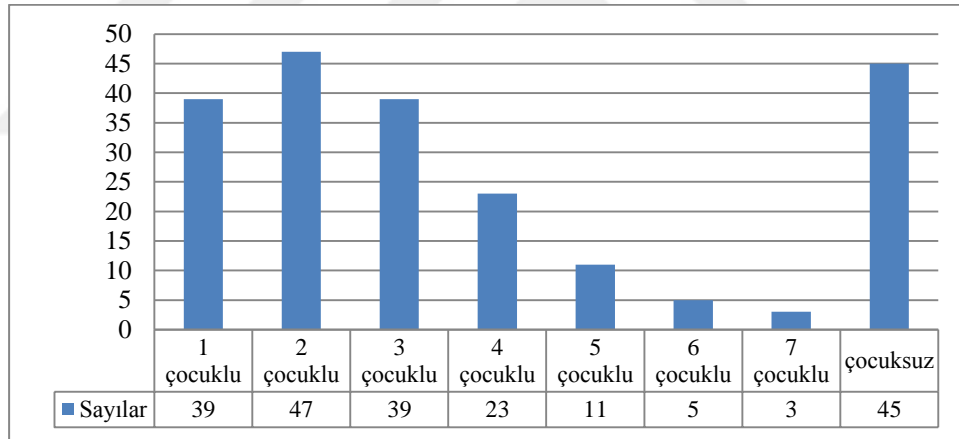
Hasırlı Mahallesi	24.9
Şeyh Matar Mahallesi	25.0
Fatih Paşa Mahallesi	26.2
Kavas-i Sağır Mahallesi	26.5
Şeyh Said Küçük Mahallesi	29.9

Mahallelere göre hane sayısına baktığımızda Keldani topluluğunun Hasırlı Mahallesi'nde yoğunlaştığını görmekteyiz.

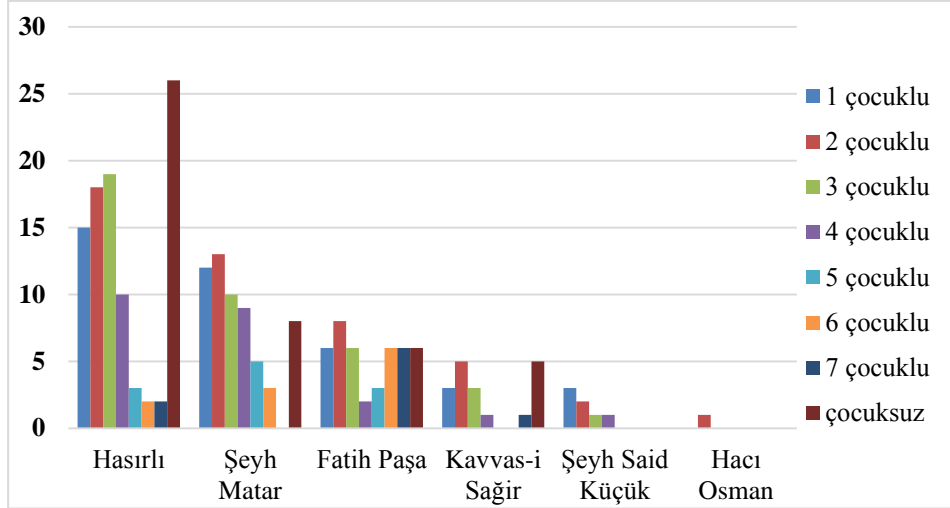
Grafik 7: Mahallelere Göre Hane Sayısı

Keldani topluluğunda ailelerin sahip olmuş oldukları çocuk sayısı genellikle ikidir. Tek eşliliğin esas olduğu aile yapısında, 167 hane arasında en yaygın çocuk sahipliği sayısı sırasıyla 2, 3, 1, 4, 5 olarak sıralanmaktadır. 6 ve 7 çocuk sahibi ailelere de rastlanmaktadır. Çocuk sahibi olmayan hanelerde yeni evlenmiş veya bekâr yetişkin hane sahipliği olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 8: Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayısı

Mahallelere göre hanedeki çocuk sahipliğine baktığımızda, Şeyh Matar, Fatih Paşa ve Kavvas-i Sağır Mahallelerinde iki çocuk sahibi olan aile sayısı yüksektir. Hasırlı Mahallesinde ise üç çocuk sahibi aile sayısı, diğer mahallere göre daha fazladır. Hasırlı Mahallesinin çocuk sahibi olmayan aile sayısı da oldukça yüksektir.

Grafik 9: Mahallelere Göre Hanelerdeki Çocuk Sayıları

3.1. Hasırlı Mahallesi

Bu mahalleye ait defter sayfaları dikişli olarak bir arada bulunmakla birlikte, hane numarası 17 ile başlamaktadır. Önceki sayfalarının bulunduğunu tahmin etmekle beraber, mahalle adının sayfa başlığında bulunması, eski ve yeni hane numaralarının karşılıklı olarak bu sayfada bulunmasından dolayı bu mahalleye ait bilgilerin kaydedildiği deftere ait ilk sayfa olma izlenimini vermektedir. Tek dikişli olan defter diğer mahallelere ait bilgilerin kaydedildiği sayfa ölçüsü olan 20 x 29 cm ebadındadır. (bkz. Belge 8)

Mevcut belgeler arasında hane ve nüfus açısından, Keldani topluluğunun Suriçi yerleşmesindeki en yoğun olduğu ikamet alanıdır. Mahallede Keldani topluluğunun ikamet ettiği 118 adet kayıtlı hane bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan birey sayısı da 432'dir.

Hasırlı mahallesinde hane başına düşen birey sayısı ortalama olarak 3.67 seviyesindedir. Defterde kayıtlı olan bilgilerde, adına hane numarası verilmiş olan bekâr erkek sayısı 11 adet olup oldukça dikkat çekicidir. Yalnız yaşayan dul kadın veya bekâr kadın sayısı ise sadece ikidir.

Bununla birlikte eşini kaybetmiş ve oğlunun hane reisi olduğu evde ikamet eden kadınlar, genellikle *validesi* ibaresiyle kaydedilmiştir. Erkek çocuğunun hane reisi olarak tanımlandığı yerde ikamet eden kadın genellikle hane reisi olan erkeğin annesidir. Bazı hane reisi durumunda olan kadınlar için kullanılan *Dul kadın* ibaresi,

bazı durumlarda sıfat olarak da kullanılmıştır. Hasırlı Mahallesinde 27 nolu hanede ikamet eden 1277 (1861) tarihinde doğmuş olan, müteveffa Tuma ve müteveffa Hava'nın kızı Feride, *Dul kadın Feride* olarak kaydedilmiştir. Bir başka örnekte de Müteveffa Beyderus ve müteveffa Zoziye'nin kızı *Dul Kadın Susan* olarak kayıt edilmiştir. Bu durumun çocuksuz ailenin eşlerinden birisinin vefatından sonra yalnız yaşama durumunda kalan bireyler için kullanıldığını tahmin etmekteyiz.

Tablo 12: Hasırlı Mahallesi Bekâr Hane Reislerinden Bazıları

Hane no	İsim	Baba adı	Ana adı	Doğum Tarihi
29	Naum Siroyan	Hanun	Lusya	1282 (1866)
34	Abdulmesih	Gorgis	Meryem	1296 (1880)
37	Şemun	İstepan	Heylan	1311 (1895)
53	Kıryakis	Hanna	Hava	1278 (1862)
54	Yusuf	Hanna Lolo	Heylan	1298 (1882)
80	Kolusu Petyun	Mihayil	Feride	1298 (1882)
94	İshak	Tabib	Filumina	1278 (1862)
104	.... İshak	Mensur	Takuhin	1302 (1886)
126	Petrus	İlyas	Eliy	1282 (1866)

Yalnız yaşayan 28 erkek hane sahibi sayısına karşılık olarak, yalnız yaşayan kadın sayısı sadece birdir. Hanelerin büyük çoğunluğunda dul kalmış olan anne, oğlunun evinde veya bekâr çocuklarıyla birlikte ikamet ettiği görülmektedir. Bu tür çocuklu dul kadınlar, hane reisi olarak kaydedilmemiştir. Kayıtlarda, doğal olarak dul kadının büyük erkek çocuğu, kızlarından daha küçük yaşta olan erkek çocuğu dahi anneden önce yazılmış ve hane reisi görünümünde kaydedilmiştir. Aynı durum kız çocukları için de geçerlidir. Erkek çocuğu olmayan ailelerde de kız çocukları annelerinden önce yazılmıştır. Evde gelinin bulunması halinde de gelin, kayın validesinden önce belirtilmiştir. 39. sıradaki hane kaydında, 1281 (1865) doğumlu Sofiya'nın oğlu Yakup, kayıt sıralamasında annesinden önce yer almıştır. Bu durumu 62 no'lu hane kaydında görmemiz mümkündür. 1874 tarihinde doğan Zehra ve 1904 doğumlu Zahide, 1912 doğumlu Kıryakis'ten sonra, hane reisi Berber Petrus'un eşi Meru ise hane reisinin annesi Meryem'den önce kaydedilmiştir.

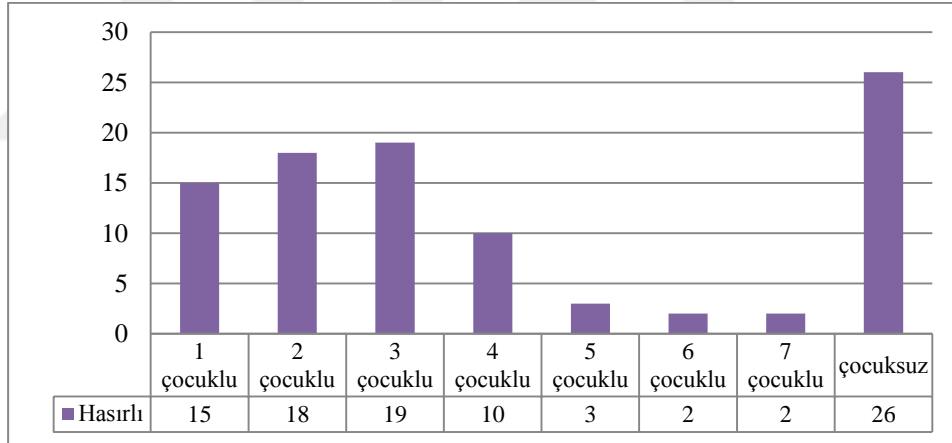
Tablo 13: Ailelerin Belgelerdeki Kayıt Şablonu

Hane No	Berber Petrus	Mensur	Meryem	1290 (1874)
62	Mahdumu Kıryakis	Petrus	Meryem	1328 (1912)
	Kerimesi Zahide	Petrus	Meryem	1320 (1904)
	Kerimesi Zehra	Petrus	Meryem	1290 (1874)
	Zevcesi Merun	Ablahad	Verdi	1302 (1904)
	Validesi Meryem	Anton	Susan	1270 (1854)

Annenin büyük çocuğunun kız olması halinde bile yaşı küçük olan erkek çocuğu hane reisi olarak kaydedilmiştir.

Hasırlı mahallesi kayıt listesinde yer alan hane reisinin evli, dul veya bekâr olması durumu dikkate alarak çocuklu aile sayısına bakacak olursak;

Grafik 10: Hasırlı Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı

Hasırlı Mahallesinde ikamet ailelerin ekonomik düzeylerini tespit edebilecek herhangi bir ifade bulunmamakla beraber, cizye vergisine ait belgelerde, topluluğun diğer üyelerine nazaran daha fazla miktarda ödeme yapan aile mensuplarının daha iyi bir ekonomik düzeye sahip olduklarını kabul etmemiz mümkündür.

Bu ailelerden bazıları; Keşişoğlu, Papazoğlu, Hindizade, Yağleci, Küçükusta, Hırmız, Kúpeli aileleridir. Bu ailelerden Hasırlı Mahallesinde ikamet edenler şunlardır.

Tablo 14: Hasırlı Mahallesinde Önde Gelen Bazı Aileler

	Baba Adı	Ana Adı
Küpeliöglü Şemmas Abdulkerim	Müteveffa Yakup Küpeli	Lusya
Yağleci Hacı Yusuf	Müteveffa Amsih	Müteveffa Meryem
Küçükustaöglü Petyun	Müteveffa Kıryakis	Verduşi
Küçükusta Makdis Petrus	Müteveffa Yusuf	Müteveffa Lusya
Yağleciöglü Abdulkerim	Müteveffa Refail	Hacı Tuti

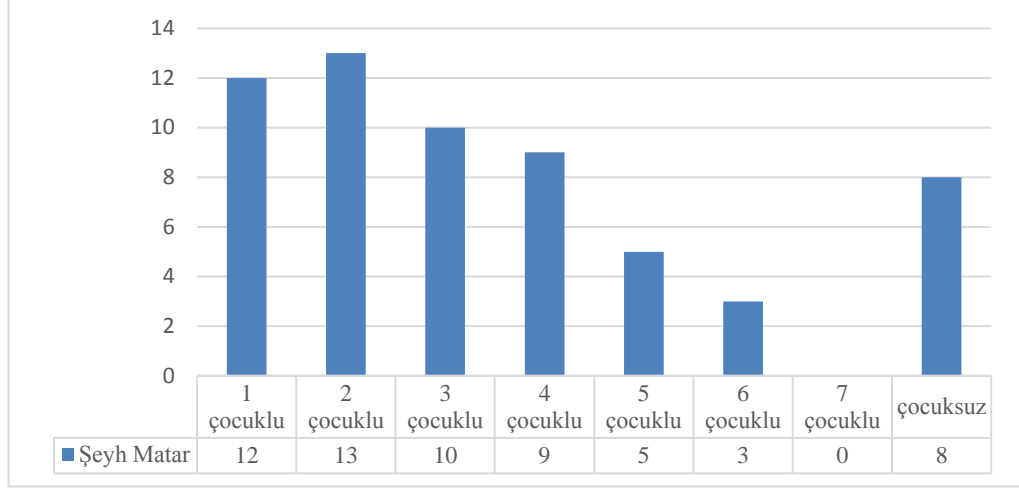
3.2. Şeyh Matar Mahallesi

Diyarbakır Suriçi alanında Keldanilerin ikinci sırada yerleşmiş oldukları mahalle Şeyh Matar Mahallesi'dir. Adı geçen mahalle şehrin doğu yönündedir. Şehirde bulunan tek Keldani Kilisesi olan Mar Petyun Kilisesi bu mahallenin sınırları içinde yer almaktadır. Bu mahallede Ermeni Gregoryen Kilisesi de yer almaktadır.

Keldani Mar Peytun Kilisesinin bulunduğu mahallede ikamet eden ve topluluğun dini önderi olan Metropolit (Mıtran) Süleyman Sabbağ, 1 nolu hanede kayıtlıdır. Babası müteveffa Petrus Sabbağ, annesi müteveffa Şefika'dır. Metropolit Süleyman Sabbağ'ın doğum tarihi 1281 (1865) olarak kaydedilmiştir.

Şeyh Matar mahallesinde ikamet eden diğer din adamı ise Tayyuroğlu Kis (Papaz) Yusuf Efendi'dir. 1876 doğumlu olarak kaydedilen Papaz Yusuf Efendi, annesi Katrina ile ikamet etmektedir.

Mahallede kayıtlı bulunan Keldani topluluğuna ait hane sayısı 78, birey sayısı ise 326'dır. Hane başına düşen birey sayısı 4.18'dir. Hane başına çocuk sayısı ortalama olarak 2'dir.

Grafik 11: Şeyh Matar Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı

Mahallede ikamet edenler arasında ekonomik düzeyi yüksek Tabiboğlu ailesinden üç kardeş bu mahallede ikamet etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu ailelerin ekonomik düzeyleri, ödemiş oldukları bedeli askeri vergisi meblağının yüksek oluşundan anlaşılmaktadır.

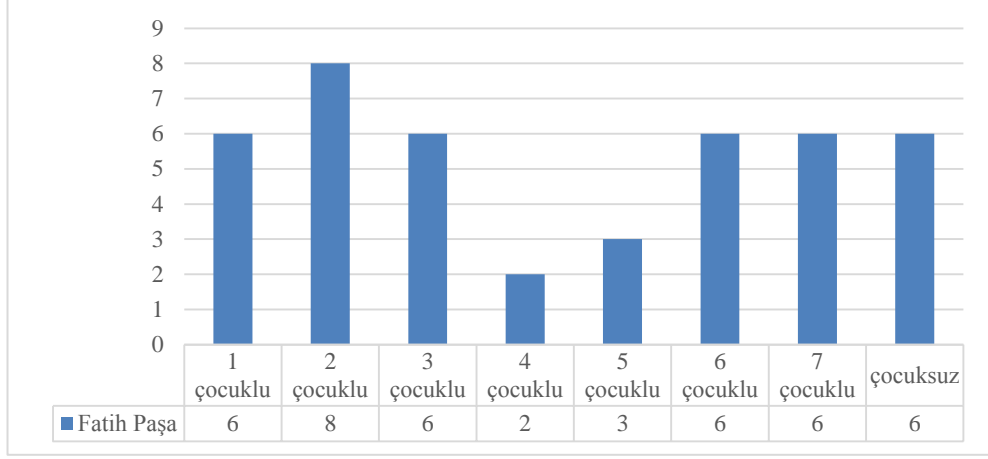
Tablo 15: Hasırlı Mahallesinde Önde Gelen Bazı Aileler

	Baba adı	Ana adı
Tabiboğlu Anton Efendi	Müteveffa Fethullah	Müteveffa Menusi
Tabiboğlu Hanna Efendi	Müteveffa Fethullah	Müteveffa Menusi
TabiboğluMihayil Fehmi	Müteveffa Fethullah	Müteveffa Menusi
Eczacı Samuel Şükri Efendi	Said	Katrina

3.3. Fatih Paşa Mahallesi

Fatih Paşa Mahallesi, Hasırlı mahallesinin kuzeybatı tarafında bulunup, sur duvarlarına ve Yenikapı'ya daha yakın mahalledir. Mahalleye, Diyarbakır'ı Osmanlı adına teslim alan Bıyıklı Mehmet Paşa adına izafeten, Fatih Paşa olarak verildiği yerleşim alanıdır.

Fatih Paşa Mahallesi, Şeyh Matar Mahallesinin doğu yönünde yer alan sur duvarlarına doğru uzanır. Mahallede kayıtlı bulunan Keldani topluluğuna ait hane sayısı 37'dir. Hanede yaşayan birey sayısı ise 142'dir. Hane başına düşen birey sayısı 3.84'tür. Hane başına düşen çocuk sayısı ortalama olarak 2'dir.

Grafik 12: Fatih Paşa Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı

Mahallede ikamet edenler arasından ekonomik ve sosyal düzeyleri yüksek olan ailelerden bazıları şunlardır.

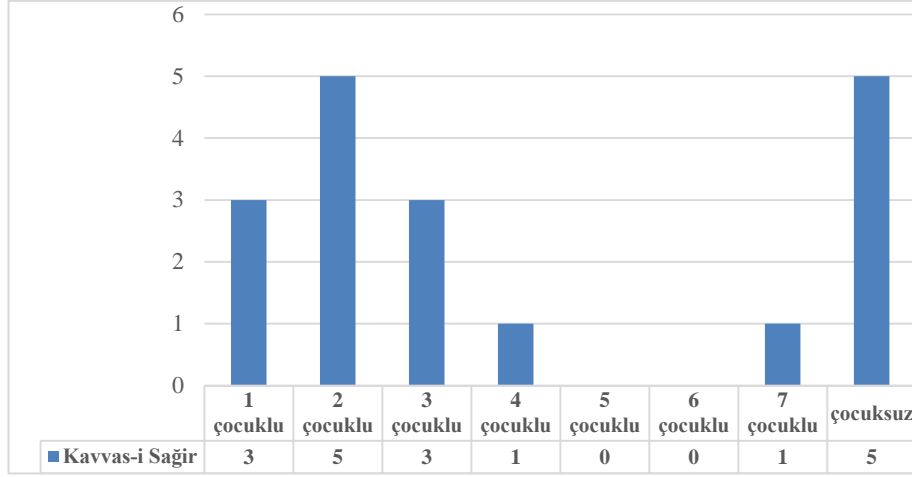
Tablo 16: Fatih Paşa Mahallesinde Önde Gelen Bazı Aileler

	Baba adı	Ana adı
Küpelioglu Bolis	Müteveffa Circis	Verduşi
Horozoğlu Petrus	Müteveffa Filibos	Müteveffa Katrina
Küpelioglu Petrus	Müteveffa Mihayil	Müteveffa Feruze
Keşişoğlu Habil Efendi	Müteveffa Antonyus	Müteveffa Lusya

3.4. Kavvas-i Sağır Mahallesi

Suriçi'nin güneydoğu çeyreğinde Balıkçılar Başından doğuya uzanan (Yenikapı sokağı) yolun hemen güneyindeki ilk sokağın üzerindedir. Şeyh Matar Mahallesi yakınlarındadır. Bugün sadece küçük mescit ayakta kalmıştır.

Mahallede kayıtlı bulunan Keldani topluluğuna ait hane sayısı 22'dir. Hanede yaşayan birey sayısının toplamı 89'dur. Hane başına düşen birey sayısı 4.05'dir. Hane başına düşen çocuk sayısı ortalama olarak 2'dir.

Grafik 13: Kavvas-i Sağır Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı

Mahallede ikamet edenler arasından ekonomik düzeyi yüksek ailelerden bazıları şunlardır.

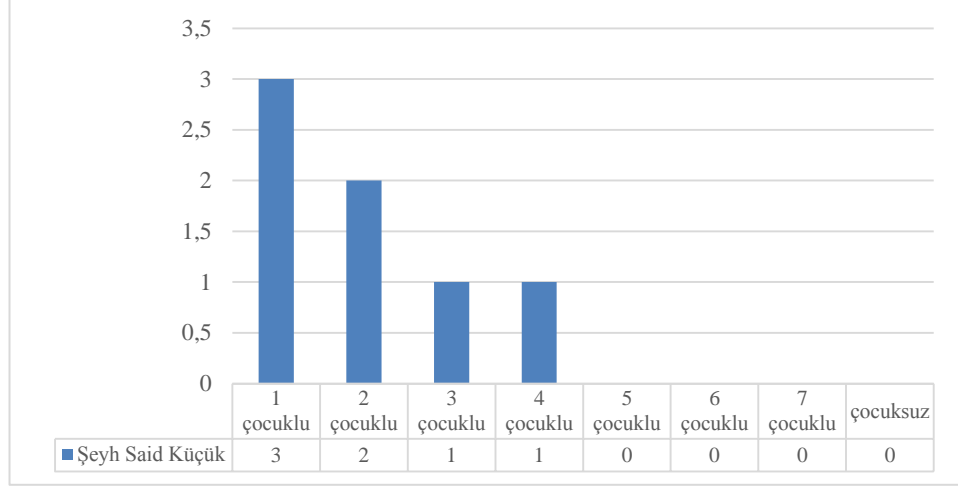
Tablo 17: Kavvas-i Sağır Mahallesinde Önde Gelen Bazı Aileler

	Baba adı	Ana adı
Hindizade Saim Efendi	Müteveffa Mihayil	Sofiya
Hindizade Yusuf Efendi	Müteveffa Emursine	Müteveffa Lusya
Papazoğlu Yusuf Efendi	Müteveffa Cebur	Müteveffa Filumina
Doktor Said Efendi	Müteveffa Mensur	Müteveffa Susan

3.5. Şeyh Said Küçük Mahallesi

Bu mahalle günümüzde, Keldani Kilisesi'ni merkez olarak kabul edersek, güney yönünde Hüsrev Paşa Cami ile Protestan Kilisesi arasında kalan alanda bulunmaktadır.

Mahallede kayıtlı bulunan Keldani topluluğuna ait hane sayısı 12'dir. Hanede yaşayan birey sayısı ise 38'dir. Hane başına düşen birey sayısı 3.17'dir. Hane başına düşen çocuk sayısı ortalama olarak 1'dir.

Grafik 14: Şeyh Said Küçük Mahallesi Hanelerde Bulunan Çocuk Sayısı

Mahallede ikamet eden topluluk üyeleri arasından ekonomik düzeyi yüksek ailelerden olan Keşişoğlu ailesinden Anton Efendi, burada ikamet etmiştir.

3.6. Hacı Osman Mahallesi

Mahallenin Suriçi'ndeki yeri tam olarak tespit edilemedi. Bu mahallede bir Keldani ailesinin ikamet ettiği belgede yer almaktadır. Buna göre, Horozoğlu Abdülkerim, Hanna ve Sait isimli oğullarıyla birlikte ikamet etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Cizye Belgeleri

Diyarbakır Keldani Mar Petyun Kilisesi'nde bulunan belgelerle kıyaslandığında, miktarının fazla olması ve içerik açısından çeşitlilik arz etmesinden dolayı *bedeli askeri*¹⁹⁴ belgeleri dikkat çekmektedir. Bu belgelerin özelliği; Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslim topluluk üyelerine uygulanan *bedeli askeri* (cizye)¹⁹⁵ vergisinin işleyişinin basamaklarını bir bütün olarak içermesidir.

Bedeli askeri adı altında devlete ödenen bu verginin, ödeyenlerinin sadece gayrimüslimler olması bakımından, taşıdığı özellik bir yana bırakılırsa, Diyarbakır özelinde Keldani Kilisesi'nde bulunan belgeler, bu verginin ödeme işlemlerinin ortaya konmasında bir bütünlüğünün bulunmaktadır. Bu belgelerde bedeli askeri vergisi ödemesini yapanların isimlerinin kaydedildiği, vergi mükellefinin ödemesini yapıldığına dair makbuzlar ve ilgili devlet birimine ödemelerin ne zaman ve kim tarafından teslim edildiğine dair listeleri bir arada görme imkânının bulunmuş olması da önemlidir.

Belgelerin, bürokratik işlemlerin sonuçlandırılmadan önceki, yani devlet memurlarının müdahil olmadığı, tamamen topluluk içerisinde oluşturulan ve sonuçlandırma aşamasına kadar olan işlemlere ait olmasının da, konuyu daha önemli hale getirdiğini düşünmekteyiz.

Konuya giriş babında olması düşüncesiyle, *bedeli askeri veya bedelât-ı askeriye* vergisinin tarihine kısaca bakacak olursak, İslam devletinin tesisinden beri devlet yönetimin kendi inanç esaslarını paylaşmayanlardan talep ettiği cizye vergisinin isim değiştirmiş halidir.

¹⁹⁴“Bedeli askeri: Askerlik bedeli, askere gitmemek için verilen para” Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi, 29. Baskı, Ankara 2012, s. 86

¹⁹⁵Cizye için bkz. Mehmet Erkal, “Cizye” md. *TDVİA*. Cilt VIII, s. 42; Halil İnalçık, “Osmanlılarda Cizye” md. *TDVİA*. Cilt VIII, ss. 45-48; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, 3. Baskı, Klasik Yay. İstanbul 2012, ss. 34-47

4.1. Osmanlı'da Cizye Vergisi

Müslüman olmayan tebaadan alınan vergi anlamına gelen *cizye*;¹⁹⁶ İslam dininin sunmuş olduğu toplumsal yaşam modelinde, bu inancı kabul etmeyen, genel manada ehli kitap veya gayrimüslim olarak kategorize edilen topluluklardan, zimmet hukuku çerçevesinde, devlet tarafından yüklenilen; yaşamın korunması ve inançlarının serbestçe ifade edilmesi karşılığında, Müslüman idareciler tarafından talep edilen vergidir. Müslümanların hâkim oldukları yerlerde, gayrimüslimler İslam'ı zorla dayatma yerine, kamusal alanda tam bir özgürlük alanı içinde olmasa da, toplumun belirlenmiş kompartımanı içerisinde, inanç sahipliliği noktasında, inancın bireysel pratikleri çerçevesinde, müdahale edilmediği bir özgürlük ortamı olduğu değerlendirilmektedir.¹⁹⁷

Cizyesini ödeyen gayrimüslimlerin can, mal ve ibadet hürriyetleri ile birlikte, içeriden veya dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı, devlet tarafından güvence altına alınmasıdır. Devlet herhangi bir sebeple bu emniyeti sağlayamadığı takdirde, cizye toplama hakkını kaybederdi. Gayrimüslimler ayrıca cizye sayesinde askerlik hizmetinden de muaf tutulurdu.¹⁹⁸

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren ele geçirdiği yerlerde yaşayan yerleşik zimmîlerden cizye vergisi talep etmiş, ancak münzevi yaşayan din adamları olan rahipler, küçük çocuklar, devlet hizmetinde bulunan aileler ve iş yapamaz durumda olan kişiler bu vergiden muaf tutulmuşlardır.¹⁹⁹

Cizye vergisi başlangıçta kişilerin mali durumuna göre üç sınıfa ayrılarak alınmış ise de, zamanla hane hesabı üzerinden ve ortalama esas alınarak tarh edilmişti. Fakat 1689-1691 tarihleri arasında sadrazam olan Köprülüzade Mustafa Paşa zamanında, ilk devirlerde olduğu gibi, cizye yine üç sınıf üzerinden toplanmaya devam edilmiştir. Buna göre *a'la*, *evsat* ve *edna* olarak üç gruba ayrılan zimmîlerin

¹⁹⁶Halil İnalçık, "Osmanlılarda Cizye" mad. *TDVİA*. Cilt VIII, ss. 45-48; Mehmet Erkal, "Cizye" mad. *TDV İA*. Cilt VIII, s. 42

¹⁹⁷M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, 3. Baskı, Klasik Yay. İstanbul 2012, ss. 34-47

¹⁹⁸Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay. İstanbul 2010, s. 16

¹⁹⁹Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 293; Ercan Gümüş, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 392; Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, s. 15

cizyesi, mali durumlarına göre değişiklik göstermekteydi. Osmanlı döneminde cizye, sene başı olan Muharrem ayında tahsil edilmekle beraber, XVIII. yüzyılda devletin içerisine düştüğü mali sıkıntılar, cizyenin tahsilinin vaktinden önce olmasını gerektirmiştir.²⁰⁰ Gayrimüslimlerin ödedikleri Cizye miktarı, devletin maddi durumu ve para değerindeki değişimler sebebiyle sabit tutulmamış ve zamanla artmıştır.²⁰¹

Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlerden *cizye* yerine *bedeli-i askeri* adıyla vergi alınmaya başlanmıştır.²⁰² 28 Mart 1855'te, yüzyıllardır yürürlükte olan cizye tamamen kaldırılıp, Osmanlı gayrimüslimlerinin de Müslümanlar gibi askerlik hizmetine tabi tutulacakları açıklandı. Buna göre ilk aşamada belli sayıda gayrimüslimin orduya alınması, bunların arasında başarılı ve kabiliyetli görülenlerin istemeleri halinde orduda kalmalarının sağlanması düşünülüyordu. İhtiyaç fazlası gayrimüslimlerin ise fiilen askere çağırılmayıp, bunun yerine, devlete her yıl *iâne-i askeriye* adı altında bir muafiyet vergisi ödeyeceklerdi. Bu uygulama, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşitliğin tesisi olduğunu ifade etmektedir.²⁰³ Cizyenin kaldırılması kararı, aslında bir isim ve unvan değişikliğinden başka bir şey değildi. Cizye ismen ortadan kaldırılırken, uygulamada cizye vergisi *bedeli askeri* olarak varlığını sürdürecekti.²⁰⁴

4.2. Keldani Kilisesi'nde Bulunan Bedeli Askeri Belgeleri

Elimizde bulunan Diyarbakır Keldani Kilisesi'nde mevcut olan bedeli askeri belgelerin dikkat çeken özellikleri vardır. Bunlar;

Ödeme yapılan yıla ait belgelerin tamamında kayıt işlemine en fazla ödeme yapan kişinin adı ve ödediği miktarla başlanmaktadır. Belgeler ödenecek olan miktar için *aslı* ibaresiyle tahakkuk ettirilen vergi miktarının toplamını, vergiyi ödeyecek kişinin adının öncesindeki veya sonrasındaki sütuna işlenmiştir. İkinci sütunda, tahakkuk ettirilen verginin ödenen kısmına işaret eden *teslim* veya teslim edilmiş

²⁰⁰Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 294; Özcoşar-Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com ISSN: 1304-0278, Kış-2006 Cilt 5, sayı 15, s. 161; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 379

²⁰¹Özcoşar-Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası: 375)", s.161

²⁰²Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 394

²⁰³Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, s.61, 64; Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 394

²⁰⁴Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, s. 62

anlamında *müsellem* ve kalan ödemeler için *bakiye* ibaresi kullanılmıştır. Ödenmesi gereken meblağlarda *kuruş ve para* cinsinden miktarlar yer almazken, vergi tahakkuk ettirilenlerin yapmış oldukları ödemelerde kalan miktarlarda para ibaresi sıklıkla görülmektedir.

Bedeli askeri belgelerinde ödeme işlemlerinin, üst düzey ruhani idareci tarafından görevlendirilen kişi veya komisyon tarafından iş ve işlemlerin takip edildiği anlaşılmaktadır. Kayıt işlemini yapan görevli, belgenin sonunda gereken açıklamaları yapmış ve topluluğun en üst düzeyde bulunan ruhani idarecinin de bulunduğu kurul üyelerine takdim etmiştir.²⁰⁵

Belgelerin standart bir kâğıt ölçüsü bulunmamaktadır. En eski tarihli belge olup tarafımızda A belgesi olarak isimlendirilen bedeli askeri kaydı, defter görüntüsünden ziyade rulo kâğıt türündendir. Yazım materyali çift yüzlü kullanılmıştır. Genellikle oldukça koyu sarı renk denebilecek kâğıt tercih edilmiştir. Eldeki bedeli askeri belgelerinin sadece iki tanesi 1316/1900 ve 1318/1902 yılına ait olanları defter şeklinde olup iki kapak arasında yer almaktadır.

Bedeli askeri evraklarının dışında, *iane-i askeriye* belgeleri olarak düzenlenmiş oldukça fazla sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgeler çoğunlukla 25 x 12.5 ebadındadır. Bunun dışında *millet vergisi* olarak tanımlanan belgelere de rastlamak mümkündür. Ayrıca bedeli askeri veya *bedalât-ı askeriye* olarak tanımlanan makbuz niteliğinde; adı geçen vergiyi ödemiş olan şahıs adına

---

²⁰⁵Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, ss. 88-89 “Maliye Nezareti, 1864 öncesinde, Eylül ayı girmeden tevziatla ilgili bütün hazırlıkları tamamlar, her sancağın gayrimüslim erkek nüfusuna göre tahsili gereken bedeli askeri vergilerini kaza kaza hesaplardı. Böylelikle, tahsilât yapılacak sancak ve kazaların hisselerine düşen vergi miktarları ortaya çıkardı. Eylül ayı başından itibaren bedelin halka dağıtılması ve tahsilâta başlanması; Şubat sonuna kadar da işlerin tamamen bitirilip, toplanan vergilerin ay ay cetvellere geçirilerek hazineye gönderilmesi istenirdi. İstanbul’dan gönderilen evrak ve belgeler yerlerine ulaştığında, cevabi bir yazıyla Babıâli’ye bildirilirdi. Daha sonra, metropolit, piskopos, marhasa, haham ve gayrimüslim millet reisleri ile diğer “icab edenler” eyalet meclislerine davet edilerek, kendilerine bedelinin toplanmasına dair “ferman-i ali” okunurdu. Ardından, o eyalet veya sancağa bağlı her bir kazanın ayrı ayrı hazırlanmış nüfus ve bedeli askeri’lerini gösterir pusulalar çıkarılarak, ilgili kazaların vereceği bedellerine hesaplandığı defterler ise, eyalet veya sancak merkezlerinde kalır, böylelikle, her kazanın yaptığı tahsilâtın sonradan kontrolü sağlanırdı. Bundan sonra, bedelin, gayrimüslim halka adil şekilde taksimi safhası başlıyordu. Bedeli askeri “an-cemaatin”, yani topluluk üzerinden tahsil edilmekteydi. Devlet, bedelin gayrimüslim halka paylaştırılmasına karışmıyordu. Merkezlerde verginin mükelleflere dağıtımı, gayrimüslim cemaat reislerinin de içinde bulunduğu, kazalar meclisleri tarafından yapılıyordu. Kaza meclisi tarafından taksim edilen bedellerin halka paylaştırılması, “kocabaşılar” ve “muhibirler” tarafından gerçekleştiriliyordu”

düzenlenmiş belgeler mevcuttur. Belgeler ilgili kurulun mührünü taşıyan 10 x 14.5 cm. ebadındadır. Belgenin üst ortasında yeşil, siyah veya kırmızı renklerinden biri ile mürekkepli 2.5 cm yarı çapında *Diyarbakir Keldani Millet Meclisi* ibareli mühür bulunmaktadır. Mührün hemen altında ödenen meblağın rakamsal ifadesi, bunun hemen altında da meblağın yazılı ifadesi yer almaktadır. Devamında vergi ödemesinin ait olduğu yıl ve verginin *bedelât-ı askeriye* olduğunu ifade eden yazıyla, ödemeyi yapanın kimlik bilgileri ile ödeme tarihi; gün, ay ve yıl olarak yazılmıştır. Bu belgelerle ilgi olarak ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1864'de yapılan bir değişiklikle, tahsilâta eylül yerine mart ayında başlanması ve bedelin on taksitle toplanması kararlaştırıldı: 1874 Eylülünde vilayetlere gönderilen talimatnamede, bedelin mahalli yetkililerce tahsil edilmesi istenmekteydi. Bu tarihlerde bedel tahsilâtında *âsâkir-i zabtiye*'nin görev yaptığı görülüyordu. Zaptiye askeri istihdamı 1875 Kasım ayına kadar aralıksız devam etti. Aynı ay çıkan bir iradeyle, zaptiyenin tahsilât işinden alınarak, bunların yerine, her sınıf tebaadan maaşlı tahsildarların görevlendirilmesine karar verildi.²⁰⁶ Mevcut belgelerin tümünde topluluğa mensup kişilerce tahsilât yapılmıştır. Bu bilgiyi tahsilâtı yapan kişinin vergi ödeme listesinde adının kayıtlı bulunmasından da anlayabilmekteyiz.

Kayıt işlemlerinde vergi mükellefi olan topluluk üyelerinin, isimleri ve ödeme miktarlarını gösteren ibareler, beşli veya altılı gruplar halinde oluşturulmuştur. Bundan amaçlanan toplamaların sağlıklı bir şekilde takip edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Gruplandırılarak yapılan yazma işlemleri, grup sonunda her sütun için grup toplamı olarak veriler kaydedilmiştir. Sayfa sonunda ve yeni sayfanın başlangıcında devreden toplamalar *nakli yekûn* veya *nakli cem*'i başlığında verilmiştir. Bu sistemin çalışmamızda bize sağlamış olduğu yarar, sayfaların dağınık olması nedeniyle, takip eden sayfanın *nakli yekûn* tutarlarını takip ederek listenin devamı bulunmuştur.

Belgelerde şahıs isimleri kullanılırken çoğu kez Ermenicede kullanılan *-oğlu* anlamına gelen *-yan* eki kullanılmıştır. Bunun nedeni belgelerde açıklanmamaktadır.

---

²⁰⁶Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, s. 92

Keldaniler için böyle bir ek kullanımı görülemez. Ancak, belge yazıcılarının Ermenice biliyor olmaları veya bürokraside Ermeni topluluğuna tabi olmalarından ileri gelen bir alışkanlık olabileceği izlenimini yaratmaktadır. Aynı şahıs isminin farklı belgelerde *-yan* veya *-oğlu* şeklinde kullanıldığını sıklıkla görmek mümkündür. Örneğin, Keldani topluluğunun önde gelen simalarından olan Keşişoğlu Rıfatlı Mihayil Efendi, Keşişyan Rıfatlı Mihayil Efendi olarak da kullanılmıştır. Papazoğlu Mensur Efendi, Papazyan Cebur ve Mensur Efendiler şeklinde kullanılmışlardır.²⁰⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hariciye evrakları arasında yer alan belgede, bizzat Keldani Milleti Patrikliği Raidi adına, adı geçenler için talep edilen Osmanlı Nişanı talep yazısı bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Keldani Patriği, 9 Teşrinievvel 1287 (21 Ekim 1871) tarihli yazısında Keşişoğlu Mihayil ve Papazoğlu Mensur'un, Diyarbakır'da ikamet ettiklerini, topluluklarına bağlı, Keldaniler arasında soylu aileler arasında bulunduğunu, cemaate ve devlete bağlılıklarına ve fedakârlıklarına atıfta bulunarak nişan-ı zişan ile taltif edilmelerini teklif etmiştir.²⁰⁸

4.3. Bedeli Askeri Belgeleri

4.3.1 A Belgesi

Diyarbakır Keldani Kilisesi topluluğuna ait olan, bedeli askeri belgelerinin en erken tarihlisi 1297/1881 yılına aittir. Bu belge, defter şeklinde iki kapak arasında değildir. Varak şeklinde uzun rulo kâğıt görünümündedir. Belge 4 varaktan oluşmuş olup, kayıt alanı arkalı ve önlü olarak kullanılmıştır. Defter başlığında *Geçen doksan yedi senesinin bedelât-ı askeriyeden mütebaki kalan bakiyelerin ber-vech-i ziri*

²⁰⁷ *Atufetlü Efendim Hazretleri. Diyarbekir müteberâtından ve Keldani Milletinden Keşişoğlu Mihayil ve Papazoğlu Mansur Efendilerin şayeste-i atufet-i seniyye bulduklarından bahisle kendilerine birer kıta-i mecîdî nişanı ittası iltimâsına dâir millet-i mezkûre patriği tarafından verilen takrir leffen arz ve takdim kılınmış olmakla ber- mücib-i iltiması mûmâ-ileyhimâya beşinci rütbeden birer kıta-i mecîdî nişanı ittası hakkında ber-vech-i emr-i ferman cenab-ı cihanbâni şeref-menbae-i masdur buyrulması ona göre hareket olunacağı beyanla tezkere-i senaveri terkim kıldı efendim.* 20 Nisan 1287. (2 Mayıs 1871) BOA. İ. HR

²⁰⁸ *Ma'rûz-ı dâ'iy-i vezîrlerinden ki; Diyarbekir şehrinde sakin millet-i çakiraneden ve hanedan-ı kadimlerinden Keşişoğlu Mihayil ve Papazoğlu Mansur Efendilerin öteden beri millet-i mezbura sarf etmiş oldukları gayret ve her cihetle fedakârlıkları unutulmaz dereceleri vasıl olduğundan mûmâileyhimâ her vecihle müstakimü'l-etvâr ve hâmiyetü'l-ahlâk ve devletçe ber-mükâfâta şayeste olduklarına niyaz lütfen ve te'âtüfen münâsib rütbelerden birer kıta nişan-i zişan ihsan-ı şahane buyurmaları niyazım babında ve kâffe-i halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Keldani Milleti Patriği Raidi. Teşrinievvel 1287, (Aralık 1871) BOA. İ. HR*

beyanıdır, ibaresi ile başlamaktadır. Belgenin 1297/1881'deki *bedeli askeri* ödemelerinin yıl içinde toplanan miktarı ile 1298/1882'de yapılan ödemelere ilişkin muhasebe kayıtları olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin 1298 Şubat ayı içerisinde bu işlemi yerine getirdiğini belirtmektedir.

İşbu doksan sekiz sene-i rumiyenin mahi şubat'ın onuncu gününün Bedelat-ı Askeriyesinin bakiyeleri olan ber-vech-i yalnız bin beş yüz doksan bir kuruş yirmi para kaldığı mübeyyen işbu zikri tahrir kılındı. 10 Şubat 98. (28 Şubat 1883) Naum. (bkz. Belge 19)

Belgede yer alan *bakiye* borçluların sayısı 66 kişi olup bunlardan 4 tanesinin vefat ettiği isimleri karşında not edilmiştir.

*Boyacı Kusto'nun oğlu Amsih (fevt)-40 kuruş
Deveci Hannuş'un oğlu Yusuf (fevt)-10 kuruş
Mahrinoğlu Kilci Kıryakis (fevt)-25 kuruş
Benyu veled Davud (fevt)-12 kuruş*

Bedeli askeri ödemesi dönemi içerisinde adına vergi tahakkuk ettirilmiş olanların adına, vefat edenlerin yakınlarından, borçları talep edilmiştir. Bu durumu ölüm defterinden teyit etmek mümkündür. Örneğin, Boyacı Kusto oğlu Papuci Amsih'in 29 Nisan 1882'de, Deveci Hannuş oğlu Takakçı Yusuf'un 5 Mayıs 1882'de; Mahribeg oğlu Kilci Kıryakis 22 Kasım 1882'de vefat ettiklerini ölüm defteri kaydında görmek mümkündür.²⁰⁹ Benyu veled Davud'un ölüm kaydına ise rastlanmamaktadır. Bunun bir nedeni, elimizdeki ölüm defterinin 28 Ocak 1882 tarihiyle başlamış olmasıdır ki, adı geçen Benyu veled Davud'un ölüm tarihinin defter kaydından önceki bir tarihte vukuu bulmuş olup, bir önceki ölüm kayıtlarının yapıldığı deftere kaydının tutulmuş olması muhtemeldir. Fakat diğer üç vergi mükellefinin, verginin tahakkuk ettirildiği 1881'den sonra vefat ettiklerinin doğrulanmasıyla, alınan vergi ödemesinin vefat tarihi öncesine ait olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Belgede yer alan ve bu vergiyi ödemekle mükellef olanların sayısı, bakiye borcu olanlarla birlikte 219 kişidir. Buradan hareketle her hane reisinin eşi ve üç

²⁰⁹Bkz. Ek. 2 *Defter-ül Mevta* (Ölüm defteri) transkripti s. 1

çocuk sahibi olarak düşünülerek, 219 rakamını beş ile çarptığımız da elde edilen 1095 rakamı, Keldanilerin 1882'deki şehir merkezi nüfusu olarak kabul edilebilir.²¹⁰

Belgede topluluktan alınan bedeli askeri vergisinin, vilayette teslim edildiği makamın mal sandığı olduğu belirtilmektedir. Toplanan miktarların neredeyse günü gününe mal sandığına teslim edildiği, teslim edilen verginin kuruş ve para cinsinden toplamının, mal sandığına teslim ediliş tarihi, evrak numarası ve sayısını da gösteren çizelgeler oluşturulmuştur.

A belgesinde yer alan bir diğer başlıkta, *Diyarbakır'de mütevatın Keldani Milletinin geçen doksan yedi senesinin bedelat-ı askeriyesinin kabz-ı malı bulunduğum cihetle ber-vech-i ziri kabz eylediğim akçelerin beyanıdır*, ibaresi yer almaktadır. Bu başlıkta belge içeriğinin sadece yıl içinde ödenmemiş vergi mükelleflerine ait bilgilerin yer almadığını, ödemelerini süresi içerisinde yapanlarında listesinin oluşturulduğu belirtilmektedir.

Belge sonunda 11356 kuruş 5 para olarak toplam borç miktarı belirlenmiştir. Bu miktar üzerinden yapılan kırtasiye ve diğer giderler düşülmüş, Teşrinisani 1297 (Kasım1881) tarihinden Şubat 1298 (Şubat 1883) tarihine kadar toplanmış olan tahsilât ile mal sandığına yapılan teslimatlar listelenmiştir.²¹¹

Diyarbakır'de mutavattın Keldani Milleti mekreminin geçen 97 senesinin bedelat-ı askeriyesi kabz-ı malı bulunduğum cihetle ber vech-i muharrer yalnız on bir bin üç yüz elli kuruş beş para ahz-ı makbuz edüp meblağ-ı mezburede iki yüz kuruş Saatçı Fethullah'a verilen ücret-i tahsiliyesine ve bendelerinin dahi askeriyem olan elli kuruşun esaman-i kırtasiye ve ücret-i bedeli bi-tenzil mütebâkî kalandan murakkam ber-vechiyle yalnız on bir bin yüz on üç kuruş tevarihî muhtelif ve defter-i mülkiye sandığının numrolarıyla numronun mal sandığına teslim eylediğimden iş bu bin iki yüz doksan sekiz sene-i rumiyenin şehir-i şubat onuncu gününden evvel deftere bedel-i tahkik

²¹⁰“1800'lü yılların sonlarına doğru şehri ziyaret eden seyyahların vermiş oldukları rakama da oldukça uygun düşmektedir. Keldanilerin yoğun olarak yaşadıkları Çarıklı ve Alıpınar yerleşmelerini de merkez olarak kabul edersek...” Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 56; s.126; ayrıca s. 156

²¹¹“Bedeli askeri tevziat ve tahsilâtı uzun yıllar gayrimüslim kocabaşı ve muhbirler tarafından yapıldı. Cemaat kocabaşlarının, 1859 senesinde, tevziat ve tahsilâtın yanı sıra, toplanan bedellerin Mal Sandıklarına tesliminden de sorumlu oldukları görülüyordu. 27 Mayıs 1867 tarihli bir irade bu hususu teyit etmekte ve aynı usulün süreceğini söylemekteydi” Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa*, s. 92

ziyade ve noksan sadr eden ile tarafımdan tanzim olunmak üzere mezkûr defterin bi't-tanzim Millet Meclisi munir Serpiskopos Bartelyos Mar Abdüyeşu Hazretlerine takdimle iş bu mahali şerh ve tahrir kılındı. 10 Şubat 1298 (22 Şubat 1883)

A belgesinde olduğu gibi diğer belgelerde yer alan bilgiler, Diyarbakır Keldani topluluğuna mensup bireylerin ekonomik düzeyleri başta olmak üzere önemli verileri içermektedir. Topluluk üyelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği meslek gruplarını belirlerken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, meslek ibarelerinin birçoğunun kimlik belirteci haline gelmiş olmasından dolayı yanıltıcı olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle de künye belirteci olarak kullanılan ebeveyn tanımından sonra kullanılan meslek ifadesinin dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. A belgesinde meslek belirteçleri pek kullanılmamıştır. Daha çok oğlu, veledi, üvey oğlu, biraderi, karındaşı, uşağı, damadı, hizmetkârı, mahdumu ibarelerinin yanında ebeveyne ait olmak üzere aile lakabı haline gelmiş meslek ibareleri, mekânsal aidiyet ifadeleri kullanılmıştır. A belgesinde geçen ve lakap olarak kullanılmayan mesleklerin bazıları şunlardır; Kunduracı, Tabakçı, Kilerci, Hizmetkâr, Dellal, Aşçı, Hallaç, Kemancı, Hırdavatçı, Lüleci, Mumcu, Bezzaz, Neccar, Hekim çırağı, Tulukçu, Attar, Saatçi, Taşçı, Boyacı, Berber ve Tabib. Bu meslek sahiplerinin, ebeveyninin meslek ve lakabının kimlik tanımlamasını kullanmaması, direkt olarak icra etmiş olduğu mesleği ile kimliğinin belirlenmiş olmasına dikkat edilmiştir.

4.3.2. B Belgesi

1881, 1882, 1883, 1884 ve 1885 yıllarını içine alan beş yıllık bedeli askeri vergisinden kalan borçların, bir arada kaydedildiği ortak bir belge görülmüştür. Bu belgenin özelliği, aynı zamanda A belgesini de içermesinden dolayı, ikinci belge olarak değerlendirilecektir. A belgesinde kayıtlı bulunan borçluların isimleri ve borç miktarlarını bu belgeden takip etmek mümkündür. Bu belgenin tamamen kalan borçların tahsili işlemine ait olduğu anlaşılmaktadır. 1881 yılı dışında kalan 1882, 1883, 1884 ve 1885 yıllarına ait defterler mevcut olmadığından karşılaştırma imkânı bulunmamıştır. Bununla birlikte ödeme meblağlarının oldukça düşük olması, bu belgenin tamamen yukarıda belirtilen yıllara ait olmak üzere bedeli askeri

ödemelerinden kalan ve bir sonraki yılda tahsil edilen miktarlar olduğu anlaşılmaktadır. Belgenin sonundaki tahsilâtta sorumlu bulunan kabz-ı malın açıklaması da bu durumu desteklemektedir. Belge sonunda Diyarbakır Keldani topluluğuna ait beş yıllık süreyi gösteren bedeli askeri vergisi ödemelerinin genel bir çizelgesi oluşturulmuştur. Topluluk üyelerinin ödemesi gereken vergi miktarı dağılımı (tevzi), süresi içinde ödenen miktarlar ve ödenmemiş miktarlar yıllık olarak belirtilmiştir. (bkz. Belge 11)

Belge içerisinde kayıtlı bulunan vergi mükellefinin sayısı 161 olup, bunların tamamının anılan beş yıl içerisinde vergi borcu olan kişiler olmadığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak 1884 ve 1885 yıllarına ait bakiye ödemesi bulunanlar kaydedilmiştir. Belgede kayıtlı bulunanlara borçları karşılığında herhangi bir şekilde vade farkı uygulanmadığı da 1881 yılına ait borç miktarından anlaşılmaktadır.

Tablo 18: Bedeli Askeri Vergisi Teslimat-Borç Tablosu (1881-1884)

Tevzi Defteri	Teslimat	Bakayası	Tevzi Defterinin Hulasası
12962	11940.35	1021.5	Doksan yedi senesi
12558	11260	1293	Doksan sekiz senesi
11416	9931	1485	Doksan dokuz senesi
13390	10578	2812	Üç yüz senesi
13350	10299.20	3050.25	Üç yüz bir senesi
63676	54014	9661.25	Toplam ²¹²

Cemaat üzerine tevzi edilen bedeli askeri vergisini beş yılda ortalama % 14 düzeyinde bir eksik ödeme yapıldığı ilk bakışta görülmektedir. 1881'deki vergi miktarının % 7.8, 1882 için % 10.3, 1883 için % 13, 1884 için % 21 ve 1885 için de % 22.8'lik bir artışla, zamanında ödenen vergi miktarında sürekli bir düşüş söz konusudur.

²¹²B Belgesinin sonunda yapılan açıklama: *Diyarbakır'da mütevattın Keldani Milletimizin kabz-ı malı bulunduğum cihetle geçen doksan yedi senesinden üç yüz bir senesine kadar bâlâda zikr olunan efrad-ı millet nezdinde mikdaratı cem'an altmış üç bin dokuz yüz on altı kuruş yirmi sekiz para olub millet meclisi tarafından dahi tahsis olunan ücreti tahsiliye ve masarifat-ı kırtasiye yalnız bin iki yüz elli kuruş olduğu ..... dahi teslim ve makbuz olup mal sandığının bakiyesi kalan metlubatı yine ber-vechi ilana zikr olunan cihetle dokuz bin iki yüz on dokuz kuruş beş para ..... üç bin altı yüz yetmiş altı kuruş tevzi defterleri olup ve makbuzatın dahi elli dört bin on dört kuruş olduğu ve bunun hilafında teslimat zuhur eder ise tarafımdan tediye olunmak üzere, Kabzı Mal Naum. (bkz. Belge 11)*

4.3.3. C Belgesi

Bu belge, 1300/1884 ile 1309/1893 yıllarını kapsayan dönemde ödemesi gecikmiş olanlardan yapılan tahsilâtları içermektedir. Bu belgede üç ayrı başlıkta bilgiler kaydedilmiştir. Bunlardan birincisi, Diyarbakır şehrinde bulunan Keldani topluluğuna mensup olup, vergi borcunu ödeyenlere ait bilgiler, ikincisi adı geçen topluluğa mensup olup, vergisini bu cemaat üzerinden ödemekte olup, şehir dışında bulunanlara ait bilgiler ve üçüncü olarak, bu tarihler arasında borçlu olarak vefat etmiş olanlardan tahsil edilen miktarlar kaydedilmiştir. Üçüncü grupta olanlardan bu tahsilâtın nasıl yapıldığına dair, varislerinden veya geride bıraktıkları mirasından tahsil edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgi kaydı bulunmamaktadır.

C belgesi 5 varak olup, arkalı önlü kullanılmış, toplam 9 sayfadır. Belge başlığında *Diyarbakır'ın Keldani milletinin üç yüz senesinden işbu üç yüz dokuz senesinden beri bedeli askeriye bakiye defteridir. Diyarbakır'de mevcut olan* ifadesi yer almaktadır. Bu başlık altında 200 kişi kayıtlıdır. Belge listelenirken en fazla ödeme yapanlardan başlamak üzere bir listeleme yapılmamıştır. Ödenmesi gereken borcun toplamı belirtilmeden, tahsil edilen miktar, borçlunun adının önüne kuruş ve para olarak kaydedilmiştir. Bu bölüme ait listenin sonunda, daha önce tahsildarlık görevinde bulunmuş olanlardan da ödeme alındığı kaydına rastlamaktayız. Örneğin Saatçi Fethullah ve Küçükusta oğlu Osib'in, bedeli askeri vergilerinin toplanmasında kabz-ı mal olarak görevlendirildiği ve görev yaptıkları süre içerisinde vukua gelen borç miktarları kendilerinden tahsil edilmiştir. Bu Belgenin beşinci sayfası sonunda;

Keldani milletinin Diyarbakır'de mevcut bulunan efradının üç yüz senesinden işbu üç yüz dokuz senesi nihayetine kadar bedelt-ı askeriyeden defteri on sekiz bin yirmi yedi kuruş on paraya baliğ olduğu tasdik kılındı. 19 Eylül 1309 (1Ekim 1893) ifadesi yer almaktadır.

C belgesinin ikinci kısmının başlangıcında, *Millet-i mezkure efradından olup diyar-ı gurbette bulunanların defteridir*, ifadesi yer almaktadır. Diyarbakır Keldani topluluğuna mensup olup, şehir dışında bulunanların 1884-1893 yıllarına ait olan bedeli askeri borçlarının tahsil edilmesine yönelik kayıtlar bulunmaktadır. (bkz. Belge 12)

Tablo 19: Şehir Dışında Olanların Bedeli Askeri Borçları (1884-1893)

İkameti ve Vergi Miktarı	Vergi mükellefi
Silvan (Meyyafarkin)	
1460	Papazyan Cebur Efendi ve mahdumu Yusuf Efendi
680	Terziyan Circis Efendi
182	Horozoğlu Said
820	Bekendli Yeşu'nun mahdumları Taşçı Hanna ve Petrus ve Şemun
250	Hamal Toto'nun oğlu Çelenkar Anton
170	Mütevellioğlu Lüleci Bolis'in mahdumu Yusuf ve mahdumları
80	Kunduracı Petrus oğlu Keçeci Hürmüz
110	Çelenkar Yusuf'un oğlu Şemmas Cebur
200	Neccar Boğos
70	Attar Şemmas İshak Tabib
70	Attar Şemmas İshak teslim Hanna
Urfa'da	
253	Keçel Davud'un oğlu Kunduracı Davud
160	Garibo'nun oğlu Kunduracı Rızkullah
Dersaadet (İstanbul)	
160	Diyarbakirli kürekçi dava vekili Corci Efendi
160	Biraderi Filip Efendi'nin damadı Cebur Efendi
40	Diğer biraderi Ablahad
390	Hekim Mihayil'in torunu Abdulkerim Efendi
225	Irgad Yeşu'nun oğlu Kunduracı Bolis
642	Denho'nun oğlu Kıryakis ve mahdumu Yusuf Efendi
120	Mahriyan Kıryakis'in mahdumu sabık müdde-i umumi Hamid Bey'in hizmetkârı
Mardin	
220	Berber Sem'an'ın oğlu Yakub
Deyrzor	
780	Şerbetçi İbrahim'in mahdumu Anton Efendi
Haleb	
1110	Reji muhasebecisi Serkiyan Bolis Efendi

160	Keçeci Abdulmesih'in oğlu Hanna
240	Musullu Aşçı İlyas
Şetretül Müntefik (Bağdat)	
302	Reji memuru Hürmüzyan Mihayil Efendi
Bağdat	
280	Keşişoğlu Mensur
Siird'e tabi Bikend	
275	Cennan Şemun oğlu Daniyel
Cizre	
99	Aşçıoğlu Eczacı Kıryakis Efendi
Hindistan'da	
320	Yağlici Yusuf'un oğlu Mihayil
Musul	
166	Kas Petyun'un oğlu Şemmas Petrus
Mamuretülaziz (Elazığ)	
87	Reji idaresinde Diyarbekirli Buruc Davud'un oğlu Cebur Efendi
180	Reji idaresinde Diyarbekirli Circiszade Abdulmesih Efendi
Kuds-ü Şerif	
150	İvaz Şem'un'un oğlu Boğos
İzmir Ayvalık	
230	Duyunu umumiye memuru Çolo Hanna'nın mahdumu Mihayil Efendi
Beyrut	
336	Berber Hannuş'un mahdumu Berber Mihayil
Van	
480	Çolu Hannuş'un mahdumu Kıryakis Efendi, Rejide
Siird	
320	Abidoğlu Derzi Abdulmesih ve biraderi Refail
Bursa	
464	Dokumacı Mütevellioğlu Hacı Cebur Circis
Eğın	
200	Mumcu Ersiyan mahdumu Makrici Efendi Reji
İzmir	

330	Botanlı Bozo'nun mahdumu Aşçı Yusuf
Toplam 13392 kuruş	

Belge sonunda,

Keldani Milletinden olup ikametgâhları isimleri hizasında gösterilen mahallerde mevcut olup Diyarbekir'de bulunan efradları üç yüz senesinden üç yüz dokuz senesi nihayetine kadar zimmetleri ber vechile on üç bin üç yüz doksan iki kuruş yirmi paraya baliğ olduğu tasdik kılındı. 19 Eylül 309, (1 Ekim 1893) ifadesi yer almaktadır.

Bu listenin önemi, Keldani topluluğuna ait kişilerin yarı resmi de olsa, bürokraside görev aldıklarını göstermiş olmasıdır. Keldani topluluğunun bazı üyeleri, Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlarını ödemesi için kanunla kurulan *Düyun-u Umumiye İdaresi*'nde olduğu gibi buraya bağlı reji idaresinde de görev aldıkları, bunun yanında dava vekilliği (avukatlık) görevlerinde buldukları anlaşılmaktadır.²¹³

Bununla birlikte Diyarbakır Keldanilerinden olup şehir dışında olanların, ailelerinin şehirde ikamet ettikleri ve ödemeleri gereken vergi zorunluluklarını Diyarbakır'da yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Diyarbakır'a yakın yerleşimlerde buldukları gibi imparatorluk sınırları dışında, Hindistan gibi oldukça uzak mekânlarda buldukları da görülmektedir. Belgenin diğer bir özelliği de vefat edenlere ait bedeli askeri borçlarının kaydedilmiş olmasıdır. Bölümün başlangıcında, *Bu dahi millet-i mezkure efradından olup medyunen [borçlu]vefat edenlerin bedelât-ı askeriyesidir*, ibaresi yer almaktadır.

Yukarıda A belgesinde yer alan 1297/1881 tarihli kayıta, topluluk üyesi 4 şahsın vefat ettiği halde vergi ödemesinin sağlandığı görülmüştür. C belgesinde de 9 yıllık süre içerisinde, adına yıllık olarak borç tahakkuk ettirildikten bir sonraki yılda vefat ettiklerinden, bu borçlarının tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Listede vefat tarihleri verilmemektedir ancak birçoğunun vefat kayıtlarını ölüm defterinde görmek

²¹³Resul Narin, "Düyun-u umumiye İdaresi ve Adapazarı" *Karadeniz Araştırmaları* Cilt 6, sayı 21, Bahar 9, ss. 49-53; Düyun-u umumiye ve reji uygulamaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları" <http://e-dergi.atauni.edu.tr>; erişim 14.5.2016

mümkündür. Vergi kayıtlarında kullanılan kimlik belirteçleri ile ölüm kayıtlarında kullanılan belirteçlerin farklılaşabileceğini de unutmamak gerekir.

Tablo 20: Vefat Etmiş Olanların Vergi Borcu Tablosu (1300-1309)

170	Şemmas Anton'un oğlu Niradir Mensur
60	Biraderi Şemmas Anton'un oğlu Yusuf
50	Kör Yusuf'un oğlu Cebur
65	Bezzaz Mıhşi Yusuf Mercan
105	Kör Yusuf'un oğlu Rafail
155	Temerziyan Mihayil
255	Küçükusta'nın oğlu Abdulmesih
60	Çaputçu Hanna oğlu Ablahad
90	Ber Mıhşi Petyun'un uşakları
40	Küpeli'nin mahdumu Yusuf
60	Hoca İshak'ın oğlu Mihayil
247	Dokumacı İsan
100	Azar'ın oğlu Taşçı Gorgis
100	Mıhşi Tuma'nın mahdumu Hanna
25	Dellal Petrus'un oğlu Eskici Kıryakis
240	Enbar oğlu Dikici Yusuf
40	Taşçı Ablahad'ın oğlu Anton
30	Lalo'nunoğlu Cellah Cebrail
130	Rumoğlu Frıncı Petrus ve Yusuf
100	Burucu Davud'un oğlu Irgad Hanna
45	Botanlı Bozo'nun oğlu Irgad Hanna
55	Zivanoğlu Derzi Kıryakis
125	Katmezli Şem'un oğlu Circis
105	Tuluğcu Musa'nın oğlu Yusuf
30	Şemmas Baselios'un oğlu Hanna
238	Serhanlı Yusuf oğlu Mihayil
117	Said Ağa'nın oğlu Mihayil
52	Musullu Irgad Ablahad
80	Yağlici Yusuf'un mahdumu Mercu

85	Taşçı Gorgis (pazartesi damadı Yusuf getirecek)
20	Çaponun oğlu Şemmas Kıryakis
90	Amele Yusuf oğlu Kıryakis
178	Yarımakanlıoğlu Mensur
30	Amele Mihayil oğlu Yusuf
85	Kanuncu İstefan
20	Amele Circis
65	Irgad Hanna oğlu İshak Dokumacı
75	Hekim Hanna Azar'ın oğlu Naum
40	Amele Circis oğlu Mihayil
300	Çaputçı Davud'un oğlu Petrus
30	Berber Hanna Sem'an
110	Irgad Amele Şem'un
90	Botanlı Yusuf oğlu Tuma
140	Bekendili Musa oğlu Tuma
20	Taşçı Ablahad'ın oğlu Aşçı Hanna
105	Bekendili Musa'nın oğlu Aşçı Hanna
80	Botanlı Amele Kıryakis
122	Siirdli Şem'un
70	Botanlı Yusuf oğlu Kas Toma
80	Amele Osep oğlu Şem'un
60	Amele Şem'un oğlu Yusuf
140	Ablahad Diri ve Uşakları
35	Siirdli Ablahad
25	Katmezli Şem'un oğlu Hanna
25	Irgad Yeşu oğlu Musa
85	Bekendili İsa oğlu Panu
165	Bekendili Hanna oğlu Şem'un
100	Hekim Hannuş Mertaki
10	Lalo'nun oğlu Şem'un
50	Garibo'nun oğlu Circis
106	Mütevelli oğlu Anton

Belgenin sonunda;

Keldani Milletinin efradından olup vefat edenlerin üç yüz senesinden üç yüz dokuz senesine kadar Bedelat-ı Askeriye defteri ber-vech ile beş bin dört yüz dokuz kuruş yirmi paraya balığ olduğu tasdik kılındı 19 Eylül 1309 (2 Ekim 1893) ibaresi yer almaktadır.

4.3.4. D Belgesi

1303/1887 yılına ait bedeli askeri vergisi kayıt defteridir. Kayıt, rulo edilmiş kâğıt görünümünde olup, arkalı ve önlü kullanılmış şeklide 5 varak halindedir. Belge sonunda yer alan ibareye göre, belge 1306/1890'da, kabzımal Küçükusta Osib Ağa tarafından hazırlanmıştır. Belge içerisinde Diyarbakır dışında ikamet edenlerin ve vefat edenlerin isimlerinin karşısında kısa notlar bulundurulmuştur. Burada şahıs isminden önce üç sütun halinde, verginin aslı, teslimi ve bakiye miktarı gösterilmiştir. En fazla ödeme yapacak olandan başlamak üzere çizelge oluşturulmuştur. Satır aralıkları diğer belgelerden farklıdır. Vergi mükellefi olan şahıslar yazılırken ilk grup 9 kişi iken, ikinci grup 10 kişi, üçüncü grup 11 kişiliktir. Yani ortalama olarak veriler onlu gruplar halinde sıralanmış ve grupların sonunda miktarların toplamı belirtilmiştir. Bu durum kullanılan malzemenin ebadından kaynaklanmıştır.

Kâğıdın inceliği ve katlanma durumundan dolayı kopmalar ve buna bağlı olarak, katlanan yerlerdeki ibarelerin okunmasında bazı güçlükler yaşanmıştır.

Tablo 21: Bedelât-ı Askeriye Defteri 1303 (1887)

Aslı	Teslimat	Bakiye	
1000		1000	Keşişyan Rıfatlu Mihayil ve biraderi Naum
400		400	Hindizade Lunci Efendi ve biraderleri
300	300		Serkiyan Petrus ve biraderiler
300	200	100	Derziyan Said Efendi ve biraderleri
200	200		Hekimyan Hanna Efendi
150	150		Hekimyan Anton Efendi
160	160		Attar Hoca Şemmas Yusuf'un mahdumu Hoca Hannu'nun
160	30	130	Bezzaz Çolu Hannuş'un uşakları Mihayil İstefan ve Mihayil Çolu Kıryakis Rande

160	160		Tıfinkçi'nin goze oğlu Yusuf'un mahdumları
120	120		Hürmüzyan Mihayil Efendi
150	150		Temerziyan İlyas Efendi ve mahdumları
120	120		Mimar Yakub'un mahdumları ve diğerleri
100		100	Temerziyan Hacı İshak ve mahdumu
150	90	60	Pineci Yakub'un mahdumları Mihayil Yusuf Eblahad Circis ve Cebur (Der saadette)
130	130		Attar makdis Hoca Kıryakos
120	120		Hekimyan Osep Efendi
120	120		Penhasiyan Hanna Efendi ve biraderleri
120	120		Şirikçi Şemmas Anton ve mahdumları
110	110		Berber Küpeli Mihayil ve mahdumları
90	75	15	Berber Anton'un mahdumları Yakub ve biraderleri
130		130	Papazyan Cebur Efendi ve mahdumları
80	80		Papazyan Sağır Mensur Efendi
80	80		Kürkçü makdis Kıryakis'in mahdumları Hekimyan Bederus Efendi
100	100		Bezzaz Hoca Hannuş
80		80	Bekendili Yeşu'nun mahdumu Petrus ve Şem'un oğlu İsa
80		80	Küçük Usta oğlu Osep Efendi
100	100		Yağlici İsa'nın oğlu Hoca Yusuf
80	80		Temerziyan Mensur Efendi
100	90	10	Hekimyan Habib Efendi ve biraderler

Belgede 236 kişi listelenmiştir. Ancak bu sayı, ödenecek miktarın birden fazla şahsı içermesinden dolayı artış göstermektedir. Bu durumda belgede satır içinde adı geçenleri dikkate aldığımızda da, bu sayıya 35 kişinin daha eklenmesi gerekmektedir. Kullanılan ifadelerde de (*mahdumları, biraderleri, uşakları*) bu durumu görmek mümkündür. Bununla birlikte belirtilen miktarın aynı aileden bulunan kişileri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu belgede, Diyarbakır dışında olup, vergi ödemesi Diyarbakır'da yapanların isimlerinin karşısında belirtilmiştir. Defter sonunda, verginin toplanmasında Küçükusta Osib'in sorumlu olduğu ve belgenin kendisi tarafından hazırlanarak onaylandığı anlaşılmaktadır. (bkz. Belge 13)

Geçen üç yüz üç senesi Keldani Milletinin bedeli askeriyesi yedimle millet tarafından tevzî olunan defter üzerine ceman ve canib-i hazineye teslim edilerek bâlâda gösterildiği üzere on üç bin yüz elli kuruşun dokuz bin beş kuruş yirmi para yerli yerinde tahsil olunarak canibi hazineye teslim edilmiş ve mütebaki dört bin yüz kırk dört kuruş yirmi paresi sene-i mezkurede bakaya kaldığını mübeyyen işbu defter tasdik kılınmıştır. 22 Haziran 1306, (4 Temmuz 1890) Küçük Usta Kabzı Mal.

Sene-i mezkure kabzı mali Küçükusta Osib Ağa'ya işbu defterin tahriri ve tasdiki edilmiş her ne kadar teklif edilmiş ise (okunamadı) imtina etmiş olduğu ve işbu defter kendisine millet meclisine takdim ettiği defter olduğu tasdik olunur. 18 Kânunuevvel 1308, denilmektedir.

4.3.5 E Belgesi

1304/1888 yılına ait olup, bedeli askeri vergisi kayıt defteridir. Belgenin tamamı 10 varaktan oluşmuştur. 16 x 23 ebadındadır. Bu belgenin yukarıda incelemeye çalıştığımız diğer üç defterden farklı yönü, sadece bakiye borçların ödenmesiyle sınırlı olmamasıdır. 1888 yılına ait olmak üzere Diyarbakır Keldani topluluğu bireylerine yine cemaat üyesi ilgili kişilerce belirlenmiş olan ödenecek vergi miktarını, ödenen vergi miktarını ve kalan miktarı gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Elimizde bulunan kayıt metni 1304/1884 yılına ait olmakla beraber, 1308/1892'de tanzim edilmiştir.

Belge, isimin öncesinde olmak üzere, üç sütun olarak düzenlenmiştir. Sütunlar, 1884 yılı için topluluk üyesi şahsın, ödenmesi gereken verginin miktarını *yekûn* başlığı, şahsın ödemiş olduğu miktarı *teslimat* başlığı, ödenmemiş olan miktarı ise *bakiye* başlığı altında düzenlemiştir. Belge, diğer belgelerde olduğu gibi yine en yüksek miktarda vergi ödeyecek olandan başlamak üzere listelenmiştir. Bu belgede vergi miktarının artmış olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Keşişyan Mihayil Efendi'nin ödeyeceği miktar bir önceki yıla göre % 25 artmıştır.

Tablo 22: Bedelât-ı Askeriye Defterinin İlk Kayıtları 1304 (1884)

Yekun	Teslimat	Bakiye	
1250	1250		Keşişyan Rıfatlu Mihayil Efendi
550	450	100	Hindizade Lunci Efendi ve biraderleri
300	250	50	Serkisyan Bolis Efendi
300	295	5	Hekimyan Hanna Efendi
200	160	40	Biraderi Anton Efendi
250	250		Terziyan Said Efendi
200	200		Serkisyan Hoca Hanuş ve mahdumları
120	40	80	Biraderi Petrus Efendi
150	140	10	Temerziyan İlyas Efendi
200		200	Papazyan Cebur Efendi ve mahdumu
160	160		Attar Şemmas Anton
150	150		Hürmüzyan Sarraf Mihayil Efendi
170	140	30	Attar Hoca Kıryakos Efendi
130	130		Hürmüzyan Hanna Efendi
150	130	20	Attar Hoca Petrus
120	120		Boğos Efendi'nin mahdumu Bedrus Efendi
200	140	60	Kürkçü Corci ve biraderi
110	100	10	Penhasyan Hanna Efendi
130	130		Temerziyan Circis Efendi
220	220		Tıfinkçi Bolis ve mahdumları
130	100	30	Berber Kúpeli Mihayil
140	140		Bezzaz Benekli Hoca Hannuş
140	140		Şirikçi Şemmas Anton
200	160	40	Çolu Hannuş'un mahdumu Mihayil ve İstefan
120	120		Mazuci Hoca Hannuş Semaniyan
90	90		Hekimyan Habib Efendi

Belge içeriğinde 241 kişi listelenmiştir. Ancak burada, ödenecek miktarın karşısında yer alan kişinin, bazı durumlarda birden fazla kişiyi (*ve oğlu ve biraderi ve mahdumları* şeklinde) ifade ettiğini görmekteyiz. Özellikle *mahdumları* (evlatları) ifadesi ile adına vergi konulan kişinin dışında ve birden fazla olmak üzere, en azından üç veya daha fazla kişi için tahakkuk ettirildiğini düşünebiliriz. Bu durumda *mahdumları* ibaresiyle 7 adet kayıt yer almaktadır. Buna bir örnek verecek olursak, yirmi dördüncü sırada yer alan, Çolu Hannuş'un mahdumu Mihayil ve İstefan ifadesi

iki kişi için kullanılmıştır. Dokuzuncu sayfada yirmi beşinci sırasında yer alan Aşçı Petrus'un mahdumu Petrus, Bolis, Yakub ifadesinde üç kişinin kayıtlı bulunduğunu görebilmekteyiz. Bu durumda sıra listesinde bir vergi miktarına üç kişi kaydedilmiş olmaktadır. Bu durumu dikkate alarak listede 267 kişinin kayıtlı bulunduğunu görmekteyiz.

E belgesinde kayıtlı olanların meslekler; amele, aşçı, attar, bakkal, balıkçı, basmacı, berber, bezzaz, boyacı, buruci, Çakuci aputı, arkı, Çarşafçı, elenkar, ıracı, uhacı, Çuvaldızcı, dellal, deveci, dikici, doğramacı, düğmeci, eczacı, fırıncı, hamal, hekim, kassarcı, kazancı, keçeci, kemancı, kunduracı, kürkçü, loğcu, lülecı, mazuci, mumcu, nakkaş, pineci, saatçı, sarraf, sazband, şerbetı, şirikı, taşçı, terzi, tuluku, tüfekı, yağlecı. (bkz. Belge 14)

4.3.6. F Belgesi

1306/1890 yılına ait bedeli askeri vergisi kayıt defteridir. Belge 1306'ya ait bedeli askeri vergilerinin kayıtlarını içermekle beraber, 1308'de düzenlenmiştir. Belgeyi düzenleyenin, belge sonundaki mühründen anlaşıldığı kadarıyla Altuncu İbrahim'dir. Belge 10 varaktan oluşmuştur. Kayıtlar beşli gruplar halindedir. Diğer belgelerde olduğu gibi yine en çok vergi ödemesi yapacak olandan başlanmıştır. Diğer belgelerde olduğu gibi topluluğun önemli isimlerinden olan Keşişyan Rıfatlu Mihayil Efendi 1250 kuruşluk vergi ile ilk sırada yer almıştır. En az ödeme 10 kuruş düzeyindedir.

Bu belge de beş, altı ve yedili grup halinde kayıtlar yapılmış olup satır düzeyinde 255 kayıt bulunmaktadır. Diğer belgelerde olduğu gibi bu belgede de, satır içinde adı geçenlerin sayısı artış gösterebilmektedir. Belge sonunda;

İşbu üç yüz altı senesi Diyarbekir Keldani Milletinin menkuş defterleri mucibince tevezileri olan on yedi bin dört yüz elli kuruştan on üç bin dört yüz kırk üç buçuk kuruş yedimle tahsil olunmuş sehel baki dört bin yüz yirmi bir buçuk kuruş mezkureye bakayası olduğundan şayet bakaya-i mezkurenin sehvi ... ona dair ilmühaberın ve bir taksiratım zuhur ve tebeyyün ederse tarafımdan tanzim edilmek üzere işbu mecelle şerh olundu. 27 Kânunuevvel

1308, (8 Ocak 1893) ifadesi ve kabzımal görevinde bulunan kişinin mührü bulunmaktadır.

4.3.1. Bedelât-ı Askeriye Defteri (1316/1900)

İki kapak arasında sayfalı bir defter görünümüne sahiptir. Defter 15 x 28 cm ebadında, renkli ebruli kapak deseni ile sayfaları dikişlidir. Toplam 48 olup, ayrıca ikiye katlanmış 2 sayfa görünümündeki kâğıt deftere dâhil edilmiştir. Ön kapağın iç kısmında Beyderus Efendi 318 ibaresi yer almaktadır. Arka kapağın iç yüzü yazı alanı olarak kullanılmıştır. Defter, müsveddeden alınan bilgilerin temize çekilmiş halini yansıtmaktadır. Yazı malzemesi ve karakteri bu çalışmanın tek kişi tarafından yapıldığı izlenimini vermektedir. 1316 yılı bedeli askeri vergisinin kaydedildiği bu defterin en temel özelliği; 1 Kânunuevvel 1316 (14 Aralık 1900) tarihinden başlamak üzere 28 Şubat 1316 (13 Mart 1901) tarihinde sonlanmış olması ve tahsilâtların neredeyse günlük denebilecek bir sıklıkta kaydedilmiş olmasıdır. Bu tarihin hemen devamında 3 Mart 1317 tarihli kayıtlara başlanmış olmasıdır. 1316 ve 1317 yıllarına ait bedeli askeri vergisinin adeta günlük kaydının esas alınması, verginin toplam miktarını ve kalan miktarını buldurmamış olması, aslında bu defterin ham malzeme olduğunun daha sonra yukarıda anlatmaya çalıştığımız çizelgelere dönüştürüleceğini düşünebiliriz.²¹⁴ (bkz. Belge 15)

4.3.2. Bedeli Askeri Makbuzları

Topluluğa mensup kişiler tarafından taksitle ödenen bedeli askeri vergisinin ödeme işlemlerinin takip edilebilmesi için ödemeyi yapana, ödemeyi alan yetkili tarafından verilen belgelerdir. Elimizde bulunan belgeler 1313/1897, 1314/1898, 1315/1899 ve 1316/1900 yıllarına ait olmakla beraber, belgelerin çoğunluğu 1316 yılına aittir. Belgeler 10 x 14.5 ebadındadır. Bazı belgelerin üst orta tarafında yer alan mührün üstünde, ödenmesi gereken bedeli askeri vergisinin toplam miktarı yazılıdır. Bazı belgelerde ise toplam miktar yazılı değildir.

Numro 40 (mühür) 120 aslı 7.10 zem, yalnız yüz yirmi yedi kuruş on para. Bari ilm kabz oldur ki üç yüz on altı senesinin bedeli askeriyesi olan yüz yirmi yedi kuruş on para Mumcu Osib'in mahdumu Mıgırđiç Efendiden tamamı alındı. 1 Kânunuevvel 1316 (14 Aralık 1900) bkz. Belge 16)

²¹⁴Bkz. Ek. 1, 1316-1317 tarihli bedeli askeri defteri tam metin transkripti.

Belge üzerindeki mühür dört farklı renkte kırmızı, siyah, yeşil, mavi mürekkeplidir. Mühür 2.5 cm çapında, ortasında *Diyarbakir* ibaresi olup bunun çevresinde *Keldani Millet Meclisi 93, 310, 308* ibaresi bulunmaktadır. Miladi 1893, 1310 Hicri, 1308 ise Rumi tarihi ifade etmektedir. Mührün hemen altında tahsil edilen miktarın kuruş ve para cinsinden sayısal ve hemen altında sayının da yazılı ibaresi bulunmaktadır. Vergi tahsilinin ait olduğu yıl ve verginin adı ile miktarının yazı ile ifadesi tekrar edilerek, vergi ödemesini yapan şahsın adı yazılmıştır. Devamında tahsilâtın yapıldığı gün ay ve yıl ibaresi bulundurulmuş olarak belge tamamlanmıştır.

(mühür) 35, yalnız otuz beş kuruştur. Üç yüz on dört senesinin bedelat-ı askeriyesi olan otuz beş kuruş Lalo'nun oğlu Mihayil'den tamamı alındı. 15 Mart 1316 (28 Mart 1900) (bkz. Belge 17)

Söz konusu belgede, 1313 yılına ait 142 adet belge bulunmaktadır. Tahsilat tarihi Mart 1316'dir. Bu tahsilâtların da bakiye kalan bedeli askeri borçları olduğu anlaşılmaktadır.

1314 yılına ait 7 adet belge bulunmaktadır. Ancak tahsilât tarihleri Mart 1316 tarihlidir. Bununla da bu ödemenin bakiye ödemesi olduğu anlaşılmaktadır. 1315 tarihine ait 90 adet belge bulunmaktadır. Belgelerin 3 adedi Kânunisani (Ocak) ayına, 87 adedi de Şubat ayına aittir.

1316 tarihine ait 85 adet belge bulunmaktadır. Bu tarihli bazı belgelerin en üst kısmında *numro* ibaresi yer almaktadır. Elimizdeki bu tarihli belgelerin numaraları 13 ila 245 arasında olup seri bütünlüğü bulunmamaktadır. Mührün altında *aslı ve zemi* ibareli sayılar yer almaktadır. Üst kısımda ise bir önceki ödeme miktarı olup, altında bulunan sayı makbuzun düzenlendiği anda yapılan ödemeyi ifade ettiğini anlıyoruz. Devamında ödemeyi yapan kişinin baba adı ile başlayan ismi yazılmıştır.

4.4.1. Cizye Belgesi

Bunlar, muhtemelen Diyarbakır'da bulunan Keldani topluluğu adına tespit edilen cizye vergisinin toplanan kısmının, yani bu verginin topluluktan tahsil

edilmesiyle görevlendirilen kişinin tahsil ettiği meblağın belirli dönemlerde; şehirde bulunan maliye ile ilgili kurum olan *Mal Sandığı*'na ödendiğini gösteren belgelerdir.

Bu içerikteki belgelerin sayısı 27 adettir. Belgeler ortalama olarak 25 x 12.5 cm ile 21 x 12 cm ebadındadır. Bu belgelerde belirtilen miktarın yapılan ödeme şeklinde olduğunu *altmış yedi senesine mahsuben nısf-i Diyarbekir'in Keldani Milleti cizyesinden olarak*, ifadesinden anlamaktayız. Belgeler 1267/1851-1271/1855 yıllarına aittir. Yapılan ödemelerin çoğunluğunun Keldani cemaati Mıtran/Piskopos Petrus tarafından, bir kaçının da Mümeyyiz Şemmas Sadık ve Şemmas Hanna tarafından yapıldığını, mevcut belgenin, Mal Sandığı Sarraflığı tarafından daha önce topluluk adına düzenlenen bir borç senedinin karşılığı olarak gerçekleştirildiğine dair, eldeki ilmühaber düzenlendiği belirtilmektedir. Yıllara göre yapılan ödemeler; 1851'de 5265.5 kuruş, 1852'de 5560 kuruş, 1853'te 5566 kuruş, 1854'te 2232 kuruş ve 1855'te 5316 kuruştur. Belgelerde ödemelerin Mal Sandığına yapıldığının dışında herhangi bir ayrıntı verilmemektedir. Sadece 6 Mart 1267 tarihli belgede, belirtilen meblağın *piyade beşinci alayın ikinci taburuna... takdimi*, şeklinde bir ayrıntı bulunmaktadır.

1000 yalnız bin kuruş, altmış yedi senesine mahsuben nısf-i Diyarbekir'in Keldani Milleti cizyesinden olarak ber-vech bin kuruş Mihsi Mıtran Petrus tarafından piyade beşinci alayın ikinci taburuna (okunmadı) takdimi Diyarbekir Mal Sandığına teslim olunduğuna mübeyyen işbu ilmühaber kılındı. 6 Mart 1267(mühür) (18 Mart 1851) (bkz. Belge 18)

4.4.2. İâne-i Askeriye Belgeleri

Bunlar, Diyarbakır Keldani topluluğu tarafından görevlendirilen kabz-ı mal (tahsildar) tarafından alınan *iane-i askeriye* ödemelerinin, şehirde bulunan Mal Sandığına teslim edildiğini belirten belgelerdir. Bu belgelerin yukarıda anılan cizye alındı makbuzlarından farkı, mal sandığına nakit olarak teslim edildiğinin belirtilmiş olmasıdır. Meblağ, bir borç senedi karşılığı olarak değil, ödemenin belirtilen tarihte yapıldığına dair, düzenlenmiş belge izlenimi vermektedir. Belgede metin içerisinde rumi takvim kullanılmış iken, bu tarihe karşılık gelen Hicri takvim ile teslim alınan miktarın zaman aralığı tanımlanmıştır. Bu belgelerin çoğunda, toplanan verginin devletin ilgili birimine teslim eden topluluğun yetkilisi Mıtran/Piskopos Petrus olarak

belirtilmekle beraber, bazı belgelerde Şemmas Kıryakis, Hoca Mihayil'in de adı geçmektedir. Bu içerikteki belgeler (İane-i askeri) 23 adettir ve 1269/1853, 1272/1856, 1273/1857, 1274/1858 ve 1276/1860 yıllarına aittir.

İane-i Askeriye, 1400 yalnız bin dört yüz kuruş. Yetmiş üç senesi Eylül itibariyle sene-i merkuma mahsuben Diyarbekir'in Keldani Miletinin iâne-i askeriyesi olarak ber-vech bin dört yüz kuruş Mitran Petrus tarafından nakden Diyarbekir mal sandığına teslim olunduğuna mübeyyen işbu ilmühaber kılındı. 29 Kânunisani 1273(mühür), (10 Şubat 1858) (bkz. Belge 19)

4.4.3. Millet Vergisi Belgeleri

Bu belgeler, 1266/1851 ile 1269/1860 yıllarına ait olup 56 adettir. Belgeler 25 x 12.5 cm ile 21 x 12 cm ebadında, sarı kâğıt üzerine yıldız mürekkeple yazılmıştır. Bazı belgelerin arka tarafında mühür ve latin harfleriyle el yazısı olarak *Tanzimat* ibaresi bulunmaktadır. Diğer belgelerde olduğu gibi meblağı topluluk adına ilgili kuruma teslim eden çoğunlukla yine Diyarbakır Keldani Mitran'ı (Piskopos) Petrus'tur. Ödenen miktarın hangi yıla ait olduğu metin içinde yazı ile belirtilirken, ödeme tarihi metnin sonunda gün ay ve yıl olarak belirtilmiştir.

1500, Yalnız bin beş yüz kuruştur. İşbu altmışaltı senesinin nisf-i Diyarbekir Keldani Milleti'nin vergüsünden Olarak ber-vechi bâlâda yalnız bin beş yüz kuruş muhbir mitran Petrus tarafından nakden Diyarbekir mal sandığına teslim olunduğuna mübeyyen işbu memhur ilmühaber kılındı 17 Şubat 1266 (mühür) (1 Mart 1851) (bkz. Belge 21)

1271/1855 tarihli belgede, *İngiltere devleti fehimesi konsolosu tarafından irad kılınan vech ile 596 kuruş Diyarbekir Mal Sandığına teslim edildiği* belirtilmektedir. İngiltere'nin Diyarbakır'da bulunan konsolosluğu tarafından, Keldani topluluğunun devlete ödenmesi gereken bir vergi türüne ait olmak üzere 596 kuruş ilgili birime yatırıldığını gösteren belgedir. Bu duruma ait, yani yabancı bir devletin konsolosluğu tarafından yapılmış herhangi bir ödeme belgesi, mevcut belgelerin hiç birinde rastlanmamıştır.

Yetmiş bir senesine mahsuben Diyarbekir Keldani milleti cizyesinden olarak bir ... beş yüz doksan altı kuruş mahbus mitran petrus tarafından İngiltere devleti fehimesi konsolosundan hususan irad mesarif ... diyarbekir mal sandığına teslim olacağına mübeyyen iş bu ilmühaber... 14 Temmuz 71 (26 Temmuz 1855), (bkz. Belge 23)

4.4.4. Fatra Akçesi

Bu türden üç adet belge bulunmaktadır. 1271(1855) yılına ait 2, 1272 (1856) yılına ait 1 belge mevcuttur. 1271 yılına ait olan belge 490 kuruş mecredi değerinde olup Şemmas Hanna eliyle, 300 kuruş mecredi değerinde olan ise Memur Anton eliyle teslim edilmiştir. 1272 yılına ait olan 330 kuruş mecredi değerindeki ödemenin de Memur Anton'un eliyle teslim edildiği belirtilmektedir. Ancak, ödemenin yapıldığı kurumun adı belirtilmemektedir. (bkz. Belge 22)

330, yalnız üç yüz otuz kuruş. İşbu yetmiş iki senesinin Keldani Milletinin fatra akçesinden olarak ber-vech bâlâda yalnız üç yüz otuz kuruş mecredi Anton yediyle me'muri tarafına teslim olunduğuna mübeyyen işbu ilmühaber verildi. 1272 Memuri (mühür; Makdis İrmuş 1271) (1855)

Bu belgede belirtilen ödemenin hangi amaçla toplandığı ve tesliminin nereye yapıldığı hakkında belge üzerinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fatra akçesi ile ilgili olarak diğer belgelerde, kilise gelir gider defterinde, vakıf defterinde ve cizye defterlerinde de bu ibareye yakın bir açıklama görülmemektedir. Ancak *Fatra* kavramıyla karşılaştığımızda ilk bakışta, Müslümanların ramazan ayında ödedikleri *fitir* sadakası bedelini çağrıştırmaktadır. Hıristiyan topluluğunun gerek topluluk içi gerekse (zadaka) topluluk dışı (cizye) yapılan ödemelerden hiç birine lafzi benzerliğinin olmadığı da ortadadır.

Bu ödemeyi Katolik dünyasında yaygın olan Peter Akçesi olarak değerlendirmemiz daha makul olabilir. Hıristiyanlık Ansiklopedisinin 4. cildinde *Peter's Pence* maddesinde yapılan açıklamada, bu ödemenin VIII. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıktığını, Katolik inancına mensup olanların Papalığa yapmış olduğu bağlılık adına, yıllık vergi ödemesinin adı olarak açıklanmaktadır. Bu uygulamanın daha sonra Katolik inancı benimseyen bütün ülkelerde geçerli olduğu

da belirtilmektedir. XVI. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere, Katolik inancını terk eden ülkelerin vatandaş ve idarecileri tarafından, Papalığa bu ödemenin yapılmasından vazgeçilmiştir. XIX. yüzyılda Fransa, İtalya ve Avusturya'dan elde edilen papalık gelirlerinin azalması nedeniyle tekrar yürürlüğe konulmuştur.²¹⁵

1534'te İngiltere Kralı VIII. Henry tarafından, Papalığa yapılan diğer ödemeler ile birlikte *Peter's Pence* ödemesi yürürlükten kaldırılmıştır.²¹⁶

4.4.5. Müsakkafât ve Temettu'ât Vergisi Tezkere Belgeleri

Köy ve mahallelere ait, bir yıllık olmak üzere emlak (bina, ev, dükkân), yıllık kazanç ve bedeli askeri vergisinin ilgili devlet kurumunca teslim alındığını ve ilgili çizelgelere işlendiği gösteren belgelerdir. Bu belgelerde Keldani topluluğunun emlak ve yıllık gelirlerinden kaynaklanan herhangi bir vergi ödemesi kaydı yer almamaktadır. Belgelerin tamamında bedeli askeri vergisi kayıtları bulunmaktadır.

Belgelerin ebatları farklı ölçülerdedir. Bu belgelerin ebatları hakkında aşağıda bilgiler mevcuttur. Belgelerin kâğıt rengi ve kalitesi, belge içerisindeki şablonlarda da bazı değişiklikleri izlemek mümkündür.

Belgelerin en erken tarihlisi 1300/1885 yılına aittir. En son belge 1318/1903 yılına ait olup, 18 yıllık süre içerisinde, 15 adet belge bulunmaktadır. Bu süreye ait olan belgeler 1301, 1308, 1310, 1311 yıllarına aittir.

Belgelerin başlıkları ortak olup, belge içeriğinde yer alan konu başlıkları, ilerleyen yıllarda fazla olmamakla beraber bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir. İlk belgelerde olmayan *tehcizat-ı askeriye* konu başlığının son üç yıla ait belgelere eklenmesi şeklinde bazı uygulamalara rastlamak mümkündür. 1309/1893'te vergi çeşitleri arasında, *binde dört arazi*, *binde beş emlak*, *binde sekiz*

---

²¹⁵“Peter's Pence (Peter akçesi), günümüzde tüm ülkelerin Katolik inananlarının dayanışmasını simgeleyen bir ödemedir. Çoğunlukla St. Peter ve St. Paul (29 Haziran) Bayramı dolayısıyla toplanır. Günümüzde Papa'nın kullanımına yönelik örtülü bir ödenektir. Hâsılatı yayımlanır, ülkeye göre listelenir, fakat harcamalar için hesap verilmez.” Heiner Grote, *The Encyclopedia of Christianity*, (Hıristiyanlık Ansiklopedisi) volume 4, P-sh, 2005, *Peter's Pence*, s. 173; Ayrıca bkz. M. J. Hamilton, *New Catholic Encyclopedias*, (Yeni Katolik Ansiklopedisi) Second Edition, volume 11, Pau-Red, 2002, ss. 209-210

²¹⁶Mehmet Alıcı, *İngiliz Puritanizm'in Doğuşu ve Gelişimi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2005, ss. 57-60

mesken, binde on akaret vergileri eklenmiştir. 1317/ 1901’de *bedeli öşür vergisi* eklenmiştir.

Belgelerin tümünde vilayet, liva, kaza bilgileri Diyarbekir olarak belirtilmiştir. Sağ tarafta *koçan – cild, - aded* sayısı belirtilirken, sol tarafında da ait olduğu yıl belirtilmiş ve birçok belgede görüleceği gibi *hane* ibaresi elle yazılmıştır. Hemen yanına *koçan-ı umumi aded* sayısı belirtilmiştir. Belgenin üçüncü satırında; *icmal vergi, kıymet emlak vergisi binde 8, kıymet emlak vergisi binde 4, maarif ianesi, temettuât esnaf vergisi, gayrimüslim olanların bedeli askeriyesi, esam-i karyet ve mahalle* ibareleri yer almaktadır. Bu satırın altında, icmal (genel) vergi miktarı verilmiş, bu miktar gayrimüslimlerin bedeli askeriyesi başlığı altına işlenmiştir. *Esami-i karye ve mahalât* ibaresi altında Keldani Milleti ifadesi yer almaktadır. Belgelerin bir kaçında *nefârat* bilgisi eklenmiştir. Belirlenen verginin taksitle yatırıldığını *taksit* başlığında görülmektedir. Taksit sayısı bazı belgelerde 4, 10 ve bazı belgelerde de 12 olarak belirtilmiştir. *Teslimat* başlığı altında; *icmal vergi, kıymet emlak vergisi binde sekiz, kıymet emlak vergisi binde dört, maarif ianesi, temettuât esnaf vergisi, gayrimüslim olanların bedeli askeriyesi, tarih-i yevmiye tahsilât, defter yevmiye tahsilât, umum yevmiye tahsilât, bayed ve mührü mahalli,* başlıkları bulunmaktadır.

Belge sonunda *bâlâda muharrer Keldani Milletinin* (yazılı olarak ait olduğu) *senesine mahsuben* (maarif ianesi beraber ifadesinin üzeri çizilmiştir) *müretteb bedelat-ı askeriye vergisi* (vergi miktarının yazıyla ifadesi) *balığ veresede olmuştur.* (tarih) ifadesi yer almaktadır. (Bkz. Belge 23)

Belge üzerinde, ödenen miktar toplam vergi sütununda belirtilmiş, devamında miktar tekrar edilerek, ödemenin yapıldığı tarih gün, ay ve yıl olarak belirtilerek, ödemeyi yapan topluluk yetkilisinin adı yazılarak, ödemeyi teslim alan memurun mührü yer almaktadır. 1304/1889 tarihli belgede ilk ödeme 28 Mayıs 1304 tarihinde yapılmış iken en son satırda bu tarih 26 Haziran 1312’dir. Bu durumda, 9 yıl süren ödeme işlemlerinde aynı belgenin kullanılmış olduğunu ve belge üzerinde 46 kez teslimat işlemi yapıldığını görmek mümkündür. Yıllara göre belgelerde kayıtlı olan bilgileri özetlemek gerekirse;

Tablo 23: 1885-1903 Yıllarına Ait Bedeli Askeri Vergisi Ödeme Belgeleri

Yıl	Nefer Sayısı	Hane Sayısı	Vergi miktarı	Taksit Sayısı
1300/1885	...	...	13361.5	10
1302/1887	460	64	12777.31	12
1303/1888	459	64	12750	12
1304/1889	456	64	16889.5	10
1305/1890	...	64	16889.5	10
1306/1891	...	...	16889.5	4
1307/1892	...	106	16889.5	4
1309/1894	...	106	16926.5	4
1312/1897	...	106	20111.15	4
1313/1898	...	106	18481.30	4
1314/1899	...	106	17963.15	4
1315/1900	...	106	18444.35	4
1316/1901	...	106	19551.20	4
1317/1902	...	102	25730.30	4
1318/1903	...	102	19667.25	4

Bu belgelerde yer alan toplam vergi miktarı ile defterlerde kayıtlı miktarlar arasında çok büyük olmamakla beraber farklılıklar görülebilmektedir. Örneğin, 1300 yılı için ödenmesi gereken bedeli askeri vergisi miktarı 13390 kuruş iken, bu belgede 13367 kuruş olarak kaydedilmiştir. 1304/1888 yılına ait defterde tahakkuk ettirilen bedeli askeri vergisi 17080 kuruş iken, bu belgedeki miktar 16889 kuruş olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde 1306 yılına ait bedeli askeri vergisi kayıt defterinde 13149 kuruş olan vergi miktarı, 16889 kuruş olarak belirtilmiştir. Belgelerde yıllara göre değişen miktarların nedenleri konusunda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. Vakıf Defterlerinde Keldaniler

5.1 İslam'da Vakıf Kurumu

*Vakıf*²¹⁷ müessesesi asırlardan beri, bütün İslam ülkelerinde çok büyük önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkiler yapmış dini-hukuki bir kurumdur. Vakıfların ortaya çıkışının ve gelişmesinin tarihsel süreç içerisinde ele alınması gerekmektedir.²¹⁸ Genel anlamda vakıf uygulamasının İslam'a ait geleneksel bir kurum olduğu algısı bulunmaktadır. İslam dininin temel referansları Kur'an ve sünnette direkt olarak *vakıf* kavramının bulunmamasına²¹⁹ rağmen, İslam'ın bu iki temel referansında; sadaka ve yardımlaşmanın sürekli tavsiye edilmesi, vakıf uygulamasının yaygınlık kazanması, bu yardımlaşma durumunun teolojik yansımasının ifadesi olarak görülebilir.

Müslüman Araplar ele geçirdikleri yerlerde, Hıristiyan müesseselerini, mabetlerini, yetimhanelerini, hastanelerinin kuruluş şekillerini gördükten sonra, vakıfları bu örneklere göre hukuki bir kurum olarak ortaya çıkarmışlardır. Bizans döneminde dini tesislerin vergilerden tamamen muaf olmadığı, bununla birlikte dini

---

²¹⁷“Vakıf; En genel ifadesi ile bir malın sahibi tarafından dini, içtimai ve hayrî bir gayeye ebediyen tesis edilmesidir. Bir başka ifade ile mali imkân sahibi bir insanın şahsi mallarından bir kısmını, diğer insanların menfaati için kamu hizmetini görecek hayır kuruluşlarına dönüştürmesi veya bu kurumlara aktarmasıdır.” Yasin Taş, “Şeriyeye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)” *Route Educational and Social Science Journal* Volume 1 (3), October 2014, s. 243; Ahmet Hamdi Furat, “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı 27, s. 62; “Arapça vakıf kelimesi men' etti, durdu, durdurdu anlamlarına gelen va-ka-fe filinin mastarıdır. İslam tarihinin ilk dönemlerinde, bu müesseseyi ifade etmek üzere habs/hubs veya sadaka kelimeleri kullanılıyordu. Hicri üçüncü asırdan itibaren vakıf kelimesi şu anki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır.” Abdulvahap Yıldız, “135/313 Nolu Şer'iyye Siciline Göre XVIII. Asırda Diyarbakır'da bulunan Vakıflar ve Görevlileri” *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl 11, sayı 15, Ocak-Haziran 2006, s. 97

²¹⁸Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü” *Vakıflar Dergisi*, sayı. II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı 1942, Tıpkıbasım, Vakfı Sistem Matbaası, Ankara 2006, s. 1

²¹⁹Vakıf kelimesinin Kuran'da geçmemesi kurumun kökeninin tartışılmasına yol açmıştır. Ancak, Kuran'da böyle bir müessesenin doğuşuna vesile olabilecek kavramlar mevcuttur ve bunlar vakıf literatüründe sürekli tekrarlanmıştır. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf” mad. *TDVİA*. Cilt. XLII, s. 480; Şakir Berki, “Vakfın Mahiyeti” *Vakıflar Dergisi*, sayı VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, s. 4

kurumlar kilisenin himayesini temin etmek suretiyle, bir takım idari ve mali haksızlıklardan koruma sağlamaktaydı. Bu kurumların dindarlık hissinden ziyade, edinilmiş malların, devlet otoritesi karşısında güvenliğinin temin edilmesi ile ortaya çıktığı, bizzat batılı yazarlar tarafından öne sürülmüştür.²²⁰

İslam hukukuna göre, Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi vakıflarını kendi dini hükümleri çerçevesinde, o dinin yetkilileri huzurunda kurabilirler. Hatta böyle bir işi sınırlı bir çerçevede kadı huzurunda da gerçekleştirebilirlerdi.²²¹ Gayrimüslimlerin hukuki tasarruf ehliyeti açısından, Müslümanlar gibi vakıf kurup kuramayacağı konusu, gayrimüslimlerin devlet içerisindeki hukuki statüleri açısından belirleyici bir konudur. Bu konu literatürde geniş anlamda yer almıştır. Gayrimüslimler vakıf kurma ve bu vakıflarına gayrimenkul kazandırmaları Müslümanlarla ortaktır. Bu konudaki tek istisna, vakfedenin mülkünü kilise adına tescil ettirememesidir.²²² Bu durum gayrimüslimlerin lehine olmak üzere, Tanzimat ve Islahat sürecinde değişikliklere uğramıştır.²²³

Kadı huzurunda kurulan vakıfların, sinagog ya da kiliseler için kullanılmaması şartı mevcuttur. Yani kendi din adamları huzuru dışında, kadı huzurunda kurulan vakıflar, ancak fakir dindaşları veya o din mensuplarının sosyal dertleri için kurulabilmekteydi.²²⁴

---

²²⁰Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti” ss. 8-9

²²¹Olga Zıroyevic, “Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti” *İslami İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 6/33* Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 213; Taş, “Şeriyeye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası’ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)” s. 243

²²²“Burada zaman zaman İslam hukukunun tüzel kişiliği tanımadığı ve bu nedenle gayrimüslim vakıfların hukuki teminatının olmadığını, vakfın belirli bir kişi adına kaydı gerektiğinden, gayrimüslimlere ait vakıfların mirasçı bırakmadan ölüm halinde devletin mülkiyetine geçeceği, bu yüzden de gayrimüslimlerin kendi vakıflarını farazi şahıslar adına kaydettirip bu gibi müeyyidelerden kurtulmaya çalıştıklarını ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca vakfın amacının sahit olması gerektiğinden, kiliseye yapılan vakfın geçerli olmadığı şeklindeki iddialar göze çarpmaktadır. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, ss. 270-276; Belkis Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 64 (1) 2015, s. 177

²²³Diyarbakır Keldani Kilisesi kütüphanesinde bulunan 38 adet fetva evrakının birçoğu vakıf uygulamalarına ait olduğu görülmektedir. Bu konudaki değerlendirmeleri ileride ele alacağız.

²²⁴Zıroyevic, “Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları” s. 207

5.2 Osmanlı'da Vakıf Kurumu

Vakıflar; sahip oldukları gelirleri şehirdeki dini ve sosyal amaçlı yatırımlara yöneltmeleri ile şehrin birçok yeni yapıya kavuşmasının yanı sıra, inşaat sektöründe de önemli canlanmaya sebep oldukları ve böylece pek çok kişiye iş imkânı sağladıkları da bir gerçektir.²²⁵ Halkın yararlanacağı kurumların (cami, medrese, çeşme, hamam vs.) neredeyse tamamının vakıf biçiminde yönetilmiş olması dikkat çekicidir.²²⁶ Gayrimenkule dayanan geleneksel vakıfların varlıkları arasında çoğunlukla evler ve dükkânlar olduğu görülmektedir.²²⁷

Osmanlı'da gayrimüslim vakıflarıyla ilgili önemli meselelerden biri vakfiyelerde kilise ve diğer mabetlerin inşa ve tamirâtı ile ilgili şartların konulmamasıdır. Bu durum Osmanlı'nın klasik döneminde gayrimüslimlere ait ibadethanelerin inşa ve tamirâtı konusunda İslam'daki zimmet hukukuna uygun olarak yeni ibadethanelerin inşası yasaklanmış, mevcutların onarımı ise izne bağlanmıştı. Ancak II. Mahmut döneminden itibaren geçmişe nazaran daha esnek davranılmış, bu konuyu tanzim eden şer'î uygulamadan vazgeçilerek gayrimüslimlerin talepleri karşılanmaya çalışılmıştır.²²⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin vakıf kurmalarına veya Müslümanların kurdukları vakıflardan yararlanmalarına da herhangi bir sınırlama getirilmediği, gayrimüslimlerin kendi kiliseleri veya fukaraları lehine vakıf yapabilecekleri, patriklik ve metropolitlik beratlarında açıkça yer aldığı ifade edilmiştir.²²⁹

Gayrimüslimlere tanınan vakıf kurma hakkı; kendileri adına veya dini kurumlar adına, müstakil vakıflar kurulmasına olanak tanıdığı gibi, Müslüman vakıflarında gayrimüslimlerin istihdam edilmesi,²³⁰ bu vakıflardan

²²⁵Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 304

²²⁶Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, Yapı Kredi Yay. 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 68

²²⁷Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası yay. İstanbul 2009, s. 242

²²⁸Taş, "Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri" s. 244

²²⁹Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 276; Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme" s. 177

²³⁰"Aralık 1722 tarihli bir beratıta, Şeyh Matar Caminde loğkeş olan Bedrus'un ölümü üzerine yerine gayrimüslim Serkiz'in getirilmesi." Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 243

gayrimüslimlerin yararlanması²³¹ gibi durumlar da olağandır. Bunun da ötesinde, işleyiş olarak Hıristiyan vakıflarının, bazen bir Müslüman vakfı ile birlikte bulunduğu da görülmektedir

Böyle bir müştereklik durumunda, çoğu zaman Hıristiyan vakıftan elde edilen gelirlerin bir kısmı, ortaklık gereği Müslüman vakfına verilmektedir.²³² Bu konudaki örnekler Diyarbakır'da rastlanmaktadır. Şehrin Rum Kapısından (Urfa Kapı) çıkıldığında iki kilometre güneyindeki Alıpınar Köyünde bulunan Şatoran Kilisesi adına 1747'de Kırmakis veledi Timur adlı zimmînin görev yaptığı ve bu kilise vakfının Fatih Mehmed Paşa Vakfı bünyesinde faaliyette bulunduğu bilinmektedir.²³³

Diyarbakır'da bulunan Ermeni, Süryani, Keldani, Rum ve diğer gayrimüslim topluluklardan bazı kimselerin mülklerini, vakıf şartıyla bağışladıklarını ve bu mülklerinin yine vakfedenin ait olduğu topluluk üyeleri tarafından işletildiğini belgelerden anlamaktayız. Diyarbakır'daki gayrimüslimlerin kurmuş oldukları vakıflarının aktif olarak kullanıldığını *şer'iyye sicillerinde* takip etmek mümkündür. Bu vakıfların kuruluş amaçlarını, vakfedilen malların hangi amaçlara yönelik olduğunu, ne tür malların bu amaçlar için vakfedildiğini, mahkeme kayıtlarında bulmak mümkündür. Mahkemeler, mevcut hukuki bir sorunun, yoruma yer bırakmayacak şekilde halledilmesi için başvuru en son çözüm merci olarak kullanıldığını göz önünde tutmak gerekir. Mahkeme kayıtlarına konu olmadan, topluluğun dini önderi huzurunda yapılan işlemler, kilisenin kendine ait işleyişinde

²³¹“1762 de kurulan sağlık ocağına ait vakfiyede, ... rical ve nisandan gerek Müslim ve gerek ehl-i zimmet (...) tedavi edile.” Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 271

²³² Zıroyeviç, “Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları” s. 213

²³³ “Zimmilerin yoğun olarak yaşadıklarını belgelerden anladığımız Alıpınarı karyesinde zimmilere ait bir kilisenin vakıf suretiyle başından beri zimmi mütevellî heyeti ile faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Burada dikkat çeken husus, bu kilisenin Amid'deki Fatih Mehmed Paşa Camî Vakfına bağlı olmasıdır. Buna göre Amid muzafatından Zaviye adlı karye ahalisi es-seyyid Süleyman bin İbrahim, mahkemede Fatih Mehmed Paşa Camî Evkafından Alıpınarı adlı karyede Şatoran Kilisesi mütevellîsi Kırmakis veledi Timur adlı zimmî önünde üzerine dava açıp aynı karyedeki ve yakınındaki 10 tarlayı (sınırları uzun uzadıya belgelerde yer almaktadır) 1144/1731 senesi Muharremi guresinden bu ana değin tasarruf ettiğini, mezkûr tarlaları ziraat edip mahsulâtını taraf-ı vakfa eda ve teslim etmek üzere vakf-ı mezkûrun mütevellîsi Ahmed Ağa'dan tapu yerine bir kati temessük dahi aldığını, huzurlarında zabt ettiğini, ancak mütevellî-i mezkûrun tarlalara ilişmesine engel olduğunu ve sorulmasını talep eder. Kırmakis cevabında tarlaların, mütevellîsi olduğu kilise-i mezkûrun olup 1147/1734 senesinden beri adı geçene senesi 5 kuruşa icara edildiğini, 25 kuruşu peşin kalan 45 kuruşunu hala vermediğini ve vermeyi inkâr ettiğini ilei sürer. Kırmakis'ten beyine istenince de ispat edemediğini ve Süleyman'ın einde olan tapu temessükünce adı geçen 10 tarlanın Süleyman tarafından zaptına ve Kırmakis'in Süleyman ile muarazadan menine karar verilmiştir.” Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, s. 156 ve 285

yerini bulabilmiştir. Bu konuda ilerleyen sayfalarda, tamamen kilisenin iç işleyişine dayanan vakıf uygulamalarına yer verilecektir.

Diyarbakır Keldanileri adına şer'iyeye sicillerinde geçen en erken kayıt 1152 (1736) tarihine aittir. Bu belgede;

Amid şehrinin, Şeyh Matar Mahallesinde bulunan Mar Petyun Kilisesi mütevellisi olan Hayo veled Hanna isimli zimmî, yüce şeriat mahkemesi önünde, açıkça ifade ettiği üzere, adı geçen şehirde Şemsiyan mahallesinde bulunan, bir tarafı Ömer Çelebi, bir tarafı Hacı Hüseyin, bir tarafı da Zülfü'nün evine ve dördüncü tarafı da sokağa bakan, bir büyük oda ve çardağı ile mutfak, tuvalet, avludan su kuyusuna giden yol ile daha önce Makavi adlı şahsa ait olan ortak giriş holü ve zemin katını da kendi adına tapu ettirdiğini belirterek, adı geçen evi, mütevellisi olduğu kiliseye yüz elli kuruş karşılığında sattığını ve herhangi bir ilişkisinin kalmadığını, adı geçen evi adı geçen kiliseye vakfettiğini, hazır bulunan Müslüman şahitlerin huzurunda dile getirir²³⁴ denilmektedir.

Elimizde bulunan Diyarbakır Keldani Kilisesi'ne ait belgelerde, ibadet mekânı olarak kullanılan Mar Petyun Keldani Kilisesi'ne ait olan *Vakıf Defteri*, Keldani vakıflarına ait birincil kaynaktır. Bunun yanı sıra, *Keldani Cemaati Çorbahanesi Vakfı*'na ait kayıtların da bu özellikte ele alınması gerektiğine inanıyoruz. Bu belgeler, vakıf başlangıcı olan özgür iradeyle vakfetme aşamasından, vakfın işletilmesi ve gelirlerinin kullanılması aşamalarını da göz önüne sermektedir.

²³⁴“*İkrâr-ı bey*, vakıf kenîse. Medîne-i Âmid mahallâtundan Şeyh Matar mahallesinde mütemekkin Mar Petyun Kenîsesi Mütevellîsi Hayo v. Hanna nâm zimmî meclis-i şer-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde bitav'ihî ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm edip medîne-i mezkûrda vâki' Şemsiyan mahallesinde bir taraftan Ömer Çelebi menzili ve bir taraftan el-Hâc Hüseyin menzili ve bir taraftan Zülfü menzili ve taraf-ı râbî'den tarîk-ı âm ile mahdûd bir meclis ve bir çardakdan mâ'adâ matbah ve kenîf ve su kuyusu ve mecâz ve avlusu Makovi ile müşterek olduğum iki sofa ve tahtları zîr-i zemîn bundan akdem ba'de'-da'vâ kendi üzerime hüccet etmiş idim. El-hâletü hâzihî menzili mezkûru kenîse-i mezkûreye mütevellî olduğum hasebiyle kenîse-i mezbûrenin yedimizde olan yüz elli kuruş ile iştirâ eyledim menzil-i mezkûr ber-vech-i muharrer kenise-i mezbûrenin mülküdür benim vechen mine'l-vücûh alâka ve medhalim kalmamıştır, menzili mezkûru kenîse-i mezbûre tarafından vakıf olunmak üzere zabt ve tasarruf eylesinler dedikde hüfzan li'l-makâl bi't-taleb ketb olundu, yed-i tâlibe vaz olundu. Fi'l yevmi's-sânî min Cemâziyelâhir li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf. Şuhudü'l hâl: Hasan Ağa B. Emin Ağa, el-Hâc Ömer b. Hızır, Mehmed Efendi b. Ali Efendi, Hasan b. Ali, Hüseyin b. İbrahim, Seyyid Mustafa b. İsmail ve gayruhum.” Ed. Ahmet Zeki İzgöer, 3754 nolu Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri, Amid Mahkemesi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Cilt 3, Diyarbakır 2014, s. 409

Buna ek olarak 1945 yılı ve sonrasına ait vakıf muhasebe defteri, Keldanilere ait vakıfların Diyarbakır'daki durumunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

İbadet yerlerinin ve sosyal amaçlı olarak tesis edilen vakıfların, bağlı buldukları cemaatin en üst düzey din adamının gözetiminde bulunurdu. Üst düzey din adamı vakfedilen malların en iyi şekilde idare edilmesinden, işletilmesinden ve gelirlerinin harcanmasından sorumlu idiler. Aynı zamanda vakfa ait gayrimenkullerin bakım ve onarımlarının geciktirilmeden yapılması, vakfa ait yerlerin günün şartlarına uygun olacak en ekonomik düzeyde işletilmesi amacına yönelik olarak kullanıldığına ait kayıtların tutulması da din adamlarının sorumluluğundaydı. Çalışmamızda bu kayıtlardan hareketle vakıfların içerik ve işleyişleri ele alınacaktır.

5.3 Keldani Kilisesi Vakıfları

Diyarbakır'da bulunan Mar Petyun Keldani Kilisesi'ne XVII. yüzyılın erken dönemlerinde iki önemli vakıf bağışı yapılmıştır. 1606' da Salman'ın oğlu Diyakos Giwargis, Çarıklı köyünün yakınlarında bulunan üç önemli toprak parçasını, Mar Petyun Kilisesine bağışlamıştır. Ayrıca aynı şahıs yıllık hediyeler ve zeytinyağını Kudüs'teki Meryem Kilisesine de göndermiştir. Bu bağışların aynısını Hısna d'kiyfa'daki Mar Giwargis'e, Siird yakınlarındaki Mar Yakup Manastırına ve Mardin'e yakın Mar Petyun'a göndermiştir.²³⁵

1613'te Gazarta'dan (Cizre'den) Şarukhiya'ya, Katolik diyakoz Constans ve babası Giwargis tarafından, papaz Giwargis Luke ve Hormizd ile birlikte bir el yazması getirilmiştir. Elyazmasındaki iki notta, Yezdan'ın karısı Shazmana, çok değerli bir altın kâse ile birlikte Şarukhiya'da bulunan bir evi, Amid'deki Mar Petyun Kilisesi'ne bağışladığını belirtmektedir. Bu vakıfların bir kısmı kilise papazlarına bir kısmı da metropolitlik makamı için bağışlanmıştır. Yine tüccar Dilengius adındaki kişi de Şarukhiya'daki geniş arazinin yanındaki topraklarını Mar Petyun Kilisesi'ne bağışlamıştır.²³⁶

Elimizde bulunan Keldani Kilisesi vakıf defteri, daha çok şehir merkezinde bulunan kilise için vakfedilen gayrimenkullerin listesini ve bazı vakıf sahiplerini

²³⁵Wilmschurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 56

²³⁶Wilmschurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 60

zikretmektedir. Alıpınar ve Çarıklı köylerinden yapılan vakıflardan isim olarak bahsetmemektedir. Bu defterin bir özelliği de, vakfın dini açıdan önemi, vakfın amaçları dışında kullanımının dünyevi ve uhrevi açıdan sonuçlarının dile getirmiş olmasıdır. Çorbahane Defteri ise vakıf muhasebe defteri olmasının yanında, Çorbahane Vakfı'na bağlı olan gayrimenkullerin listesi ile bunların kiracıları ve ödenen aylık gelirleri, elde edilen gelirlerin nasıl ve nerelere harcandığının not edilmiştir. Dolayısıyla Keldani Çorbahanesi Vakfı Defteri gelir-gider bilgilerinin ayrıntılı olarak kaydedilmiş olduğu muhasebe defterdir. Şimdi kronolojik olarak sırasıyla Keldani Mar Petyun Kilisesi Vakıf Defteri, kısmen de olsa Mar Petyun Kilisesi Gelir-Gider Defteri, Çorbahane Defteri ve 1947 tarihli defter olmak üzere bunlar üzerinden mevcut belgeleri ele almaya çalışalım.

5.3.1. Keldani Mar Petyun Kilisesi Vakıf Defteri

Kiliseye ait elimizde bulunan kiliseye ait vakıf defteri 33 x 21,5 ebadında ve çift karton kapaklı olup, dış tarafı ebruli kâğıt ile kaplanmıştır. Defterin tamamı arkalı önlü olarak atmış sayfa olup, sayfaları üzerinde numaralandırma işlemi yapılmamıştır. Bu sayfaların arkalı önlü olmak üzere 28 sayfası kullanılmış, diğer sayfaları boş bırakılmıştır.

Defterin tanzim edilmesini sağlayan ve defterin giriş kısmında, vakfın önemi ve gerekliliğini, bizzat kendisi tarafından, 28 Nisan 1903'te, sekiz bölümde kaleme aldığını belirten, Diyarbakır (Amid) ve Silvan (Meyyafarkin) Keldani Kilisesi Metropoliti Süleyman Sabbağ'dır.²³⁷ Bu el yazması defterin; adı geçen metropolit tarafından, mevcut vakıf kayıtlarının güncellendiği ve bizzat kendisinin görevde bulunduğu sırada, kilise tüzel kişiliğine kazandırmış olduğu vakıfların kaydı ile birlikte, eski vakıf kayıtları da güncelleştirme amacına matuf olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu, yedinci sayfada başlanan ilk kayıttan önce kullanılan *Amid'de Şehit Mar Petyun Keldani Kilisesi'nin mülk defterlerinin notlarından*, ifadesinde görebilmekteyiz.

---

²³⁷“Diyarbakır Metropoliti Abdüyeşu Hayat'ın 1894'te Keldani Patriği olarak seçilmesinden sonra, 1897 Musul doğumlu Süleyman Musa el- Sabbağ, Diyarbakır Metropoliti olarak atanır.” Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 52

Diyarbakır şehir merkezinde bulunan, Keldani topluluğuna ait vakıfların listesi şeklinde olan defter, diğer kayıtlarda da kullanılmış olan, işletme esasına göre matbu edilmiş muhasebe kayıt defteri formatındadır. Vakıf Defterinde yer alan kayıtlı vakıflar, kilisenin hissedar olduğu veya tamamen kiliseye bırakılan vakıflar ile kilise hissesi bulunmayan, sadece fakirlere veya sadece gelirin ayinlere ait olduğunu belirten vakıf kayıtları da bulunmaktadır. Defterin tamamının dili Arapçadır. Defter başlangıcının ilk satırında Arapça *Her An Anımsanan Allah'a Yüce Övgü* ibaresi yer almaktadır. İkinci ve dördüncü satırında yer alan ibarede, Doğu Süryanice harfler kullanılarak Arapça (Gerşuni) olarak, *Süleyman Bar-Sabbace*²³⁸ *d ba taybu. Episqopa mitropolita d Amid wa d Miyaparqat d kaldaye*²³⁹ ifadesi bulunmaktadır.

Defterin ilk üç sayfasında, vakfın amacını inanç noktasında ele alarak, bu amacın ana başlıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Vakfın belirlenen amaçlarına uygun olarak kullanılması ve devamının sağlanması noktasındaki özeni pekiştirildikten sonra giriş bölümü beddua ile sonuçlandırılmaktadır. Bu giriş bölümünün (dibace), müslüman vakıflarının başlangıç bölümüyle aynı olduğunu söyleyebiliriz.²⁴⁰

Kilise'deki özel vakıfların amacı; vakfedenin niyetine göre hizmete, kilisenin hizmetçilerine, Efendimiz İsa Mesih'in kardeşleri yoksullara yardım etme, tasarrufla bulunmaktadır. Aynı zamanda, Allaha saygı, gösterdiği yollarda yürümek ve buyruklarına bağlanmak için çocukların eğitimine önem vermektir. [Bu nedenle] Aşağıda anılan maddeleri, onlara güçlü bir şekilde uymayı emretmeyi, kendimize zorunlu bir görev bildik.

Herhangi bir yolla her kim ki, ister yaşamımızda veya ölümümüzden sonra, bu vakıfların açıklanan yollar dışında harcama yapıp yok olmasına yeltenirse, bu metropolitlik ve kilise ebedi oldukları sürece Allah, gökyüzünden öfkesiyle, Eski ve Yeni Ahit'teki yazılı olan bütün lanetleri ile onu sarmalasın. Allah'ın indinde sonsuza dek lanetlenmiş olsun.

²³⁸Wilmschurst, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East*, s. 39-46

²³⁹Doğu Süryanice (Keldanice), çevirisi: “Amid ve Meyyafarkin Metropolitliği, Keldaniler için iyi niyetli piskopos Slaymun Bar-Sabbağ.”

²⁴⁰“Müslümanlara ait vakfiyelerin dibace kısmında umumiyetle çeşitli dualar ve vakfi tesis etmenin ehemmiyetine dair ayet ve hadisler yer almaktadır. Gayrimüslim vakfiyelerinde hayır yapmanın yahut vakıf tesis etmenin dini ve uhrevi önemine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır.” Taş, “Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri” s. 246

Birincisi: Eskiden beri Kilise'nin masraflarına dönük özel vakıflar vardır. Onlardan bazıları yoksullar için, bazıları iyileştirme için ayrılmıştır. Bu vakıflar dışında ek olarak, vakfedenin niyetine göre masraflar çıkarıldıktan sonra anılan sandıklara bölünür.

İkincisi: Bunun kolaylaştırılması adına her vakfın kendi konumuna göre aitliği ve niyeti açıklanmıştır.

Üçüncüsü: Geleneklere ve dini kurallara göre Kilise, kendine bağlı vakıfların harcamasını yaptıktan sonra aşağıdaki harcamaları yapması gerekir: Güç yettiğinde, vergi tahsildarının, erkek çocuk okullarının öğretmenlerinin ve zangocun maaşlarını, ödeyebilmesidir. Ayrıca, mum, şarap, halı ve diğer anılmaya gerekli olmayan eşyalardan, kilisenin hizmetine gerekli olan her şeyin satın alınması. Başpiskoposluk için kahve, şeker, tahta, kömür, tütün, gaz ve mum ile zaman ve makamın durum ve koşulların elverdiği ölçüde [yine] Başpiskoposluk için gerekli olan eşyanın satın alınmasıdır.

Dördüncüsü: Yıl içinde veya yıl sonunda, sandıklardan birinde veya bazılarında dirhemler bulunduğunda, bunları birine faizli veya faizsiz borç verilmesini lanetleyerek engel oluruz. Aksine vakıfların binalarının iyileştirilmesi ve artırılması veya kilise ve başpiskoposluğun ihtiyaç duyması halinde, binaların tamir edilmesine harcanır. Birinci ve ikinci maddede açıkladığımız üzere ayrılıp diğerlerine eklenmek üzere yeni mülkler satın alınır.

Beşincisi: Vakfeden ya da vakfetmekte olan aziz evlatlarımız vakıflarının kaynaklarını koşul koşmuş olup, yaşamda oldukları sürece aydan aya onlara verilir. Biz, bunu onlara ellerindeki belgelerle vadettik. Yasa, kural ve insanlığın emrettiğini sadece iletiyoruz. Biz ve sonrakilerimizin bu vadede sunduğu şey, her ay taahhüd edilen ödemenin yapılmasıdır. Evlatlarımızın hepsi bizimle beraber bu antlaşmaya kefildir. Yaşamımızda bu antlaşmayla en az noksanlığın dahi altında olmayı kendimize görev bildik. Vakıf sahiplerinden hiçbirini şikayetçi veya kalbi kırılan bir duruma koymayız. Ölümümüzden sonra haleflerimizden Rabbimiz İsa adına saygılı olmayı diliyoruz. Bu antlaşmamıza sadık kalmaya yemin ederiz.

Sevgili evlatlarımıza Allah'ın adını emreder, haleflerimizin yardımlaşmalarını ve haleflerimizin bu antlaşmaya sadık kalmaya önem vermelerini dileriz. Ki onlarda ha keza bu yükümlülüğün yanında dursun ve hiç kimseyi yardımsız ve

korumasız bırakmamaları ve kilise vakıflarının arta kalan gelirlerini alıkoymalarını yasaklar. Buna karşın, onları vakıflarının gelirlerinden, ölümlerinden sonra ayinlerle, kendi ruhlarına yardım, kuşanma ve hayırlı iş kazanmak için inançlı olmalılar.

Altıncısı: Bütün içtenliğimizle bu maddelerin sürekli tetkik edilmesini arzulayıp istiyoruz. Özellikle ölümümüzden sonra arkamızdaki topluluk ve ruhbanlar, Allah'ın adı ve adımızla rahmet dileğinde bulunuruz. Bu maddeler, kilise vakıflarının korunması için geçerli olmuştur. Özellikle beşinci madde, vakıfların artması ve Hıristiyanların güçlenip büyümesi adınadır. Zihnimizden ilahi kurban ve ayinleri unutmamamız gerekir.

Yedincisi: Metropolit'in emriyle her üç sandığa - yani kilise, yoksullar ve ayinler için ayrılmış her bir sandık- biri yazıcı ya da sandık emanetçisi diğeri gözetleyici olmak üzere topluluktan iki kişinin atamasının yapılması gerekir. Her ayda zaman ve koşullara göre artma ve azalma olur. Vergi tahsildarı ile beraber bunun muhasebesi yapılır. Gelir ve giderleri ruhbanın elinin altında saklı tutulan defterlere yazarlar ki o kişilerin eşliğinde asılları belirler. Her sandığa kendisine özel dirhemleri dahil ederler. Kilise'nin zımında var olan sandıklarda belirli bir vakit için tutulan toplu dirhemleri katarlar. Bunlar metropolitin veya vekilinin gözetlemesi ve idaresi altındadır.

Sekizincisi: Her sandığın iki anahtarının olması gerekir. Anahtarlardan birisi, güvenilir olan emanetçinin yanında, diğerrinin de arkadaşı olan gözetleyenin yanında olması gerekir. Sandıkların açılıp dirhemlerin çıkarılması icap ettiğinde, bu metropolitin emri, gözetimi ve gözetleyinin denetimi altında olur.

Bu, benim vakıfların zaptedilmesi ve gelirlerin kaybedilmemesi ile inananların sadakalarının heder olmaması adına uygun gördüğümüdür. Her şeyin açıkladığımız minvalde yerli yerinde sarfedilmesi gerekir. Böylece vakıflar sabit kalıp, ürünleri artarak Hıristiyanların gücü büyür. Kilise'ye yeni vakıfların bağış edilmesi, vakfedenlerin yaşamlarında ve ölümlerinden sonra kendilerine şefaahat kılınıp hatıralarının ilahi kurbanın yaklaşması vaktine kadar ebedi kalmasına vesile olur. Çünkü, vakıfların gelirleri, Allah'ın heykeline uygun süslemeler yapar, mumları yakar, iyilikler, kutsal olanlar için verilir ve kurtarıcımız İsa Mesih'in kardeşleri olan yoksullara yardımı, bir havari edasıyla, onlara soğuk su bardağını içerenin karşılığı kaybolmayacaktır.

Ben mihnetli Metropolit Süleyman Sabbağ

Kendi ellerimle 28 Nisan 1903 tarihinde yazdım.

Amid'de Şehit Mar Petyun Keldani Kilisesinin mülk defterinin notlarından, gideri özel olup bir kısmı Kilisenin giderleri, bazıı yoksulların yardımı ve diğeri ayinler için. Her mülk, ait olduğunun yanında açıklanmıştır. 28 Nisan 1903 [15 nisan 1319, 11 Safer 1321] (bkz. Belge 24)

Metni kısaca değerlendirdiğimizde; kilisenin masraflarına ait olmak üzere, kilisenin kendisine ait vakıflarının bulunduğu, bunun dışında şartlı vakıfların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Şartlı vakıfların gelirlerinin kilise, fakirler ve ayinler arasında bölüştürüldüğü belirtilmektedir. Kendine ait vakıfların gelirleriyle kilisenin ihtiyacını karşıladığını, kalan meblağ ile öğretmen ve kilisede görevli olanların maaşlarının ödendiği görülmektedir. Vakıf gelirlerinden yıllık hesaplamaları sonunda kalan nakit gelirin, hiç bir şekilde faizli veya faizsiz borç vermede kullanılamayacağı, bilakis bu paranın vakıf mülklerinin tamirinde ve yeni mülklerin edinilmesinde kullanılacağı kuralı belirtilmiştir.

Şartlı vakıfların şartlarının en hassas şekilde yerine getirileceği, kilisenin yeni vakıflar edninmesinin temel amacının topluluğun güçlendirilmesine yönelik olduğu özellikle belirtilmiştir. Vakfa ait mülklerin gelirlerinin muhasebe kayıtlarının sağlıklı bir şekilde yapılması için, en üst dini yönetici durumunda olan metropolitin bu konuda tek yetkili olduğu, her üç vakıf için iki görevlinin bulundurulması ve bu görevlilerin iş ve işlemleri metropolit veya vekili huzurunda yapmaları gerektiği belirtilmiştir.

Keldani Kilisesi Vakıf defterinin içinde yer alan vakfın hisse durumu, vakfedenin kimliği, vakıf edenin şartlarına, vakfın bulunduğu yere, vakfedilen emlakın türüne ait bilgileri oluşturduğumuz tablo ile bakacak olursak;

Tablo 24: Keldani Kilisesi Vakıf Defteri

Sayı	Mahalle	Mülk Türü	Durumu
1	İzzeddin Mahallesi	(beyt) Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
2	İzzeddin Mahallesi	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
3	İzzeddin Mahallesi	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.

4	İzzeddin Mahallesi	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
5	İzzeddin Mahallesi	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
6	Şeyh Matar	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
7	İzzeddin Mahallesi	Ev	Hannuş Papazoğlu'nun kızı, Abdulmesih Kunderacı'nın dul hanımı Hanuş, ardından kalanı vakfetmiştir. Hayatta kaldığı süre içerisinde, evin aylık olarak ücretinin kendisine ödenmesini şart koşturmuş. Vefatından sonra da bunun üç kısma bölünmesini, kilise, yoksullar ve ayinler için vakfetmiştir. 1 Muharrem 1324 ve 1 Mart 1906 tarihinde vefat etti. 10 Safer 1317 ve 15 Haziran 1898'de Mar Süleyman Sabbağ, Amid ve Miyafarkin Metropoliti gözetiminde.
8	İzzeddin Mahallesi	Ev	Beş hisseli, olan bu evi 80 liraya alındı. Bir hissesi Rafayel Kürkçü, dört hissesi Ohannes Kazzaz adlı kişiden alındı. Satanlardan her birine vakfiye, yasal delil verildi. Fiyatın ödenmesinden sonra evde tek bir hisse kaldı. Gelirler üç kısma ayrıldı: Kilise, yoksullar ve ayinler için. Çünkü üç kişi satımına katıldı. Zikade 1319 ve 20 Şubat 1920'de Geri kalan hisseyi 20 Osmanlı lirasına satın aldı. 1 Aralık 1906'da başka birine devredildi. Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
9	Hüseyin Efendi	Ev	Şem'un Hecar'ın kızı ve Şam'un Lalo'nun dul kalan hanımı Maryam vakfetti. Evin aylık olarak yaşamda kaldığı sürece ödenmesini şart koştur. Vefatından sonra kilise, yoksullar ve ayinler için, üç kısma bölündü. 10 Safer 1317 ve 15 Haziran 1898'de Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
10	Hasırlı Mahallesi ²⁴¹	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
11	Hasırlı Mahallesi	Ev	Gelirleri kilise, fakirler ve ayinler içindir.
12	Hasırlı Mahallesi	Ev	Geliri fakirler için tahsis edilmiştir.
13	Şeyh Matar Mahallesi	Ev	Gelirleri özel olarak kilise içindir. (Şemmas İshak, okul binası)
14	Hasırlı Mahallesi	Ev	Mar Petyun Kilisesi'nde mütevelli olan İbrahim Altuncu, hayatta iken bu evi vakfetmiştir. Ölümünden sonra eşi, evi vakfetmekten vazgeçti. Yoruca bir uğraşından sonra kilise vakfına iade etti. Eşi hayatta

²⁴¹“Bazı kaynaklarda Hisarlı Mahallesi olarak geçmektedir.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 42

			kaldığı sürece evde kiracılarla birlikte bulunacak, kira için kendisine 30 kuruş ödenecek, başka bir yerde oturusu kendisine 40 kuruş ödenecek. Kendisinin vefatından sonra varisleine hiç bir hak tanınmayacak. Evden elde edilecek gelir fakirlere ve kilise ayinlerine tahsis edilecek. 17 Kânun-i evvel 309, 11 Şevval 321, 30 Aralık 903 Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
15	Hasırlı iki bahçe arası	Ev ve 25 nolu dükkan	Evin geliri kilise, fakirler ve ayinler içindir. Berber Sait Bozuntu ve annesi Yonan kızı Meryem tarafından vakfedilmiştir. Evin satış fiyatı olan 25 Osmanlı lirasını Bedros Hekimyan Efendi vererek, haczini kaldırdı. Nakit olarak 2 lirayı da Sait ve annesine ait olan 3 çeyrek Osmanlı lirasını yine Sait verdi. Geri kalanını peşin ödemiştir. 29 Ocak 1904, Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
16	Kılbaş	Ev	Bu ev, Yakup İšo'nun kızı Giragosı'un dul eşi Meryem'in vakfiyesidir. Geliri şimdilik Meryem için harcanacak. Hastalandığında 40 kuruş verilecek. Vefatından sonra evin geliri yarısı fakirlere yarısı da kilisedeki ayinler için harcanacak. 18 Mart 904, Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
17	Kılbaş	Ev	Bu evin yüzde yirmi beşini Yakup İšo'nun kızı Giragos'un dul karısı Meryem tarafından fakirlere ve ayinlerde kullanılması için kiliseye vakfetmiştir. Şartları aynıdır. 18 Mart 904, Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
1	Kilisenin arkasında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
2	Kilisenin arkasında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
3	Kilisenin arkasında	Dükkan (Şirikhane)	Gelirleri özel olarak kilise içindir
4	Kilisenin arkasında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
5	Kazancılar Başında	Dükkan	Merhum Fethullah Saatçi tarafından vakfedildi. Vakfın geliri, Kiliseye, fakirlere ve (kıddes) ayinlerde kullanılmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. 10 Safer 317 (20 Haziran 1899). Bu vakfiye için adı geçen vakıf sahibine, Metropolitin izniyle kilisede mihrabın (heykel) karşısında bir mezar yeri verildi ve oraya gömüldü. Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.

6	Abacılar Hanı önünde	Dükkan	Bakos oğlunun vakfı, bir kısmı kiliseye, bir kısmı da ayinlerde kullanılmak üzere ikiye bölündü.
7	Abacılar Hanı önünde	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
8	Neccarlar Çarşısında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
9	Bezzazlar Çarşısında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
10	At Pazarında mağaza	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
11	Mazucilar Başında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
12	Tahmis Kurbunda	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
13	Temurciler Çarşısında	Dükkan	Gelirleri özel olarak kilise içindir
14	Sabık Kavvaflar Çarşısında	Dükkan	Geliri kiliseye, Fakirlere ve ayinlerde kullanılmak üzere üçe bölünmüştür.
15	Sobacılar Hanı önünde	Dükkan	Geliri özel olarak ayinler içindir.
16	Palancılar Çarşısında	Dükkan	Gelirleri özel olarak fakirler içindir.
17	Bu dahi Palancılar Çarşısında	Dükkan	Geliri özel olarak fakirler içindir.
18	Mardin Kapısına yakın	Fırın	Gelirleri özel olarak kilise içindir.
19	Hüsrev Paşa Camiseminde	Dükkan	Geliri özel olarak fakirler içindir. Dükkada beş adet dokuma makinası vardır.
20	Bu dahi Hüsrev Paşa Cami semtinde	Dükkan	Gelirleri fakirler içindir. Bu dükkada da kilim dokuma makinası vardır. Burası fakirler sandığında çıkan paralarla alınmıştır. Bu dükkan Ablahad'ın oğlu Habib'den alınmıştır. 15....1897 Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
21	Rum kapısı yakınında	Fırın	Gelirleri özel olarak fakirler içindir.
22	Çukur Mahallesinde (şu anda dut bahçesidir)	Mazgan	Gelirleri özel olarak fakirler içindir.
(nu mar a yok)	Yeni kapı haricinde iki kıt'a tarla	Tarla	Tarlada bulunan dut ağaçlarının bir kısmı Küçük Hasan.... ile birlikte dikilmiştir. Bu tarlanın geliri, bir bölümü kiliseye, bir bölümü adı geçen Hasan' a olmak üzere üçe bölünmüştür.
23	Mah Kastal yanında, Sinek	Dükkan	Geliri kiliseye, fakirler ve ayinlere olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu dükkada dokuma

	Pazarı Kurbunda		aletleri bulunmaktadır. Mecut bulunan 7 adet dokuma malzemesi Karabet Mahciyan'a satıldı. Meblağı, dükkanı boşaltma masrafı dışında 1900 kuruştur. 26 Mart 1903 Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
24	Şeyh Matar Mahallesi	Berber Dükkanı	Gelirleri Kilise, fakirler ve ayinler için kullanılmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu berber dükkanını Agop Sekilioğlu'ndan 4650 kuruşa aldık. 4 Ağustos 1903. Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
25	Hasırlı Mahallesi iki bahçe arası	Bakkal Dükkanı	Geliri Kiliseye, fakirlere ve ayinler için kullanılmak üzere üçe bölünmüştür. Bu dükkan 15 nolu ev ile beraber Sait Bozuntu tarafından vakfedilmiştir. ....
26	İzzeddin, Sukutli Han	Dökmeciler için kalucı Dükkan	Bu dükkanı, 30 Osmanlı lirası karşılığında, fakirler için Petrus Saatçı'dan satın alındı. 13 Ocak 1907, Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.
27	....Cami	Dükkan	... cami yakınında bulunan bu dükkanı, 20 Osmanlı lirası karşılığında, fakirler ve kilise ayinlerinde kullanılmak üzere, Saatçı Petrus'tan satın alındı. 25 Mart 1906. Amid ve Meyafarkin Metropoliti Mar Süleyman Sabbağ'ın ruhani liderliği sırasında.

Kayıtlar görsel anlamda olmasa da, iki bölüm halinde ele alınmıştır. İlk kayıtlar, vakfedilmiş gayrimenkul araçlarından biri olan beyt/ev tanımlamalı yapılar ile dükkan ve diğerleri olup bir arada kaydedilmiştir. Vakfedilmiş evlerin on tanesi eski vakıf olduğundan, vakfedenin kimliği ve vakıf tarihi hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Birinci sütunda, vakfın bulunduğu yere ait olmadığını düşündüğümüz ancak defter sıralamasına göre verilen *numro* başlığı, İkinci sütunda *mahallesi* başlığı, üçüncü sütunda ise *mülk nev'i* başlığı kullanılmıştır. Gerekli olabilecek açıklamaları yerleştirebilmek için defter sayfaları yatay olarak iki bölüme ayrılmış, her sayfada iki vakıf kaydına yer verilmiştir.

Vakfedilen evlerin 8 tanesi hisselerle bölünmüştür. 6 adet ev vakfının tüm gelirleri sadece kiliseye tahsis edilmişken, 8 tanesi üç hisseye bölünerek kilise, fakirler ve ayinler için tahsis edilmiştir. Sadece bir evin vakfının tüm gelirleri fakirlere tahsis edilmiştir. Vakfedenlerin çoğunun kadınlardan oluşmuş olması dikkat çekicidir. Bu durum doğrudan kendilerinin sahip oldukları gayrimenkulden ziyade,

eşlerinin ölümünden sonra kendilerine miras olarak kalan ve kadınların hayatta iken, sahibi olduğu gayrimenkulleri şartlı vakfetmişlerdir.

Vakfedilen evlerin kaç odalı olduğu, odaların kullanım amaçlarının neler olduğu (mutfak, kiler, oturma odası vb.) hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu konuda *şeriyeye sicillerinde* daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ancak vakfedilen gayrimenkulün dükkân cinsinde olanların bir nevi değerini ifade eden, iki tarafı vitrinli anlamında *iki ağızlı* ibaresi kullanılırken, evlerin değerini ifade eden kat, merkeze yakınlığı, sağlamlığı hakkında bir ibare kaydedilmemiştir.

Vakıf Defteri kaydında yer alan 17 adet ev vakfının, 10 tanesi vakfediliş tarihi belirtilmeden kaydedilmişken, ev vakıflarının 7 tanesinin vakfedilme tarihi ve vakfeden kişilere ait bilgiler yer almaktadır. Vakıfların kaydediliş tarihleri açısından ele aldığımızda; yedinci ve sekizinci sırada bulunan vakıfların 1893'te, dokuzuncu sırada yer alan vakfın 1898, on dördüncü sırada yer alan vakfın 1905, on beş ve on altıncı sırada yer alan vakıfların 1904, en son olarak da on yedinci sıradaki vakıf evinin 1908 tarihinde vakfedildiği kayıt altına alınmıştır. Ev vakıflarının mahallelere göre dağılımına göre oluşturduğumuz tablo şöyledir.

Tablo 25: Kilise Vakıf Defterindeki Hane (ev) Vakıfları

Sıra no	Mahalle	Mülkün Nevi	Kiliseye	Fakirlere	Ayinlere	Tarih
1	İzzeddin Mahallesi	Hane	+			-
2	İzzeddin Mahallesi	Hane	+			-
3	İzzeddin Mahallesi	Hane	+			-
4	İzzeddin Mahallesi	Hane	+			-
5	İzzeddin Mahallesi	Hane	+			-
6	Şeyh Matar Mahallesi	Hane	+			-
7	İzzeddin Mahallesi	Hane	+	+	+	1893
8	İzzeddin Mahallesi	Hane	+	+	+	1893
9	İzzeddin Mahallesi	Hane	+	+	+	1898
10	Hasırlı Mahallesi	Hane	+			-

11	Hasırlı Mahallesi	Hane	+	+	+	-
12	Hasırlı Mahallesi	Hane		+		-
13	Şeyh Matar Mahallesi	Hane	+			-
14	Hasırlı Mahallesi	Hane	+	+	+	1905
15	Hasırlı Mahallesi iki bahçe arasında	Hane		+	+	1904
16	Kılbaş Mahallesi	Hane		+	+	1904
17	Kılbaş Mahallesi	Hane	+	+	+	1908

Vakfedilen dükkân ve diğer türden gayrimenkullerin durumuna gelince; vakıf defteri kaydında on dördüncü sayfasından itibaren, bir istisna dışında vakfedilen ev kaydı bulunmamaktadır. Bu istisnai durum, dükkân ile evin birlikte aynı kişi tarafından vakfedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dükkân tanımlamalı gayrimenkullerin yanı sıra üç adet fırın, bir bakkal dükkânı, tarla olarak anılan bazı gayrimenkuller de bu bölümde bir arada kaydedilmiştir. Bu bölümde de vakıflara nümerik sıralama esasına göre kaydedilmiştir.

Tablo 26: Kilise Vakıf Defterinde Kayıtlı Olan Diğer Gayrimenkuller

Sıra	Mevkisi	Mülkün nev'i	Kilise	Fakirler	Ayinler	Tarih
1	Kilisenin arkasında	Dükkân	+			-
2	Kilisenin arkasında	Dükkân	+			-
3	Kilisenin arkasında	Dükkân (Şirikhane)	+			-
4	Kilisenin arkasında	Dükkân	+			-
5	Kazancılar başında	Dükkân	+	+	+	-
6	Abacılar Hanı önünde	Dükkân	+		+	-
7	Abacılar Hanı önünde	Dükkân	+			-
8	Neccarlar başında	Dükkân	+			-
9	Bezzazlar çarşısında	Dükkân	+			-
10	At pazarında	Dükkân	+			-
11	Mazıcılar başında	Dükkân	+			-

12	Tahmis kurbunda	Dükkân	+			-
13	Temurciler çarşısında	Dükkân	+			-
14	Sabık Kavafklar çarşısında.	Dükkân	+	+	+	-
15	Abacılar Hanı önünde	Dükkân			+	-
16	Palancılar çarşısında	Dükkân		+		-
17	Palancılar çarşısında	Dükkân		+		-
18	Mardin kapısına yakın	Fırın	+			-
19	Hüsrev Paşa Cami semtinde	Dükkân (kilim atölyesi)		+		-
20	Hüsrev Paşa Cami semtinde	Dükkân		+		-
21	Rum kapısı yakınında	Fırın		+		-
22	Çukur mahallesinde	Fırın		+		-
	Yeni kapı dışında	Tarla	+			-
23	Mahı kastal yanında Sinek pazarında	Dükkân	+	+	+	1903
24	Şeyh Matar Mahallesi	Berber Dük.	+	+	+	1903
25	Hasırlı iki bahçe arası	Bakkal Dük.	+	+	+	1904
26	İzzeddin Mahallesi Sukutlu Hanında	Dükkân	+	+	+	1907
27	Hüsrev Paşa Cami semtinde	Dükkân		+	+	1909

İkinci sütunda vakfin bulunduğu yer *mevkisi* başlığı altında, vakfin şehirde bulunduğu yerin tarifi yapılmıştır. Vakfin türü anlamında mülkün *nevi* sütununda, 28 adet kaydın bulunmasına rağmen, bir vakıf kaydının *Yenikapı dışında bir parça tarla* başlığı ile kaydı sıralama dışı tutulmuş olmasından dolayı 27 adet kayıt

görülmektedir. Bu vakfın bir özelliği de, tarlanın bir Müslüman ile birlikte işletilmesidir. Vakıf listesinde adı geçen tarlanın, ipek böceği için önemli gereksinimlerinden biri olan dut ağacını yetiştirmede kullanıldığı ve tarlanın Keldani Kilisesi Vakfına ait olduğu, dut ağaçlarının Küçük *Hasan* isimli birisi ile birlikte ekildiği, tarlanın bakımı ve işletilmesi karşılığında gelirinin üçe bölündüğü anlaşılmaktadır.²⁴²

Bu bölümde yer alan vakıfların 13 tanesinin bütün gelirleri *kiliseye* ait olmak üzere kaydedilmiştir. 6 tanesinin gelirleri sadece *fakirlere* ait iken, 1 vakfın gelirleri sadece *ayınler* için tahsis edilmiş ve 8 tanesinin gelirleri de, iki veya üç gruba ayrılarak kilise, fakirler ve ayınler için tahsis edilmiştir.

Vakfedilen gayrimenkullerin toplamında 21 tanesinin gelirleri sadece kiliseye 7 tanesi ise sadece fakirlere vakfedilmiştir.

5.3.2 Kilise Gelir-Gider Defterine Göre Vakıfların Durumu

Bu defter miladi 14 Şubat 1898 (hicri 22 Ramazan 1315, Rumi 2 Şubat 1313) tarihinden başlamak üzere 14 Nisan 1903/1Nisan 1319 tarihleri arasında kalan sürelerde, Diyarbakır Mar Petyun Keldani Kilisesi gelir ve gider hesapları tutulmuş olan defterdir. (bkz. Belge 25) Defterdeki kayıtlarda başta kilise vakfına ait dükkân ve haneler ile kilisenin kendine ait yardım sandıkları için verilen sadakalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra dini hizmetler (‘imad/vaftiz, berax/nikâh, cenaze, kantara/kirvelik ödemeleri, pazar ve bayram günleri, özel anma ve aziz yortularının kutlamalarında kilise içinde gezdirilen para tabaklarından gelen ve diğer gelirler) karşılığında elde edilen gelirlerin kaydedildiği görülmektedir. Kilise varidat/gelir ve masarif/gider defteri olarak isimlendirilen defter, 20 x 35 cm ebadındadır. Sayfa toplamı 58 olup, defterin tamamı kullanılmıştır.

Defterde müstakil olarak vakıfların listesi bulunmamaktadır. 1315/1899 ile 1320/1904 yılların arasında kaydedilen kira gelirleri esas alınarak, yani kiracı isimlerinden hareketle, kiliseye vakfedilmiş hane ve dükkânların sayısına ulaşmaya çalıştık. Kiliseye ait ev ve dükkânların sayısı, yıllık olarak karşılaştırıldığında

²⁴²Yeni Kapı dışında bulunan bu tarlanın yanı sıra, şehir merkezinde bulunan evlerde de dut ağacı yetiştirildiği ve bu ağaçlardan elde edilenlerin kilise vakfına gelir olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. *Keldani Kilisesi Varidat Defteri*, s. 45, 55

birbirine eşit çıkmamaktadır. Bunun nedenlerinden birinin, boş bulunan dükkân veya hanenin bir sonraki yılda, talep edilmesi halinde kiraya verilmiş olabileceğidir. Dolayısıyla gelir getirmeyen bir gayrimenkulün, kira gelirinin olmasından dolayı kaydedilmemiştir. Bu durumu eşitliğin sağlanamamasının nedeni olarak düşünmekteyiz. Bu sayıları birbirlerine çok uzak rakamlar olmadığını söyleyebiliriz. Şöyle ki;

Tablo 27: 1899-1904 Yıllarında Vakfa Ait Gayrimenkul Sayısı

Yıl	Gayrimenkul sayısı
1899	24
1900	27
1901	33
1902	32
1903	29
1904	27

Defterde, dükkân ve hanenin kira gelirleri ve kiracı isimleri kaydedilmiştir. Hane ve dükkânın bulunduğu mevki bir iki istisna dışında belirtilmemiştir. 1902 yılına ait hane ve dükkânların kiracıları ve yıllık olarak ödedikleri kira toplamlarını değerlendirirken dikkat çeken husus, ödemelerin aylık olarak yapıldığı, ödenmesi gereken aylıkların muntazam olmadığıdır. Ödenmeyen aylıkların bir veya birkaç ay sonra ödendiği görülmektedir. Örneğin, Keşişoğlu Said Efendi'nin safer, rebiyülevvel, rebiyülahir ve cemaziyülevvel aylıklarını gecikmeli olarak ödendiği, At Pazarında dükkân kiracısı olarak bulunan Hacı Ahmet, Nalband Arosin ve Hori Petyun 1902 yılının ilk beş ayı olan muharrem, safer, rebiyülevvel, rebiyülahir ve cemaziyülevvel aylıklarını gecikmeli olarak ödedikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kira ödemelerinin gecikmesinden dolayı, kiracılara herhangi bir şekilde gecikme faizi türünden bir ceza uygulaması yapılmamıştır. Kiracılar tarafından ödenen kira tutarlarına da uzun süre herhangi bir artırım yapılmadığı görülmektedir.

Örneğin, Çarşafçı Hakub 315-316-317 yılları boyunca aylık olarak 17 kuruş 20 para, 318-319 ve 320 yılları boyunca aylık 20 kuruşluk ödeme yapmıştır. Bu durumda Çarşafçı Hakub'un ödemiş olduğu kiraya 2.40 kuruşluk bir zam yapılmıştır.

Neccar Mıgırdiç altı yıl boyunca aylık 57 kuruş 20 paralık ödeme yapmıştır. Palulu Mehmed 315-316-317 yıllarında 20 kuruşluk aylık ödemelerine devam etmiş, 318-319-320 yıllarında ödemiş olduğu aylık kira bedeli 18 kuruş 20 paraya indirilmiştir. Tarnamoğlu Ohan ise 315-316 yılları boyunca 60 kuruşluk aylık ödemesi 316 yılının Recep ayından sonra 90 kuruşa yükseltilmiş, bu durum 317-318-319 yılının ramazan ayından sonra, kira bedeli 100 kuruşa çıkarılmıştır. Genel anlamda kiracının değişmemesi halinde aylık kiralar sabit tutulmuş, kiracının değişmesi ile yeni kira bedeli uygulanmıştır.

Tablo 28: Vakıfların 1318 (1902)'deki Kiracıları

	Vakfın Türü	Kiracısı	Yıl	Yıllık kira (krş)
1	Dükkân	Kassarcı Abdulmesih	318	100
2	Dükkân	Bezzaz Mıgırdiç	318	285 (nısfı kiliseye ait)
3	Dükkân	Naum Efendi Rumi	318	264
4	Dükkân	Neccar Mıgırdiç	318	609
5	Dükkân	Bezzaz Circis	318	201
6	Dükkân	Şemmas Ablahad Dikici	318	240
7	Dükkân	Çarşafçı Hakub	1318	240
8	Dükkân	Tarnamoğlu Ohan	318	1080 (bir sülüs kiliseye)
9	Dükkân	Palulu Mehmed	318	218
10	Dükkân	Bakkal Refail	318	550
11	Dükkân	Şemmas Tuma	318	64
12	Dükkân	Nalband Arosin	1318	270
13	Dükkân	Hacı Ahmed	318	720
14	Dükkân	Refail Kas Sem'an	318	356
15	Dükkân	Hanna Sahar	318	400
16	Dükkân	Eskici Abdulmesih	318	100
17	Hane	Tenekeci Artin	318	612
18	Hane	Muallim Şemmas Petrus	318	300
19	Hane	Şemmas İshak	318	360
20	Hane	Kunduracı Tuma	318	480
21	Hane	Şemmas Anton Küçükusta	318	720

22	Hane	Keşişyan Said Efendi	1318	277
23	Hane	Berber Beyderusi	1318	170
24	Hane	Habib Şemmas İshak	1318	120
25	Hane	Fırıncı Circis/Yusuf Hanna	1318	93.20
26	Hane	Cerrah Beyderus	1318	282
27	Hane	Fırıncı Nasri	1318	300 (bir sülüs kiliseye)
28	Hane	Kunduracı Gerabed	1318	60
29	Hane	Hori Petyun	1318	360
30	Hane	Neccar Yakub	1318	128
31	Hane	Rızkullah Hekim	1318	90
32	Hane	Fırıncı Nasri/Circis Küpeli	1318	300

Burada kayıtlı bulunan iki dükkân ve bir hanenin kira gelirlerinin hisse durumu belirtilmiştir. Fırıncı Nasri, hane kirası 23 kuruş 20 para, üçte biri kiliseye aittir. Bu hanenin Susan Hatun vakfına ait olup, kiliseye hisse ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Burada sorulması gereken soru şudur; belirtilen kira meblağı üzerinden mi üçte bir hisse karşılığı olarak 22 kuruş 20 para kiliseye teslim edilmiştir, yoksa belirtilen meblağın üçte biri mi kiliseye aktarılacaktır. Diğer kiralara baktığımızda, belirtilen miktar aylık kiranın tamamı olup, bu miktar üzerinden hisse miktarı kadar meblağ ilgili hisse sahibi olan yere aktarılmıştır diye düşünmekteyiz. Bunun gerekçesi de, alınan miktarın karşısına hisse miktarının not edilmiş olmasından çıkarabiliriz. Naum Efendi Rumi, dükkân kirası 22 kuruş 20 para, yarısı kiliseye aittir. Palulu Mehmed, dükkân kirası 18 kuruş, üçte biri kiliseye aittir. Kilise Varidat Defteri'nin 40, 41'inci sayfalarında bu durum net olarak ortaya konulmamıştır. Kanaatimizce, ilgili vakfın muhasebe defterinde kayıtlı bulunan miktarının, aylık kiranın tamamı olduğu, belirtilen hisse miktarının da hatırlatma notu olduğudur.

5.3.3 Çorbahane Defteri

Çorbahane olarak isimlendirilen vakıf uygulamasının içeriğinin nelerden oluştuğu, yani vakfın amacının ne olduğu konusunda açık ifadeler bulunmamaktadır.

Diyarbakır'da çorbahane adı altında Keldaniler dışında, Süryanilere ait vakfin da bulunduğunu *şer'iyeye sicili* kayıtlarında görmek mümkündür.²⁴³ İlk bakışta bu vakfin bir aşevi olarak kullanıldığı algısı oluşmakta ise de, Çorbahane Defteri'nin gelir ve giderleri incelendiğinde, yemek işlerinde kullanılan (mercimek, buğday, yağ vs.) malzemelere ait gider kalemlerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Çorbahane'nin demirbaş eşya kayıtlarında da servis tabağı veya çorba kâsesi, yemek kaşığı gibi yemek servisine yardımcı olan herhangi bir malzeme kaydı bulunmamaktadır. Demirbaş listesinde görüleceği üzere, mekânın yemek üretme ve servis etmekten daha çok dinlenme ve uyku ihtiyacı ile boş zamanlarda bir arada bulunma amacıyla, yerel türünden bir mekâna yönelik mefruşat malzemelerine sahip olduğu görülecektir.

Çorbahane Vakfı Defteri, en hacimli defterdir. 34 x 24,5 cm. ebadında, ahşap benzeri kalın sıkıştırılmış karton kapaklı olup, iki kapak kumaş ile birleştirilmiş, sayfa formları dikişli ve oldukça iyi korunmuştur. Defterin tamamı kullanılmamış olup, toplam 297 sayfadır. Defter muhasebe ihtiyacına uygun olarak matbu edilmiştir. Defter 161. sayfasına kadar numaralandırılmış olup, son 38 sayfasında ise numara bulunmamaktadır. Defterin sayfaları 225. sayfasından sonra, 42 ile başlatılarak her sayfası çift olarak numaralandırılmıştır. Defterin 260. sayfasından sonra ise numaralandırma terk edilmiştir. Defterin dili Osmanlıcadır. (bkz. Belge 26)

Defterin ilk 2 sayfası boş olup, 3. sayfası da tek sayfa halinde kullanılmıştır. Bu sayfa da, defterin içeriğini oluşturan 1929, 1930 ve 1931 yıllarına ait genel bir hesap dökümü bulunmaktadır. Defterin devamında 35. ve 41. sayfaları arasında ayrıntılı olarak gelir gider kaydı tutulmuştur. Bu bölüm, *Diyarbakir Keldani Cemaati Çorbahanesine aid olduğu hane ve dükkânların varidat-ı gayri sâfiyesi defteridir*, başlığı altında, 1 Kasım 1929 tarihinden başlayarak, 10 Mart 1931 tarihine kadar, Çorbahaneye bağlı olan ve gelir getiren gayrimenkullerden gelen, nakit kiralar kaydedilmiştir. Gelen nakit gelirler ile yapılan harcamalar ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıt sisteminde, defterin karşılıklı olan sayfaları gelir, bir sonraki

---

²⁴³“Diyarbakır'da Hoca İskender mahallesinde oturan Nasranî Abraham kızı Hanım evini Meryem Ana kilisesine vakfetmiştir. Vakıf edilen mallarının bir kısmı ile evin tamir edilmesini, geriye kalan gelirinin Meryem Ana kilisesinin çorbahanesinde çalışanlara sarf edilmesini istemiştir.” Yıldız, “135/313 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre XVIII. Asırda Diyarbakır'da bulunan Vakıflar” s. 99

karşılıklı olan sayfaları da gider hesabına ait olarak kullanılmıştır. 3663 kuruşluk gelire karşılık, 2541 kuruşluk gider kaydedilmiş, 1122 kuruşluk kâr elde edilmiştir.

Defterin 43. sayfası ile 79. sayfaları, 14 Şubat 1930 ile 24 Mayıs 1931 tarihleri arasında aylık bazda olmamak üzere gelir gider kaydı yapılmıştır. Çorbahane defterinin bizim için asıl önemi, Çorbahane Vakfına bağlı bulunan gayrimenkullerin şehirde buldukları yerler, dükkân ve hane tanımlamalı vakıf araçlarının kiracıları ve aylık olarak vakfa ödedikleri ile oluşan gelirlerle ilgili bilgi kayıtlarının, 183. sayfadan başlayıp 251. sayfaya kadar devam ettirilmiş olmasıdır. Her gayrimenkul için ayrı bir sayfa kullanılmıştır. Sayfa içeriğinde üç yıla ait, yani 1929, 1930 ve 1931 yılına ait gelirleri, ödeme tarihlerine göre kaydedilmiş, sayfa sonunda ise hesaplar birleştirilmiştir. Gelir araçları olan hane, dükkân kiralari, vakfa ait dükkân ve hanelerin onarım ve buna bağlı işçilik giderleri başta olmak üzere, Keldani Metropolitliğinin idari ihtiyaçları ile yine Çorbahaneye ait evlerde ücretsiz olarak ikamet eden fakirlere ve diğer gider kalemlerine de yer verilmiştir. Bunlara ilişkin ayrıntılar tablolar halinde verilmeye çalışılacaktır.

Bu vakfın, kilise vakfi konusunda verilen ve fakirler için tahsis edilen 22 adet vakfın gelirlerinin yanı sıra, bunların dışında da gelirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kilise vakıf defterinde kayıtlı bulunan gayrimenkullerin vakfediliş tarihinin en son 1909 yılına ait olduğunu hatırlarsak, aradan geçen yirmi yıl içerisinde, yeni vakıfların yapıldığını kabul etmemiz gerekmektedir. Çorbahane vakfına ait dükkân ve hanelerin toplamı 56 adettir. Bu vakıfların, Kilise Vakıf Defterinde, vakfedenin vakıf şartında belirtilen fakirlere yardım hissesine ait olup olmadığını tespit etmemiz oldukça zordur. Bu zorluğun nedenlerinden birisi, vakıf adına kullanılan gayrimenkulün adres numarasının veya tapu kaydında geçen ada, pafta numarasının belirtilmemiş olmasıdır. Vakfedilen mekânın, adı geçen mahalle, çarşı, sokak, pazar vs. yerlerde tek bulunmaları düşünölemeyeceğinden, Kilise Vakfı ile Çorbahane Vakfının kendi aralarındaki hisseli durumlarının tespit edilmesi oldukça zordur.

Bununla birlikte, Kilise gelir-gider defterinin incelenmesi sırasında göröleceği üzere, bazı hane ve dükkânların gelirleri karşısına *hisse* ifadesi

kullanılmıştır. Ancak bu hisse ibaresinin karşında bulunan miktarın hisseli veya hissesiz miktarına ait olup olmadığı belirtilmemiştir.

Çorbahane Vakfına ait bulunan gayrimenkullerin 1 Ocak 1929 yılı itibariyle kiracıları ve ödeyecekleri kira miktarlarını gösteren kayıtlar mevcuttur.

Tablo 29: Çorbahane Vakfının Gayrimenkullerinin Durumu

1 Kânunusani 929 tarihinden itibaren Diyarbakır Keldani Çorbahanesinin Hane ve Dükkânlarının İcari ve İsticar Hesabatıdır.				
Mevkisi	Nev'i	Aylık kirası	Kiracısı	Sf.
Şeyh Matar Çarşısında	Dükkân	Fi madenî 200 kuruş	Pamukçuzade Salih Efendi	183
Şeyh Matar Çarşısında sabık Berber Dükkânı	Dükkân	40 fi madenî kuruş	Pirinçizade Nedim Bey	184
Palancılarda	Dükkân	160 kuruş	Bitlisli Bezzaz Fethullah Efendi	185
Harab Çarşıda, iki ağızlı dükkân	Dükkân	fi madenî 300 kuruş. 1Kânun-i evvel 29 tarihinden itibaren duhul etmiştir. Son aylıklarına mahsuben ve depozit olarak alınmıştır.	Terzi Mehmed Efendi	186
Buğday Pazarında	Dükkân	fi madenî 180 kuruş	Bitlisli Attar Sofi Ahmed	187
Şeyh Matar'da Şirikhane ittisalindeki küçük dükkân	Dükkân	fi madenî 20 kuruş	Pirinçizade Sıdkı Bey	188
Şeyh Matar'da Şirikhaneye yerleştirilen dükkân	Dükkân	fi madenî 40 kuruş	Pirinçizade Sıdkı Bey	189
Balıkçılar Başında	Dükkân	fi evrakı nakdi 20 lira	Sarrafzade Attar Mustafa Efendi	190
Palancılarda	Dükkân	fi madenî 160 kuruş	Bitlisli Fari Efendi	191
Mardin kapısı semtinde	Fırın	fi madenî 336 kuruş	Fırıncı Ömer Efendi	192
Harab Çarşıda	Dükkân	fi madeni 240 kuruş depozit olarak son aylıklara mahsub edilmek üzere bir aylık peşin alınmıştır	Kebapçı Emine Hanım	193
Harab Çarşıda	Dükkân	fi madenî 160 kuruş	Cemal Ömer Efendi	194
Buğday Pazarında	Dükkân	fi madenî 60 kuruş	Horozoğlu Boyacı	195

			Yusuf Boyacı Efendi	
Sebzeciler Çarşısında	Dükkân	fi madenî 300	Sebzeci Abdulmesih Gazze Efendi	196
Kazancılar Çarşısında	Dükkân	fi madenî 400 duruş	Kazancı Mardinli Said Efendi	197
Altıncılar Çarşısında	Dükkân	fi evrakı nakdi 16 lira	Kuyumcu Aram Efendi, ikinci müsteciri Ganizade Reşad Bey kirası aylık 16 liradır. 10 Kânunusani 29 tarihinden itibaren kiraya verilmiştir.	198
Birinci Dökmeciler Çarşısında	Dükkân	Boştur		199
İkinci Dökmeciler Çarşısında	Dükkân	fi madenî 40 kuruş	Dökmeci Hafız Efendi	200
Rumlar Mahallesinde	Dükkân	fi madenî 20 kuruş	Bakkal Osman	201
Hasırlı Mahallesinde, Rum Katolik Kilisesi karşısında	Hane	fi madenî 80 kuruş	Kalfazade Abdulkadir Efendi	202
Hasırlı Mahallesinde	Hane	fi	Kas İstefan Efendi'nin kerimesi Cemile'ye sadaka olarak terk edilmiştir.	203
Hasırlı Mahallesinde	Hane	fi madenî 200 kuruş	Horozoğlu Boyacı Yusuf Efendi	204
İzzeddin Mahallesinde	Hane	fi madenî 224 kuruş/8 lira	Dellal Şem'un Efendi	205
İzzeddin Mahallesinde	Hane	Meccanen terk edilmiş	Cabi Naum Gazze Efendi	206
İzzeddin Mahallesinde	Hane	fi madenî 120 kuruş	Attar Petrus Efendi Saatçi	207
İzzeddin Mahallesinde Şeftali sokağında	Hane	fi madenî 100 kuruş	Alt katta Zaure Lusi meccanen, yukarısında Nakkaş Saliba'nın tahtı icarındadır.	208
İzzeddin Mahallesinde	Hane	fi madenî 112 kuruş 4 lira	Dikici Ohannes Efendi	209
Şeyh Matar Mahallesi Büklü Sokakta	Hane	fi madeni 40 kuruş	Bakkal Kasım Efendi	210
Cemal Yılmaz Mahallesi	Hane	fi madenî 160 kuruş	Bakkal Tevfik Efendi	211
Cemal Yılmaz Mahallesi	Hane	fi madenî 140 kuruş	Hacı Süleyman oğlu Abdulrezzak Efendi	212
Kılbaş Mahallesinde	Hane	fi madeni 120 kuruş	Kabi Köylü Hanna	213

Hasırlı Mahallesinde	Hane	fi madenî 140 kuruş	Nakkaş Kırıkör Efendi	214
Kılbaş Mahallesinde	Hane	fi madenî 100 kuruş	Abdüselam Efendi	215
İzzeddin Mahallesinde	Hane	fi madenî 50 kuruş	Kıracısı Ebuna Timateos Efendi ikametgâhı meccanidir. Kıracıları Liceli Dikici Hakub 20 /Amele Kazar fi 30	216
Hüseyin Efendi Mahallesi İki bahçe arası sokağı	Hane	fi 30 kuruş	Moralı Sofiya Hanıma alt tarafı meccanen verilmiş.	217
Hüseyin Efendi Mahallesi	Hane		Fakirlere terk edilmiş.	218
Şeyh Matar Mahallesi	Dükkân	Madenî 140 kuruş	Pirinççizade Salih Efendi	219
Şeyh Matar'da Mahallesinde Kızlar Mektebi	Hane	Evrakı takdirle aded 18	1 Kânunusani 931 tarihinden itibaren Osmanlı Bankası Müdürü...Naci Beyefendi.	220
İzzeddin Mahallesinde	Hane	110 kuruş	Haçadur Efendi 1 Nisan 931 tarihinden duhul etmiştir.	221
		mahı 40	Adilcevazlı Mehmed Şükrü 13 Mart 931 tarihinden itibaren icara verilmiştir.	222
Şeyh Matar'da Berber	Dükkân	40 kuruş	Şerbetçi Şem'un 20 Mayıs 931 tarihinde itibaren	223
Şeyh Matar'da Tütüncü	Dükkân	mahı 20 kuruş	24 Mayıs 931 tarihinden itibaren icara verilmiş	224
Hasırlı Mahallesinde	Hane	Senevisi 1000 kuruş	Kunduracı Arif Efendi. Bir seneliği peşin alınmıştır	225
Mardin kapısında Fırın	Dükkân	mahı bedel-i icarı 9 lira evrak-ı nakdiye	Abdulkadir oğlu Fırıncı Ömer	234
Cemal Yılmaz Mahallesi	Hane	İcarı şehrisi 140 kuruş	Hacı Süleyman oğlu Abdulrezzak Efendi	235
Cemal Yılmaz Mahallesi	Hane	İcarı şehrisi fi madenî 160 kuruş	Bakkal Tefvik Efendi	236
Hasırlı Mahallesinde	Hane	İcarı şehrisi fi madenî 60 kuruş	Sarrafsade oğlu Dikici Abid Efendi	237
Kılbaş Mahallesinde	Hane	fi madenî 100 kuruş	1 Kânunuevvel 930 tarihinden itibaren Arabacı Hurşid Efendiye icara edilmiş.	237

Balıkçılar Başında	Dükkân	Evrakı takdirle aded 17	Sarrafzade Attar Mustafa Efendi	238
Harab Çarşıda, iki ağzlı dükkân	Dükkân	Evrak-ı nakdiyesin 9.5 lira	Terzi Mehmed Ali Efendi	253
Buğday Pazarında	Dükkân	mahı icarı 6 nottur	Bitlisli Attar Sofi Ahmed Efendi	254
Kazancılar Çarşısında	Dükkân	İcarı 1/10 evrakı nakdidir	Kazancı Said Efendi	255
Palancılarda	Dükkân	İcarı şehrişi 6 lira	Bezzaz Fethullah Efendi	256
Altıncılar Başında	Dükkân	Evrakı nakdi 10	Palulu Reşad Bey'in taht-ı icarındaki dükkân 15 Kânuni sani 931 tarihinden itibaren müsteciri Meyhaneci İbrahim Efendi	257
Şeyh Matar Büklü Sokak	Hane	İcarı şehrişi 240 madeni kuruş	Bakkal Kasım Efendi	258
Şeyh Matar'da Şirikhane	Dükkân	Madenî 50 kuruş	Hüsrev Efendiye 1 Mart 931 tarihinden itibaren kiraya verilmiş.	259

Çorbahane vakfına ait hane ve dükkânların şehirdeki dağılımda, Keldani Mar Petyun Kilisesinin merkez alınarak konumlandığını ifade edebiliriz. Dükkânların, şehrin iktisadi hayatının biçimlendirildiği önemli çarşı ve pazar yerlerinde bulunduğunu görmekteyiz. Hanelerin de, kilise ve Çorbahane olarak tanımlanan vakıf binasına yakın olması oldukça muhtemeldir. Dükkân ve hanelerden 26 tanesinin kiracılarının Müslüman olduğu dikkat çekmektedir. Bu kiracılardan olan Pirinççizade ailesinden Salih, Sıdkı²⁴⁴ ve Nedim Beylerin, vakfa ait dükkânlara kiracıları olmaları dikkat çekicidir.²⁴⁵ Bu ailenin Birinci Dünya Savaşı sırasında, Diyarbakır'daki Ermenilerin tehcirinde önemli rol oynaması ve aradan geçen 19 yıllık süre içerisinde, gayrimüslim vakıflarında kiracı olarak bulunması, dikkat

²⁴⁴“Pirinççizade Sıdkı, 1932’de açılan Halkevinde oluşturulan komisyonlardan biri olan köycülük şubesinin üyesi olarak görev yapmıştır.” İsmail Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sos. Bil Enst. Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2010, s. 365

²⁴⁵Ayhan Aktar&Abdulhamit Kırmızı, “Diyarbakır 1915” *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013, s. 305; Mehmet Polatel, “Diyarbakır’ın Sosyoekonomik Dönüşümünde Ermeni Mallarının Rolü”, *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013, s. 414

çekicidir. Vakfa bağılı hanelerden 5 tanesi topluluğa üye fakirlere ücretsiz olarak tahsis edilmiştir. Bunlar;

*İzzeddin Mahallesi hane, Cabi Naum'a meccanen (ücretsiz).*²⁴⁶

*İzzeddin Mahallesi hane, Zaure Lusi'ye meccanen.*²⁴⁷

*Hüseyin Efendi Mahallesi hane, Moralı Sofiya Hanıma meccanen.*²⁴⁸

*Hüseyin Efendi Mahallesi hane, fakirlere bırakılmıştır.*²⁴⁹

*Hasırlı Mahallesi hane, Kas İstefan Efendi'nin kerimesi Cemile'ye meccanen.*²⁵⁰

Çorbahane gelirlerinin bir kısmı, iane başlığı altında fakirlere yapılan yardımlara tahsis edilmiştir. Aynı zamanda, Çorbahane çalışanı olduğunu düşündüğümüz şahısların da, bu yardımlardan faydalandığını görmekteyiz. Yardım yapılanların tamamının topluluk üyesi olduğu ve kilisede görevli olanlara ve olmayanlara da yardımlarda bulunulmuştur. Süvari Abdülkerim'in kerimesi Fehime'ye,²⁵¹ Allaf Kıryakis, Çiçekli Heylan, Adem Gebrail, Sağır Heylan gibi aylık maaş ödemesi yapılanlara ve bunların aile efratlarına da aynı ve nakdi yardımlar yapılmıştır. Hapishanede bulunan ancak ismi belirtilmeyen bir kişiye de yardımda bulunulmuştur.²⁵²

Tablo 30: Çorbahane Vakfı Gayrimenkullerinin Bulunduğu Yeler

Bulunduğu Yer	Vakfın Türü ve sayısı
Altıncılar Başı (Çarşısı)	2 Dükkân
Balıkçılar Başı	2 Dükkân
Birinci ve İkinci Dökmeciler Çarşısı	2 Dükkân
Buğday Pazarı	2 Dükkân
Cemal Yılmaz Mahallesi	4 Hane

²⁴⁶ Çorbahane Defteri, s. 206

²⁴⁷ Çorbahane Defteri, s. 208

²⁴⁸ Çorbahane Defteri, s. 217

²⁴⁹ Çorbahane Defteri, s. 218

²⁵⁰ Çorbahane Defteri, s. 203

²⁵¹ Çorbahane Defteri, s. 50

²⁵² Çorbahane Defteri, s. 55

Harap Çarşı	4 Dükân
Hasırlı Mahallesi	6 Hane
Hüseyin Efendi Mahallesi	2 Hane
İzzeddin Mahallesi	7 Hane
Mardin Kapı Semtinde	2 Dükân
Kazancılar Çarşısı	2 Dükân
Kılbaş Mahallesinde	3 Hane
Palancılar Çarşısı	3 Dükân
Sebzeciler Çarşısı	1 Dükân
Rumlar Mahallesinde	1 Dükân
Şeyh Matar Mahallesinde	8 Dükân 3 Hane
Yeri ve türü belli olmayan	1
Toplam	56

Vakfın giderleri oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Başlıca giderler; Çorbahane Vakfına ait gayrimenkullerin bakım ve onarımı, bu amaçla istihdam edilen işçi ve ustaların günlük ücretleri oldukça önemli giderler arasındadır. Bunun yanı sıra çalışanlara ödenen aylık maaşlar, bunlar kilisede görevli bulunan din adamı, zangoç, bakım ve temizlik görevlileridir. Belediyeye ödenen aydınlatma ve temizlik vergileri, belgelerde bulundurulması zorunlu olan değerli pul ücretleri, kırtasiye malzemesi giderleri, kiliseye veya Çorbahaneye alınan malzemeler, kilise ve metropolitlik için yapılan harcamalar, çalışanların sağlık giderleri ile fakir ve ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar olarak sıralanabilir.

İşçi ve usta ücretleri karşılaştırıldığında aralarında dört kata varan farklar olduğu görülmektedir. Usta ücretlerinde genel bir ortalama görülmekte ise de, aynı ustaya farklı ücretler de ödenmiştir. Örneğin; Cemal Yılmaz Mahallesinde bulunan Bakkal Tevfik'in hanesinde çalıştırılan sıvacı ustası Tumas'a 30 kuruş ödenirken,²⁵³ adı geçen ustaya aynı yerdeki bir başka işinden dolayı bir günlük yevmiye olarak 60 veya 65 kuruş ödenmiştir.²⁵⁴ Adı geçen usta için yapılan 4 adet ödemede, her ödeme

²⁵³ Çorbahane Defteri, s. 39

²⁵⁴ Çorbahane Defteri, s. 54

için ayrı ayrı 70 kuruş ustalık ücreti ödenmiştir.²⁵⁵ Neccar (marangoz) ustasına da 40, 50, 80 kuruş düzeyinde ustalık ücreti ödenmiştir. İşçi (amele) ücretleri 20-25 kuruş aralığında iken ki bu ücret daha çok inşaat işlerinde çalışanlar için geçerlidir, daha basit işler için daha az ücret ödenmiştir. Ayrıca şarap üzümünü ezmek için ödenen işçi ücreti 13 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁵⁶

Çorbahane gelirleri ile metropolitlik için yapılan harcamalar; çay, şeker, sigara, kahve, şarap, şirik (susam yağı), bayram şekeri, mum, bal mumu²⁵⁷ gibi ihtiyaçların tedarik edilmesi, görevde bulunan din adamının aylık maaşlarının ödenmesi de Çorbahane'nin giderleri arasındadır. Ebuna Timateos'un 1929'da aylık maaşı 1000 kuruş olarak ödenmiştir.²⁵⁸ 1930'da bu miktarda aylık ödemesi devam ederken, Haziran 1930 tarihinde aylık maaş ödemeleri 800 kuruşa düşürülmüştür.²⁵⁹

Çorbahane Vakfı'na ait olan gayrimenkullerin vergi ödemeleri de önemli giderler arasındadır. Belediyeye ödenen *tenvirat* ve *tanzifatı* (aydınlatma ve temizlik) vergileri başta olmak üzere diğer vergi ödemeleri de yapılmıştır. 1929'da vakfa ait dükkân ve haneler için belediyeye ödenen temizlik ve aydınlatma vergisi 812 kuruştur.²⁶⁰ Aynı vergi türü için tarih belirtilmeden 1050 kuruş daha ödenmiştir. Bu meblağların bütün emlak için olmadığını 39. sayfada bulmak mümkündür. *Cemal Yılmaz Mahallesi*nde bulunan 2 hane için belediyeye verilen *tanzifat* ve *tenvirat ücreti* 355 kuruş. Buradan hareketle bir gayrimenkulün temizlik ve aydınlatmasının 177,5 kuruşa mal olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bunu yıllık olarak tüm hane ve dükkânlar için düşünürsek, toplamda 9.940 kuruşa tekabül ettiğini bulabiliriz. Vakfa ait olan hane ve dükkânların tamiratlarının ruhsatı için de ayrıca vergi ödemesi yapılmıştır.²⁶¹

14 Şubat 1930 tarihinde görülen hesaplar arasında, *Türk Ocağı için bilet ücreti*, olarak 59 kuruşluk bir ödeme yapıldığını görmekteyiz.²⁶² Bu Çorbahane

---

²⁵⁵Çorbahane Defteri, ss. 35-36

²⁵⁶Çorbahane Defteri, s. 55

²⁵⁷Çorbahane Defteri, ss. 36, 39, 42, 48, 53

²⁵⁸Çorbahane Defteri, ss. 36

²⁵⁹Çorbahane Defteri, s. 49

²⁶⁰Çorbahane Defteri, s. 35

²⁶¹Çorbahane Defteri, s. 35

²⁶²Çorbahane Defteri, s. 43; "Diyarbakır Türk Ocakları, Diyarbakır Halkevi'nin 2 Şubat 1930'daki açılışından iki önce kapatıldığı belirtilmektedir. Diyarbakır Türk Ocakları binası 19.2.1932 günü

Vakfi'nın, kendi kuruluş amaçları dışındaki organizasyonlara da destek verdiğini ortaya koyması açısından ilginçtir.

Vakfın gelirleri ise; hane ve dükkânlardan elde edilen kira gelirleri başta olmak üzere, Çorbahane dâhilinde bulunan fakirlere yardım kutusundan elde edilen gelirler ile az da olsa şahısların yapmış oldukları bağışlardır.

Ekim 1929 ila Ağustos 1930 tarihleri arasında 10 aylık gelir gider tablosu şöyledir: Gelir 32.671.36 kuruş, Gider 31.475.26 kuruş, Fark 1204 kuruş.

Gelir gider karşılaştırmaları Defterin en sol sütuna satır arasına yazılmıştır. Fakat bu karşılaştırmaların bir denetleme amacına yönelik olmadığı, daha çok görevli olanın kendi inisiyatifi ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Gelir gider hesabının sayfa esasına dayanmadan da yapıldığı görülmektedir.

Defterin 103. sayfasında, Çorbahane mevcut bulunan demirbaş listesi yapılarak, eşyanın maddi değeri belirtilmiştir.

Tablo 31: Çorbahane Vakfına Ait Emitalar

40		Bir parça eski halı
60	9	Parça halı kilim
448	3	Adet büyük kanepeler
463	2	Adet büyük kanepeler
700	11	Adet yastıklar
246	2	Adet döşekler
224	4	Adet döşek ve paçavradan yastıklar
284	3	Adet döşekler
212	2	Adet döşekler
120	2	Adet yan döşekler
490		
15	1	Paçavra yastığı
165	1	Çamaşır kazanı

Halkevine dönüştürülür. Bu bina 1934'te terk edilerek Bağdat caddesinde bulunan Mendilciyanlar ailesine ait bina yıllık 280 liraya kiralanır." Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Örneği*, s. 384

140	1	Çamaşır kazanı
205	1	Büyük kazan
98	1	Adet küçük tencere
168		Hamam kıldanı ve yavnesi
98	1	Adet küçük tencere
12	1	Adet saplı tas
42	1	Adet kahve
50		
44	1	Adet halbur ve süzgeç
1110		Miskal üstündeki gümüş tutarı dirhem 635 not 475
5335		Yekûn
20		Adet...
5265		Yekûn
210		Dellaliye ve hamaliye
5055		Yekûn. 29 Teşrinisani 1928 tarihinde görülen.

Bu listeden anlaşılacağı üzere Çorbahane de yiyecek hazırlamada kullanılan malzemelerin yerine, daha çok dinlenmeye yönelik mefruşat ile mevcut mefruşatın temizliğinde kullanılacak malzemelerin bulunduğu görülmektedir.

1 Kasım 1929'a ait olan Çorbahane de bulunan malzemelerin sayımı yapılmış ve kaydedilmiştir. Bu kayıta görüleceği üzere, Çorbahane de mevcut malzemeler, genel anlamda dokuma ürünlerinin (kilimler, halılar, perdeler, kap kacak) kıymetli madenlerden yapılmış ürünler ve döşeme malzemeleridir. Çorbahane olarak adlandırılan mekânın bir bölümünde, döneminin ruhani görevlisi Papaz Timateos'un da ikamet ettiğini veya çalışma ofisinin bu mekânda bulunduğunu anlamaktayız. Din adamının ikametinde olması gereken malzemenin yanı sıra, bazı kıymetli malzemelerin de (gümüş, nikel, altın vs.) bulunmasını, Çorbahane olarak adlandırılan mekânda, kendine ait gelirlerin muhafaza edildiği, nakit paranın kıymetli madenlere dönüştürülüp muhafaza edildiği de anlaşılabilir. Kilisede düzenlenen ayinlerde kullanılan malzemenin *Bunlar Ebuna Kas Timateos Efendi'nin odasındadır*, ifadesi

ile kayda geçirilmesini, bu mekânda kiliseye ait malzemelerin bulunduğu ve dolayısıyla kilisede görevli din adamının da ikameti için kullanıldığını anlayabiliriz.

Diyarbakir Keldani Çorbahanesi Vakfında 1 Teşrinisani 29 (1 Kasım 1929) tarihine vakfın adresinde mevcut bulunduğu ve bu tarihten itibaren de bir sonraki yıl olan 1930 yılına devredildiği anlaşılan her türlü malzemenin sayısı ve miktarının tespiti kayıt edilmiştir.

Tablo 32: Çorbahane Vakfına Ait Demirbaş Eşyalar

Adet	Malzeme	Durumu
1	Orta halı	
2	Lacivert halı	
3	Seccade halı	
1	Bayansın yan halı	
1	Büyük Kürt halısı	
11	Hasırlı sandalye	Yıpranmış
1	Büyük kanepa	Satılmış
1	Koltuk	Satılmış
1	Konsül şeklinde yazıhane	
1	Büyük duvar saati	Satılmış
2	Güllabdan ve buhurdan	
1	Çay tepsisi	Satılmış
1	Müdevver küçük masa	Satılmış
1	Burmali tepeli lamba	
1	Hali sürahi	
1	Hali su kadehi	Kırılmış
4	Pencere perdesi	Yıpranmış
3	Parçadan yazı takımı	Satılmış
1	Masa zili	Kırılmış
14	Yastık	Satılmış
2	Döşek	Satılmış
1	Yün yorgan	Satılmış
2	Pamuk yorgan	Satılmış
11	Süt kadehi maa tabak	Satılmış
31	Gümüşten taç parçaları ve kemer ve kaşık	Meryem Ana fotoğrafından
7	Altın kaşlı yüzük	“
7	Altından yüzük	“

34	Gümüş kemer pulları	“
118	Alına bulanmış kol sapları	“
8	Gümüştten haç ve zincir	“
1	Çift gümüş bilezik	
6	Adet halhalı	
1	Çift küpe	
3	Gümüştten kol bileziği	Meryem Ana fotoğrafına ait
3	Gümüştten haç	“
1	Etrafı incili ufak kemer tokası	“
9	Kapkap (nalin) yüzüne benzer gümüş	“
12	Adet havlu pişkar	
1	Bir düzine inci, ufak bir dirhem miskal	“
1	Kâğıt içinde gümüş paralar	
40	Dirhem gümüş zincir parçaları	Satılmış
1	Cevizden masa	
1	Tahtadan dolap	
15	Tunç tütün tabakası	
1	Büyük beyaz perde	Satılmış
1	Havan	
1	Büyük tencere maa kapak	
2	Büyük sini ve bir küçük sini	
1	Ataşlık	
Bunlar Abuna Kas Timateos Efendi'nin odasıdır.		
1	Büyük tunç mangal maa sini ve kapa	
1	Kilim iki parçalı şıkka	
2	Kilim	
1	Büyük geniş kilim	
3	Eskimiş halı	
1	Küçük Edirne halısı	
1	Yan halı	
1	Büyük geniş kilim	
1	İki parçalı kilim	
1	Kilim	
1	İki parçalı kilim	
1	Büyük kilim	
2	Seccade halı	
1	Eski seccade halı	

1	Eski orta halı	
2	Geniş yan halı	Satılmış
1	Büyük Sivas kilimi	
1	Yan kilim	
1	Yan kilim	
1	Beyaz yan halı	
1	.....	
1	Seyyidna Mıtran Süleyman Efendi peştehani	
4	Taç maa kutusu	
2	Kavurma kazanı	
3	Bakır	
1	Maa musalla yeri	
3	Ayin zilleri	
1	Cimale (devekuşu) yumurtası	
3	Bakırdan şak şak	
1	Camekan	
	Bir miktar nikel para	
1	Nargile	
1	Bakır kandil	
1	Şak şak	
1	Makas	
1	Batın tabak (alüminyum)	
3	Koltuk sandalye	
1	Yeşil para sandığı	
48	Şişe kandil	Satılmış
1	Nakusa	
	Bir miktar nikel para	
2	Gümüşten buhurdan	
1	İbrik	
2	Gümüşkaplı şak şak sapı	
1	Ceset haçı	
1	Nargile küpü	
1	Beyanu	
2	Dolap kapısı maa çemberi	
1	Kürre-i arz	
2	Binlik şişe	
1	Camekân	
1	Sini	

1	Teşt	
1	Büyük porselen kâse	
9	Gümüşten bir adet suret	
1	Gümüşten haç	
4	Çinili sigara masası	
1	Cevizden mamul Malum Beg şirketinden sandık	
1	Kalaydan mamul hazne	
11	Sigara masası	Kırılmış
1	Alman udu keman şeklinde	Satılmış
1	İncil kürsüsü	Kırılmış
1	Dolap kapısı maa çemberi	Kırılmış
2	Dolap kapısı maa çemberi	Kırılmış
2	Tabaka büyük cam	Kırılmış
2	Ataşi	
1	Büyük müdevver masa	Satılmış
2	İtiraf kürsüsü	
12	Hasırlı sandalye	Kırılmış
2	Hasırlı kanepeler	Kırılmış
1	Koltuk	
2	İncil kürsüsü	
1	Tavla	Kırılmış
2	Nakusi	
1	Ceviz Sandık	
2	Demirden soba	Satılmış
1	Büyük ceviz çekmece	Satılmış
1	Mermer havuz şadırvanı	
1	Sac şak şak	
2	Ayin zili	
1	Ceviz dolap kapısı	
1	şak şak	
5	Tahta mukare	
1	Kavs şeklinde Meryem Ana fotoğrafına camekân	Satılmış
1	Gümüş mukare	
1	Sıtıl	
4	Parça mukareye ait reşme yular edevatı	Satılmış
1	Tahta çekmece	
5	Nakışlı yastık	

7	Ayakaltına istimal edilmiş döşek	
1	Demirden karyola	Satılmış
7	Orta küçük çamaşır kazanı	Satılmış
1	Sıtıl	Satılmış
1	Küçük sini	Satılmış
3	Biri büyük iki adet büyük teşt	
9	Para tabakları	
1	Saplı tas	Satılmış
1	Süzgeç	
	Külli miktarda şamdan	
1	Konstil şeklinde keşbehane	Satılmış
1	Dolap kapısı	
1	Bir adet mum dökme kalıbı	
1	İmar sıtıl	Satılmış
1	Büyük dolap	
2	Buğday ambarı	Satılmış
1	Koltuk sandalye	
Külli miktarda eski sağlam sayılmamış tahtadan kanep ve saire vardır		
1	Büyük ceviz kanep e	Satılmış
13	Yastık	Satılmış
18	Parça ufak ve büyük döşek	Satılmış
7	Nuki kendir	Satılmış
1	Eski marec (merdiven)	Satılmış
11	Adet büyük konsüllerin çekmeceleri	
1	Büyük ve uzun şamdanlık bulunan sandık	
3	Büyük perde	
42	Suretin üzerine sıkleti 550 dirhem paçavra	Satılmış
	Eski zaman paraları olup yüzlük ve ellilik nuki 18	
	Bir miktar on para yirmi paralar 5	
	Bir miktar bakır	
150	Kuruş fukara sandığında zuhur eden para olup Cabi Naum Gaze Efendi...	
2	Parça simlik ve paryesi	Satılmış
6	Karyanın makdisi için ... en küçük danesi Timateos Efendi nezdinde	
1	Karya için şema 4 küçük	Satılmış
2	Gümüş şamdan	Satılmış
1	Salib-ül hay küçük	Satılmış

1	Haç dâhili Mar Kıryakis'e aid olan Attar Yusuf Beg Efendi hanesinde	
1	Küçük el haçı	
1	Mar Yusuf vakibesi	
Gümüş kandillerin sıkletleri miktarı dirhem-i çakil		
		15 100 1
		41 1 1
		4 150 1
4	Yüzü gümüş İncil	
6	Kasi maa hırba	
18	.....	
3	Biri büyük iki adedi küçük el haçı	
1	Gümüştan mamül redi	
1	Belsem kabı gümüştan	
1	Kırık küçük şema. Attar Yusuf Efendi'nin hanesindedir.	

Balada muharrer çorbahaneye ait bulunan eşyalar tarafımızdan badel tahrir yine vaz' eşya edilerek (yastık, yorgan ve döşek, sobalar, perde iki adet yeni seccade halı ve hamamlığın diyaresi ambara vazı' edilerek Ebuna Timateos Efendi'nin nezdinde bulunduğu mübeyyen şer sadr 8 Teşrinisani 29 (8 Kasım 1929)

Azalar: Abdülkerimoğlu Attar Şükrü Seyrek -Tumas Neccar -Kıryakis Boyacı Yusuf - Yusuf - Cabi Naum - Mütevellî

Keldani topluluğunun sahip bulunduğu Mar Petyun Kilisesi Vakfı ile Çorbahane Vakfı, iki ayrı vakıf uygulaması olarak Cumhuriyet sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. 2762 sayılı Vakıflar Kanununun geçici maddesi gereğince, vakıf mütevellî heyetince beyanname verilmesi zorunluluğu getirilmiştir.²⁶³ Bu beyannameye vakfın isminin yer aldığı birinci maddede vakfın ismi ve şöhreti; *Türkiye Cumhuriyeti tebaasından Diyarbakır'da Keldani Cemaatinin Mar Petyün Kilisesi Vakfı* olarak tanımlanmıştır. Vakfın idare heyeti olarak, Papaz Timateos

²⁶³2762 sayılı Vakıflar Kanunu, 5.6.1935 ve 3027 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, vakıfların idare organları, kontrolde yetkili merciler ve bu mercilerin görevleri belirtilmiştir.

Fazlı, Abdülkerim oğlu Şükrü, Bolis oğlu Mihayil, Senharib oğlu Selim ve Sem'an oğlu Hanna'nın isimleri kaydedilmiştir. Vakfın amacını;

...teâmül vechile kilisenin memur ve hademelerinin ücretleri ve aylıkları ile cemaatin fukara ve eytam ve aramilin yoksul çocuklarının infak ve iaşe ve inkısasına ve talim ve terbiyelerine ve vergi ve tamir ve temrinine ve mahrukat ve müteferrik masraflarına ve eskiden beri ihtiyaç ve gayelere daimi surette sarf edilmekte olan parayı sarfa ve bu akaratın ilişik cedvelde yazılı evlerden sutun mahsusatında verilen meşruhat mucibince papaz ve cemaatimizin fukarası iskânına tahsis edilen evlerdir. Akaratın cümlesi Diyarbakır Belediyesi hudutları dâhilinde olup 57 parçadan ibaret ise de bunlardan 19 dükkân, 1 Fırın, 1 bahçe ve 15 ev icarlarda olup ve 1 ev papaz iskânına ve 2 ev fukara iskânına bila bedel olarak, mamur olanlar 57 parçadır. 16 parça dahi arsa halinde olup varidat getirmeyenlerdir. 2 mamur olan kimselerle birleştirilmişlerdir. Hali hazırdaki vaziyetleri şöyledir. Son Senedin varidatı 1934 yıl. Keldani Mar Petyun Kilisesi Cemaatine aittir.

Tablo 33: Çorbahane Vakfının 1934'teki Gayrimenkullerinin Durumu

Tahakkuk-Lira	Tahsili Lira	Yeri	Kiracısı	Türü
60	60	İzzeddin Mahallesi	Attar Petrus	Ev
60	60	Bu dahi	Şem'un kızı Atiye	Ev
60	60	Bu dahi	Sebzeci Amsih	Ev
60	60	Bu dahi	Palancı Şükrü	Ev
48	48	Bu dahi	Bakkal Mustafa	Ev
72	72	Bu dahi	Sarrafi Piyer	Ev
72	72	Bu dahi	Bakkal Kasım	Ev
48	...	Hasırlı Mahallesi	Boyacı Yusuf	Ev
48	48	Bu dahi	Cemile kadın	Ev
48	48	Bu dahi	Nakkaş Krikor	Ev
24	24	Bu dahi	Kahveci Aziz	Ev
18	...	Bu dahi	Dikici Abid	Ev
48	48	Cemal Yılmaz Mahallesi	Demirci Ramazan	Ev
24	24	Kılbaş Mahallesi	Arabacı Dursun	Ev

24	24	Arapşeyh Mahallesi	Vanlı Mehmed	Ev
2	2	Hüsrevpaşa Mahallesi	Sütçü Ahmed	Bahçe
12	12	Şeyh Matar'da	Demirci İzzet	Dükkân
12	12		Fırıncı Abdurrezzak	Dükkân
36	36	Şeyh Matar'da	Pamukçu Salih	Dükkân
12	12		Dökmeci Hafız	Dükkân
12	..		Kabi köylü Hanna	Dükkân
72	72	Çarşıda	Terzi Mehmet Ali	Dükkân
48	48	Çarşıda	Kahveci Abdalbaki	Dükkân
36	36	Çarşıda	Etmekçi Tahir	Dükkân
72	72	Çarşıda	Sebzeci Misbah	Dükkân
36	36	Çarşıda	Bezzaz İbrahim	Dükkân
48	48	Çarşıda	Pastacı Mehmet	Dükkân
84	84	Çarşıda	Kazancı Said	Dükkân
120	120	Çarşıda	Attar Nazım	Dükkân
60	60	Çarşıda	Attar Şükrü	Dükkân
24	24	Çarşıda	Bezzaz Hacı Arif	Dükkân
24	24	Çarşıda	Terzi Nuri	Dükkân
42	42	Çarşıda	Fırıncı Ömer	Dükkân
1466	1388	Yekûn		
	78	1934 yılı kiracıların zimmeti		
1466	1466			

6 Ekim 1937'de onaylanan vakıf senedinde Mar Petyun Keldani Kilisesi Vakfı'nın 1934 yılı itibariyle 33 parça gayrimenkule sahip olduğu kayıt altına alınmıştır.²⁶⁴

8 Mart 1936 tarihinde 2762 sayılı Vakıflar Kanununun muvakkat (geçici) maddesi gereğince verilen beyannamenin dosya üstü formunda Çorbahane Vakfı'nın adı tahsis (düzeltme) edilmiştir. Vakfın adı; *Diyarbakır Geldani (Keldani) Katolik Marbutyan (Mar Petyun) Kilisesi Çorbahanesi İt'amı Taamiyesi Vakfı* iken, yeni adı,

²⁶⁴Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü; Ekaliyet 5/1, Dosya 10-3776/4, Sıra no: 2/1

Diyarbakır Marbutyan Kilisesi Vakfı olarak düzeltilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Çorbahane Vakfı tüm varlığı ile birlikte Keldani Mar Petyun Kilisesi Vakfı adı altında birleştirilmiştir. Bu isim düzeltilmesi, ilgili formda Anayasanın 12. Maddesi gereğince Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün ilgili komisyonunca oy birliğiyle karara bağlanmıştır. Belge ekinde gösterilen vakfa ait 27 adet gayrimenkul vakfin mevcudu olarak bulunduğu, 19 adet gayrimenkulün (ev, arsa, dükkân, bağ) ise 1945'te satıldığına dair liste ek olarak tutulmuştur.²⁶⁵

5.3.4. Kilise Vakıflarına Ait 1947 Tarihli Defter

Kapak kısmı kalın karton olup, arka kapak tahribata uğramış olmakla beraber iç sayfaları oldukça korunaklı bir durumda olan defter 29 x 21,5 cm. ebadındadır. Defter sayfaları sağdan sola doğru olacak şekilde numaralandırılmış olup 304 sayfadır. Defterin tamamı kullanılmamıştır, toplamda 47 sayfası kullanılmıştır. Sayfaların kullanım alanı muhasebe defteri olarak matbu edilmiştir.

Defterin ilk sayfaları *1947 varidat .... Meryem Ana Kilisesi'nin olan varidatı* kaydına aittir. İlk kayıtlarda *1 Kânunusani Mesih'i anma günü İstanbul'da* ifadesi kullanılmış olmasından dolayı, İstanbul'da bulunan Keldani topluluğundan toplanan meblağın kaydı ile karşılaşmaktayız. 16 Şubat 1947 tarihine kadar geçen pazar günlerinde herhangi bir gelir elde edilememiş, bu tarihten 4 Ayar/Mayıs 1947 tarihine kadar toplamda 59 lira 41 kuruşluk gelir kaydedilmiştir. Burada ilk başta, defterin İstanbul'a ait olabileceği düşünülse de, *orucun beşinci pazarından* ifadesinden sonra *İstanbul'da* notu terk edilmiştir. Paskalya Orucu ve Kıyam Bayramında, kilisede toplanan bağışların listelendiği sıralamada İstanbul ibaresinin kullanılmaması, diğer sayfaların başlıklarında *Mar Petyun* ifadesinin kullanılmış olmasından dolayı, defterin Diyarbakır Keldani Kilisesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Defterin üçüncü sayfasında;

İçinde bulunduğumuz mübarek kilise çökmeye yüz tutmuş, Papaz Efendi tarafından oğlu ve belediye mühendisi ve iki mimar ustasıyla tamir edildi ve tamirati bitti. Anahtarı hazine defterdarlığına teslim edildi. Perşembe, 8 Mayıs 1947

²⁶⁵Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürü A. Yaşar İnalöz'un aslının sureti olarak 30.4.1979, Şef Yahya Gök, Memur İzzet Çekiç tarafından alınan komisyon kararı.

İfadesinden, tamiri gereken kilisenin adı açık olarak belirtilmemişse de, Mar Petyun Kilisesi'ne ait bir ifade olduğunu kabul edebiliriz.

Defterin 301. sayfasında *Yeni açılan Yetimhanedeki meksani varidatı*, başlığı altında Paskalya orucunun yedinci pazarından itibaren gelirlerin kaydedildiğini görmekteyiz. Paskalya bayramına girilecek olan orucun son haftasında yani, *Elem* haftasında cuma, cumartesi günleri, bayram ertesindeki önemli zamanlardır. Bu zaman içerisinde inananların kiliseye olan alakalarıyla birlikte, kiliseye yapılan yardımların da arttığı görülmektedir. Bu günlere ait gelirlerin kaydedildiği sayfalarda, Kıyam Bayramından sonraki üçüncü pazar gününün kiliseye adını veren *Mar Petyun* günü olarak kutlandığının kaydına rastlamaktayız. Kilisenin 20 Mart 1948 tarihinden 12 Kânunuevvel (Aralık) 1948 tarihine kadar 85 lira 7 kuruşluk gelir kaydı bulunmaktadır. Gelirlerin tamamı bayram, yortu ve pazar günü tabaklarından elde edilmiştir.

Defterin 211. sayfasında *1949 senesi başında Mar Petyun Kilisesi varidat defteri, tabak vesaire teberru* başlığı altında, pazar günleri başta olmak üzere bayram ve yortu günlerine ait sadaka gelirleri kaydedilmiştir. 1 Kânunusani 1949 tarihinden 13 Ağustos 1949 tarihine kadar sekiz ay içerisindeki gelir toplamı 128 lira 85 kuruş olarak kaydedilmiştir. Oysaki 67 yıl öncesinde, 1882 yılının 11 Şubat Cuma günü ile 13 Şubat Pazar günü arasındaki üç gün içerisinde, sadece ayın sonrasında gezdirilen tabaklar içine bırakılan sadaka geliri 44 kuruş 80 paradır.²⁶⁶ Bu miktar orta halli bir vakıf dükkânının bir aylık gelirine tekabül etmektedir. (bkz. Belge 28)

Bu defterdeki önemli ayrıntılardan biri de; Keldani topluluğuna ait olup gelir getiren vakıfların, 1942 yılına ait kiralari ile vakfa ait hane ve dükkânların adresleri ile numaraları verilmiştir. Kiraya verilen yerin adres bilgisine genel anlamda işaret edilmekle beraber, dükkân ve haneye ait numaralarının ilk defa verilmiş olması dikkate değerdir. Kiracıların çoğu değişmiş ise de Çorbahane Defterinde Ekim 1929'da adı geçen Terzi Mehmet Ali Efendi²⁶⁷ 1942'de; aradan geçen 13 yılın sonunda da kiracı olma durumunu muhafaza etmiştir. Bu da göstermektedir ki vakıf

²⁶⁶Diyarbakır Mar Petyun Kilisesi Varidat ve Masarîf Defteri, s. 1

²⁶⁷Çorbahane Defteri, s. 35

uygulamaların basit kiracı mülk sahibi ilişkisinden daha kuvvetli vefa duygusu mevcuttur.

Tablo 34: Keldani Kilisesine Ait Vakıfların 1947'deki Durumu

S	No		Tahak -kuk	Lira	Krş	Ay	Aynin İsmi
1	4	Balıkçılar Başında Attar Nazım noterlikten musaddak senet		360		16	1942 senesi Haziran bidayetinden üç sene 1945 Mayıs nihayetine kadar. Mütevelli Süleyman Delale vermiş bedeli kabz edilmiştir.
2	2	Kuyumcular Başında Zülküfil kuyumcuya iki sene 1 Haziran 942-943 Mayıs nihayetine kadar		74		12	
3	33	Şeyh Matar'da, Demirci İzzet		60		12	
4	35	Boş. Makineci Mehmet Bir sene.		12		12	
5	9	Dükkân, Şeyh Matar'da Demirci İzzet. Bir lira		12		12	
6	30	Şeyh Matar'da dükkân Berber Mahmut. Bir sene		18		12	
7	31	Palancılarda dükkân. Bahri Usta Bezzaz. Bir sene. Noterlikten musaddak senet		60		12	
8	33	Palancılarda dükkân. Hazrolu Sadık Noterlikten senet		198		36	Bu dükkân Mütevelli Süleyman Delale Hazrolu Sakık'a üç sene icar etmiş ve bedelini (198) lira almıştır. 1942 senesi Haziran bidayetinden 1945 Mayıs nihayetine kadar.
9	37	Buğday Pazarı civarında Bitlisli Attar Ahmet Senedle bir sene 1942		72		12	
10	50	Sabık Sebzeciler çarşısında. Mardinli İbrahim Efendiye icar edilmiştir. Mahiye 6 lira					
11	33	Kazancılarda		120		12	

		Dükkân 947 senesi 943 Mayıs nihayetine. Noterlikten senet.					
12	37	Buğday Pazarı civarında dükkân. Bezzaz Tümes 942-943 Mayıs nihayetine		84		12	
13	16	Meydanda dükkân. Senedle bir sene. 942-943 Mayıs nihayetine. Seyran kadın.		21	50	12	
14	34	Meydanda dükkân Terzi Mehmet Ali Senedle bir sene. 942-943		72		12	
15	32	Meydanda dükkân Terzi Mehmet Ali Bir sene		48		12	
16	7	Tahimecilerde dükkân Tahimeci Hafız		18		12	
17	7	Tökmecilerde dükkân Tokmeci Memet		12		12	
18	10	Hane Bakkal Turan. Süleyman 'ın eliyle iki sene Noterlikten senet. 943 Mayıs nihayetine		84		12	
19	9	Hane, Bir sene 943 Mayıs nihayetine kadar Naum Gazze		84		12	
20	1	Hane, Bir sene icarla Atiya Kadın. Senetle verilmiştir.		72		12	
21	3	Hane Değirmenci Yakup Bir sene senetle 943 Mayıs nihayetine kadar		72		12	
22	5	Hane Fakirlere tahsis edilmiştir					
23	7	Hane, Terzi Asime		54		12	
24	15	Hane, Sofiya Saman		72		12	
25	2	Hane. Namli Mehmet		211		12	
26	17	Hane Hasen Aydın Senet ile bir sene 943 Mayıs nihayetine		48		12	
27	7	Hane Hasırlı Mahallesi Boyacı Yusuf 942 ve 943 Mayıs nihayetine.		20			
28	9	Hane Hasırlı Mahallesi Fakirlere tahsis edilmiştir					

29	46	Hane Hasırlı Mahallesi					İki sene peşin Süleyman almış ve ev üzerine sarf etmiştir.
30	9	Hane, Hasırlı Mahallesi Bakkal Zilkif. Bir sene.		60			
31	5	Hane, Hasırlı Mahallesi Keziban kadın		18			
32	4	Hane, Cemal Yılmaz Mahallesi Kahveci Aziz. Bir sene		60			
33	1	Hane, Cemal Yılmaz Mahallesi. Sebiye kadın		48			
34	1	Hane. Hüseyin Efendi Mahalle Fakirlerine					
35	9	Hane. Hüseyin Efendi Mahalle Fakirlerine					

1945'ten kalma muhasebe defterinde kayıtlı bulunan gayrimenkuller 18 tanesi hane, 17 tanesi ise dükkân olmak üzere 35 adettir. Bu dükkân ve hanelerin hangi vakfa ait olduğu belirtilmemiş ise de, gayrimenkullerin bulunduğu kaba adresleri itibariyle Çorbahane ve Kilise Vakfına ortak ait oldukları görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta vakfa ait dükkân ve hane sayılarının muhafaza edilmediğine dair düşüncedir. Şunu hatırlatmanın faydalı olacağına inanıyoruz ki, Diyarbakır Keldani topluluğuna ait her iki vakfın ortak ve hisseli vakıflar olmasından dolayı, hangi hanenin veya dükkânın, tamamen kiliseye veya tamamen Çorbahaneye ait olduğunu iddia etme zorluğudur. Bu durumu dikkate almadan yapacağımız hesaplamada her iki vakfa ait 102 adet gayrimenkulün varlığının ortaya çıkacağından, bunun doğru olmadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bu durumu Keldani Kilisesi Varidat Defterinde kontrol ettiğimizde, kira gelirinin kaydedildiği defterin kiliseye ait olmasına rağmen, kaydedilen kira gelirinde, kiliseye ait hissesinin belirtilmesi sorunu daha da derinleştirmektedir. Kilise Varidat Defterinde, yıllara göre değişse de, yaklaşık olarak 32 adet gayrimenkulden sadece üç tanesinde hisse ifadesi kullanılmıştır. En son 1908 kayıtlı Kilise Vakıf Defterinde ise 45 adet vakıf kira gelirinden 34 tanesinde kilise hissesinin bulunmasına rağmen, 1903 tarihli kilise muhasebe defterinde, sadece üç tane kira gelirinde, kilise hissesi notu düşülmesi sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

5.3.5. Kilisede Bulunan “Vakıf Konulu” Fetva Belgeleri

Fetva kelimesi, *yiğit, genç, delikanlı* anlamındaki *feta* kelimesinden türemiş olup lügatte *bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap* anlamındadır.²⁶⁸ Verilen cevapla müşkül bir meselenin güçlendirici izahı yapılmış olduğundan cevaba da fetva denmiştir. İslam hukukunun ilk oluşum evresinde fetvalar çoğunlukla toplumun yüzleştiği dini ve hukuki aktüel meseleler çerçevesinde varlık bulmuştur.²⁶⁹

Fetva belgelerinin görünümü, XV. asırdan XX. yüzyıla değin şaşırtıcı bir surette çok az değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Özgün fetvalar dikdörtgen şeklinde, uzunca, kalın kâğıtlara yazılmıştır. Şahıslara yazılan fetvaların en yaygın ölçülerin 9 ile 10,5 cm genişliğinde ve 19 ile 22.5 cm uzunluğundadır.²⁷⁰

Diyarbakır Keldani Kilisesi kütüphanesinde bulunan fetva evrakları da yaklaşık olarak 10,5 x 22.5cm arasında değişen ebatlarda olup, toplam 38 adettir. Altı adet fetvanın²⁷¹ dışında kalanların, yani soru ve cevap metninden sonra büyük boşluklar yer almaktadır. Fetva belgelerinin sağ girintisi 1.5 ile 3.5 cm arasında değişen boşluklar bulunmaktadır.²⁷² Fetva belgelerinin üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. 38 adet belgenin sadece 4 tanesinin arkasında ibare bulunmaktadır. 13. ve 19. fetva belgesinin arka tarafında *fetva* ibaresi yazılmış. 24 nolu fetvanın arkasında *Nestur-u Diyarbekir*, ibaresi yer alırken, 12 nolu fetvanın arkasında *Yeni sokak (çarşı) yakınındaki yeni ev için fetva* ibaresi bulunmaktadır.

Fetvaların tümünde ikili veya üçlü başlıklar mevcuttur. Fetvayı verenin ki muhtemelen müftü olduğu ve kendi el yazısıyla cevabı yazdığı ve imzaladığı görülmektedir.²⁷³ Bu durumu, fetvaya konu olan sorunun yazı karakteri ile cevap ifadesinin (olur / olmaz) farklı bir kaligrafide olmasından anlamaktayız.

²⁶⁸Muhittin Eliaçık, “Osmanlı’da Manzum Fetva Geleneği” *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011, ss. 107-108

²⁶⁹Muharrem Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvâ-yi Ali Efendi Örneklemleri” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 13, 2009, s. 64

²⁷⁰Uriel Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, cilt 9, sayı 1-3, 1995, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. s. 290

²⁷¹ 4, 10, 12, 15, 32, 36 nolu fetvalar.

²⁷²Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” s. 291

²⁷³Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” s. 291

Fetva belgelerinin üst sağ, orta ve sonunda birbiri üstüne istiflenmiş harflerden oluşan kalıplar bulunmaktadır. Bu ifadeler genellikle Allah'ı öven ve/veya müftünün şeriatı yorumlamasında ilahi kılavuzluk dileğini ifade eden iki (üç veya dört) uyaklı ibareyi ihtiva etmektedir. XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyıla ait fetvalarda bu ifadelerin *yanılmazlığın ve başarının membaı olan Allah'ım, sende doğru yolun kılavuzluğunu diliyoruz*. İbaresini yer alırken XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de *başarı O'ndan* (Allah'tan), ibaresini yer almıştır.²⁷⁴

Belgelerin soru metinleri ile cevap ibaresi Osmanlıca iken gerekçe kısmı Arapça olarak yazılmıştır. Gerekçenin sonunda ikinci bir açıklamaya ihtiyaç duyulması halinde bu bölüm *bu surette* ifadesiyle başlamış ve Osmanlıca olarak yazılmıştır. Fetvaya verilen cevap, genellikle satır boyunca uzanan *el-cevab* kelimesiyle başlar, satırın sonu çoğunlukla *Allah'ül âlem* (En iyisini Allah bilir) ifadesiyle sona ermiştir. Ayrıca bir kelimelik *olur* veya *olmaz* ibaresinin sol tarafında müftünün imzası bulunmaktadır. Belgelerin üç tanesinde mühür bulunmaktadır. 15 nolu belgede iki adet mühür bulunmaktadır. Mühürlerin açılımında *Es'elullaha hüsnel-hitam* (Allah'tan güzel bir sonuç/tamamlama diliyorum) ibaresini yer almaktadır.

Müftü tarafından soru sahiplerine verilen cevaplarda, fetva konusunda yetkili kitap ve yazara atıfta bulunulmuştur. Bununla halkın, fetva alanında kabul görmüş fıkıh kitaplarına uygunluğuna itimat edilmesi ve verilen karar için başka bir yere başvurma ihtiyacının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu atıflar, müftünün imzası altına yazılmıştır.²⁷⁵

Farklı konuları içermekle beraber çoğunlukla kilise fukarasına yapılan vakıf, kilise vakfi, kiliseye (nezr) adak, vakfin tamiri konuları başta olmak üzere, medeni hukuk ana başlığı altında, eşya, kişiler, aile ve miras hukuku gibi farklı konuları içermektedir. Kilise vakıflarıyla ilgili fetva belgelerinde *kilise vakfi* yerine (hukuk dışı olmasından dolayı) fetva kâtibini tarafından *Kenisenin fukarasına vakıf* ifadesi kullanılmıştır. 15 nolu fetva belgesi bu konuda ayrıntılı bir şekilde açıklama yapmaktadır.

²⁷⁴Heyd, "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri" s. 292

²⁷⁵Heyd, "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri" s. 300

Hind-i Nasranî mülk-ü darini bir kenisenin fukarasına vakf eylese vakfi mezkûr şer'an caiz olur mu?

El cevap: Olur.

Buna muhalif olarak eğer fakirlerin bulunduğu mahal de onu vakfedene caizdir.

Bu surette o ol kenisenin mütevellisi olan Zeyd, şart-ı vakıf üzerine dar-ı mezkûru kiraya verse kirasını kenise-i mezkûrun fukarasına sarf ve infak eyledikten sonra Hind'in akrabası Amr, mücerred ol darda ben sakin olurum ahz-ı iskân etmem deyüb vechi evvel dara müdahaleye şer'an kadir olur mu? Olmaz.

Ve müteveli vakıfta tasarrufu elinde tutan kişidir ki vakfedenin vakıf etme şartlarının naslarına uygun olduğu müddetçe yetkilidir.

Mühür. Es'elullaha hüsnel-hitam (Allah'tan güzel bir sonuç/tamamlama diliyorum)

Kilise fukarasına yönelik olarak nezr (adak), vakıf ve vasiyet konusunda on adet fetva bulunmaktadır. Bir örnekte:

Zeyd filan f'li işlesem ehli örf taifesine yahut filan kiliseye yahut filan mevzua şu kadar akçe nezrim olsun dedikten sonra, Zeyd ol f'li işlese ehli örf taifesinin yahut o mahallin ahalisi nezr eyledi diye ol akçeye Zeyd'den almağa şer'an kadir olur mu? El cevap: Olmaz.

Dünyada nezr edenden bu mal talep edilmez. Nezr eden kişi ile Allah arasında olan bir şeydir. Hâkimin hükmü altında değildir. Denilmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

6. Diyarbakır Keldani Rüştüye Mektebi Defteri

Diyarbakır Keldani Rüştüye Mektebi Defteri'nin içeriğine geçmeden önce, Osmanlı dönemi eğitim sisteminde yer alan ve gayrimüslimlerin de açmış oldukları rüştüye okullarının genel durumuna bakmak faydalı olacaktır.

6.1. Gayrimüslim Rüştüye Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayrimüslimler *tebaa*, *ekalliyet* gibi tanımlarla ifade edilen Hıristiyan ve Yahudi inancına mensup topluluklar, Fatih Sultan Mehmet ile başlayan sonrasında diğer padişahlar, Hıristiyan ve Yahudi topluluklara tanıdıkları hak ve imtiyazlarla ve nihayetinde Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla, gayrimüslimler hukuki ve sosyal alanda önemli haklara sahip olmuşlardır.

Bu okullar genellikle topluluğa ait ibadet yerlerinin yanında ve topluluk tarafından idare edilmekteydi. Bu okulların açılması, korunması ve her türlü finansmanı yine okulun bağlı bulunduğu topluluk tarafından yerine getirilmekteydi. Geleneksel eğitimin amacı, çocuklara kendi inançlarını ve ilkelerini öğretmektir. Başka bir ifadeyle, geleneksel cemaat okulları çocuklara gündelik yaşamda ve üretim sürecinde pratik faydası olacak okuryazarlık, matematik, fen bilimleri, dil, coğrafya, tarih gibi dünyevi bilgiler öğretmiyordu. Okulda alınan eğitimin gayesi çocuğu iyi bir dindar olarak ahirete hazırlamaktı.²⁷⁶ Bu okullar genellikle kilise kompleksi içinde veya çok yakınında bulunan yapılarda faaliyette bulunmuş ve öğretmen kadrolarında da doğal olarak kilise ruhbanları görev almışlardır.

---

²⁷⁶Selçuk Akşin Somel, www.sabanciuniv.edu/21969/1/ Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü Somel.pdf. erişim 7.4.2016, s.12

6.2. Diyarbakır'da Gayrimüslim Rüştüye Okulları

1287(1871) tarihli *Diyarbakır Vilayet Salnamesinde* gayrimüslim topluluklar bazında şu bilgilerde; Ermeni 3, Protestan 1, Rum 1, Rum Katolik 1, Keldani 1, Süryani 1 ve Yahudi cemaatine ait okul sayısı 1 olmak üzere 9 adet gayrimüslimlere ait okul belirtilmektedir.²⁷⁷ II. Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876'dan 1900'ün sonuna kadar Diyarbakır vilayetinin merkezini oluşturan Diyarbakır sancağında 3 rüştüye derecesinde iptidai, 1 iptidai ve 23'ü sıbyan derecesinde okullar açılmıştır.²⁷⁸

Bu okulların derecesi belirtilmeyip, sadece *Mektep* ifadesi kullanılmıştır. 1903 tarihli *Maarif- i Umumiye salnamesinde* Diyarbakır'da bulunan gayrimüslim topluluk okulları ait buldukları topluluk belirtilmeden, şu şekilde derecelendirilmiştir.

Sıbyan derecesinde 23, İptidai derecesindeki 1, Rüştüye derecesindeki iptidai sayısı: 3 olmak üzere, toplam 27 adet gayrimüslimlere ait okulun varlığı belirtilmektedir.²⁷⁹ 1890'lı yıllarda Diyarbakır vilayetinde yer alan gayrimüslim mekteplerin tamamı ilkokul düzeyinde idi. Diyarbakır şehir merkezi ile yakın yerleşkelerinde bulunan gayrimüslimlere ait 18 adet okulda 1146 öğrenci eğitim görmekte ve 36 öğretmen eğitim vermekteydi. Keldani topluluğu için erkek çocuklarının devam ettiği 3 okul, kız çocuklarının devam ettiği 1 okulun bulunduğunu belirtmekte ve 156 erkek öğrenciye karşılık 53 kız öğrencinin bu okullarda eğitim aldıklarını belirtmektedir.²⁸⁰ Bu durumu Keldani topluluğunun önemli yerleşim alanları olan Diyarbakır şehir merkezi ile merkeze çok yakın köyler olan Alıpınar ve Çarıklı köylerindeki Keldanilerin açmış oldukları okullar olması muhtemeldir.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Katolik misyonerlerin faaliyetleri, Cizvitler ve daha sonra Kapuçin tarikatına mensup misyonerlerin öncülüğünde

²⁷⁷Hatip Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2014, s. 86

²⁷⁸Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim*, s. 273; Çukurova, "XIX Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı" s. 357

²⁷⁹*Maârif-i Umumiye Salnamesi*, 1319, ss. 612-613; Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim*, s. 274

²⁸⁰Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim*, s. 274

başlar. Fransız Kapuçin tarikatı, 1841 veya hemen sonrasında Diyarbakır ve Mardin’de misyonlarını açtılar.²⁸¹

Katolik misyonerler, Ermeni, Süryani ve Keldani gibi yerli Hıristiyan topluluklardan dönüştürdüklerini Katolik topluluğu adı altında örgütlemişler. Misyonerler topluluklarının eğitim ve sağlık işleri yanı sıra, hukuki alanda da özel uygulamalara tabi olmalarını sağlamışlardır. Kapuçin misyonu, 1667’de Diyarbakır’da, Peder Jean-Baptiste tarafından misyon örgütlenmesinin bir şubesi olarak kurulmuştur. Fransiskan tarikatına mensup misyonerlerin başrahipliğine atanan Jean-Baptiste, Diyarbakır misyonunu yönetmesi için P. Joseph de Reilly’i seçmiştir.²⁸²

Kapuçin misyonerleri Diyarbakır’daki varlıklarını kurumsallaştırma çabalarının 1840’lı yıllarda başladığı anlaşılmaktadır. 5 Temmuz 1841 tarihli *Şer’iyye Sicilinde*;

*Amid kasabasında eskiden beri Kapuçin rahipleri elinde bulunan manastırlarda icra-i ayinlerine mahsus mahal harabe ve tamire muhtaç olduğundan... Fransa ile yapılmış olan ahitnamede bulunması sebebi ile rahiplerin ellerinde bulunan mülkün bir tarafı İskender Paşa Vakfına bitişik olduğundan,*²⁸³

Bu anlatımdan, misyonerlerin şehirde örgütlenme konusunda mesafe aldıklarını, ibadethanelerini oluşturduklarını anlamaktayız

Bazı kesintilerle de olsa, en azından iki yüzyıl boyunca Kapuçin misyonerleri Diyarbakır’da faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle XIX. yüzyılın başlarında bu misyonun faaliyetleri gittikçe önem kazanmıştır. Diyarbakır Katolik misyonerliğinin sahibi olduğu erkek okulunda dini eğitimin yanı sıra ağırlıklı olarak dil eğitimi verilmiştir. Fransızca, Arapça ve Türkçe (Osmanlıca), öğretilen diller arasında yer almıştır. Okul, Fatih Paşa Mahallesinde bulunan evde eğitime başlamıştır. Şehirdeki

²⁸¹Suavi Aydın-Jelle “Verheij, “Kaynayan Kazan” *Diyarbakır Vilayetinde Etnik –Dini Gruplar, Yerel Güçler ve Osmanlı Devleti Üzerine Birkaç Not (1800-1870), Osmanlı Döneminde Diyarbakır’da Toplumsal İlişkiler (1870-1915)* Derleyenler, Foost Jongerden-Jelle Verheij, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2015, s. 46

²⁸²Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 213

²⁸³Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, ss. 136-146

bu okulda misyoner Simon-Pierre ile Gorgio Gallo görev yapmışlardır. Okul 1860'ta verilen ruhsatname ile çalışmalarına devam etmiştir.²⁸⁴ Lons-le Soumierli Fransiskan tarikatına mensup beş rahibenin görevli bulunduğu ve kız çocuklarının devam ettiği okul 1882'de faaliyete başlamıştır.²⁸⁵ Diyarbakır'da Fransa'nın resmi olarak desteklediği iki adet Katolik manastırı da vardı. Bunlardan birisi Fransiskan tarikatı, diğeri ise Marsilya rahipleri tarafından yönetilmiştir. 1886'da Mezopotamya Delegasyonunun isteği üzerine, Fransa hükümeti Diyarbakır'da Katolik misyonuna ve oluşturulan topluluğa hizmet etmek amacıyla yönelik konsolosluk açmıştır. Buranın ilk başkanı M. Feix Bertrand olmuştur.²⁸⁶ Ayrıca Diyarbakır yöresinde 7 adet dini kuruluş İtalyan Fransiskanlarına ait olarak misyon çalışmaları yapmışlardır.²⁸⁷

1900 tarihli *Maaif-i Umumiye salnamesinde*, Diyarbakır vilayet merkezinde gayrimüslimlere ait 4 adet Rüştüye Okulu'nun bulunmaktadır.

6.3. Diyarbakır'daki Gayrimüslim Rüştüye Okulları

6.3.1. Ermeni Mektebi

Bu mektebin hangi tarihte açıldığı belli olmamakla beraber, 21 Nisan 1893 tarihinde ruhsatname aldığını görüyoruz. Okulun, 1900 tarihli *Maarif-i Umumiye Salnamesinde* adı *Küçük Kilise* olarak geçer. Okul rüştüye derecesinde olup, bu tarihte 265 öğrenciye sahiptir. Okul Müdürü olarak *Keşiş Artıyan Efendi* ismi geçmektedir.²⁸⁸ 1901 tarihli *Maarif-i Umumiye Salnamesinde*, bu okulla ilgili bilgiler tekrarlanmakta, ancak okulun adı *Ermeni Mektebi* olarak geçmektedir. Öğrenci sayısı 215 olarak belirtilir.²⁸⁹ 1903 tarihinde öğrenci sayısı 245'tir. 1905 tarihli vilayet

---

²⁸⁴ “Diyarbakır'daki Kapuçin rahiplerinin mektebi, mezkûr dahi 1860 sene-i Mesîhi'sinde ba ferman-ı alî i'tisa buyrulan ruhsat-ı seniye üzerine Diyarbakır'daki Fatih Paşa mahallesinde müceddeden bina edilen Latin Katolik Kilisesi derununda olup, müdavimleri kezalik Hıristiyan evladına mahsustur.” Diyarbakır Valisi Sırrı Paşa: *Mektubat*, Cilt 3, Diyarbakır 1311/1895, ss. 176-179

²⁸⁵ Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 156

²⁸⁶ Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 216

²⁸⁷ Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 170

²⁸⁸ *Maarif-i Umumiye Salnamesi*, 1316, ss. 1052-1053

²⁸⁹ *Maarif-i Umumiye Salnamesi* 1316, ss. 1202-1203

salnamesinde, bu okulda okutulması zorunlu olan Osmanlıca derslerinden Mustafa Vasfi Efendi'nin sorumlu olduğu belirtilmektedir.²⁹⁰

6.3.2. Süryani Mektebi

Diyarbakır'daki Süryaniler 1879'da modern bir okul açmışlardır. Bu okulun idaresini Hanna Sırrı Çıkkı Efendi üstlenmiştir. Bu okulun açılışı, IV. Petrus'un (1872-1894) patrikliği dönemine rastlar. Bu okul, kısa süre içinde beklenmedik bir başarı ile büyük bir şöhret kazanmıştı. Zamanın okulları arasında en önde yer almıştır. Bu medrese, Naum Faik ile birlikte birçok edip ve yazarın da yetişmesini sağlamıştır. Yeni başlayan aydınlanma dönemine önemli etkileri olmuştur.

Rüştiye derecesindeki okul eğitim yıllıklarında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu yıllıklarda okulun 1879'da açıldığı ve 8 Mayıs 1891 tarihinde ruhsatname aldığı belirtilir.²⁹¹ Okulun adı *Süryani Mektebi* olup, Süryani Kadim topluluğuna aittir. Okul, günümüzde Lalebey mahallesinde bulunan Meryem Ana Kilisesinin kuzey cephesinde yer alan odalarda faaliyet göstermekteydi. Okulun rüştiye derecesinde olduğu ve okul müdürü olarak Naum Efendi'nin adının geçtiğini görmekteyiz. Öğrenci sayısı yıllara göre 1898'de 85, 1899'da 61, 1900'de ise 51 olarak belirtilmektedir.²⁹² Bu okulda Osmanlıca derslerinden Hüseyin Sadık Efendi'nin sorumlu olduğunu görüyoruz.²⁹³

6.3.3. Protestan Mektebi

Bu okulun özelliği, yukarda adı geçen Ermeni, Süryani ve Keldanilerden Protestan mezhebine mensup olanların devam etmesidir. Okul 1861 tarihinde

²⁹⁰*Diyarbakır Vilayet Salnamesi*, 1905, s. 75; “1880'den itibaren Maârif idaresinin cemaat mekteplerine maaşı nezaret bütçesinden karşılanmak üzere Türkçe hocaları atama kararı almıştır. 1896 tarihli Vilayet Maârif Müdürlerine Talimatta aynı konuya değinilerek, imparatorluk sınırları dâhilindeki tüm gayrimüslim okullarına Osmanlı Türkçesi zorunlu ders konumundaydı. Ancak Türkçe öğretmeni eksikliği dolayısıyla henüz tüm cemaat mekteplerine Türkçe öğretmeni ataması yapılmamıştı. Talimatın yayınlandığı sırada sadece şehirlerdeki cemaat okullarına söz konusu hocalar atanabilmişti.” Somel, “Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü” s. 27; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)* Türk Tarih Kurumu. Yay. Ankara 2015, s. 144

²⁹¹*Maarif-i Umumiye Salnamesi*, 1316 ss. 1052-1053; Abdullah Alakaş, *593 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1984)* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2012, s. 197

²⁹²*Maarif-i Umumiye Salnamesi* 1316, ss. 1052-1053; Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri*, s. 144

²⁹³*Diyarbakır Vilayet Salnamesi* 1321 s. 75

açılmıştır.²⁹⁴ 19 Nisan 1891 tarihinde ruhsatname almıştır. Okulun adı *Protestan Mektebi* olarak geçer. Okul müdürü *Mardirus Efendi*'dir. Yıllara göre öğrenci sayısı 1900'de 115, 1903'te ise 65 olarak belirtilir. 1901'de 65 erkek; 30 kız olmak üzere 95 öğrenci öğrenim görmüştür.²⁹⁵

1321 (1905) tarihli *Maarif-i Umumiye Salnamesinde* Rüştiye derecesinde Fransızların açtığı *Kapuçin Mektebi* adında bir okulun kaydı bulunmaktadır. Fransızca eğitim yapan misyoner okullarını tamamlamak için Fransiskan hemşirelerinin Diyarbakır ve Elazığ yöresinde 7 kız okulu açtığı belirtilmektedir.²⁹⁶ Misyonerlerin tek faaliyetleri eğitim tesisleri açmak değildir. Aynı zamanda sağlık tesisleri de kurmuşlardır. 1909'da Diyarbakır yöresinde hastane ve dispanserleri de vardır.²⁹⁷

6.3.4. Keldani Mektebi

Mektebin açılış tarihi belli değildir. Ancak Osmanlı dönemine ait eğitim yıllıklarının Diyarbakır vilayeti kısmında, okul 1889 tarihinde ruhsatname almıştır.²⁹⁸ Okulun 1893-1894 öğretim döneminde 15 öğrencisi bulunmaktaydı.²⁹⁹ 1900 tarihli *Maarif-i Umumiye Salnamesinde* okulun adı *Rüştiye-i Vatan* olarak geçer. Okul müdürü *Keşiş İstefan Efendi* olup, öğrenci sayısı yıllara göre 1905'te 15, 1901'de 17, 1903'te ise 13 olarak belirtilir. Bu okulda Osmanlıca derslerinden Ahmed Nazım Efendi sorumludur.³⁰⁰

²⁹⁴*Maarif-i Umumiye Salnamesi*, 1319 ss. 712-713

²⁹⁵Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri*, s. 144

²⁹⁶İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretme Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1993, s. 120

²⁹⁷Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretme Sistemlerinin*, s. 118

²⁹⁸*Maarif-i Umumiye Salnamesi* 1319 s. 712-713

²⁹⁹Alakaş, *593 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 197

³⁰⁰Ahmed Nazım Beg'in Rüştiye okuluna Osmanlıca öğretmeni olarak atanmış olması ve taltif edilmesine ilişkin arşiv belgesi; BOA. MF. MKT. Tarih:12 R 1324 "Tarih:12 R 1324 "Maârif Meclisi Kararı mûmâ-ileyh Ahmed Nazım Beg 1292 senesinde Diyarbakır'de tevellüd edüp 26 Temmuz 1304 tarihinde Rüştiye Mektebi'nden vasat derecede neşetle vilayet-i mezkûre mektubî ve mahkeme-i isti'nağ müdde-i umumi aklâmında mülâzemet ve 1307'den itibaren tevarih-i muhtelifede Silvan kazası Ağnam ve reji idaresi ve Kiki nahiyesi emanet aşarı ve Diyarbakır evkaf kitabetlerinde ikdam olduktan sonra 1311 senesinde 200 kuruş maaşla vilayeti mezkûr Maârif idaresi sandık emînliğine tahfli memuriyet eylemiş ve meclis-i Maârif 1421 numro ve 18 Eylül 1317 tarih kararıyla da uhdesine Keldani Mektebi lisan-ı Osmanî muallimi 220 kuruş maaşla ilaveten memuriyeti kılınmış bulunduğu tercüme-i hali ile sicil kaydından anlaşılmuş ve rütbe ve nişanına dair malumat-ı mezkûr ve Keldani Patrikliğinin ba-takriri mûmâ-ileyhin mezkûr lisan-i Osmanî muallimliği vazifesini hüsn-i ifa eylediğinden bahisle sâlise rütbesi ile taltifi müzekkeresinde bulunmuş olmakla ve bâlâda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.27 Nisan 1322"

Okulun adına ilişkin olarak Osmanlı belgelerinde *Rüştiye-i Vatan* veya *Vatan Rüştiyesi* şeklinde ifadelerle rastlamak mümkündür. Maarif salnamesinde Rüştiye-i Vatan olarak kaydedilen okulun, 1320 (1904)'de Lisan-ı Osmanî (Osmanlıca öğretmeni) olarak görevlendirilen Mehmed Nuri Efendi'nin, *Diyarbakır Maarif Muhasebe Memuru* tarafından, *Maarif-i Umumiye Nezaretine* yazmış olduğu yazıda, okulun adını belirtirken *Diyarbakır'de Vatan Rüştiyesi* adını kullanılmıştır.³⁰¹ Elimizdeki 1918 yılına ait *Diyarbakır Keldani Rüştiye Mektebi Talebelerinin Numroları Defteri*'nde ise *Rüştiye-i Vatan* adı kullanılmamıştır. Bu durumu, aynı okulun farklı zamanlarda iki ayrı isimle kayıtlara geçirildiği düşünebiliriz.

Okulun durumu ile ilgili olarak Keldani topluluğu ile Osmanlı bürokrasi arasındaki yazışmalarda da, okulun mevcut durumu ve işleyişi hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. 1311(1895) tarihli belgede³⁰² okulun 1895'ten iki yıl önce, yani 1893'te resmi ruhsatname aldığına değinilmektedir. *Diyarbakır'de İstefan Efendi idaresinde olup iki seneden akdem ruhsat-ı resmiye ile açılmış olan Rüştiye-i Vatan namıyla*, ifadesinden, adı geçen okulun 1890'dan sonra, okulun açılmasına yönelik tüm şartları yerine getirdiği tespit edilerek açılış izni aldığı görülmektedir. Yine bu belgede, okulun amacına değinilirken *etfal-i müdavimin diğer ecnebi mekteplerine meyil etmeyecek surette... Hâlbuki asıl maksat Müslim ve gayrimüslim bilcümle etfal-i memleketin terbiye-i Osmaniye dairesinde talim ve tedrisleri olduğunun*, yani misyonerler tarafın açılan okulların yerel Hıristiyanlar tarafından da sorun olarak algılandığını ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumu misyoner okullarına bakışta, yerli Hıristiyanlar ile Osmanlı'nın eğitim siyasetinin ortak paylaşımı olduğu anlaşılmaktadır.

Okulun giderlerini karşılamak üzere öğrenci velilerinden belli bir ücret karşılığında öğrenci kabul edildiği, ancak bu ücretin okul giderlerini karşılamadığı gerekçesiyle, öğretmen ve okul hizmetlisi (bevvab) maaşı, kira ile birlikte aylık 520 kuruş yardımında bulunulması amacıyla Maarif-i Umumiye Nezaretine başvurulmuştur. Okulun açıldığı yılda 85 öğrencisinin bulunduğunu, aradan geçen beş yılın sonunda bu sayının 35 düştüğü belirtilerek, talep edilen yardım gerekçelendirilir. Okulun öğretim kadrosu konusunda bilgiler içeren arşiv

³⁰¹BOA. MF. MKT. (Maârif Nezareti Evrakı) 24 L. 1320

³⁰²BOA. MF. MKT. 178/40, 2 S 1311, Dâhiliye Vekâleti 49, Maârif-i Umumiye Nezareti

belgesinde, okulun tek öğretmenle idare edildiğini, öğretmen İstefan Efendi'nin her yönüyle işinin ehli olduğu belirtilmektedir.

Keldani topluluğuna ait *Rüştiye-i Vatan Okulu* için yapılan maddi yardım talebinin değerlendirme işlemi, 1 Haziran 1309 (13 Haziran 1893) tarih ve 203 sayılı yazı ile rapor edilir. Müfettişlik tarafından kaleme alınan raporda okulun önemi belirtilerek;

siyak olunan işâre nazar-ı mahali etfal-i gayrimüsliminin diğer ecnebi mekteplerine meyil edecek derecede İstefan Efendi'nin mektebinin ehemmiyeti anlaşıldığından bu senevî altı bin şu kadar kuruluş itasına pekte hacet yok gibi görünüyor ise de bu vecihle kabulüne tezekkür olunmuş zımında iş bu tahriratın meclise havale buyrulması meyanında... 14 Haziran 1309 (26 Haziran 1893)

29 Haziran 1309 (11 Temmuz 1893) tarihinde, okulun varlığının devamının sağlanmasında topluluğun yardımının esas olduğunu, özel okullara maarif hissesinden yardımda bulunulmasının örnek uygulamasının bulunmadığı belirtilerek, bu konudaki talebin Diyarbakır Maarif Müdüriyetine havale edileceği belirtilmiştir.³⁰³ 2 Safer 1311 (15 Ağustos 1893) tarihli belgede, okul müdürü İstefan Efendi'nin talebinin, okulun ilerleme kaydetmesi mevcut durumunun geliştirilmesine yardımcı olacağı kanaati dile getirilerek uygun bulunduğu ifade edildiği anlaşılmaktadır.³⁰⁴

Vilayette bulunan gayrimüslim topluluklara ait okular, her yıl belirli zamanlarda teftiş edilmekteydi. 1894'te Diyarbakır vilayeti maarif müdürlüğüne sunulan bir müfettişlik raporunda,³⁰⁵ *Keldani Rüştiye-i Vatan* isimli okulda, rüştiyeler

³⁰³BOA. MF. MKT. 178/40, 2 S 1311, Dâhiliye Vekâleti 40, Maârif-i Umumiye Nezareti, 27 Zilhice 1310/29 Haziran 1309

³⁰⁴BOA. MF. MKT. 178/25, 2 S 1311

³⁰⁵BOA. MF. MKT. 149/79, 17 S 1310, *Diyarbakır Vilayeti Celilesine, Diyarbakır'de Keldani Keşiş İstefan Efendi tarafından küşâd edilmiş olan mektebin ruhsat-ı resmîyeye müstenid bulunduğuna ve tedrisatı dahi Mekâtib-i Rüşdiye programına muvâfık olup milel-i muhtelif eţfâline küşâde (...) olduğuna ve sâir ifadeye dair cevaben vârid olan 21 Ramazan 1309 tarihli tahrirat-ı âliye âsîfâneleri mekâtib-i gayr-i müslime müfettişliğinin ol husus makam-ı âlipenahi 14 Kânunisani 1305 tarihli tahriratı üzerine gönderilen programda gösterilen ulûm ve fûnûn tedris olunmak üzere küşâdeye ruhsat verildiği ol babdaki muhabere evrakının tetkikiyle tezahür edip Maârif müdürlüğünün buna dair inha ve iş'ârı hakkında ber-kevn-i kayda düstur olan ve ma'amañh eski tesisat ile şimdiki tevsi'at beyninde fark bulunması nezaren ruhsat-ı mezkûra hududunun hâricine çıkılmadığının anlaşılıp zikri geçen mekteb-i şâkirdânı beyanında etfâl-ı İslamiyye dahi bulunduğu evvelce Maârif müdirliğinden gönderilen imtihan cetvellerinin tedkikiyle tebeyyün eylemiş olduğundan ve etfâl-ı İslamiyyenin*

için belirlenen eğitim programına uygun hareket edildiği, belirlenen program çerçevesinde bilimsel bilgilerin öğretildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, okulda farklı milletlere ait çocukların da eğitim aldıkları, bu özelliğinden dolayı okul açma ruhsatı aldığına vurgu yapılmaktadır. Okulun belirlenen esaslarının dışına çıkılmadığı, okul tarafından eğitim müdürlüğüne gönderilen sınav evraklarından da yapılan incelemeden anlaşıldığı kaydedilmiştir. Henüz yeni bir uygulama olduğundan bahisle, Müslüman çocuklarının misyonerlerce açılan okullar ile gayrimüslim okullarına kaydedilmemesi konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu belge ile okulun genel durumu hakkında bilgiler kayıt altına alınmıştır.

Okul öğrencilerinin ödüllendirilmesi veya diplomalarının dağıtılması törenleri yerel basına konu olmuştur. Ziya Gökalp'in çıkarmış olduğu *Peyman Gazetesi*'nin 3 Ağustos 1909 tarihli nüshasında yer alan *Tevzi Mükâfat* başlıklı haberinde, Keldani mektebinde düzenlenen ödül dağıtım törenine ilişkin bilgiler verilmektedir. Haberde okulun düzeyini belirten açık bir ifade bulunmamakla birlikte, tören etkinliklerine katılan öğrencilerin yedi ve sekiz yaşlarında oldukları ifade edilmektedir, bunun da okulun Rüştüye derecesinde olduğunun bir işareti olarak kabul edebiliriz.

Dönemin valisi, maarif müdürü, vakıflar müdürü, okul müdürleri, askeri yetkililer ve şehrin önde gelen simalarının hazır bulunduğu bir tören düzenlenir. Törende görev almış olan bazı öğrencilerin isimleri de zikredilir. Bu öğrenciler, Saim Yunas, Todor, Refail, Şükrü, Ferid, Hanna Hekim, Hanna Benekli ve Said Efendi isimli öğrencilerdir. Öğrencilerin tören sırasındaki sunumlarında özellikle çeviri etkinlikleri dikkati çeker. Keldaniceden (Osmanlıcaya) Türkçeye yapılan tercümelemler ile Fransızcaya dair dil kuralları, makale tahlilleri, tören gösterilerinin bir parçası olarak icra edilmiştir.

---

mekâtib-i ecnebiyeye ve gayr-i müslimeye devam ettirilmemeyi umumi surette tebliğ olunan irade-i seniye-i hazret-i padişahi iktizay-ı celile olup ve etfâl-ı gayr-i müslimenin akaid-i diniyelerini mensub oldukları mekâtib-i İbtidaiyyede tahsil ve tekmil ettikleri ruhanilere şahadetname ibraz ve ibram eylemedikçe diğer milel-i muhtelif mekteplerine kayd olunması dahi kayıd edilmeyüp mekteb-i mezkûreye devam eden etfâle bu kaideye mugayir surette kayıd olduğundan şâkirdanın Keldani Kilise Mektebine devamdan sarf-ı nazar ettirilmesinden anlaşıl原因 olarak mekteb-i mezkûre milel-i muhtelif sıbyanının mecma^c olması ve Keldani mezhebiyle sırf talim ettirilerek cümlesinin o yola sevk edilmesi; belki de siyaseten mahaziri müstelzim olabileceğinden evvela etfâl-ı İslamiyyeden mekâtib-i mezkûreye devam edenlerin bilmukteza irade-i seniyye-i hazret-i hilafet penahiye (...) diğer mekâtib-i İslami'ye ye devam...

Törende yapılan konuşmaların ortak noktası Meşrutiyetin getirmiş olduğu özgürlük ortamı ve kazanımları olmuştur. Okulun öğretmenlerinden sadece Senharib Efendi'nin adı geçmektedir. Tören sonunda Diyarbakır Keldani topluluğunun en üst yöneticisi Süleyman Sabbağ'ın Arapça olarak yapmış olduğu konuşmadan bahisle tören izlenimleri sonlandırılır.

Yerel basında Keldani Rüştüye Mektebi'ni konu alan ikinci haber, *Peyman Gazetesi*'nin 3 Ağustos 1909 tarihli yukarıda yer alan haberden yaklaşık dört yıl sonra, 15 Temmuz 1329 (1913) tarihli *Dicle* gazetesinde, Ahmed Cemil Mirikatipzade tarafından kaleme alınan *Osmanlılığın Bir Sahne-i Temsili Âvîyeti* başlıklı haberidir. Gazetede üç sütun olarak kaleme alınan haber yazısında, yine Keldani Mektebi-i Rüştüyesinde düzenlenen törenler konu edinilmiştir. Haberle birlikte *Osmanlılık* ideolojisinin topluma kazandırdıklarını eğitim faaliyetleri üzerinden meşrulaştırırken, ortak coğrafyada yaşayan gayrimüslim topluluklar ile Müslümanların, *Osmanlılık* ortak paydasında bulunmalarının zorunluluğu üzerinden tavsiyeler, toplantıda dile getirilen nutukların ortak vurgusudur.³⁰⁶ Keldani Rüştüye Mektebi'nin okul müdürü Papaz Yusuf Efendi'nin yapmış olduğu konuşma, haberi yazan gazeteci tarafından özetlenerek;

netice-i beyanı sarîh Osmanlılığın şayan-ı ... kahramanısını tasvir ve teyyid etmekle beraber, demek istiyordu ki; mektebin heyet-i umumiyesi Müslim ve gayrimüslimlerden intisap ettikleri sınıf-ı mezhebden necat etmiştir. Mehâsini cins ve mezhebin –buradaki- musâvatını göstermektedir. Evet, cins ve mezheb ancak cami ve kiliselerde tefrik ve takdir olunur. Burada ise yalnız Osmanlı Milleti ve Osmanlı azim ve namusu yaşar,³⁰⁷ denilmektedir.

Keldani Rüştüye Mektebi'nde yapılan ödül ve diploma dağıtım törenine Diyarbakır valisi İsmail Hakkı Paşa başta olmak üzere, şehrin önde gelen askeri ve mülki erkânı katılmıştır. Haberde yer alan okulun idareci ve öğretmenlerinden bazıları şunlardır; Mektep Nazırı olarak Metropolit Süleyman Sabbağ,³⁰⁸ okul müdürü Kas

³⁰⁶“Osmanlılık, dindışı bir temelde Osmanlı vatansaverliğini yaratma girişimidir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir eşitlik düzeyine ulaşılması amaçlanmıştır.” Aydın-Verheij, “Kaynayan Kazan” Diyarbakır Vilayetinde Etnik-Dini Gruplar, s. 44

³⁰⁷“Dicle” Gazetesi, 24 Şaban 1331-15 Temmuz 329, Efrenci 1913, üçüncü sene no: 98, ss. 3-4

³⁰⁸“Metropolit Süleyman Sabbağ, 1 Nisan 1865'te Musul'da doğdu. Patrikliğe bağlı seminerlerde eğitim gördü. Patrik XII. Eliya tarafından 8 Nisan 1888'de ruhban olarak görevlendirildi. Patrik tarafından 6 Haziran'da Keldani Kilisesi'nde görev almak üzere Diyarbakır'a ruhban olarak

(papaz) Yusuf Efendi, muallim Hekimyan Fethullah Efendi, Lisan-i Osmanî muallimi Cizrelizade Münir Efendi, Malumat-ı Medeniye muallimi Şeyhzade Kadri Beğ'in, muallim İlyas Efendi.

6.4. Osmanlı Belgelerinde Keldani Öğrenciler

Diyarbakır Keldani topluluğuna mensup öğrencilerin, rüştiye sonrası hangi okullara devam ettikleri konusunda, kilise kütüphanesinde herhangi bir belge bulunamamıştır. Ancak Osmanlı arşiv belgelerinde, Diyarbakır Keldani topluluğuna mensup öğrencilerin, İstanbul'da bulunan *Mekteb-i Sultani* için belli bir kontenjana sahip olduklarını görmek mümkündür.

Başta imparatorluk başkentinde olmak üzere kurulan laik eğitim kurumlarında belirlenen kontenjanlarla (her topluluk için tahmin edilen nüfusa oranla) gayrimüslim gençler için eğitim imkânı sağlanmıştır. Bu eğitim sonrasında da bu gençler devlet bürokrasisinde görev almaya başlamışlardır.³⁰⁹

Bu çerçevede İstanbul'da bulunan *Mekteb-i Sultani*'de Keldani topluluğu için ayrılan kontenjan gereğince, Diyarbakır'dan İstanbul'a gönderilen 6 öğrencinin, *Mekteb-i Sultani*'de yatılı (leyli) ve ücretsiz (meccani) kaydedildiği anlaşılmaktadır. 1318 (1902) yılına ait *Te'sir-i Muamelat ve Islahat Komisyonu* tarafından yapılan yazışmada,³¹⁰ *Mekteb-i Sultani*'de öğrenim göreceğ olan ve Diyarbakır Keldani topluluğuna mensup olan öğrencilerin önceden adı geçen okula bildirilmiştir. Bu öğrencilerin, Hacı Kiryakis'in oğlu Saim, Davud'un oğlu Antuan, Keşişoğlu Mensur'un oğlu Saim, Yusuf Sayıg'ın oğlu Şükri isimli öğrencilerin okula geldiği belirtilir. Nasri Kiryakis'in oğlu Saim ve adı bildirilmeyen öğrencilerin ise henüz okula kayıt yaptırmadığı belirtilmektedir. Bu konudaki yazışmalar Dâhiliye Nezareti ile İstanbul'da bulunan Keldani temsilcisi ile Diyarbakır Vilayeti arasında yazışmalara konu

---

gönderildi. 1894'te Patrikliğe seçilen Diyarbakır Metropolit Abdüyeşu Hayyat'ın yerine, 19 Eylül 1894'te metropolit olarak takdis edildi. Bu atama görevi, Partik Abdüyeşu Hayyat'ın patrikliği sırasında yapmış olduğu tek atamadır. Diyarbakır Keldani topluluğunun Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında sorumluluğunu üstlenmiş en son metropolit. 1897-1923 yıllarını kapsayan sürede Diyarbakır'da bulunmuştur." Tifinkçi, L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui, s. 4

³⁰⁹İlber Ortaylı, Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserleri III, İş Bankası Yay. 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 63

³¹⁰BOA. DH. TMIK. Tesrî Muamelat ve Islahat Komisyonu, 27.S. 1316 Adıye Nezaret Celilesi Canib-i âlisine, 9 Kânunievvel 318/ 30 Şevval 320/ 19 Kânun 318

olmuştur.³¹¹ Diyarbakır Keldani topluğuna mensup öğrencilerin İstanbul'da *Mekteb-i Sultani*'de eğitim görmeleri konusunun sonraki yıllarda da devam ettiğini ve işlemlerin resmi kanallar üzerinden yürütüldüğü, aksayan konuların da yazışmalara konu olduğunu görmek mümkündür.³¹²

Elimizdeki defterde, Diyarbakır'da Keldanilere ait kız mektebinin bulunduğu dair bazı bilgi notları bulunmamaktadır. Ancak bu defterin dışında, Mar Petyun Kilisesi'ne ait gelir gider defterinde, 1317/1902 tarihine ait kayıta, Muallime Güneş'in ev kirasına ait kayıt bulunmaktadır.³¹³ Bu öğretmenin hangi okulda görevli olduğu belirtilmemektedir. Muallime ifadesinden, adı geçen kız okulunda görevli olduğu düşünülebilir. Bir başka bilgi de ise Keldani topluluğuna ait ölüm defterinde bulunan 10 Ekim 1918 tarihli kayıta bulunmaktadır. Buna göre, Çarıklı köyünden Petrus Hivan eşi Anna'nın Kız Mektebinin merdiveninden düşerek öldüğü notu kaydedilmiştir.³¹⁴

6.5. Keldani Rüştüye Mektebi Sınıf Geçme Defteri

Diyarbakır Keldani Rüştüye Mektebi Talebelerinin Numroları Defteridir, başlıklı defter (bkz. Belge 31) 39 x 20 cm ebadında olup, toplamda 97 sayfa olması gerekirken, koparıma sebebiyle 55 sayfa olarak günümüze ulaşmıştır. Defter sayfalarının birçoğu, karşılıklı olarak kullanılmıştır. Karşılıklı sayfalar çift numaralandırılmıştır. Defter *Dovit Avoir* marka olup, muhasebe kayıt defteri olarak matbu edilmiştir. Kalın karton kapaklı olup, kapak köşeleri ve sırtı kumaş ile bezeli olarak ciltlenmiştir. Defter sayfaları nümerik olarak, sondan başa doğru olacak şekilde kullanılmıştır. Bu durum Osmanlıca yazım kurallarına uyumun bir gereği olarak, yazım materyali de sağdan sola olacak şekilde kullanılmıştır. Defterin son sayfası 37 numaralı olup, bu sayfadan sonrası düzgün bir şekilde kesilerek defterden ayrılmıştır. Yani 1 ve 37 sayfalar arası defterde mevcut değildir. Bununla birlikte 55, 56, 85, 94 ve 95 nolu sayfalar da defter muhteviyatında mevcut değildir.

Defterdeki kayıtlı bilgilerin birbirini takip eden beş eğitim-öğretim dönemini kapsamaktadır. 1918-1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922 ve 1922-1923 öğretim

³¹¹BOA. DH. TMIK. 26 B 1320; Nezareti Maarifi Umumiye Mektubi Kalemî Aded 593

³¹²BOA. DH. MKT. 804/52, 11 L 1321, Dâhiliye Mektubi, Diyarbakır Vilayetine

³¹³*Keldani Kilisesi Varidat Defteri*, s. 3

³¹⁴*Keldani Kilisesi, Ölüm Defteri*, s. 39

yıllarına ilişkin olarak öğrencilerin isimleri, sınavlarda almış oldukları notlar, davranış durumları başta olmak üzere, önemli bilgilerini içermektedir. Defterin içeriğinin, Osmanlı İmparatorluğunun tarih sahnesinden çekilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin başlangıcını olan 1918-1923 yıllarını kapsayan *mütareke* yıllarına ait olması³¹⁵ elimizdeki malzemeyi daha da önemli kıldığını düşünmekteyiz. Defterde kayıtlı bulunan bilgileri beş ayrı dönem içerisinde ele alıp değerlendireceğiz. (bkz. Belge 32)

6.5.1. I. Dönem: 1918-1919 Öğretim Yılı

Defter muhteviyatında en erken tarihli kayıtlar bu öğretim yılına aittir. Okulun öğretim seviyesine bakıldığında dördüncü sınıf bulunmamaktadır.³¹⁶ Bununla birlikte müstakil bir üçüncü sınıf da mevcut değildir. Üçüncü ve ikinci sınıf birleştirilmiş olarak *üçüncü ve ikinci sene* başlığı altında kayıtlar tutulmuştur. Bu seviyede kayıtlı bulunan öğrenci sayısı 20'dir. Bu öğrencilerin hangi sınıf düzeyinde kayıtlı oldukları belirtilmemiş olup bütün öğrenciler ikinci ve üçüncü sınıf kategorisinde yer almaktadır. Bu öğrenciler;

Tablo 35: İkinci ve Üçüncü Sınıf Öğrencileri

Nedim Bezzaz	Ziya Hekim
Abdallahad Karabaş	Yusuf Bezzaz
Hilmi	İstefan
Karnik Kunduracı	Tumas Çarşafçı
Antranik Çarşafçı	Said Mazıcı
Murad Neccar	Süleyman Delale
Zihni Rımane	Şükrü Paşayani
Tumas Çerenkal	İshak
Fehmi Rumi	Melek
Hami Rumi	Sıdkı Boyacı

Sınıf geçme defterine ait ilk kayıt 1918 yılı kasım ayında yapılan değerlendirmeye ait olup, öğrencilerin yarısı bu ayda yapılan sınava katılmıştır. Şubat

³¹⁵Somel, "Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü" s. 35

³¹⁶*Diyarbakir Keldani Rüştüye Mektebi Numroları Defteri*, ss. 88-89

ayında yapılan (*imtihan-ı hususi*) özel sınava 15 öğrenci katılmıştır.³¹⁷ Mart ve nisan aylarında yapılan değerlendirmeye 15 öğrenci katılmış, mayıs ve haziran ayında yapılan sınava da öğrencilerin yarısı katılmıştır. Bir üst sınıfa geçişin belirlendiği *imtihan-ı umumi* genel sınavına da sadece 6 öğrenci katılmıştır.

Özel sınava -ki bunun şubat ayında yapıldığını tahmin etmekteyiz- ilişkin herhangi bir tarih belirtilmemiştir. Bu sınava katılan 15 öğrencinin okul numarası ile birlikte aile isimleri kaydedilmiştir.

Genel sınav uygulamasında, sınava giren ikinci ve üçüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin sorumlu oldukları dersler şunlardır: *Keldanice, Arapça, Türkçe, Fransızca, Hesab, Coğrafya, İmla, Hüsn-i Hat, Kavâid-i Diniye, Hüsn-i Ahlâk, Kiliseye Devam, Mektebe Devam.*

Bu derslerin ilk dokuzunun dışında kalan *Hüsn-i (güzel) Ahlak, Kiliseye ve Mektebe devam* başlığı altındaki değerlendirmelerin davranış ve öğrencinin okula ve kilisede icra edilen ibadetlere devamlılığını esas almaktadır. Bunlar öğrencinin başarı ortalamasına katılmaktadır. Özellikle kiliseye devam ile ilgili olarak alınan değerlendirmeler ortalamayı önemli miktarda etkilemekte, alınan notlar üslü sayılarla veya sayı üzerine eklenen artı simgesiyle özellikle belirtilmektedir. İleride görüleceği üzere Keldani Rüştüye Mektebi'ne kayıt yaptırmış ve devam eden Hıristiyan inancında olmayan Yahudi ve Müslüman öğrencilerin, *kiliseye devam* ve *kavâid-i diniye* (dini kuralar) dersinden muaf olmadıkları ve bu durumun almış oldukları notların ortalamalarını etkilediğini görmek mümkündür.³¹⁸ Öğrencilerin derslerdeki başarıları onlu not sistemi ile değerlendirilmektedir. Ders sayısının 10 ile çarpımıyla tam not belirlenmiş ve bu not üzerinden öğrenciler ödüllendirilmiştir. Her sınav sonunda *mertebe* ifadesiyle öğrenciler başarı sıralamasına tabi tutulmuşlardır.

Birinci sınıf düzeyinde 20 öğrenci bulunmaktadır. Bu sınıf düzeyinde genel sınava katılan öğrenci sayısı 7'dir. Özel sınava katılan öğrenci sayısı 15'tir. Kasım

³¹⁷ *Diyarbakir Keldani Rüştüye Mektebi Numroları Defteri*, s. 93

³¹⁸ "Diyarbakır Askeri Rüştüye Mektebi öğrenci alım ilanında gayrimüslimlerin muafiyetleri 1329/1913 tarihli *Dicle* gazetesinde yer almaktadır. Okul idaresince gazeteye verilen ilanda, okula kabul edilecek öğrencilerin yaş grupları, gayrimüslim öğrencilerin muaf oldukları dersler, başvuru tarihi ve ilgili belgeler ilanda yer verilmiştir. Oku ilk üç sınıf sınıfına dâhil olmak isteyenlerin en az 11 en çok 15 yaşında olmaları gerektiği, gayri Müslim öğrencilerin Kur'ân-ı Kerim, Muhtasar ve kebir ilmihal derslerinden muaf olacakları belirtilmiştir." Mehmet Şimşek, *Amid'den Diyarbakir'e Eğitim Tarihi*, Kent Yay. İstanbul 2006, ss. 62-63

ayında yapılan sınava 11, Mart ve Nisan aylarında yapılan sınava 13, Mayıs ayında yapılan sınava ise 7 öğrenci katılmıştır. Bu düzeyde görülen dersler üçüncü ve ikinci sınıflarla ortak olup sadece coğrafya dersi bulunmamaktadır. Birinci sınıf öğrencileri şunlardır:

Tablo 36: Birinci Sınıf Öğrencileri

Kıryakis Gazi	Hanna Çerenkal	Said Allaf
Said Bezzaz	Saim Gazi	Saim Nakkaş
Fehmi Tabib	Anton Küçükusta	Anton Bezzaz
İlyas Abacı	Şükrü Hori	Circis Neccar
Tumas Boyacı	Hanna Tarakçı	Hanna Haçan
Nami Boyacı	Hanna Bezzaz	Hüsnü
Samuel	Şükrü	

Sınıf-1 İhtiyat düzeyinde 26 öğrenci kayıtlı bulunmaktadır. Bu düzey hazırlık sınıfı olarak kabul edilebilir. Bu düzeyde görülen dersler; *Keldanice, Arapça, Türkçe, Fransızca, Hesab, Hüsn-i Hat, Kavâid-i Diniye, Hüsn-i Ahlâk, Kiliseye Devam, Mektebe Devam*. Sınıf-1 İhtiyat öğrencileri:

Tablo 37: Sınıf-1 İhtiyat (hazırlık sınıfı) Öğrencileri

Hüsnü Gözenci	Besim Rumi	Yusuf Şalcı	Ataullah Fadli
Faik Allaf	Circis Fırıncı	Saim Berber	Luiz Şuriz
Şükrü Şuriz	Antranik Terzi	Leon Birtane	Saim Zivan
Faik Sem'an	Petraki Della	Bolis	Petrus
Rızkullah	Kerim	Saim	Habib

Burada öğrenci sayısının 27 olmadığını hemen fark edebiliriz. Bunu nedeni sınıf-1 ihtiyat ile birinci sınıf arasındaki sınavlara katılımın mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci sınıf öğrencilerinden olan Saim Neccar, Saim Bezzaz, Fehmi Tabib, Saim Gazi, Saim Zivan ve Şükrü, hem birinci sınıf hem de ihtiyat sınıfı sınavlarına girmiş olmalarından dolayı tam olarak hangi sınıf düzeyinde olduklarını tespit etmek mümkün olamamaktadır.

Bu dönemde sınıf geçme defterinde kayıtlı bulunan bir diğer sınıf düzeyi de *sınıf-1 perakende* olarak düzenlenmiştir. Kayıtlı bulunan öğrenci sayısı 8'dir. Bu düzey için uygulanan özel sınava giren öğrenci sayısı 14'tür. Sınıf-1 perakende öğrencileri;

Tablo 38: Sınıf-1 Perakende Öğrencileri

Yusuf Şuriz	Yusuf Bakkal	Yusuf Seyrek	Saim
Ekrem	Faik	Besim	

Sınıf-1 Perakende’de görülen dersler sınavlara göre değişiklik göstermektedir. Özel sınavda sadece Türkçe ve Namaz derslerinden değerlendirme almış bulunan öğrenciler, genel sınavda; *Keldanice, Arapça, Türkçe, Fransızca, Hesab, Hüsn-î Hat, Kavâid-i Diniye, Hüsn-i Ahlâk* derslerinde değerlendirme notları, *Kiliseye Devam, Mektebe Devam* başlıkları altında da uygulamaya yönelik değerlendirme notları almışlardır.

Tablo 39: Ders Sayıları ve Devam Değerlendirmesi Yapılan Dersler

Sınıf düzeyi	Ders sayısı	Devam Değerlendirmesi
3. ve 2. Sene	10	2
1. sene	9	2
Sınıf-1 İhtiyat	8	2
Sınıf-1 Perakende	8	2

1918-1919 öğretim yılına ait genel sınav kayıtları dikkate alındığında, bu sınava katılan öğrenciler bir araya getirilerek, yani düzey ayrımı yapılmadan, öğrencinin adının karşısına yer alan ifadelerle, öğrencinin ders durumu, davranış ve devamlılık esasları dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1 Numroli Melek Efendi, yekûn umumi, bir birincilik ve 1 ikincilik-Kiliseye ve mektebe devam 2 birincilik ve 1 ikincilik, nezafet 4 birincilik ve imtihan-ı umumi birincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an on defa mezkûr.

9 Numroli Zihni Efendi, yekûn umumi 1 birincilik- kiliseye devam 3 ikincilik ve bir birincilik - imtihanı umumi 1 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an altı defa mezkûr.

4 Numroli Nedim Efendi, yekun umumi, bir birincilik ve 1 ikincilik kiliseye ve mektebe devam 2 ikincilik nezafet 3 ikincilik..... ve birincilik mükafatına nâil olmuştur. Cem'an altı defa mezkûr.

13 Numroli Murad Efendi, 1 Nezafet, ikincilik mükâfatına nâil olmuştur.

16 Numroli Anton Küçükusta, *yekun umumi 3 birincilik kiliseye ve mektebe devam 1 birincilik ve bir ikincilik.....3 ikincilik ve imtihanı umumi birincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an dokuz defa mezkûr.*

18 Numroli Kıryakis Efendi, *yekûn umumi 1 birincilik ve 2 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur cem'an üç defa mezkûr.*

19 Numroli Hanna Efendi, *yekûn umumi 4 birincilik- ...1 birincilik mükâfatına 3 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an sekiz defa mezkûr.*

5 Numroli Fehmi Efendi, *yekûn umumi 1 birincilik kiliseye ve mektebe devam birincilik mükâfatına nâil olmuştur.*

20 Numroli İlyas Efendi, *mükâfat 4 ikincilik - imtihanı umumi ikincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an beş defa mezkûr.*

21 Numroli Said Efendi, *... mükâfat 3 ikincilik mükâfatına nâil*

42 Numroli Said Efendi, *Kiliseye ve mektebe devam 2 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur.*

29 Numroli Şükri Efendi, *yekûn umumi 2 birincilik kiliseye ve mektebe devam 3 birincilik ahlak 2 birincilik nezafet 2 birincilik ve imtihanı umumi birincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an on defa mezkûr.*

35 Numroli Faik Efendi, *yekûnu umumi 1 ikincilik kiliseye ve mektebe devam 2 ikincilik ve imtihanı umumi birincilik mükâfatına nâil olmuş. Cem'an beş defa mezkûr.*

2 Numroli Saim Efendi, *Nezafet 2 birincilik ve kiliseye ve mektebe devam 2 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an dört defa mezkûr.*

34 Numroli Saim Efendi, *Nezafet 2 ikincilik kiliseye ve mektebe devam beş birincilik mükâfatına nâil olmuştur. Cem'an yedi defa mezkûr*

12 Numroli Ekrem Efendi, *Ahlak bir ikincilik ve imtihanı umumi 1 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur.*

32 Numroli Circis Efendi, *yekûn umumi 1 birincilik 1 ikincilik kiliseye ve mektebe devam 2 ikincilik mükâfatına nâil olmuştur.*

İsim ve numaraları kayıtlı 13 öğrenci için herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu öğrenciler; 14 Antranik Efendi, 23 Circis Efendi, 36 Saim Efendi, 37 Rızkullah Efendi, 8 Tumas Efendi, 38 Bolis Efendi, 24 Faik Efendi, 22 Yusuf Efendi,

40 Petrus Efendi, 5 Yusuf Efendi, 24 Abdülkerim Efendi, 31 Saim Efendi, 6 Yusuf Efendi'dir

Okul öğrencilerinin ödüllendirilmesi veya diplomalarının dağıtılması törenleri yerel basına konu olmuştur. Ziya Gökalp'ın çıkarmış olduğu *Peyman Gazetesi*'nin 3 Ağustos 1909 tarihli nüshasında yer alan haberde, Keldani mektebinde ödül dağıtım törenine ilişkin bilgiler verilmektedir.³¹⁹ Haberde okulun düzeyini belirten açık bir ifade bulunmamakla birlikte, törene katılan öğrencilerin yedi ve sekiz yaşlarında olduklarının ifade edilmesiyle, bu okulun rüştiye derecesinde olduğunun bir işareti olarak kabul edebiliriz.

1918-1919 öğretim yılı sonunda yapılan genel sınavda görevli olan öğretmenler; *Tarih ve Resim Muallimi, Lisân-ı Arabî Muallimi, Ulûm-u Riyaziye Muallimi, Lisân-ı Keldani Muallimi ve idareci olarak ta Müdür-i Mekteb* tarafında sayfa sonu imza ile onaylanmıştır.

1918-1919 öğretim yılı için kayıtlı bulunan bilgilere bakıldığında, Keldanice dersi ile ilgili bir hususun varlığı dikkat çekicidir. Bu öğretim yılında durumun ne olduğu konusunda bir yorum yapma imkânımız bulunmamaktadır. Ancak, bu öğretim yılı içinde, şubat ayında yapılan özel sınav, defterin ilk sayfalarının kayıtlarında Keldanice dersinden öğrencilerin almış oldukları herhangi bir not kaydı bulunmaması dikkat çekicidir. *1919 imtihanı-ı Hususi Numro Cedveli*'nde, ikinci sene başlıklı not kayıtlarında, kayıtlı bulunan on öğrenciden sadece bir tanesi Tumas Çerenkal isimli

³¹⁹*Tevzî Mükâfat, Diğer mekteplerimiz şakirdanına ba'de teşvik ve gayret olacağından Temmuz'un on beşinci günü Keldani mektebinde icra kılınan tevzi-i mükâfat merasiminde kemal-i takdirle menzûr-u cesim ijtiharımız olan intizam ve terakkisinden bir nebzecek olsun bahsetmeyi vecibeden addederiz. Atufetli Vali Paşa Hazretleriyle üç mahdum-i necabetleri, Maârif, Mekteb-i idâdi, Evkâf, askeri memuriyet ve eşraf ve ahaliden mürekkeb birçok zevat hazır olduğu halde beyanuda bir takım ahûye-i latife imtiyaz olmak suretiyle beyan eden resmi tevzide şakirdan Selim Yunas, Todor Refail, Şükri, Ferid, Hanna Hekim, Hanna Benekli, Said Efendiler tarafından Kavâid, Keldaniceden Türkçeye tercüme ve Fransızcaya dair esail-i acube, makale-i tahlil ve şu'betü ulumun ezvam-ı tahsiline dair muhavere gibi huzur-i imtihanları da arz-ı intizar ederek hazirunun mazhar-ı takdirini aldılar. Arada gerek bu resmi bahsin ve gerekse meşrutiyetin takdisini şakirdan hoş elhan taraflarından güzel manzumeler okundu. Hele fakirliğin çalışkan olmağla ..... masası başında oturan Fercallah Efendiyle zengin fakat tembel haylaz mukallid olub elinde bastonu arkasında hizmetçisi gayet şık giyinmiş olduğu halde ilim hakkında refikiyle münakaşaya girmiş mubattın efendilerin sureti zirde münderic muhavereleri bütün hazirunun takdir ve alkışlarına mazhar olduğu gibi yedişer sekizer yaşlarında Samuel ve Hanna Efendilerin mesnu-i hakiki hürriyeti bir lisân-ı fesihle bütün kalplerde gayri ihtiyari bir intizar hasıl ederek âferin âferin. İmtihana dair suret-i zirde derc ettiğimiz karşılıklı olan muhavere..... Muallim Senharib ve talebeden Said Efendi ve Maârif Müdürü Beg Efendi, Patriyak Mari Süleyman (Sebbağ) Efendi tarafından irticalen Arabî uzunca bir nutku belîğ irâd olundu. Peyman Gazetesi, 20 Temmuz 1325/16 Receb 1327/3 Ağustos 1909 ss. 3-4*

öğrencinin Keldanice dersinden not aldığını görmekteyiz. Bu düzeydeki öğrencilerin Keldanice dışında Türkçe, Arapça ve Fransızca derslerinden değerlendirme aldıkları halde, 1919 yılına kadar Keldaniceden değerlendirme notu almamışlardır. Birinci sınıf (sene) düzeyinde de öğrencilerin, Keldanice'nin dışındaki dillerden değerlendirmeye tabi tutulduklarını görmekteyiz. Özel sınava girmiş bulunan birinci sınıf öğrencilerinin 8 tanesinin Keldanice dersinden değerlendirme almadıklarını, değerlendirme alan 7 öğrenciden 5 tanesinin geçer not alamadıklarını görmekteyiz. Bu durum ihtiyat sınıf öğrencileri için de geçerlidir. Bu sınıf düzeyinde de Keldanice dersi bulunmamaktadır.

1919 yılı mart ve nisan aylarında yapılan değerlendirmede karma halde 16 tane üçüncü ve ikinci sınıf öğrencisinden sadece 2 tanesi Tumas Çerenkal ve Süleyman Delale'nin Keldanice dersinden 10 puan üzerinden not aldıkları, geri kalan 14 öğrencinin bu dersten değerlendirmeye alınmadığı görülmektedir.³²⁰ Bu durum 1918-1919 öğretim yılının son değerlendirmesi olan genel sınavda biraz değişmiştir. Üçüncü ve ikinci sınıf düzeyinde 7 öğrenciden 2'si, birinci sınıf düzeyinde 7 öğrenciden 5'i, ihtiyat sınıfı öğrencilerinden 9'u Keldanice dersinden değerlendirme almamıştır. Bu durum; “acaba öğrenci sınava girmemiş olmasından dolayı mı değerlendirme almamıştır?” sorusunu akla getirirse de, öğrencinin sınava girmemiş olması durumunda, ders sütununda öğrencinin adına karşılık gelen yerde na veya *namevcud* ibaresinin bulunması gerekir ki, böyle bir durum öğrencinin adına karşılık gelen sırada belirtilmiş değildir.

Okulun varlık nedeninin ait bulunulan topluluğun kültürel birikiminin gelecek nesillere eğitim yoluyla aktarılması iken, topluluğun kendi dilini öğretme imkânına devlet tarafından izin verilmediği düşüncesi ileri sürülebilir. Oysaki devlet tarafından açılan okullarda, okulun bulunduğu yerleşim yerinde, devletin resmi dili dışında ve gayrimüslim tebaa tarafından en çok konuşulan dilin, bizzat devlet tarafından okutulması durumuyla tezat teşkil edeceği muhakkaktır.

Bu konuda yapılacak açıklamaların belki de en can alıcı noktası, topluluğun sahip olduğu dilin, yine topluluğun dini hiyerarşisi tarafından topluluğa ulaştırılmamış olmasının nedeni, bu dilin cemaat tarafından bir ihtiyaç haline gelmemiş olması olarak düşünülebilir. Bu açıklamalara rağmen, Keldanice dersinden çok az sayıda öğrencinin

---

³²⁰*Diyarbakir Keldani Rüştüye Mektebi Numroları Defteri*, s. 92

değerlendirme almış olmasının nedenlerinden birisi de, bu dönemde Keldanice ders öğretmenin bulunmayışı olabilir. Okulla ilgili yukarıda vermeye çalıştığımız belge örneklerinde de olduğu gibi, okulun diploma dağıtım törenlerinde, öğrencilerin yaptıkları gösteriye konu olabilecek kadar Keldaniceye vakıf olduklarını görmekteyiz.

Tablo 40: Sınıf Düzeyine Göre Keldanice Dersi Performansları

Sınıflar	No	Adı	Keldanice	No	Adı	Keldanice
Üçüncü ve İkinci Sene	1	Melek Efendi	10	4	Nedim Efendi	Yok
	9	Zihni	9	13	Murad	Yok
	14	Antranik	Yok	15	Hilmi	Yok
	7	Abdallahad	Yok			
Birinci Sene	16	Anton Efendi	10	19	Hanna	9
	28	Kıryakis	10	20	İlyas	10
	21	Said	Yok	23	Circis	Yok
	17	Şükri	Yok			
Sınıf-1 İhtiyat	29	Şükri	10	35	Leon	9
	41	Fehmi	10	32	Circis	5
	34	Saim	6	38	Yusuf	Yok
	39	Saim	Yok	24	Abdülkerim	Yok
	40	Petrus	Yok	31	Saim	Yok
	37	Rızkullah	5	42	Said	Yok
	2	Saim	6	5	Yusuf	5
	6	Yusuf	Namevcut	12	Ekrem	Yok
	22	Yusuf	Yok	24	Faik	6
	8	Tumas	7	31	Besim	Yok

6.4.2. II. Dönem: 1919-1920 Öğretim Yılı

Bu dönemde üçüncü sınıfta 8, ikinci sınıfta 13, birinci sınıfta 19, ihtiyat sınıfında 25 olmak üzere toplamda 65 öğrenci vardır. Bu okulun bir özelliği de, farklı sınıf düzeyinde bulunan öğrencilerin bir alt sınıf veya bir üst sınıfın özel sınavlarına girebilmiş olmalarıdır. Bu dönem içinde sadece genel sınava katılanları esas aldığımızda öğrenci sayısı 41'dir. Öğrenci numaralarının sağlıklı işlenmemesi, yer yer öğrencinin sınavlarda edinmiş olduğu başarı sırasının *mertebe* öğrenci numarası yerine

kullanılması, öğrenci isimlerinde belli bir standardın olmaması ve yazılanın okunmasındaki güçlüklerden kaynaklı hataların olması da mümkündür.

Bu öğretim döneminde beş ayrı tarihte değerlendirme yapılmıştır. Öğrenciler buldukları sınıf düzeyinde değerlendirilmiş ve alınan notlar kaydedilmiştir. Sınavlar eylül-ekim, aralık-ocak-şubat ve mart aylarında yapılmıştır., Özel sınav ve mayısta genel sınavdan alınan notlar *numrolar* olarak isimlendirilmiştir. Bu sınavlardan sadece özel sınavın yapılış tarihi, tüm düzeydeki sınıflar için geçerli olmak üzere 12 Nisan Pazartesi olarak net bir şekilde verilirken, diğer sınav tarihleri sadece ay ismi zikredilerek belirtilmiştir. Eylül ile başlayan değerlendirme sürecinde sadece kasım ayında değerlendirme yapılmadığı dikkat çekmektedir. Mayıs ayında sınav yapılmış olmasından dolayı genel sınavın haziran veya temmuz ayı içerisinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin sınava girme oranları, genel sınav esas alınarak değerlendirildiğinde, üçüncü sınıftan diğer sınıflara gidildikçe bu oran azalmaktadır. Üçüncü sınıfta 8 öğrenciden 6'sı, ikinci sınıfta 13 öğrenciden 11'i, birinci sınıfta 19 öğrenciden 4'ü, ihtiyat sınıfında 25 öğrenciden 16 tanesi genel sınava girmemiştir. Dönem içerisinde gerçekleştirilen sınavlara, öğrencinin sınıf düzeyi arttıkça sınava girme oranının da arttığı söylenebilir.

Öğrencilerin sınavlara girme noktasında belli bir serbestliğe sahip olduklarını görmek mümkündür. Bu dönem içerisinde birinci sınıfta kayıtlı bulunan Murad Neccar isimli öğrencinin ikinci sınıf düzeyinde özel sınava girdiğini, genel sınavlara ise birinci sınıf düzeyinde girmiş olduğunu görmekteyiz. Buna benzer şekilde ikinci sınıfta kayıtlı bulunan Said Demirci isimli öğrencinin, üçüncü sınıf düzeyinde sadece aralık, ocak, şubat ve mart olarak isimlendirilen ve tek notla değerlendirilen sınava girdiğini, adı geçen öğrencinin özel sınav, mayıs ayı sınavı ile birlikte genel değerlendirme sınavına ikinci sınıf düzeyinde girdiğini görmek mümkündür.

Bu durumun nedenleri hakkında her hangi bir açıklama bulunmamakla birlikte, öğretim kadrosunun uygun görmesi halinde, öğrencinin seviyesini dönem içerisinde değiştirme imkânının bulunması olarak varsayabiliriz. Bu durumun düşük düzey ile sınırlı tutulmadığını, üst düzey belirlemede de kullanılabilmiştir. *Sınıf-1 İhtiyat* düzeyinde bulunan 40 numaralı Şükrü Panayot isimli öğrencinin, birinci sınıf

düzeyinde dönemi tamamladığı ve genel sınavlara birinci sınıf düzeyinde girdiği görülmektedir.³²¹

1919-1920 öğretim döneminde, genel sınav uygulaması esas alındığında sınıflara göre okutulan dersler şunlardır:

Üçüncü sınıf: *Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Fransızca, Hesab, Tarih, Ulum-u Tabîyye, Coğrafya, Resim, Hendese, İngilizce, Tahlid-i İmla, Hüsn-i Hat ve Umumi Ahlak.*

İkinci sınıf: *Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Fransızca, Hesab, Tarih, Ulum-u Tabîyye, Coğrafya, Resim, Hüsn-i Hat ve Umumi Ahlak.*

Birinci sınıf: *Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Fransızca, Hesab, Tarih ve Hüsn-i Ahlak.*

Sınıf-ı İhtiyat: *Keldanice, Türkçe, Arapça, Hesab ve Hüsn-i Ahlak.*

Tüm sınıf düzeyinde onlu not sistemi esas alınmıştır. Üçüncü sınıf düzeyinde toplamda 15 farklı ders üzerinden toplamda 150 tam puan olarak belirlenmiştir. Genel sınava giren öğrencinin tamamı başarılı kabul edilecek düzeyde puan almışlardır. İkinci sınıf düzeyinde 12 ders ve toplamda 120 tam puan olarak belirlenmiştir. Birinci sınıf düzeyinde 9 ders ve 90 tam puan, *Sınıf-ı İhtiyat* düzeyinde ise 6 ders ve 60 tam puan üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu öğretim döneminde de Keldani Rüştîye Mektebinde farklı etnik ve dini sosyal gruplardan da öğrenciler bulunmaktadır. Okulda bulunan öğrencilerin etnik ve dini durumlarına ilişkin herhangi bir belirteç bulunmamakla beraber, geleneksel olarak etnik ve dini sosyal grubuyla özdeşleşmiş isimler üzerinden farklı grup aidiyeti düşünülebilir. Bununla birlikte Ermeni ve Rum topluluğundan olup Katolik mezhebine mensup olan öğrencilerin dini kurallar (*kavaid-i diniye*) ve kiliseye devam değerlendirmelerinin notla ifade edilmesini bu çerçevede değerlendirebiliriz. Bunun yanında hem öğrencinin adından hem de öğrencinin dini kurallar dersinden ve kiliseye devam takibinden not almaması bu öğrencinin farklı dini-sosyal gruptan olduğunu ortaya koyabilmektedir. Örneğin, Grigoryus, Antranik, Panayot, Miyatıyadi, Kosti,

---

³²¹*Diyarbakir Keldani Rüştîye Mektebi Numroları Defteri*, ss. 78-79 ve 82

Petraki, Melkon, Maşarusi gibi isimlerin Rum ve Ermeni oldukları, İbrahim Halil oğlu Şeyh Osman isimli öğrencinin de Müslüman olduklarını düşünebiliriz.

Bu döneme ait sınavların sonunda olduğu gibi özellikle de imtihan-ı umumi (genel sınav) kaydının yapıldığı sayfa sonunda, *Resim ve Tarih Muallimi*, *Lisan-ı Arabi Muallimi*, *Ulum-u Riyaziye Muallimi*, *Lisan-ı Keldani Muallimi* ve *Müdir-i Mektep* tarafından imzalanmıştır. Resim ve Tarih mualliminin özel sınav ve aralık-ocak ve şubat-mart sınav döneminde Türkçe Resim ve Tarih muallimi olarak kaydedilmiştir.

6.5.3. III. Dönem: 1920-1921 Öğretim Yılı

Bu öğretim yılından itibaren müstakil manada dördüncü sınıf düzeyi ile karşılaşmaktayız. Genel sınavı dikkate alarak öğrenci saylarına baktığımızda; dördüncü sınıf ta 5, üçüncü sınıf ta 7, ikinci sınıfta 12, birinci sınıf ta 9, ihtiyat sınıfından da 8 olmak üzere toplamda 40 bir öğrenci bulunmaktadır. Buna ilave olarak, bir sınıf düzeyinde genel sınava girmiş olup, bir başka düzeyde bulunan sınıfın genel sınav dışında kalan sınavlarına girmiş olan öğrencilere de rastlamak mümkündür. Örneğin, genel sınava üçüncü sınıf düzeyinde katılmış bulunan Said Mazuci isimli öğrencinin dördüncü sınıfın eylül-ekim, kasım-aralık-ocak ve özel sınava katılmış olduğunu görmemiz mümkündür.

Bu dönemde de farklı etnik kökene mensup öğrenciler Keldani Rüştüye Mektebine devam etmektedirler. Örneğin Grigoryos, Sarkis Boyacı, Antranik Çarşafçı, Yorgi Petraki, Miyatıyadi Neccar, Kosti Direkçi isimli öğrencilerin Rum ve Ermeni topluluğuna mensup olabileceklerini düşünmekteyiz.

Dördüncü sınıf dersleri: *Kavâid-i Diniye*, *Keldanice*, *Türkçe*, *Fransızca*, *Arapça*, *İngilizce*, *Hesab*, *Tarih*, *Ulum-u Tabiiye*, *Coğrafya*, *Hendese*, *Resim*, *Ahlak Nezafet*, *Hüsn-i Hat*, *Muhtelif Hattı Ahar*. Dördüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin sorumlu buldukları 15 ders, yine onlu sistem uygulanarak 150 tam puan üzerinden değerlendirilmiş, başarı sıralaması da bu ölçüte göre düzenlenmiştir. Dördüncü sınıf öğrencileri şunlardır; Katif Benekli, Ataullah Benekli, İshak Darakçı, Yusuf Saatçi, Petrus Mazuci.

Üçüncü sınıf dersleri: dördüncü sınıf dersleri ile ortak olup sadece İngilizce dersi üçüncü sınıf düzeyinde bulunmamaktadır. Öğrenci başarıları 140 tam puanı

üzerinden değerlendirilmiş ve başarı sıralaması bu ölçüte göre düzenlenmiştir. Üçüncü sınıf öğrencileri; Said, Anton Küçükusta, Said Demirci, Hanna Çerenkal, Kıryakis Gazi, Said Allaf, İlyas Abacı, Grigoryos.

İkinci sınıf dersleri: *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Fransızca, Arapça, Hesab, Tarih, Coğrafya, Resim, Hüsn-i Hat, Muhtelif Hattı Ahar* derslerinden sorumlu tutulmuşlardır. Birinci sınıf düzeyinde bulunan *Petrus Efendi* ve *Jozef Efendi* isimli öğrenciler, dördüncü sınıf öğrencilerin sorumlu oldukları İngilizce dersinden sınava girip oldukça yüksek not almışlardır.³²² İkinci sınıf öğrencileri şunlardır; Şükrü Hori, Saim Gazi, Saim Seyrek, Petrus Boyacı, Circis Fırıncı, Antranik Çarşafçı, Hilmi, Bolis, Petrus Vakfi, Murad Neccar, Tumas Hıdırşah, Jozef.

Birinci sınıf dersleri; *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Fransızca, Arapça, Hesab, Tarih, Hüsn-i Hat, Ahlak ve Nezafet*. Bu sınıfta bulunan öğrencilerden sadece iki tanesi *Hüsn-i Hat*. Öğrencileri ise; Hüsnî Dolapçı, Selim Zivan, Hanna Çerenkal (35 nolu), Şükrü Neccar, Said Bezzaz, Ataullah Fadli, Saim Kostî, Şükrü Paşayani, Besim, Faik Allaf.

Sınıf-1 İhtiyat dersleri: *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Hesab, Ahlak ve Nezafet*. Öğrencileri ise; Yakup Boyacı, Davud Yetim, Luiz Neccar, Şükrü Kahveci, Nasib Demirci, Yusuf Mercimek, Yusuf Seyrek, Ziya.

Yukarıda belirtilen dersler ve öğrenciler, imtihan-ı umumi (genel sınav) uygulamasına katılmış öğrenciler ve sorumlu tutulan dersleri içermektedir. Bu sınav dışında kalan değerlendirmelerde, dersler aynen muhafaza edilmiş, buna ilaveten öğrencinin okula ve kiliseye devamı dikkate alınmıştır. Bu dönem içinde öğrencilerin girmiş oldukları sınavların sonunda, öğrenci başarı sıralamasına dikkat edilerek kaydedilmiştir. Bu sıralama sınava girmeyen öğrencilere de uygulanmıştır. Genel sınav dışında kalan sınav uygulamalarında dikkate alınan *kiliseye devam ve mektebe devam* başlığı altında yapılan değerlendirmeler, öğrencinin derecelendirilmesinde etkili olmuştur. Öğrencinin başarısının belirlenmesinde özellikle de eşitlik halinde *kiliseye devam* konusunda almış olduğu üslü sayıların belirleyici olduğu görülmektedir.

---

³²²*Diyarbakir Keldani Rüştüye Mektebi Numroları Defteri*, ss. 76-77

6.5.4. IV. Dönem: 1921-1922 Öğretim Yılı

Bu öğretim yılında dördüncü sınıf (sene) uygulamasına devam edilmişse de, dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik genel sınav uygulaması bulunmamaktadır. Diğer düzeydeki öğrencileri için genel sınav uygulaması yapılmıştır. Eylül-ekim aylarına ilişkin bu başlık altında iki ayrı değerlendirme bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin mükerrer olmadığı içeriklerinden anlaşılacakla beraber, ortak başlık altında kaydedilmiş olmasının yazım hatası olabileceğini varsayabiliriz. Bu dönem içerisinde şubat ayında özel sınav uygulanmıştır. Aralık ve ocak aylarına ait değerlendirmelerde dördüncü sınıf düzeyinde 4 öğrenci bulunmaktadır.

Üçüncü sınıf düzeyinde uygulanan genel sınava, bu sınıfta kayıtlı 6 öğrenci katılmıştır. Bu öğretim döneminde de dikey veya düşük sınıf hareketlendirmelere rastlamak mümkündür. Diran isimli öğrenci, ikinci sınıfta kayıtlı iken, eylül-ekim, aralık-ocak, şubat sınavlarına üçüncü sınıf düzeyinde katıldığı halde, genel sınavlara ikinci sınıf düzeyinde katılmıştır.

Üçüncü sınıf dersleri şunlardır; *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Fransızca, Arapça, Hesab, Tarih, Coğrafya, Usul-i Ziraat, Hendese, Resim, Hüsn-i Ahlak.*

İkinci sınıf düzeyinde kayıtlı bulunan 10 öğrenci genel sınava katılmıştır. Bu sınıf düzeyinde genel sınava katılmayan 3 öğrenci diğer sınavlara katılmışlardır. İkinci sınıf dersleri şunlardır; *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Fransızca, Arapça, Hesab, Tarih, Coğrafya, Hendese, Resim, Hüsn-i Ahlak.*

Birinci sınıf düzeyinde 14 öğrenci genel sınava katılmıştır. Birinci sınıf düzeyinde uygulanan diğer sınavlara katılan 5 öğrenci genel sınava katılmamışlardır. Birinci sınıf dersleri şunlardır; *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Fransızca, Arapça, Hesab, Tarih, Hüsn-i Ahlak.*

Sınıf-ı ihtiyat düzeyinde bulunan 14 öğrenci genel sınava katılmışlardır. Nasib Efendi ve Abdulmesih Efendi isimli öğrenciler diğer sınavlara katıldıkları halde genel sınava katılmamışlardır. Sınıf-ı ihtiyat dersleri şunlardır; *Kavâid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Hesab, Hüsn-i Ahlak.*

Tüm düzeylerdeki sınavlarda dersler onlu sistem üzerinde değerlendirilmiştir. Ders sayısına tekabül eden en yüksek not ortalaması tam not olarak kaydedilmiştir.

Genel sınav ile özel sınav dışında kalan sınavlarda *kiliseye devam ve mektebe devam* başlığı altında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu öğretim döneminde yapılan değerlendirmelerde derslerin genel ortalaması ile *kiliseye devam ve mektebe devam* ile *Nezafet* başlığı altında yapılan değerlendirmelerden sonra öğrenci için genel bir not belirlendikten sonra derecelendirme takdiri yapılmıştır. Bununla bağlantılı olarak, okulun ait bulunduğu topluluğun inanç esasları dışında kalan öğrenciler, bu değerlendirmelerden özellikle *kiliseye devam* başlığından her ne kadar muaf tutulmuş, yani değerlendirme almamışlarsa da, genel toplamda muafiyet olması gereken *kiliseye devam* dersinin ortalamaya dâhil edilmiş olduğunu görülmektedir. Örneğin, birinci sınıf öğrencisi olan Musa Efendi, Yahudi cemaatine mensup olabileceği düşünülmektedir. Adı geçen öğrenci hem Keldanice dersinden hem de *kiliseye devam* dersinden hiçbir sınavında değerlendirme almadığı halde, her sınav sonunda yapılan derecelendirmede pozitif anlamda bir muafiyet uygulanmamıştır.

6.5.5. V. Dönem: 1922-1923 Öğretim Yılı

Bu döneme ait bilgilerin defter içindeki kayıt bütünlüğü tam olarak bulunmaktadır. Diğer dönemlere ait kayıtların yer aldığı sayfaların bir kaçının koparılmış olması, kayıtların sunmuş olduğu bilgi bütünlüğünü etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu dönemde uygulanan sınavların iki aylık dönemlerde yapıldığını tam olarak görebilmekteyiz. 1922’de ekim-kasım, aralık ile 1923’te ocak-şubat (özel sınav), mart-nisan, mayıs-haziran sınavları ile genel sınav uygulamalarını takip etmek mümkündür.

Bu dönemde dördüncü sınıf (sene) uygulamasına devam edilmiştir. Kayıtlı olup genel sınava katılan İlyas Abacı ve Hüsni Bezzaz Efendi’lerdir. Bu sınıfın farklı zamanlarında yapılan sınavlarının bir veya bir kaçına katılıp, genel sınava katılmayan 5 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler; Said, Kıryakis, Halil, Ahmet ve Hanna Efendilerdir. Bu öğretim dönemi kayıtlarında dikkati çeken bir husus da, ilk defa Türkçe dersinin sıralamada ilk sıraya yerleştirilmiş olmasıdır. Diğer dönemlerin hepsinde çoğunlukla *Kavaid-i diniye* veya *Keldanice* dersi sıralamada ilk sırada yer alırken, bu dönemde derslerin sıralamasında değişikliğe gidilmiştir.

Dördüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin genel sınavda sorumlu oldukları dersler şunlardır; *Türkçe, Keldanice, Fransızca, Arapça, Hesab, Coğrafya, Ulum-u*

Tablÿye, Hendese, İmla-i Muhtelif, Hüsni Hatt-ı Muhtelif, Resim, Tarih, Kavaid-i Diniye, Ahlak.

Üçüncü sınıf düzeyinde olup genel sınava katılmış olan öğrenci sayısı 6'dır. 4 öğrenci Antranik, Jozef, Diran ve Bolis Efendi'ler ise genel sınava katılmamış ancak diğer sınavlardan eylül ve ekim ayında yapılan sınavlarına katılmışlardır. Üçüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin genel sınavda sorumlu oldukları dersler dördüncü sınıflar ile ortaktır.

İkinci sınıf düzeyinde olup genel sınava katılan öğrenci sayısı 9'dur. Saim, Hanna, Saim, Oğuz, Musa, Saim Efendiler genel sınava katılmamakla birlikte, ikinci sınıf düzeyindeki diğer sınavların bazılarında katılmışlardır. İkinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin genel sınavda sorumlu oldukları dersler şunlardır; *Türkçe, Keldanice, Fransızca, Arapça, Hesab, Coğrafya, Hendese, İmla-i Muhtelif, Hüsni Hatt-ı Muhtelif, Resim, Tarih, Kavaid-i Diniye, Ahlak.*

Birinci sınıf düzeyinde olup genel sınava katılan öğrenci sayısı 12'dir. İki öğrenci (Bolis ve Yusuf Efendi) genel sınava katılmamakla birlikte diğer sınavlara katılmışlardır. Birinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin genel sınavda sorumlu oldukları dersler şunlardır; *Türkçe, Keldanice, Fransızca, Arapça, Hesab, Hüsni Hatt-ı Muhtelif, Resim, Tarih, Kavaid-i Diniye, Ahlak.*

İhtiyat sınıfı düzeyinde olup genel sınava katılan öğrenci sayısı 20'dir. Bu öğrencilerden 3 tanesi (Yusuf, Selim ve Yakup) birinci sınıfta kayıtlı olup, sınıf-ı ihtiyat düzeyinde 5 sınava girdikten sonra, birinci sınıf düzeyinde mayıs-haziran ve genel sınava girmişlerdir. Sınıf-ı ihtiyat düzeyindeki öğrencilerin genel sınavda sorumlu oldukları dersler; *Türkçe, Keldanice, Arapça, Hesab, El işi, Hüsni Hatt, Kavaid-i Diniye, Ahlak.*

Diyarbakır Keldani Rüştîye Mektebi Talebelerinin Numroları başlıklı defterin içeriğinde, Keldani toplumuna ait rüştîye mektebi dışında iptidai ve *sıbyan* düzeyindeki okullara ilişkin olarak kısa bilgiler de kaydedilmiştir.

6.6. Keldani İptidai Mektebi

1920-1921 öğretim dönemine ait olan kayıtlarda, gerek genel sınavda gerekse özel sınavlarda öğrencilerin kazanmış oldukları derecelendirme numaraları ve kazanmış

oldukları ödüle ilişkin bilgiler kaydedilmiştir. İptidai düzeyinde kayıtlı 49 öğrenci bulunmaktadır. Yapılan derecelendirme ve öğrencinin sınavlarda başarılı olduğu ders veya sınavın adı belirtilmiştir. Genelde kayıtlar, öğrenci ismi, aile ismi veya ailenin lakabıyla birlikte yazılmıştır. Bununla birlikte, hangi sınav olduğu belirtilmeksizin *teşvik mükâfat* ibaresi öğrencinin adının karşısına yazılmıştır.

Bu öğretim düzeyinde bulunan 4 öğrencinin şehirde bulunan ve topluluğa bağlı olup olmadığı belirtilmeyen yetimhaneden (eytam hane) okula geldikleri belirtilmiştir.³²³ Bu öğrenciler; Eytamdan Davud, Eytamdan Yusuf, Eytamdan Kerim ve Eytamdan Saim olarak isimlendirilmişlerdir. Bu durum öğrencinin lakabı haline gelişir. Şöyle ki, iptidai mektebinde eytamdan Davut isimli öğrenci, sınıf-ı ihtiyat kısmında Davut Yetim olarak isimlendirilmiştir.³²⁴ Bu eğitim düzeyinin, rüştiye düzeyinde olduğu gibi diğer topluluklara mensup çocuklara da açık olduğu, yine isimler üzerinden anlaşılabilir. Diran Vakfı, Diran Hayta ve Atrin Çarşafçı'nın Ermeni toplumundan; Arstidi Mihayil, Miyatıyadi Naum, Yaniki Eczacı, Hristaki Çizmeçi isimli öğrencilerin Rum toplumuna mensup oldukları tahmin edilebilir.

Ders bazında yapılan değerlendirmelerde daha çok moral derslerin *ahlak, kiliseye devam, mektebe devam* dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Defter muhteviyatında bu düzeyde okutulan dersler hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Tablo 41: İptidai Mektebi İmtihan-ı Umumide Kazandıkları Mükâfatlar

1	Yakub Kolsu	İmtihani umumi birincilik mükâfatına nail olmuştur.
2	Yusuf Seyrek	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur.
3	Lefib Demirci	Dersi senevîye mükâfatına nail olmuştur.
4	Eytamdan Davud	Mektebe devam mükâfatına nail olmuştur.

³²³“Daha çok savaş, düşman istilası ebeveynlerini kaybetmiş yetim ve öksüz kalan çocukların korunması amacını taşıyan kurumlardır. Diyarbakır vilayetinin, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 25 Ocak 1916 tarihli telgraf namede vilayet merkezinde tesis olunan Darüleytam'daki 600 çocuğun ihtiyaçlarının Maârif Nezaretince karşılanacağını bunun için halktan yardım toplanması gerektiği bildirilmiştir. Maârif Nezareti 26 Ocak 1916 tarihli cevabında, Diyarbakır'de açılacak Darüleytam için bu seneye mahsus olmak üzere 100.000 kuruşluk tahsisat verildiğini ve gelecek sene için gereken masrafın, diğer Darüleytamlar gibi, Maârfi Nezaretince karşılanacağı belirtilir. 1917'de Osmanlı ülkesinde 51 adet Darüleytamın mevcut olduğunu, bunlardan 1 erkek ve 1 kız çocuklarına ait olmak üzere 2 eytam hanenin Diyarbakır'da bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır. 1919 yılı başında eytam hanede 50 Ermeni yetimi mevcut olup, ayrıca vilayetin çeşitli yerlerinde Müslüman aileler yanında bulunan bir takım Ermeni yetimlerinin, Ermeniler tarafından açılacak yetimhanenin açılışına kadar sefaletle duçar olmamaları için şimdilik buldukları yerlerde kalmaları kararı alınmıştır.” Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim*, ss. 265-269

³²⁴Diyarbakır Keldani Rüştiye Mektebi Numroları Defteri, s.71

5	Yusuf Mercimek	Kiliseye ve mektebe devam mükâfatına nail olmuştur.
6	Diran Vakfı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
7	Eytamdan Yusuf	İmtihani umumi birincilik mükâfatına nail olmuştur.
8	Diran Hayta	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur.
9	Hanna Zivan	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur.
10	Eytamdan Kerim	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur.
11	Arstidi Mihayil	Dersi senevîye mükâfatına nail olmuştur.
12	Saim Kunduracı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
13	Miyatıyadi Naum	Kiliseye ve mektebe devam mükâfatına nail olmuştur.
14	Yaniki Eczacı	Ahlak mükâfatına nail olmuştur
15	Kıryakis Çarşafçı	Ahlak mükâfatına nail olmuştur
16	Abdulmesih Boyacı	İmtihani umumi birincilik mükâfatına nail olmuştur
17	Abdulmesih İbrahim	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur
18	Yusuf Kunduracı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
19	Yakup Köyli	Dersi senevîye mükâfatına nail olmuştur.
20	Cebrail Neccar	Dersi senevîye mükâfatına nail olmuştur.
21	Yeşu Yetim	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
22	Rızkullah Tütüncü	İmtihani umumi birincilik mükâfatına nail olmuştur.
23	Abidin Bezzaz	İmtihani umumi ikincilik mükâfatına nail olmuştur.
24	Said Derzi	Senevîye mükâfatına nail olmuştur.
25	Hırmız Kolsu	Ahlak mükâfatına nail olmuştur.
26	Artin Çarşafçı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
27	Hristaki Çizmeçi	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
28	Şükri Tütüncü	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
29	Said Kendir	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
30	Said Hariru	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
31	Süleyman Dellal	İmtihani umumi birincilik mükâfatına nail olmuştur.
32	Yusuf Puşucu	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
33	Eytamdan Saim	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
34	Said İbrahim	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
35	Petrus Çarşafçı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
36	Şükrü Kunduracı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.

37	Tumas Çarşafçı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
38	İlyas Taşçı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
39	Josef Mumcu	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
40	Besim	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
41	Katif	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
42	Said Haik	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
43	Aziz Kalaycı	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
44	Aziz Puşuci	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
45	Said Penbeci	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
46	Kerim Penbeci	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
47	Arstidi Neccar	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
48	Kosti Burci	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.
49	.....	Teşvik mükâfatına nail olmuştur.

6.7. Keldani Sıbyan Mektebi

Bu okulda öğretim süresi 3 yıl olarak düzenlenmiştir. 1920-1921 öğretim yılı imtihan-ı umumi (genel sınav) uygulamasında toplamda 46 öğrenci değerlendirmeye girmiştir. Bu okuldaki sınıf düzeyi, rüştiye okulundaki uygulamadan farklıdır. Rüştiye okulunda en alt düzey sınıf-ı ihtiyat, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf olarak belirlenmişken, sıbyan mekteplerinde bu durum üçüncü sınıf en alt basamak olarak düzenlenmiştir. Bunu takip eden ikinci sınıf orta düzey, birinci sınıf ise en üst sınıf düzeyi olarak belirlenmiştir. Bu durumu sınıf seviyesine göre belirlenen derslerin sayısından anlayabilmekteyiz. Birinci sınıf düzeyinde okutulan dersler şunlardır; *Türkçe, Arapça, Keldanice, Hüsn-i Hat, Namaz ve Ahlak*. İkinci sınıf düzeyinde, birinci sınıf düzeyinde okutulan dersler muhafaza edilmiştir. Üçüncü sınıf düzeyinde *Hüsn-i hat* (güzel yazı) dersi bulunmamaktadır. Bundan da, sıbyan okullarındaki ilk yılın ezbere dayalı lâfzî bir eğitime dayandığı, bundan sonraki düzeylerde yazıya dayalı bir eğitimin başladığı düşünülebilir. Bu okuldaki not sistemi diğer düzeylerdeki okullarda olduğu gibi onlu sistem üzerinden yürütülmüştür.

Diyarbakır Keldani Sıbyan Mektebi Talebesinin 336-337 (1921-1921) senesinin dersi imtihanı umumisinin numroları cetvelidir.

Tablo 42: Keldani Sıbyan Mektebi İmtihan-ı Umumisi (1920-1921)

Birinci Sene			
Hanna Zivan	Said Kasab	Yusuf Neccar	Kerim Haik
Diran Hayat	Yusuf Kunduracı	Miyatıyadi	Saim Kunduracı
Bolis Balıkçı	İlyas Attar	Şükri Bezzaz	Penhas Attar
Yusuf Attar	İlyas Attar	Yusuf İshak	Saim Puşici
Ataullah Tütüncü	Musa Attar		
İkinci Sene			
Yakub Puşuci	Said Neccar	Diran Vakfı	Abdulmesih Boyacı
.....Demirci	Said Kendir	Şükrü Tütüncü	Yakub Kasab
Üçüncü Sene			
Rızkullah Tütüncü	Besim Asfar	Saim Berber	Said Haik
Kerim Penhas	Kerim Tütüncü	Jozef Mumcu	Said Kunduracı
Tumas Haik	Rızkullah Şekerci	Jan Kunduracı	Kıryakis Adem
Süleyman Delale	..... Tabib	Petrus Çarşafçı	Said
Tevfik Kolsu	Hürmız Boyacı	Şükri Fırıncı	Rızkullah Boyacı
Said Fırıncı			

Sıbyan mektebinin 1921-1922 yılına ait genel sınav sonuçlarıyla ilgili kayıta, birinci sınıf düzeyinde kayıtlı 6 öğrenci bulunmaktadır. Bunlar: Selim Kunduracı, Yusuf Puşucu, Rızkullah Şekerci, Samuel Bezzaz, Jan Fehmi ve Said Mazuci'dir. Bu öğrencilerden Samuel Bezzaz, kayıtlı olduğu halde genel sınavdan herhangi bir dersten sınava girmemiştir. Öğrencilerin başarı durumları değerlendirilirken, bazı derslerden on üzerinden alınan puanlar artı ile işaretlenmiş, bu artı işaretleri genel toplamda da kullanılmıştır. Birinci sınıf düzeyinde genel sınavda sorumlu olunan dersler şunlardır; *Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hat, Hesab, Ahlak*. Genel toplam belirlendikten sonra buna dayalı olarak öğrencinin derecesi belirtilmiştir.

İkinci sınıf düzeyinde on öğrenci bulunmuştur. Bu öğrencilerden Lütfi Hayali, hiçbir şekilde derslerden değerlendirme almamıştır. Bu sınıfın öğrencileri; Salmanasar Delale, Besim Asfar, Lütfi Hayali, Yakup Kasap, Saim Berber, Tumas Cizreli, Rızkullah Tütüncü, Jan Fırıncı, Şükrü Tütüncü, Jozef Mumcu ve Şem'un Demirci'dir. İkinci sınıf düzeyinde genel sınavda sorumlu olunan dersler birinci sınıfla ortak olup;

Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hat, Hesab, Ahlak dersleridir. Genel toplam belirlendikten sonra buna dayalı olarak öğrencinin derecesi belirtilmiştir.

Üçüncü sınıf düzeyinde 15 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerden 5 tanesi güzel yazı dersinden değerlendirme almamışlardır. Şalom İbrahim adlı öğrenci, dini kurallar, *Keldanice* ve *Türkçe* derslerinden, Said Allaf adlı öğrenci de Arapça ve güzel yazı derslerinden sınava girmemiştir. Üçüncü sınıf öğrencileri; İbrahim Seyrek, Jozef Hori, Yusuf Mazıcı, Petrus Merhacı, Kıryakis Aşçı, Said Hürmüz, Jozef Bezzaz, Saim Gazi, Petrus Çarşafçı, Şalom İbrahim, Saim Kunduracı, Gorgis Kunduracı, Şem'un Lalo, Abdulkerim Kasab, Said Allaf'dır. Üçüncü sınıf düzeyinde genel sınavda sorumlu olunan dersler; *Kavaid-i Diniye, Keldanice, Türkçe, Arapça, Hüsn-i Hat, Ahlak* dersleridir. Genel toplam belirlendikten sonra buna dayalı olarak öğrencinin derecesi belirtilmiştir. Bu sayfaya ait kaydın sonunda, sınavın tarihi ve sınavın sorumlusu olarak, 1 Eylül 338 (1922) tarih ve Elkas Yusuf'un isim ve imzası bulunmaktadır.

Diyarbakır Keldani Rüştüye Mektebi Talebelerinin Numroları Defteridir başlıklı materyalin incelenmesinde karşılaştığımız en önemli sorun, öğrencilerin numaralandırma sisteminden kaynaklanmıştır. Okulun ilk eğitim basamağı olan *sınıf-ı ihtiyat* veya *perakende* sınıf düzeyinde kayıtlı bulunan öğrencilerin, sıralanmasında kullanılan rakamlar ile sınav sonunda öğrencinin ulaştığı derecelendirme rakamlarının yerine yer yer birbirlerinin yerine kullanılması, öğrencinin okul numarasının tespitinde zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur. Kayıtlarda öğrenci adının yazılı bulunduğu alanın soluna, hem okul numarası hem de başarı sıralaması rakamının yazılması, okuma zorluğu materyalin yıpranmışlığı ile sayfa eksikliği karşılaşılan sorunların başında yer almıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. Keldani Kilisesi Ölüm Defteri

Doğu kiliseleri ve manastırlarında kayıt tutma geleneği oldukça önemli ve devamlı bir şekilde uygulanmıştır. Başta vaftiz olmak üzere nikâh ve ölüm olmak üzere geniş bir yelpazede kayıtlar tutulmuştur.

Bu kayıtlarda, bireyden yola çıkarak topluma yönelik bilgileri de bulmak mümkündür. Dönemsel olarak bu kayıtlarda doğum oranları, hastalıklar, ölenlerin yaş grupları, ortalama yaşam süresi gibi verileri de bulmak mümkündür. Bu kayıtlarda, bireyin aile mensubiyetinin yanında, mekânsal aidiyet ve ayrışımı yanında, mezhepsel aidiyet ve ayrışımı da bu kayıtlarda bulabilmekteyiz. Bu kayıtlarda mikro ölçekte mekânsal yaşanmışlıklara ait bilgileri bulmakla beraber, bölgesel ve genel ülke tarihinde yaşanan olaylardan etkilenme oranını da görmek olasıdır.

Bunun yanında cemaat üyesi olup da, ikamet alanı dışında yaşayanların, yaşadıkları yere ait bilgiler ile birlikte, mezhepsel ortaklıkların (Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Keldani, Rum Katolik) bulunduğu diğer kilise mensuplarının da vaftiz olanların ve ölenlerin kayıt örneklerini, Diyarbakır Keldani Mar Petyun Kilisesi kayıtlarında görmek mümkündür.

Ölüm kayıtları sadece bu dünya hayatından ayrılanların yıllık anma programları için dua zamanlarının not edildiği dokümanlar değildir. Bu kayıtlar gayrimüslimler için önemli olduğu kadar gerekli bir durumdur. Ölenlerin yakınları açısından ritüel uygulanması için ölümün vukuu bulunduğu tarihin not edilmesi gereklidir.³²⁵ Bu durum cemaat içi işleyişte, din adamı veya ilgili görevlisi için ölen

---

³²⁵Ölüm esnasında köy ahalisi ölü evinin üzüntüsünü paylaşmak üzere toplanır. Cenazeye sadece erkekler katılabilirken, kadınlar da ölü evinde cenaze sahiplerini de teşvik ederek ağlaşırlar. Kadınlar Hıristiyanlığın ve bazı Doğu geleneklerinin etkisiyle siyahlara bürünürler, saçlarının kesmezler ve süslenmezler, belirli bir süre evden çıkmazlar ve ağlatıcı kadınlar çağırırlar. Erkekler ise, sakallarını

cemaat üyesinin ölüm tarihi, aile bağları ve ölüm nedeninin kayıt altına alınmasına çalışılmıştır. Bu kayıtların dışında kalan, daha çok miras ve varislerin davalarının kaydedildiği mahkeme kayıtları da bulunmaktadır. Bu tereke kayıtları, kişinin ölümünden sonra tutulan hukuki kayıtlardır.³²⁶

Tarihte yaşanmış ve toplumsal hafızamızda önemli izler bırakmış olan Ermenilerin *tehciri/kafile/kırım* ve benzeri kavramlarla hala güncelliğini koruyan tarihsel olaylar konusunda, taraftarların önemli kanıtlardan birisi de, bu konuyla ilgili kayıtların bulunması veya bulunmaması üzerinden kurgulanmıştır.³²⁷

Elimizde bulunan *Ölüm Defteri* 1882'den başlamaktadır. Bunun nedenini düşündüğümüzde ilk akla gelen soru, bu kaydın öncesinin olup olmadığı sorusudur. Buna verilecek cevap olumsuz olmakla beraber, bu tarihin öncesine ait kayıtların yapılmadığı anlamında bir olumsuzluk değildir. Ancak, bu kaydın 4 Eylül 1881 tarihinde yürürlüğe konulan *Sicil-i Nüfus Nizamnamesinden*³²⁸ kaynaklı olabileceğini de düşünebiliriz. Bu nizamname gereğince cemaatlerin dini

---

kesmezler ve sevinç gösterilerinde bulunmaz ve katılmazlar. Herhangi bir ölüm olayında oraya ilk gelmesi gereken kişiler, ölen kimsenin vaftiz ana ve babasıdır. Ölü kefene sarılmadan önce usullere uygun bir şekilde yıkanır. Defin işleminden sonra herkes ölü evine gidip bir şeyler yer, taziyelerini bildirir ve ayrılırlar. İkinci gün yine bir tören yapılır ve ölünün akrabaları kilisenin kapısında fakirlere yiyecek dağıtırlar. Üç gün boyunca insanlar taziyede bulunabilirler. Üçüncü gün, papaz sabah dörtte qurbana (evharista) ayinini icra etmeden önce, yanında ölünün çok yakın bir kadın akrabası da olmak üzere mezarlığa giderler ve ölünün kabrini tütsüler. Bu tıpkı çarın olayından sonra kadınların İsa'nın mezarını ziyaret etmelerine benzer; onu sembolize eder. Yaslı kişiye; Tanrı size ve ölünüze huzur versin ve ölünüzün yüzü Tanrı'nın nuru ile aydınlansın... diye teselli verilirken, ölünün ruhunu aydınlatmak ve böylece huzura kavuşturmak amacıyla mezarın üzerine mumlar konulur ve aydınlatılır. Eskiden bazı kırsal alanlarda mezarlara yiyecek de bırakılır ve bunun yapıldığı köylerde yiyecek ve lambaların konulabilmesi için, mezarların kenarların küçük hücreler yapıldı. Fakat bu adet son yıllarda kaybolmaya yüz tutmuştur.” der. Albayrak, “Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi” s. 120

³²⁶“Tereke kaydı için kadı ve naib ölen kişinin evine gider, varisleri veya vekillerini çağırır, menkul ve gayrimenkul mallardan ne varsa her birini ayrı ayrı ve kıymetleri ile birlikte sicile yazar. Bu arada varsa ölen kişinin borcu ve alacakları da kaydedilir. Borçlar ve sair harçlar tereke tutarından çıkarıldıktan sonra, kalan miktar mirasçıları arasında paylaştırılan bir uygulamadır.” Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 274

³²⁷“Ermeni Patrikhanesinin ortaya koymuş olduğu istatistikleri değerlendirirken, karşılaşılan sorunları altı maddede sıralamaya çalışır. İkinci maddede, Ermeni köy papazı yetki bölgesi kapsamında tutulmuş herhangi bir ayrıntılı yerel kilise kayıtları defterinin tek bir örneği bile ortaya çıkmış değildir” ifadesini kullanmaktadır. Bununla da yetinmeyerek iddiasını daha da ileriye taşıyarak, “Osmanlı azınlık nüfuslarındaki insanlar hakkında tek tek bilgi veren, görülmüş ve sözü edilmiş tek kayıt kaynağı Osmanlı arşivleridir. Ayrıca Patrikhanenin İstanbul'da vaftiz, evlenme ve ölüm kayıtları derlemesi yapılmasına ilişkin özel bir düzenlemede bulunulduğu keşfedilmemiştir” der. Justin McCarty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay. İstanbul 1998, s. 56

³²⁸Adnan Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri” Gazi Üniv. İBF. Dergisi, 1473 (2012) s. 195

önderlerinin, kendi cemaatlerindeki nüfus değişikliklerini kaydetme sorumluluğu getirilmişti. Buradan hareketle en azından bu nizamnamenin bir gereği olarak 1882 yılı öncesine ait kayıt defterlerinin bulunamayacağını söyleyebiliriz.

Diyarbakır Keldani Kilisesi'ne ait *Ölüm Defteri*, kayıtların tutulmaya başlandığı 1882'den 1955'e kadar kilisede muhafaza edilmeye çalışıldığını, ancak topluluğun yok denecek kadar azalmasıyla, defterin içeriğinin topluluk üyelerince okunamaması nedeniyle adeta defterin kendisinin de ölü toprağına bulanmış vaziyette olduğunu söyleyebiliriz.

Kilise ortamının yazılı materyali korumaya uygun olmaması, defterin bulunduğu ortamın yağmur toz, rutubet, kemirgenlerin istilasına açıkça maruz kaldığını, defterle ilk karşılaştığımızda gözlemledik. Karton üzerine kahverengi ebruli kapakta kırılmalar ile kapak ve sayfalarında kemirgenlerin oluşturduğu kısmi eksiklikler mevcuttu. Defter, dıştan siyah renk kumaş kullanılarak iki kapak birleştirilmiş ve ip dikişli bir ciltleme işlemine tabi tutulmuştur. (bkz. Belge 33) Dikiş için kullanılan ipin inceliğinden dolayı defterin sayfalarında dikiş yerinden kesilmeler oluşmuştur. El yazması eser, her türlü dış tahribata maruz kalmış olmakla beraber, sayfalarının yazı alanı üzerinde okunmayı güçleştirecek dışsal tahribat bulunmaması önemli bir şanstır. Bazı sayfalarda kullanılan mürekkebin kalitesizliğinden kaynaklı siliklere az da olsa rastlamak mümkündür.

Söz konusu defter 90 sayfalık olup, bunun 51 sayfası kullanılmıştır. 16 x 24,5 cm ebadındadır. Sayfa standardı 5 sütun 26 satırlıktır. Defterin sağdan 3, soldan 2 sütunlu olmasından hareketle muhasebe kayıtlarının tutulmasına yönelik olarak matbu edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Defter Arapça yazılmıştır.

7.1. Defterde Yer Alan Diğer Dini Topluluklar

Defterde bulunan ölüm kayıtları; 1882'den başlayıp 1955'te sona ermektedir. Kayıtlarda Diyarbakır şehir merkezinde bulunan Keldani topluluğu üyelerini esas aldığı defterin başlangıcında belirtmektedir. Bununla birlikte 1909'da bir adet Ermeni Katolik, 1914 senesinde bir adet Rum Katolik ibareli kayıt bulunurken, 1915'ten sonra ise farklı etnik kilise mensuplarının ölüm kayıtları deftere işlenmiştir.

Tablo 43: Ölüm Defterinde kayıtlı bulunan diğer topluluklar

Ermeni Atik (Gregoryen)	23
Ermeni Katolik	10
Rum Katolik	8
Süryani Katolik	4
Süryani Ortodoks (Yakubi)	2

7.2. Defterde Yer Alan Zaman Tanımları

Defter içeriğinde toplamda 47 adet diğer etnik tanımlamalı kiliselere ait bireylerin ölüm kayıtlarıyla birlikte toplamda 1135 adet ölüm kaydını içermektedir. Kayıtlarda ölüm tarihi gün ay ve yıl olarak verilmiştir. 23 adet ölüm kaydında, ölümün nedeni (düşerek, yanarak, hastalık vs.) not edilmiş, 14 adet ölüm vakasının nerede (hapishanede, askerlik esnasında vs.) meydana geldiği hakkında bilgi verilmiştir. 28 adet ölüm kaydında, ölenin yaşı ay veya yıl olarak verilmiş, bununla birlikte ölenin doğum tarihi gün ve saat olarak verilmiştir. Örneğin;

25 Ağustos 1884 Katmezli Abdüyeşu'nun oğlu Hanna Habib (12 Kânunusani 1883 doğumlu)

29 Eylül 1884 Makdis Mensur Papazoğlu'nun oğlu Bolis (8 Teşrinisani 1863 doğumlu)

28 Eylül 1885 Makdis Gorgis Terziyan, 60 yaşında

29 Kasım 1910 Hori Petyun Şalci (Çarşamba günü saat 6.30)

16 Haziran 1915 Şemmas Mihayil Abid'in oğlu Şemmas Naum (Diyarbakir Askeri Misafirhanesinde, mazlumen)³²⁹

03 Ekim 1915 Mardinli Abdallahad Petrus'un oğlu Hırmız (askerlik esnasında)

³²⁹“20 Nisan'da Vali Reşid Bey'in Ermeni sorunu komitesinden iki kişi Karabaş'a geldi. Bunlar Yahya Efendi (Çarıklı köyünün ağasının oğlu) ve Sıdki Efendi'ydi. (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclisi Mebusan'daki mebuslarından Feyzi'nin akrabası) Yanlarında El-Hamsin müfrezelerinden 50 milis de vardı. Köylülerden ellerindeki bütün silahları teslim etmelerini istediler. Ev ev arama yapan askerler kılıç, mızrak, tüfek ve tabancaları topladılar. Kürt aşiretleri, artık silahsızlandırılmış olan Karabaş'ın etrafında gizlice toplanmaya başladılar. 20 köylüyü yakalayan milisler, Diyarbakır'da hapishaneye dönüştürülen misafirhane kervansarayına götürüldüler.” Gaunt, Katliamlar, Direniş, Koruyucular., s. 344

21 Temmuz 1916 Cizreli Papazoğulları 'ndan Hanna ve Said, 2 yaşında iken

25 Nisan 1918 Kunduracı Yakub'un kızı Viktorya. Siird ahalisinden olup sığınmacılar hastanesinde öldü.

7.3. Defterde Kullanılan Yazı Karakterleri

Defterin başlangıcından itibaren yaklaşık on sayfasının, yazı karakteri açısından oldukça düzgün olması, öncesinde mevcut olan bir kaynaktan istinsah edildiği izlenimini vermektedir. Nedenine gelince, 1899-1900 yılı için hazırlanmış olan bir müsvedde kayıt çalışmasına defterin içinde rastlamış olmamız, yazıcının müsvedde kullandığını, yazı ve malzeme kullanımının değişikliğini izah etmesi açısından önemlidir.

Defter içinde yer alan belgede, *Keldani milletimizden bu yaşamdan ayrılanların listesi. Ocak1899 ile Ocak 1900 ayına kadar olanlar*³³⁰ ibareli pusulada yazılı olanlar şunlardır. (bkz. Belge 34)

1- Siirdli Cabi Bolis'in kız kardeşi Susan*, 2- Hanna Aşçı'nın oğlu Said*, 3- Ruhvanlı Yakub'un oğlu Yonan, 4- Kebapçı Tumas, 5- Şem'un Alkuşi'nin kızı Terizya, 6- Kör Kıryakis 7-Buhtanlı Simon'un kızı Verdi, 8- Naum Said Ağa'nın oğlu Cebur, 9- Mardinli Said, 10- Yakub Temez'in kızı Feride*, 11- Anton Alkuşi'nin kızı Hanuş, 29 Temmuz, 12- Makdis Hanna Darahli 31 Temmuz, 13- Kunduracı Hanna*, 14- Said oğlu Mihayil Hekim Mihayil, 15- Yusuf Petrus di Natali'nin oğlu Kıryakis, 16- Cebur oğlu Yonan Alkuşi, 17- İlyas oğlu Cebur ..., 18- Cebrail oğlu Hanuş....., 19- Şem'un Alkuşi, 20- Davud Kireççi'nin annesi Hana, 21- Rızkullah Osib Hekim Hanna'nın kızı Zekiye, 22-... eşi Şem'un Sabbağ Buvali*, 23-Dantaslı Yakub'un kızı Meryem.

1892 tarihli ölüm kayıtlarının başladığı on birinci sayfada, birden fazla yazıcı ve yazı malzemesinin kullanıldığını görmek mümkündür. Bu sayfada *qâd intaqâl ila rahmatullah* (Allah'ın rahmetine kavuştu) şablon ifadesindeki *Allah* lafzının üç farklı şekilde kullanılmış olması, yazan kişilerin de farklılaştığına örnek olarak verilebilir.

³³⁰Bu liste defter sayfalarına ait değildir. Ocak 1899-Ocak 1900 ayları arasında kalan sürede vefat edenlerin listesi tarihsiz olarak yazılmış. Bu listede isimleri yazılı bulunanların 19 adedi defterde ilgili zaman aralığında bulunmaktadır. 5 tanesi ise kayıtlı değildir. Kayıtlı olmayanlar yıldızla belirtilmiştir.

İlerleyen sayfalarda kayıt işlemlerinin müsveddeden alındığına, bununla birlikte müsveddeyi deftere aktaranın, bu işlemi belirli bir zaman dilimi içerisinde, (bilgilerin doğrulanması amaçlı olabilir) kayda dönüştürdüğünü de ileri sürülebiliriz.

1897 den itibaren 1901 ve 1904 yıllarında yazma görevlisinin değiştiğini yazı karakterinden anlamak mümkündür. Bu süreler içerisinde görevli bulunanların müsvedde kullandıklarını, gün ve ay kayıtlarının düzenliliğinden çıkarabiliriz. Yazı konusundaki düzenlilik 1910'dan itibaren 1916 yılının ağustos ayının 14'üne kadar, ortamın sahip olduğu şartlardan, tecrübeli ve eğitilmiş kayıt edicilerini olabildiğince olumsuz etkilediğini, yazının görünüşünden anlamak mümkündür.

7.4. Kimlik Tanımlarında Kullanılan İfadeler

Kayıtların kişiye ait sosyal ve ekonomik statüden ziyade, mensubu olduğu aile, mekânsal ve etnik aidiyet, varsa dini statüsünün dikkate alındığını görmekteyiz. Defterde kayıtlı bulunanlardan özellikle erkekler için meslekleri belirleyici kimlik tanımlaması olarak kullanılmıştır. Mensubu olduğu ailenin varsa lakabı da kullanılmıştır. Birinci ve ikinci kuşak baba isimleri çok nadir de olsa üçüncü kuşak baba isimleri künyede belirtilmiştir. Belirleyici kimlik haline gelmiş olan mekânsal aidiyetler ismin başına gelecek şekilde kullanılmıştır. Buradan hareketle meslek tanımı olmayan erkek şahısların meslek edinecek yaştan önce öldüğü de kabul edilebilir.

Kadınlarda meslek tanımı kesinlikle bulunmadığından, genellikle baba ismi, sık olmamakla beraber eşinin veya çocuğunun adı kullanılabilmiştir. Örneğin, 23 Şubat 1920 ölen Menuşi'nin kimliği belirtilirken, Mazıcı Fethullah Saatçi'nin eşi olduğu, devamında da Çerenkal Tumas Fadli Kasir'in kızı olduğu belirtilmiştir.³³¹ Bir başka örnekte, 19 Ocak 1939 tarihinde vefat eden Süryani Katolik Makdis Saliba'nın kızı Feride, Boyacı Yusuf Horozoğlu'un eşi, *Katolik Mezhebi üzerine olup kutsal sırlarda bir hazine idi*³³² denilmektedir. Bir örnekte de, vefat edenin hem babası hem de erkek kardeşine atıfta bulunularak kimlik belirlemesi yapılmıştır. 3 Kasım 1887 Makdis Petrus Papazoğlu'nun kız kardeşi, Yusuf Zagni'nin kızı Makdis Katrina.³³³

³³¹ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 42

³³² Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 48

³³³ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 7

Dolayısıyla bu ifadeden, vefat edenin hem baba, anne veya kız kardeş olma hasebiyle, hem de eşi tarafından künyesi tanıtılmıştır.

Defterde kayıtlı bulunan şahıs adlarının birçoğu, şahsın veya ailesinin geldiği kasaba veya şehrin adıyla tanımlandığına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin yakın köy ve kasabalar olduğu dikkat çekmektedir. Bununla beraber oldukça uzak yerlere ait tanımlara da rastlanmaktadır. Diğer belgelerde de rastlanan *İzmirli* tanımlamalı şahısların oldukça eski yerleşimciler olmasına rağmen, bu tanımın bir nevi lakap olarak kullanıldığını görmekteyiz.³³⁴ Bu anlamda sıklıkla Siirt, Musul, Mardin, Halep, Van şehirlerinin adları kullanılmıştır. Bununla birlikte Diyarbakır şehir merkezine yakın kasaba ve köyler ile özellikle Siirt'e yakın Meyyafarkin (Silvan) başta olmak üzere; Cizre ve Hakkâri yerleşimlerine bağlı kasaba ve köylerinin adları kimlik tanımlamalarında sıklıkla kullanılmıştır. Bu durumlarda yerleşim yerinin adı sıfat olarak, baba adı ile birlikte şahsın ilk adı olarak kullanılarak ilk adın ve çoğu zaman da baba adının sonrasında gelecek şekilde ifade edilmiştir.³³⁵ Örneğin;

26 Eylül 1883 Boyacı Mihayil İzmirli'nin kızı Hanpuşi

7 Mayıs 1884 Bikendli Aşçı Gorgis'in annesi Şmuni

12 Kasım 1884 Musullu Na'man'ın oğlu Ablahad (göğüs hastalığından)

13 Aralık 1886 Cizreli Abdulmesih'in kızı Şmuni

18 Ocak 1888 Siird tarafında Tuma Mankıryan oğlu İsa'nın oğlu Davud

12 Ocak 1889 Halepli Hoca Abdulmesih Çapan'ın kızı Şmuni

21 Şubat 1890 Van şehrinden Papaz Daniyel Şuriz'in oğlu Antun Efendi

13 Ocak 1895 Meyyafarkinli Şemmas Abdallahad Horozoğlu'nun oğlu Said

³³⁴Ablahad İzmirlinin kızı Hızire 19 Eylül 1775'te doğdu, *Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri* s. 54;“Uzak diyarlardan sayılan İstanbul ve İzmir gibi şehirlerden ticaret için gidip gelen Diyarbakırlı tüccarlara rastlamak mümkündür. Sadece uzak diyarlara giden tüccarlara değil aynı zamanda dışarıdan gelenlere ait bilgilere şerhiye sicillerinde rastlamak mümkündür. Diyarbakır ile İzmir arasında kurulan şahsi bağın işaretini “İzmirli” unvanıyla görmek mümkündür.” Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, s. 352

³³⁵M. Mehdi İlhan, “Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler” Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fak. Tarih Böl. *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt 25/ sayı 40, s. 49

7.5. Dini Aidiyet Tanımları

Kayıtlarda, ölen şahsın ait olduğu kilise, etnik köken aidiyeti bağlamında belirtilmiştir. Belirleyici unsur Katolik mezhebine mensup olmasıdır. Bu duruma 1909'dan önceki kayıtlarda rastlanmamaktadır. 1909'daki tek kayıta 8 Aralık 1909 tarihli olup Yeldo oğlu Buyi Hekim kızı Ketî'ye (Ermeni Katolik Cemaati'nden) aittir. Bu tarihten sonra bu türden bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak 1914'ten itibaren bu tür kayıtlara sıklıkla rastlanmaya başlanır.

14 Eylül 1915 Circis Kozma ..... Mihayil'in (Rum Kadim) kızı Menuşi

9 Kasım 1915 Mardinli İbrahim'in kızı Meryem, Ermeni Katolik cemaatinden

8 Haziran 1916 Kireççi Gorgis'in kızı Verduşi, Ermeni Katolik

7 Nisan 1923 Yakubi cemaatinden olup Keldani olarak ölen Allahverdi kızı Susan

27 Aralık 1943 Ermeni Katolik Circis Servi'nin kızı Sofiya

28 Aralık 1943 Ermeni Katolik Meryem Koz

22 Temmuz 1944 Rum Katolik Makdis Circis Gorgis'in kızı Sofiya

8 Şubat 1947 Süryani Katolik Cemaatinden Bolis Kasar'ın oğlu İskender

23 Temmuz 1947 Rum Katolik Cemaatinden İlyas oğlu Kenan Eczacı Ciricis

15 Temmuz 1947 Ermeni Katolik Cemaatinden İlyas'ın oğlu Hancı Mensur

Şahıs adlarıyla birlikte kullanılan bazı unvanların, dini hiyerarşi ayırımında kullanılan ifadelerle de rastlanmaktadır. Kentte Müslümanlar arasında güç merkezli bir tabakalaşma mevcut iken, Gayrimüslimler arasındaki sosyal tabakalaşma etnik ve dinsel örüntü üzerinden şekillenmiştir.³³⁶ Örneğin;

28 Eylül 1890 Hori İshak oğlu Derzi Filibos'un oğlu Şemmas Mensur

³³⁶Çukurova, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı" s. 360

10 Şubat 1891 Vekil Antun oğlu Yusuf oğlu'un Şerikçi Şemmas Antun

6 Ekim 1891 Şemmas Yusuf Attar'ın oğlu Sayın Metropolit Timetiyos

12 Aralık 1914 Siirdli Davud oğlu Papaz Cebrail Boşat köyü kilisesi papazı
(Cumartesi)

5 Eylül 1921 İran Acem.... Ahvazda .....Hekim Petrus'un oğlu Papaz
Marusa

2 Haziran 1923 Amid ve Meyyafarkin Metropoliti Sayın Süleyman Mari
(Sabbag) kilise avlusunda kapının karşısında defnedildi. Allah onu cennetine
koysun.³³⁷

9 Eylül 1926 Berber Hacı Hannuş'un çırağının oğlu Papaz Cerrah Petrus

16 Şubat 1941 Amid Abreşiyesi ve Mardin Metropoliti İsrail Davud Mardin
Keldani Mar Hırmız Kilisesi 'nde gömüldü.

7.6. Sosyal Statüye Ait Kayıtlar

Sosyal statüye bağlı olarak eğitim düzeyini gösteren ifadeler de kullanılmıştır. Kurumsal eğitimin yanı sıra, dini eğitim anlamında kilise içerisinde verilen eğitimi almış ve bu eğitimin ifadesi olarak kullanılan *şemmas* ibaresi oldukça yaygındır. Bu ibareye sahip olanlar, sürekli olarak kilisede görevli olanlar anlamında değildir. Şemmaslık eğitimini almış, ancak normal yaşamında kilise dışında başka bir mesleği olup, yeri geldikçe kilisede görev yapabilecek yetkinliğe sahip şahıs anlamını ifade etmektedir. İsimden önce sıfat anlamında kullanılan *Makdis* ibaresi, kutsal yerleri ziyaret etmiş *Hacı* anlamında kullanılmıştır. Örnek verecek olursak:

28 Eylül 1885 *Makdis Gorgis Terziya, 60 yaşında*

25 Ocak 1886 *Hanna Cabi'in oğlu Şemmas Gorgis*

---

³³⁷“Süleyman Sabbag: 186’te Musul(Irak) şehrinde dünyaya geldi. Keldani patrikhane seminerinde dini eğitim aldı. 1888 de Papaz olarak takdis edildi. Daha sonra 1897’de Keldani Patriği Abdüyeşu Hayyat tarafından Diyarbakır şehrine piskopos (metropolit) olarak takdis ile tayin edilmiştir. Osmanlı ülkesinde seferberlik ve savaş döneminin rastlayan bu tayin, Sabbag’ın bu dönemde pek çok acılara tanık olmasına da neden olmuştur. Bu fırtınalı dönem geçtikten sonra Diyarbakır’da tüm mezheplerden yetim kalan çocuklar için bir yetim hane açtı. 2 Haziran 1923’te vefat eden Metropolit Süleyman Sabbag, Diyarbakır’daki Mar Petyun kilisesi’nde defnedildi.” Mendu, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik, Nusaybin*, s. 187

18 Temmuz 1887 Papaz Fercelle oğlu Yusuf'un oğlu Şemmas Mihayil

28 Eylül 1890 Hori İshak oğlu Derzi Filibbus'un oğlu Şemmas Mensur

2 Şubat 1925 İbrahim oğlu Bakkal Hacı Mihayil

29 Eylül 1950 Şemmas Bolis Şuriz'in oğlu Hacı İlyas Şuriz

Defterdeki kayıtların bir özelliği de ihtida etmiş olanların durumlarının da not edilmiş olmasıdır. Öncesinde Hıristiyan inancına mensup iken, çeşitli sebeplerden dolayı Müslüman olmuş, ancak daha sonra tekrar eski inancına dönen ve bu esnada ölenlerin de bu durumları kaydedilmiştir. Bu durumun 1916'da yaşanmış olması da manidardır. Bu türden iki örnek bulunmaktadır.

7 Temmuz 1916 Siird ahalisinden İsa Ferho oğlu Yakub. Bir müddet önce Müslüman olmuştu. Ölmeden önce pişman olup geri döndü. Keldani papazları önünde itiraf etti ve Keldani mezarlığına defnedildi³³⁸ denilmektedir.

22 Kasım 1916 Şemmas Petrus Saatçi kızı Lusya. Kendisi ve kocası Müslüman oldu, kadın ölmeden önce pişman olup Hıristiyanlığa döndü³³⁹ denilmektedir.

Defterde Diyarbakır Keldani Kilisesine veya şehirde bulunan diğer Katolik kiliselerden herhangi birinin üyesi olmayıp, Hıristiyan inancına mensup olmalarından dolayı ki büyük bir ihtimalle Katolik inancına mensup olmuş olmalarından ötürü, iki batılı askerın ölüm kayıtları not edilmiştir. Bu askerlerden biri Alman, diğeri de Fransız asıllı bir asker esirin ölüm kaydıdır. Defter kayıtlarında;

4 Kasım 1916, 1892'de Almanya'nın Lübeck şehrinde dünyaya gelen Subay Walter Humble, 3 Kasım 1916 da Diyarbakır'da (Türkiye Asya'sı) öldü. 4 Kasım 1916 Pazar günü toprağa verildi.³⁴⁰

28 Eylül 1920 Leon Oggee, Unicev/Nerme Fransız esirlerinden Askeri Hastanesinde.³⁴¹ Şeklinde ifade edilmektedir.

³³⁸ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 36

³³⁹ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 37

³⁴⁰ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 36

³⁴¹ Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 42

7.7. Kayıtlarda Mekânlar

Kaydedilen ölüm bilgilerin bir kısmının, ölüm olayının gerçekleştiği yerin Diyarbakır dışında olduğu, ulaşan bilgiye göre ölen şahsın künyesi ile birlikte öldüğü yerleşim yerinin adı da kaydedilmiştir. Bunun nedeninin ölen şahsın ait bulunduğu kilisenin Diyarbakır Mar Petyun Keldani Kilisesi, kendisi ve ailesinin ikamet yerinin Diyarbakır olduğunu, çeşitli nedenlerle ikamet alanının dışında bulunduğu sırada ölüm olayının gerçekleştiğini düşünebiliriz. Bu da ikamet alanlarının oldukça farklılık gösterdiği gibi cenazesinin Diyarbakır'a getirilip getirilmediği hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Söz konusu duruma ilişkin, cenazenin Diyarbakır'a nakledildiğine ilişkin tek bir örnek bulunmaktadır. Bu örnekte; *6 Eylül 1884, Hekim Hannuş oğlu Şemmas Boğosi Efendi. Diyarbakır'dan Mardin'e gitti. 3 gün sonra akciğerinden hastalandı ve öldü. 9 gün sonra Mardin'de vefat etti. Cenazesi Diyarbakır'a götürüldü. Doğum tarihi 12 Kânunusani 1831, denilmektedir.* Bunun dışında çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla bildirilen ölüm vakaları da deftere kaydedilmiştir. Örneğin;

21 Mayıs 1887 Bikendli Yeşu'un oğlu Aşçı Hanna, Meyyafarkin (Silvan'da)

9 Ekim 1887 Papaz Bolis Çadırcı, Musul'da.

21 Aralık 1894 Makdis Sem'an oğlu Makdis Hanun'un kızı Hacı Kadar, Şam'da.

7 Ekim 1902 Yusuf oğlu Denho, Asitane (İstanbul) de hapisanede öldü.

6 Aralık 1904 Şerikçi Şemmas Antun'un oğlu Yusuf, Beyrut'ta.

1 Ocak 1908 Hoca Mihayil Hırmız'ın kızı Feride, Bağdat'ta.

24 Haziran 1910 Antun Basmacı'nın oğlu Büyük Şalci Mensur, Giresun'da

15 Ocak 1912 Viranşehirli Petrus Hekimoğlu'nun oğlu Doktor Mihayil. Kaleden düşerek öldü. Telgraf haberi Süryani Katolik Papazı Cebrail imzasıyla geldi.

25 Ocak 1914 Çelenkar Yusuf Fadli'in kızı Lusya, Amerika'da

25 Nisan 1914 Boyacı Said Tayyuroğlu, Amerika'da

10 Ocak 1918 Merhum Petrus Hekim oğlu Doktor Ziya, Beyrut'ta tifo ve koleradan vefat etti. 5 Aralık 1917. Durumunu 24 Aralık 1917'de Hori Yusuf Tavi'den aldığımız mektupla öğrendik. Buraya 12 Ocak 1918'de ulaştı. Kız kardeşine, halasına ve ailesine bilgi verildi.

10.10.1918 Çaruhiye köyünden Petrus Hivan'ın eşi Anna, Kız Mektebinin merdiveninden düşerek.

26 Temmuz 1919 Sazbend Antun'un kızı Lusya, Musul'un Telafer köyünde sıcakların başına vurmastıyla.

19.05.1919 Kassarci İstapan Tumas, bir mermiyle vuruldu.

21 Ağustos 1919 Çerenkal Hanna'nın oğlu Rızkullah, Kudüs'te.

16 Şubat 1951 Papaz Daniyel oğlu Şemmas Bolis Şuriz'in oğlu Tuma, İstanbul'da

7.8. Diyarbakır'daki 1895 Ermeni Olayları ve Keldaniler

1895 yılı birçok yönden şehrin tarihinde önemli izler bırakmıştır. Bu tarih, öncelikle *Ermeni Olayları*³⁴² ile ilgili bir toplumsal hafıza oluşturmuşsa da, bu yılda yaşanan salgın hastalıklar önemli miktarda nüfus kaybına yol açmıştır. Özellikle 1895 Ocak ayında Çukur Mahalle, Hüsrev Paşa Cami civarında başlayan kolera salgınında çoğu temmuz-ağustos aylarında olmak üzere günde 70-90 kişi ölmüştür.³⁴³ Defter kaydında 7 Ağustos günü; koleradan ölenlerin kaydı, dikkat edilirse Ağustos ayının son gününe ait kayıttan sonra yapılmıştır. Bu durumun kayıttan sorumlu kişiye ulaşan bilgiden sonra kayıt edildiğini düşündürmektedir. Tarihsel kronolojide bulunmayan ve ölüm gerekçesi belirtilmeyen 3 Eylül 1895 tarihinde ölen Dentas Köyü'nden Nisan'ın kızı Meryem ile 2 Eylül 1895 tarihinde ölen Demirci Yakub'un kızı Filumina'nın da koleradan ölmüş olması muhtemeldir.

342“4 Ekim 1895'te, Mehmed Enis Paşa Diyarbakır valisi olarak atanmasının ardından, Diyarbakır'ın eşrafını ve çeşitli gayrimüslim cemaatlerin önderlerini, valinin şehre atanmış olmasından dolayı şükranlarını belirten bir telgraf çekmeye zorlanması ortamı oldukça germiştir. Bu durum ani ve şaşırtıcı bir tepkiye yol açtı. Ermeni ve Keldani kiliselerindeki çanlar, durmaksızın çalmış, din adamlarının Pazar ayini yapmaları cemaatleri tarafından engellenmişti. Osmanlı kaynakları bu durumun üç gün üç gece sürdüğü belirtilir. Bir başka kaynak sokaklarda “barikatlar” kurulduğundan söz eder. 1200 kişilik bir topluluk, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesine bir telgraf yollayarak kilise önderlerinin Valiye verdiği desteği kınadılar.” Jelle Verhij, “Diyarbakır ve 1895 Ermeni Kriz” ss. 104-106

³⁴³Çukurova, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı” s. 360

Defter muhteviyatında ölüm nedenleri çoğunlukla verilmemiştir. Ancak 1895 yılı Ağustos³⁴⁴ ayına ait 8 adet ölüm kaydının gerekçesinde *kolera* ifadesi kullanılmıştır.

1 Ağustos 1895 Taşçı Hannuş Abid'in eşi Menuşi, koleradan.

16 Ağustos 1895 Bicun köyünden Yonan'ın eşi Sara, koleradan.

18 Ağustos 1895 Alıpınar köyünden Boyacı Yusuf Gusto'nun oğlu Hanna İlyas, koleradan.

19 Ağustos 1895 Papuci Yusuf Gusto'nun kızı Lusya, koleradan.

30 Ağustos 1895 Tumas Bozo'nun kızı Anna, koleradan.

31 Ağustos 1895 Burteci Davud oğlu Çarşafçı Circis'in oğlu Davud Fercallah, koleradan.

7 Ağustos 1895 Şemmas Tuma Benekli'nin kızı Dellal Susan, koleradan.

*7 Eylül 1895 Kıtırbil köyünden Bacı Heylan oğlu Kunduracı Yusuf'un oğlu Dikran, Koleradan.*³⁴⁵

Ölenlerin büyük kısmı Müslümanlardı. Kolera salgının ortaya çıkmasıyla şehirdeki gayrimüslimlerin orta halli ve fakir olanları Alıpınar ve Kıtırbil köyü civarına göç ettikleri belirtilmektedir.³⁴⁶

Diyarbakır'da 1895 yılının kasım ayında vuku bulan ve şehir tarihini konu alan çalışmalarda *I. Ermeni Olayları*³⁴⁷ olarak tanımlanan çatışma ortamının, Keldani

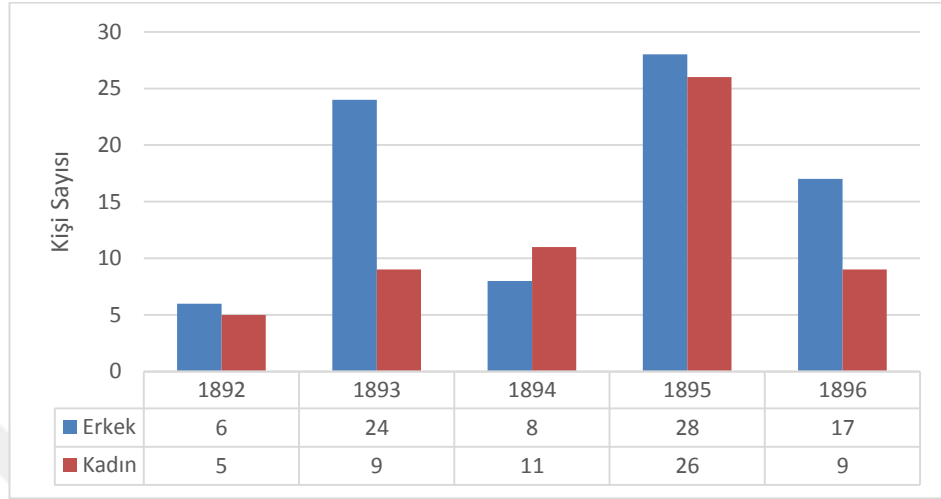
³⁴⁴Kolera salgınının Diyarbakır ve çevresindeki etkileri ve alınan tedbirleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Oktay Bozan, "Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 218, Ekim 2015, ss. 219-239, İstanbul 2015

³⁴⁵Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, s. 15

³⁴⁶Çukurova, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı" s. 360

³⁴⁷Enis Paşa'nın Diyarbakır Valiliğine atanması neticesinde 5 Ekim 1895'te Hıristiyan cemaat temsilcileri, padişaha teşekkür telgrafı çekmeleri için zorlanır. Hıristiyanlar 31 Ekim'de şehirdeki Fransız Konsolosluğuna başvurarak gelecek olumsuz olayların bir gün sonra başlayabileceğine yönelik duyularını konsolosla paylaşarak tedbir alınmasını isterler. Konsolosluk yetkilileri bu konuda teminat vererek endişeleri gidermeye çalışır. 1 Kasım'da cemaat liderleri tekrar gidip aşiret üyelerinin şehre girdiklerini belirtirler. Bizzat konsolos ve beraberindeki cemaat liderleri valiyle görüşmeye giderler. Vali Enis Paşa, kapalı olan işyerlerinin açılması koşuluyla düzeni sağlayacağı sözünü verir. Katolikler, bayram kutlaması nedeniyle buna katılamayacaklarını belirtmeleriyle, Katoliklerin dışında diğer Hıristiyanlar işyerlerini açarak hayatın normale dönmesine katkı sunmaya çalışırlar. Konsolos şehrin genel havasını yerinde görmek için şehir merkezindeki çarşıya gider. Bu

topluluğu üzerindeki yansımalarını görebilmek mümkündür. Kasım ayının ilk gününden itibaren³⁴⁸ günlük kayıtların tutulduğunu, defterden sorumlu olan yazıcıya ulaşan bilgilere göre kayıt sıra tarihi gözetilmeden kaydedilmiştir.

Grafik 15: 1892-1896 yıllarına ait ölüm kayıtları

2. Teşrin (Kasım) ayının birinci gününe ait iki ölüm kaydından sonra ikinci güne ait bir ölüm vakası kaydedilmiştir. Devamında tekrar birinci güne ait kayıtların

esnada bazı grupların jandarma ile birlikte Ulu Cami'den çıktıklarını görünce konsolosluğuna geri dönmek zorunda kalır. Öğlen saatlerinde aşiret çeteleri tarafından çarşıya ve Hıristiyan mahallelerine saldırı başlatılır. Şehrin ortasında yer alan büyük çarşı birkaç yerden başlamak üzere ateşe verilir. 4 Kasım akşamına kadar devam eden olaylar sırasında, Gregoryen/Katolik Ermeni, Katolik/Kadim Süryani, Keldani, Rum ve Protestan nüfusundan 1200 ölü ve 300 yaralı ile 1000 kayıp vardır. Hıristiyanlara ait 1700 ev ve 2500 dükkân yağmalanmış veya yakılmıştır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeliha Etöz, “Diyarbakır Yangınları” *Diyarbakır Tebliğleri*, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013, ss. 262-264; Şevket Beysanoğlu, Anıt ve kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, Cilt 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay. Ankara 1996, s. 699-710; Oktay Bozan, *Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni olayları*, Dicle Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2006; Raymond Kevorkian, “Nüfus Hesabi veya Toprakların Denetimi” *Diyarbakır Tebliğleri*, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hırant Dink Vakfı yay. İstanbul Mayıs 2013, s. 56; 1895'te Diyarbakır merkezinde Müslümanlardan 70, Ermenilerden yaklaşık 300 kişi öldü. Karışıklıklar sırasında 800 dükkândan oluşan çarşı yıkıldı. Hanzede Cami, Kaşıkbudak Mescidi, Cami-i Kebir, Alipaşa Cami, Hadim-i Terakki Mektebi hasar gördü Çukurova, XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı, s. 359; Serkan Yazıcı, “Diyarbakır'da 1895 Ermeni Olayları” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt III, Ankara 2008, s. 741

³⁴⁸21 Teşrinievvel 1311 (2 Kasım 1895). Cuma günü hadiselerin vukuu bulmasından iki saat sonra çıkan yangında söndürülmeye hal ve müsait bulunmadığından Saman Pazarı, Kürçüleri, Belediye civarı, Hafafklar, Çifteseği, Buğday Pazarı, Kazancılar, Uzun Pazar hududu dâhilinde dört yüz vakıf ve bir o kadar mülk dükkân, fırın, ticarethane ve han tamamen yanıp kül olur. Hükümet Ermenilerin ayaklanmalarını şehir içinde 4 Kasım 1895 Pazar günü akşamına kadar, Kırtrbil köyünde ise ancak bir hafta sonra bastırmaya muvaffak olabildi. M. Mehdi İlhan, “Osmanlı Dönemi Diyarbakır'ı Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği yay. Cilt I, Ankara 2008, s. 56.

bulunması, yaşanan toplumsal gerilimler, günlük bilgi akışına göre bekletilmeden ve müsvedde edilmeden kaydedildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum kayıtların güncelliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. 1895 yılı sonlarına doğru yaşanan olaylar ve sonrasındaki ölüm kayıtları incelendiğinde; Kasım ayı öncesindeki 11 aylık sürede gerçekleşen 54 ölüm kaydının on aylık ortalaması 4.3 iken sadece kasım ayındaki 12 kişilik ölüm kaydı, diğer ayların ortalamasının 2.5 katından daha fazla bir orana sahiptir. Bu da diğer topluluklara göre nüfus açısından üçüncü sırada bulunan Keldanilerin toplumsal olaylardan etkilenme oranını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.³⁴⁹

Fransa'nın Diyarbekir'de bulunan konsolosu Meyrier'in 18 Aralık 1896 ilk raporunda, 1895 olayları sırasında 14 Keldani topluluğu üyesinin öldüğünü belirtmiştir.³⁵⁰ Bu raporda yer alan Keldanilere ait ölüm sayısı ile defter kayıtlarındaki sayı arasında önemli bir fark bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 44: 1895 Olaylarında Ölen Keldaniler

1 Kasım 1895	Abdallahad oğlu Hacı Attar Kıryakis
1 Kasım 1895	Hırmız oğlu Tıfınkçi Said
2 Kasım 1895	Şemmas Anton Küçükusta oğlu Petyun
1 Kasım 1895	Siirdli Şemmas Hanna oğlu Yağleci Refail
2 Kasım 1895	Boyacı Hanuş oğlu Boğos
1 Kasım 1895	Çaputçu Davud oğlu Gövdetaşyan Yakub
1 Kasım 1895	Tıfınkçi Bedrus oğlu Kıryakis
1 Kasım 1895	Yakub Sa'ur ³⁵¹ Kıryakis
1 Kasım 1895	Bikendi Ammu İsa
1 Kasım 1895	Yusuf Piruzi
(Tarihsiz)	Merkar eşi Susan

1914'te yaşanan ikinci büyük yangın ve 1916'daki tifüs ve kolera salgınları büyük bir nüfus kaybı yaşanmasına neden olmuştur.

³⁴⁹“1895 olaylarının başlangıcı konusunda şehrin Fransız Konsolosu Meyrier'ye verilen bilgiye göre, ilk olarak bir polis memuru, Ulu Cami'nin yakınlarında bir Keldani'ye ateş etmişti. Verheij, “Diyarbekir ve 1895 Ermeni Krizi” s. 107

³⁵⁰Verheij, “Diyarbekir ve 1895 Ermeni Krizi” s. 109

³⁵¹Arapça sözcük, kilise çancı ya da zangoç anlamına gelir.

7.9. 1915 Olaylarının Keldani Topluluğunda Yansımaları

1915 yılı kayıtları, dönemi içerisinde yaşanan ve toplumsal hafızada *Ermeni Olayları* (kafle, tertele) olarak bilinen zaman diliminde yaşananlardan Keldanilerin³⁵² de etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. 27 Mayıs 1915 tarihli Ermenilerin tehciri kararnamesi fiili olarak cephe hattının dışında olması nedeniyle Diyarbakır'ı tehcir kapsamının dışında bırakmıştır. Ancak gelişen süreçte Diyarbakır, tehcir edilen Ermeni kabilelerinin geçiş güzergâhı olmasının yanında, Diyarbakır Valisi Dr. Raşid'in sorumluluğunda öncelikle,³⁵³ şehir merkezinde yaşayan Ermeniler, tehcire tabi tutulmuşlardır. Bu durumda 1915 ve 1916 yılları arasında kaydedilen ölüm sayısının arttığını görmek mümkündür. 1915'te kaydedilen ölüm sayısı 39, 1916'da kaydedilen ölüm sayısı 47'ye yükselmiştir. Bu artışın nedenlerinin şehirde yaşanan kaos ortamı en iyi şekilde açıklasa da, ölüm nedenleri net olarak ortaya konulmamakla beraber, bazı ölüm kayıtlarında kullanılan ifadeler, tehcir süreci içerisinde Keldanilerin de etkilendiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.³⁵⁴ Örneğin;

16 Haziran 1915 Şemmas Mihayil Abid'in oğlu Şemmas Naum. Diyarbakir Askeri misafirhanesinde, mazlumen.

22 Haziran 1915 Refail Tayyuroğlu'nun oğlu Cebrail, Diyarbakir Askeri Misafirhanesinde, mazlumen.

*3 Ekim 1915 Mardinli Abdallahad Petrus'un oğlu Hırmız, askerlik esnasında.*³⁵⁵

³⁵²“Bilahare şehirde bulunan zenginleri derdest (tutuklamaya) başladılar. On, on beş gün zarfında bütün zenginleri topladılar. Keldani ve Süryani Katolik tüccar ve muteberanın esamilerini (isimlerini) kâmilin bilmediğimizden bizim Ortodoks Süryani tüccar ve muteberanından toplananlar...” Huyodo Gazetesi, sayı 1, no 5, 16 Temmuz 1921, 2-2

³⁵³“Dr. Reşid, 25 Mart 1915'te Diyarbakır'a vali olarak atanır.”Sait Çetinoğlu, “Diyarbakır'da Ermeni Mallarını Kim Aldı” *Diyarbakır Tebliğleri*, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013, s. 386

³⁵⁴“Dönemin Diyarbakır Valisi Dr. Reşid, 19 Eylül 1915 tarihinde gönderdiği raporunda Diyarbakır'dan 120 bin Ermeni'nin tehcir edildiğini belirtir. Bu rakam şehirde bulunan Ermeni sayısından fazladır. Vali, sadece Ermenileri değil, vilayetteki diğer Hıristiyanları da ölüm yoluna çıkarmış olduğundan bahsediyor olabilir. Zira bu bölgede idari makamlar Süryani, Keldani ve Ermeni arasında ayırım yapmamışlardır.” Çetinoğlu, “Diyarbakır'da Ermeni Mallarını Kim Aldı” s. 391

³⁵⁵Bu kayıtların gayrimüslimlerin askerlik görevini yerine getirdikleri sırada vuku bulmuş olarak kaydedilmişse de, bu ifadenin cephe önünde düşmanla bir çatışma halinde gerçekleşmiş olsaydı, ordu tarafından verilen bir haber belgesine atıfta bulunabilirdi. Ancak buradaki kayıta bu yönde bir ek bilgi bulunmamaktadır. Diyarbakır'da gayrimüslimlerin askerlik görevleriyle ilgili bilgi ve hatıraların

5 Ekim 1915 Mardinli Davud Hermuşi'nin oğlu Circis, askerlik esnasında.

27 Aralık 1915 Dellal Petrus'un oğlu Netaşi Yusuf, misafirhaneden çıktıktan 6 gün sonra.

1914'te yaşanan ikinci büyük yangın ve 1916'da tifüs ve kolera salgınları büyük bir nüfus kaybı yaşanmasına neden olmuştur. 1914-1916 yıllarını kapsayan ölüm kayıtlarında, ölenlerin yaş grubunu doğru olarak tespit etmek zordur. Bunun nedeni, vaftiz defterinin 1876 sonrasına ait kayıtlarının bulunmamasıdır. 1876 öncesi doğumluların ölüm kayıtlarına rastlamak mümkündür. 26 Şubat 1915 tarihinde ölen Hekim Hanuş'un kızı Susan'ın, vaftiz kaydında 31 Mart 1846 tarihinde³⁵⁶ doğduğunu, adı geçenin 26 Mayıs 1847'de Hekim Bedrus'un oğlu Osib'in kızı Verduşi'nin vaftiz anneliğini de yaptığını takip etmemiz mümkündür. Hekim Hanuş'un kızı Susan'ın ölüm tarihinde 69 yaşında olması, bu durumun normal ölüm olabileceği noktasında bir fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Bir başka örnekte ise; 15 Haziran 1915 tarihinde 49 yaşında iken ölen Aşçı İlyas oğlu Şemmas Petrus, 22 Ekim 1865'te doğmuş, vaftiz defterine Aşçı İlyas İskender Bey'in oğlu Petrus³⁵⁷ olarak kaydedilmiştir. 23 Mart 1916 tarihinde 70 yaşında iken ölen Horozoğlu Şemmas Ablahad'ın kızı Katrina, 15 Ağustos 1846'da doğmuştur.

Yukarıda belirtilen tarihler arasında defterdeki yazıların karakteri, yazı malzemesinin kullanımı, tarih sıralamasının düzensizliği, bilgi akışının hızlılığı, ortamın ve yazanın yaşadığı acılarını adeta yansıtmaktadır. Daha önceki sayfalarda rastlanmayan yatay ifadeler 1914, 1915³⁵⁸ ve 1916 yıllarına ait kayıtlarda rastlamak

---

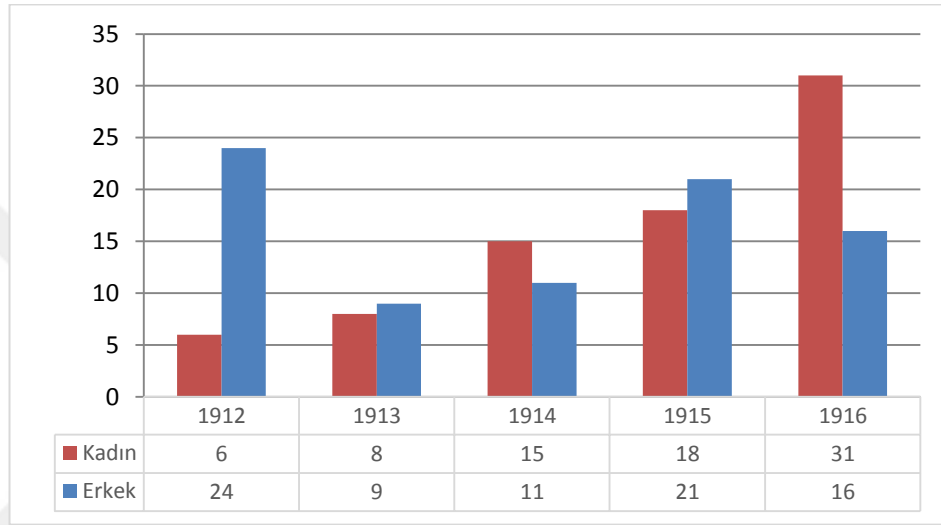
yayınlandığı Huyodo gazetesinin 1, no. 2 (11 Haziran 1921), 2-4; Huyodo 1, no. 4 (9 Temmuz 1921), 2; Huyodo 1, no. 5 (16 Temmuz 1921), 2; and Huyodo 1, no. 6 (23 Temmuz 1921), 2, nüshalarında gayrimüslimlerin askerlik durumları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. "Hıristiyan askerlerini silâhlarından bila tecrit kışla haricinde imal-i şaka ve birer vasıta ile itlâf etmek gibi vahşî muameleleri gördüklerinde şehre avdet edip kurşuna dizilmelerini daha münasip görerek oradan geriye avdet ettiler. Artık bunlardan bazıları çürüğe çıkıp bazıları da firar ediyor bazıları da akçe yedirek izin alıyorlardı. 1914 senesinde umum hükümetler seferberliğe mübaşeret eyledikleri gibi Osmanlı hükümeti dahi aynı senede şehri Ağustos'un ikinci gününde seferberliğe iştirak ettiğine dair ilân edildi." Bu konuda daha fazla ayrıntılı bilgiler için bkz. Benjamin Trigona-Harany, Harput was the other main centre of Süryani journalism. "A Bibliography of Süryâni Periodicals in Ottoman Turkish," Hugoye: Journal of Syriac Studies 12, no. 2 (Summer 2009) yayınlanmamış çalışma.

³⁵⁶ Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri, s. 64

³⁵⁷ Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri, s. 36

³⁵⁸ "Seferberlik emrinin Diyarbakır'a ulaşması 4 Ağustos 1914 Salı gününe rastlar. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilir. 3 Ağustos 1914'te çıkarılan geçici bir kanunla kırk beş yaş ve üzeri olan tüm erkekler fiili askerlik hizmeti ile mükellef tutulurlar. Seferberlik ilanı sonrasında Diyarbakır'da iki

mümkündür. 1918'deki kayıt sayısının olağan üstü fazlalığının yanında, kadın ve çocuk ölümlerinin fazlalığı, alt üst edilmiş yaşamın getirdiği sosyal ve ekonomik şartların dayanılmazlığının bir sonucu olsa gerek. Geleneksel bir yaşam süren, çeşitli etnik ve dini gruplardan oluşan şehir ahalisi, yüzyıllar içinde kurmuş olduğu hassas dengeler tarumar olmuşa benziyordu.³⁵⁹ 1918 yılı kayıtlarındaki düzenlilik, müsvedde kullanma imkânının tekrar mümkün olabildiğini düşünmeye sevk etmektedir.

Grafik 16: 1912-1916 Yıllarına Ait Ölüm Kayıtları

1914, 1915, 1916 ve özellikle 1918'de kaydedilen ölümlerden kadın oranının erkeklere çok yakın veya erkek sayısının üstünde olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri konusunda yapılabilecek yorumlardan ilkinin, tehcir sonrasında erkek

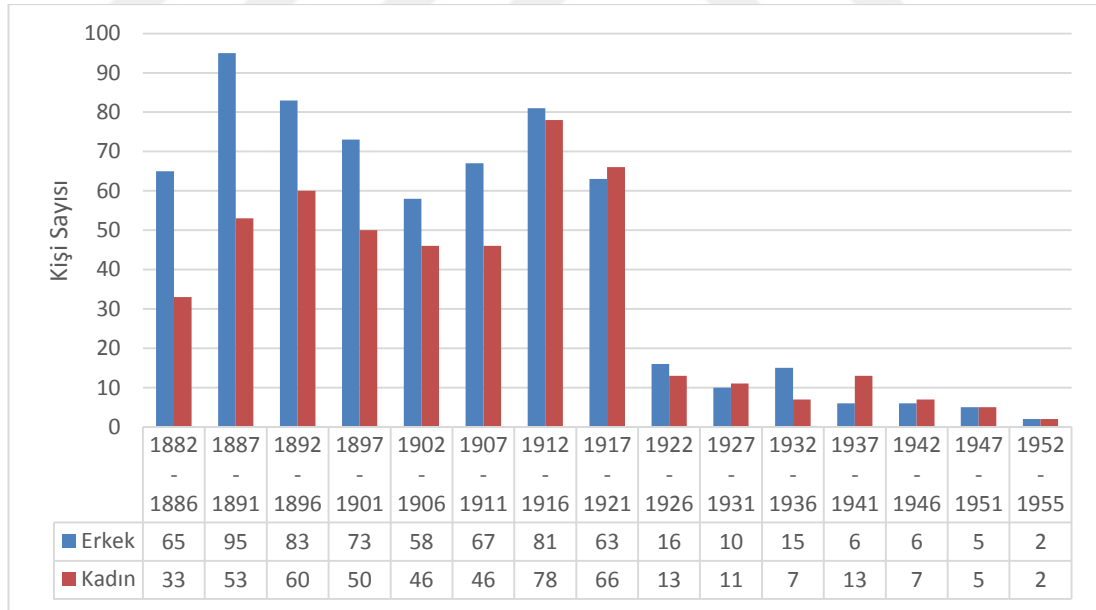
komisyon oluşturularak orduya asker kaydı yapılmaya başlanır. İlk etapta iki bin gayrimüslim askere silah yerine kazma kürek verilerek III. Ordunun emrinde yol inşaatlarında çalıştırılmak üzere gönderilir. 28 Mart 1915 günü Diyarbakır'a vali olarak atanan Dr. Raşid, ilk etapta şehirde saklanan Ermeni asker kaçaklarının ve şehirde sakladıkları silahların ele geçirilmesi için operasyon başlatır. Mıgırdıçyanı'nın anlatısına göre 16 Nisan 1915 günü Hançepek (Hasırlı) Mahallesi kuşatılır. Üç yüz kişi gözaltına alınır. Bunlar İç kaledeki hapishaneye konulur. Üç gün sonra şehirde bulunan Ermeni hayır kurumlarının yöneticileri ve Ermeni toplumunun ileri gelenleri gözaltına alınır. Üç gün sonra da şehirde örgütlenmiş bulunan Taşnak ve Hınçak Partilerinin sorumluları hapse atılır. Vali Raşid Bey'in, Ramanlı aşiretiyle yapmış olduğu kanlı ortaklık ile Dicle Nehri üzerinden ve karayoluyla tehciye tabi tutulanlar büyük bir insan kaybının yaşanmasına sebep olurlar." Ayhan Aktar- Abdulhamit Kırmızı, "Diyarbakır 1919" *Diyarbakır Tebliğleri*, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013, ss. 289-318

³⁵⁹... Misyoner G. Dunmore, 1857 tarihli raporunda Diyarbakır'daki Türkler, Ermeni Gregoryan, Ermeni Katolik, Süryani Yakubi, Süryani Katolik, Rum Ortodokslar, Rum Katolikler, Keldaniler, Yahudiler, Nesturiler, Ezidilerden bahsederken, birbirinden bu kadar farklı din ve etnik kökenin bu çeşitlilikte başkaca bir yerde bulmak çok güçtür." Barbara J. Mergerian, "Amerikalıların Gözünden 19. yüzyılda Diyarbakır, 1830-1860" *Diyarbakır Tebliğleri*, *Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013, s. 35

nüfusun kadın nüfusuna oranının azalmış olması. İkincisi ise tehcir sırasında, şehre gelen kadın nüfusunun kilise tarafından ve bazı Müslüman aileler tarafından korunmuş olmasıdır diye düşünebiliriz.³⁶⁰ Erkek nüfusun yaş durumunu ölen kişinin meslek sahibi olmasına bağlı olarak, yetişkin olarak en azından 18 yaş üstü olabileceğini, meslek sahibi olmayanların da 18 yaşın altında olduğu düşünülebilir. Kadın nüfusunu yaş grubunun meslek sahipliği belirtilmediğinden böyle bir analize imkân tanımamaktadır.

7.10. Ölüm Defteri Kayıtlarının Genel Bir Değerlendirmesi

Vaftiz defterinde yapılacak bir çalışma ile ölenlerin yaşam süreleri, tahminin ötesinde doğru bir şekilde ortaya konulabilir. Bu konuda karşılaşılan en önemli zorluk, doğumdan sonra, bireyin gençlik ve ölüm durumunda isim değişikliğe uğramış olmasıdır. Yine vaftiz sırasında geleneksel olarak ilk kullanılan ismin bir aziz veya azizeye ait olabilmesidir. Belirli bir süreden sonra edinilecek meslek, lakap kullanımı, bahse konu olan ismi vaftiz defterinden ölüm defterindeki kayıt takibini güçleştirebilmektedir.

Grafik 17: Cinsiyete Göre Ölüm Kayıtları

³⁶⁰“Musul valiliğine 15 Temmuz 1915 tarihli BOA. Dâhiliye Şifre Kalemi Nu. 54-A/154 şifreli telgraf, Başkale ve Siirt’ten geldikleri bildirilen Ermeni olmayan Süryani ve Keldani kadın ve çocukların kendi cemaatlerine terbiye ve iaşelerinin deruhte edilmesi münasiptir.” Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Korumucular*, s. 600

Bu konuda yapmış olduğumuz çalışmada, 1727-1875 yıllarını kapsayan Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri'nde, aynı topluluğa ait ölüm defterinde kayıtlı bulunanların doğum tarihlerini tespit etmeye yönelik incelemede, tam bir eşleştirme mümkün olmamaktadır. Ölüm halinde kullanılan isim ile vaftiz sırasında verilen isim arasındaki farklılıktan dolayı bu tespitler güçleşmektedir. Örnek olarak, 5 Mayıs 1882'de ölen Deveci Hanuş'un oğlu Takakçı Yusuf, ismini vaftiz defterinde araştırdığınızda, 29 Kasım 1856'da Papaz Yusuf Abid'in yönettiği vaftiz töreninde, adı geçen Deveci Hanuş'un oğlu Yusuf'un adını, Nakkaş Gorgis'in oğlu Hırmız'ın vaftiz babalığını yaptığını kayıtlarda bulmamız mümkündür. Ancak, Deveci Hanuş'un oğlu olan Yusuf'un henüz meslek tanımı yapılmamış olmasından dolayıdır ki, Yusuf'un "Takakçı" mesleğine intisap edip etmediğini teyidini alamadan, tam bir isim tespit yapılamayacağı düşünülmelidir.

1 Haziran 1882 tarihinde ölüm kaydı yapılan Terzi İstefan oğlu Hoca Yusuf'un, doğum tarihini tespit etmek için vaftiz defterine, meslek bilgisi dikkate alınmadan yapılan incelemede, 1 Ekim 1825 tarihinde vaftiz kaydı yapılan Terzi İstefan oğlu Yusuf adına vaftiz kaydına rastlamak mümkündür. Yine burada meslek aidiyeti sorunlu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kadın isimlerinin ölüm kayıtlarında meslek tanımı bulunmaması nedeniyle, doğum tarihlerinin vaftiz defterinden tespit edilmesi, erkeklere göre daha sorunsuz bir alan oluşturmaktadır. 30 Mart 1886 tarihinde ölüm kaydı bulunan Yusuf Mahribeg kızı Susan, 14 Ocak 1841 tarihinde vaftiz kaydına aynı isimle rastlamak mümkündür.

26 Mart 1921 tarihinden itibaren ölüm kayıtlardaki düzenlilikten bahsetmek oldukça zordur. Kayıtları tutanların bu işin görevlisi olmadığı, eli kalem tutanın defteri kullandığı izlenimi mevcuttur. Bir kaç kayıttan sonra yazı stilinin değişmesi, kayıt görevlilerinin geri dönmek üzere şehirden veya yaşamdan ayrılmış olmalarından mıdır bilinmez ama kayıt defteri görevlilerinin değişmesi gibi nüfusun azalmasına nispet edercesine defter sayfalarındaki kayıt sayıları da azalmaya başlamıştır. Önceki sayfalarda neredeyse sayfa başına 20-25 kayıt bulunurken, 1920'li yıllardan sonra sayfa başına 10-15 arası kayda, 1930-1940'lı yılları arasında ise kayıt düzensizliği ve kayıt sayısı oldukça azalmıştır. Nihayetinde 51 sayfalık ölüm kayıt defteri terk edilmiştir.

Defter kaydında sık kullanılan ve ortak mekânsal aidiyetleri ifade eden yer isimleri mevcuttur. Diyarbakır kent merkezine coğrafik olarak yakın bulunan yerleşim yerleri kimlik tanımlamasında kullanılmıştır. Diğer mekânlar ise topluluk üyesinin vefatı sırasında çeşitli nedenlerle bulunmuş olduğu mekânı anlatmaktadır. İstanbul, Amerika, Beyrut, Basra, Bağdat, Giresun, Van ve Deyrzor bunlara örnek olarak verilebilir. Bunların dışında kalanlar, yerleşik konumlu ifadeler sıfat olarak birey ve ailelerin kimlik aidiyeti anlamında kullanıldığını ileri sürebiliriz.

Tablo 45: Kayıtlarda Kullanılan Mekân Adları

Deyrzor	Beybil	Beyrut	Tılmaşer	Ahvaz
Bırkli	İstanbul	Ruhvan	İrencil	Temerz
Sason	Telafer	Kudüs	Çaruhiye	Meyyafatkin
Basra	Piran	Becun	Nekuş	Piruz
Mardin	Cizre	Giresun	Telkif	Boşat
Alipınar	Bircina	Kıtırıl	Alkuş	Amerika
Bikend	Siird	Dantas	Musul	Van
Şeranşı	Botan	Tella	Güzeldere	Sadhi
Bağdat	Halep	Katmez	Urfa	

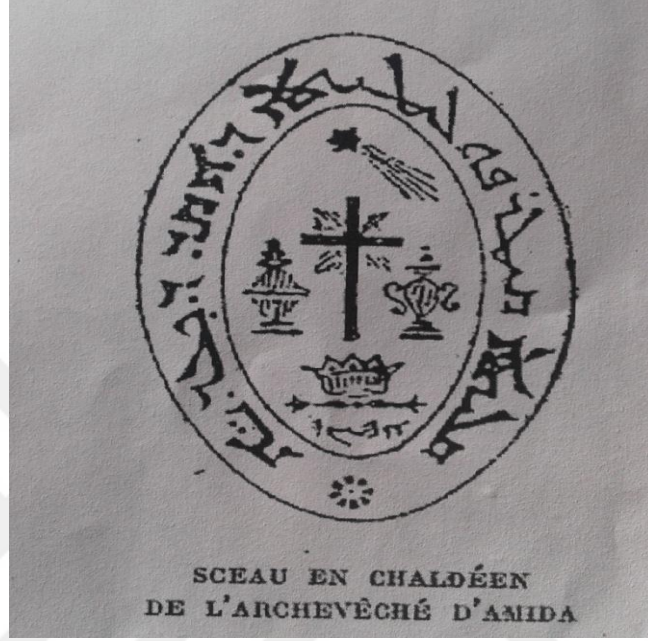
Tablo 46: Kayıtlarda Adı Sıklıkla Geçen Aile İsimleri

Mahribeg	Tayyuroğlu	Keşişoğlu	Rumoğlu
Papazoğlu	Kutkut	Habiloğlu	Benekli
Horozoğlu	Mütevellioglu	Cerhiyan	Hindi
Seyrek	Gövdetaşyan	Tıfinkçi	Necmioğlu
Bozuntu	Ganiroğlu	Yarımakanlı	Aşuk Şebut
Hekimoğlu	Mercimek	Lalo	Frengülyan
Şuriz	İzmirli	Tulioğlu	Mamuşi
Devli	Tumacan	Hırmızıyan	Sem'an
Küpeli	Burunsuz	Küçükusta	Tataroğlu
Aşçıoğlu	Çelebiyan	Amberoğlu	

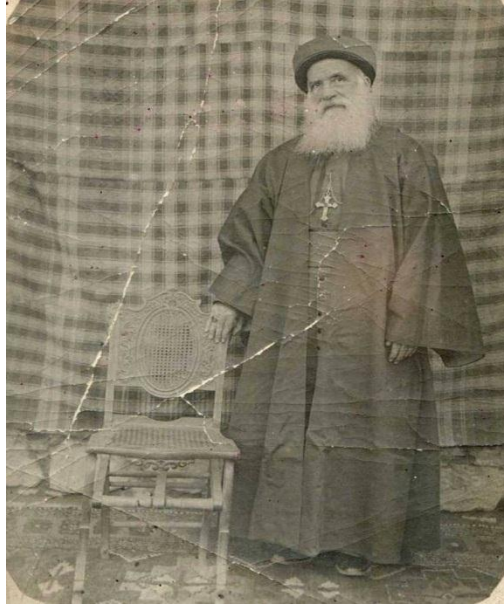
Tablo 47: Cinsiyet Bağlamında Ölüm Kayıtları (1882–1955)

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1882	15	0	15	1918	28	35	63
1883	8	3	11	1919	16	10	26
1884	11	9	20	1920	8	2	10
1885	15	9	24	1921	4	2	6
1886	16	12	28	1922	8	3	11
1887	27	17	44	1923	3	5	8
1888	16	8	24	1924	1	1	2
1889	17	12	29	1925	3	1	4
1890	15	8	23	1926	1	3	4
1891	20	8	28	1927	1	3	4
1892	6	5	11	1928	3	2	5
1893	24	9	33	1929	2	1	3
1894	8	11	19	1930	2	3	5
1895	28	26	54	1931	2	2	4
1896	17	9	26	1932	5	0	5
1897	15	14	29	1933	4	1	5
1898	9	7	16	1935	3	5	8
1899	16	8	24	1936	3	1	4
1900	18	8	26	1937	0	1	1
1901	15	13	28	1938	0	4	4
1902	13	9	22	1939	1	6	7
1903	10	6	16	1940	2	0	2
1904	9	11	20	1941	3	2	5
1905	9	6	15	1942	3	0	3
1906	17	14	31	1943	1	3	4
1907	11	9	20	1944	2	2	4
1908	16	10	26	1945	0	1	1
1909	10	5	15	1946	0	1	1
1910	14	14	28	1947	3	0	3
1911	16	8	24	1948	0	1	1
1912	24	6	30	1949	0	2	2
1913	9	8	17	1950	1	2	3
1914	11	15	26	1951	1	0	1
1915	21	18	39	1952	2	0	2
1916	16	31	47	1955	0	2	2
1917	7	17	24	Toplam	645	490	1135

BELGELER

Belge 1: Diyarbakır (Amid) Keldani Metropolitiği mührü

Belge 2: Diyarbakır Metropoliti Abdeşu Hayyat Efendi. 1894'te Keldani Patrikliğine seçilmiştir.

<p>قد اعتمدت مريم ابنت يوسف طابور من يد قس اسكاف وقيتها يولطى حيت بكبايل مرداني وذلك في بيان ١٨٤٤</p>	<p>قد اعتمدت مريم ابنت يوسف طابور من يد قس اسكاف وقيتها بكبايل بن لطفون كاف الموت من يد قس اسكاف وقيتها توما من كبروف حلب وذلك في ١٨٤٤</p>
<p>قد اعتمدت مريم ابنت عيسى مزياجي بن صاره طوباله من يد قس اسكاف وقيتها توميل حنه عم المعتمده وذلك في ١٧ هيران ١٨٤٤</p>	<p>قد اعتمدت مريم ابنت بلو بن عبوف من يد قس بلو وقيتها مريم ابنت كوي مار داني وذلك في ١٨٤٤ ١٨٤٤</p>
<p>قد اعتمدت مريم ابنت يوسف بيكدي من يد قس زكريا وقيتها رده بوهنايه وذلك في آب ١٨٤٤</p>	<p>قد اعتمدت مريم ابنت بطرس بن الخواجه اسكاف بن بكبايل انطا صا طيب من يد السيد طران بطرس كوريس دي ناناكي طران آمار بنعمة الله . وناميه مجمع انفسار الريان المقدس وقيتها اسكاف امبروسيو بن توما صا هندي وصارت ولادته في الساعة الثالثة ونصف واثنى عشر دقيقه من النهار وذلك في شهر ايار ١٨٤٤ ultimo servo Pietro Giorgio di Antale Arcivescovo di Diarbekir</p>
<p>قد اعتمدت مريم ابنت ماري من يد قس برغوص مازي من يد قس اسكاف وقيتها حيت لطر وذلك في ابول ١٨٤٤</p>	<p>قد اعتمدت مريم ابنت سمعان بن قس ابراهيم من يد قس اسكاف وقيتها رده وقيتها عم المعتمده وذلك في ابول ١٨٤٤</p>
<p>قد اعتمدت مريم فريده ابنت باحى جبل اخل من يد قس اسكاف وقيتها انا هنة لطفون بانو وذلك في كانون تاني ١٨٤٤</p>	<p>قد اعتمدت مريم ابنت مقدسي بطرس موصلي من يد قس اسكاف وقيتها حسان حيت فرنسي موصلي وذلك في تشرين اول ١٨٤٤</p>

Belge 5: Vaftiz defteri 149. sayfa

<p>قد اعتمدوا ارميا وهذا اوله ابراهيم الوكيل من يد في نوما فيهمهم ايجد ان هنا وذلك في شهر ١٧٤٩</p>	<p>قد اعتمد ايجد ابن هولبه هنا ابن ايجد فريه سماي اسيفانوس ابن في هنا بن فوه ارغلان من يد في نوما ابن كوركيس وذلك في شهر نوز في ١٧٤٧</p>
<p>قد اعتمدت البشباع ابنة يوسف من يد في نوما فيهمهم نور خانون همة صرحون وذلك في شهر كانون اول ١٧٤٩</p>	<p>قد اعتمد الطون ابن سماي اليا داوي من يد في بمقوب ابن اسحاق فريه بوضا بن سماي ايجد ديرجان وذلك في شهر نوز ١٧٤٧</p>
<p>قد اعتمدت السطاسيه ابنة نوما بن همة جبال بان من يد في نوما فيهمهم همة مقدهي هابو وذلك في شهر ابلول ١٧٤٦</p>	<p>قد اعتمدت البشباع ابنة بمقوب من يد في بمقوب فريهها اما جوس همة سماي اصينيا وذلك في شهر ابلول ١٧٤٧</p>
<p>قد اعتمد ايجد ابن هولبه هنا آخ ارغلان من يد في نوما بن فوه بمقوب فريه سماي اليا وذلك في شهر تشرين الثاني ١٧٤٦</p>	<p>قد اعتمدوا الطون والبشباع اوله بطرس بن روجان من يد في هنا بن فوه ارغلان فريهم فريسي بن سماي اصينا سنة ميم وذلك في شهر ابلول ١٧٤٧</p>
<p>قد اعتمد ايجد ابن يوسف التهنكي من يد في نوما فريه ايشوع ابن خازار وذلك في شهر اسباط ١٧٤١</p>	<p>قد اعتمد اليا بن هنا كوبي من يد في نوما فريه ايجد ابن جايو وذلك في شهر ابلول ١٧٤٧</p>
<p>قد اعتمد ايجد ابن كامل ابن حاجو جوس من يد في نوما فريه بتيون ابن فاوون وذلك في اسباط ١٧٤١</p>	<p>قد اعتمد ابراهيم ابن ايجد من يد في نوما فريه يونان ابن يوسف الجاكي وذلك في شهر تشرين الثاني ١٨٤٧</p>
<p>قد اعتمدت البشباع ابنة فيا قبا بن بكر من يد في نوما فريهها اركيه همة في السيفانوس وذلك في اسباط ١٧٤١</p>	<p>قد اعتمد اليا ابن بطرس من يد في السيفانوس فريه نوجان ابن ارميا السايغ وذلك في شهر ايار ١٧٤٨</p>

Belge 6: Vaftiz defteri 1. sayfa

<p>قد اعتمد بطرس بولص ابن كوكيس بن قس فزيب من يد قس الحماق فزيب نعمان فزيب من يد قس بجائل دوله وزيب بوغوص بن حكيم بدرور وذلك في كل كانون ثاني ١٨٤١ هـ</p>	<p>قد اعتمد بطرس بولص ابن كوكيس بن قس فزيب من يد قس الحماق فزيب نعمان فزيب ابن قس فزيب صر وذلك في اب ١٨٤٩ هـ</p>
<p>قد اعتمد بطرس بن شمعون تليفي من يد قس بجائل دوله وزيب اوسيب بن طيب بدرور وذلك في ١٨٤١ هـ</p>	<p>قد اعتمد بريجنا انت حكيم بدرور من يد قس الحماق وزيبها صرافانت عم المعتمد وذلك في ابول ١٨٤٩ هـ</p>
<p>قد اعتمد بطرس بن يوسف بن بابا عليوارك من يد قس الحماق وزيب الجدر عم المعتمد وذلك في كانون اول ١٨٤١ هـ</p>	<p>قد اعتمد بطرس اندراوس جريس يوسف اولد فوايه انطون ماردا من يد قس بجائل دوله وزيبهم شمون بن نعمان انطون غوثا وروكي ابن قس قزو تليفي وذلك في حزيران ١٨٤١ هـ</p>
<p>قد اعتمد برياره انت قوما بن نعمان عرج ماردا من يد قس زكريا وزيبها صراف انت قس بطرس وذلك في ايار ١٨٤٢ هـ</p>	<p>قد اعتمد بطرس بولص بن ابراهيم صيو من يد قس صنا وزيب بجائل بن نعمان يوسف نجيب وذلك في نوز ١٨٤٠ هـ</p>
<p>قد اعتمد بطرس الجدر بن الياس بن قس يوسف من يد قس زكريا وزيبهم عم المعتمد وذلك في نوز ١٨٤٠ هـ</p>	<p>قد اعتمد بطرس الجدر بن الياس بن قس يوسف من يد قس زكريا وزيبهم عم المعتمد وذلك في نوز ١٨٤٠ هـ</p>
<p>قد اعتمد بطرس بولص بن الياس بن عرج من يد قس الحماق وزيبهم بصوص مليك وذلك في ١٨٤٤ هـ</p>	<p>قد اعتمد بطرس بولص بن نعمان بطرس صنا كجو من يد قس الحماق وزيبهم صراف عم المعتمد وذلك في نوز ١٨٤٠ هـ</p>
<p>قد اعتمد بطرس بن نعمان بجائل عركوس من يد قس الحماق وزيبهم جريس بن عم المعتمد وذلك في ١٨٤٣ هـ</p>	<p>قد اعتمد بولص بن نعمان بجائل الرهاني من قس فيلبوس وزيبهم جريس بن صولجه انطون ماردا وذلك في ١٨٤٠ هـ</p>

Belge 7: Vaftiz defteri 30. sayfa

۳۰۴

	مبلغ بقایه	مجموعه	مبلغ بقایه
کیمیایه فصلی بقایه ارض	۱۰۰	۱۴۰	۱۴۰
رضی زاده توابع ارض و برادران	۱۰۰	۴۰	۵۰
سیرکیمانه در ارض ارض	۵۰	۴۰	۴۰
حکیمانه ضنا ارض	۱۰۰	۹۰	۴۰
برادری اظهرد ارض	۴۰	۱۲۰	۴۰
	۱۹۰	۴۰۰	۴۰۰
نوزبان سید ارض	۰	۴۰	۴۰
سیرکیمانه ضنا و غیره و غیره	۰	۴۰	۴۰
برادری بطری ارض	۱۰	۴۰	۱۶۰
نوزبانه ارض ارض	۱۰	۱۴۰	۱۵۰
بابا زبانه سید ارض و غیره	۱۰۰	۰	۴۰۰
	۲۸۰	۴۰۰	۴۰۰
رضی سید اظهرد	۰	۱۲۰	۱۲۰
کوزبانه در ارض ارض	۰	۱۰۰	۱۵۰
رضی ضنا و غیره و غیره	۴۰	۱۲۰	۱۶۰
رضی ضنا ارض	۰	۱۲۰	۱۴۰
رضی ضنا اظهرد	۴۰	۱۲۰	۱۵۰
	۵۴۰	۴۷۴۰	۴۴۸۰
رضی اظهرد و غیره و غیره	۰	۱۶۰	۱۴۰
کوزبانه در ارض و غیره	۲۰	۱۴۰	۴۰۰
نوزبانه ضنا ارض	۱۰	۱۰۰	۱۱۰
نوزبانه در ارض ارض	۱۴۰	۰	۱۴۰
تضکی بقایه و غیره	۰	۴۴۰	۴۴۰
سیرکیمانه ارض ارض	۴۰	۱۰۰	۱۴۰
	۷۸۰	۴۴۰۰	۵۱۴۰
نوزبانه ضنا و غیره	۰	۴۰	۱۴۰
سیرکیمانه اظهرد	۰	۱۴۰	۱۴۰
رضی ضنا و غیره و غیره	۴۰	۱۲۰	۴۰۰
نوزبانه ضنا و غیره	۰	۱۴۰	۴۰۰
کیمیایه سید ارض	۰	۹۰	۹۰
		۱۱۰	۱۱۰

Belge13: D Belgesi. Bedelât-ı askeriye defteri, 1304 (1888)

باقی	تلیحات	یکون ویرکد
---	۱۴۵۰	۱۴۵۰ کتیبه فیض میخان
۱۴۶۰	۰۱۰۰	۰۵۶۰ اهدیه زام کورج افش
۰۰۰	۰۲۰۰	۰۲۰۰ سیرک زام بولن افش
۰۷۱۳	۰۱۸۸۳	۰۲۶۰ طبیب حنا افش
۰۰۰	۱۶۰	۰۱۶۰ طبیب اظرف افش
۵۲۱۳ یکون	۱۹۹۸۳ یکون	۲۵۲۰ یکون الجمع
۰۰۰	۰۱۶۰	۰۰۰ درزی سید افش
۰۰۰	۰۲۴۰	۰۲۴۰ سیرک زام خورشید صوفی
۰۰۰	۰۰۸۰	۰۰۸۰ سیرک زام خورشید صوفی
۰۰۰	۰۰۶۰	۰۰۶۰ قمرز اباس افش و قورچ
۵۷۱۳ یکون	۲۶۵۸۳ یکون	۲۲۲۰ یکون
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰ باباس افش خورشید صوفی
۰۰۰	۰۰۰	۰۱۲۰ عطار سکه اظرف
۰۰۰	۰۱۵۰	۰۱۲۰ هرز میخان افش
۰۰۰	۰۱۶۰	۰۱۶۰ عطار صابون قرقر
۰۰۰	۰۱۵۰	۰۱۵۰ هرز حنا افش
۷۷۱۳ یکون	۲۲۲۸۳ یکون	۴۰۱۰ یکون
۰۰۰	۰۱۶۰	۰۱۶۰ طبیب خوابه تبول
۰۱۸۰	۰۰۲۰	۰۱۴۰ طبیب بیدری افش
۰۰۰	۰۰۲۰	۰۲۰۰ کورچی جدرج و بزرگاری
۰۰۰	۰۰۹۰	۰۰۹۰ عطار حنا افش خاک
۱۶۰	۰۰۰	۰۱۶۰ قمرز جرس افش
۰۰۰	۰۲۵۰	۰۲۵۰ قضاچی بوسه و قورچ
۰۰۰	۰۰۸۰	۰۱۴۰ بربر کوبلی اوشاقاری
۱۰۵۱۳ یکون	۲۰۷۸۳ یکون	۵۱۰۰ یکون

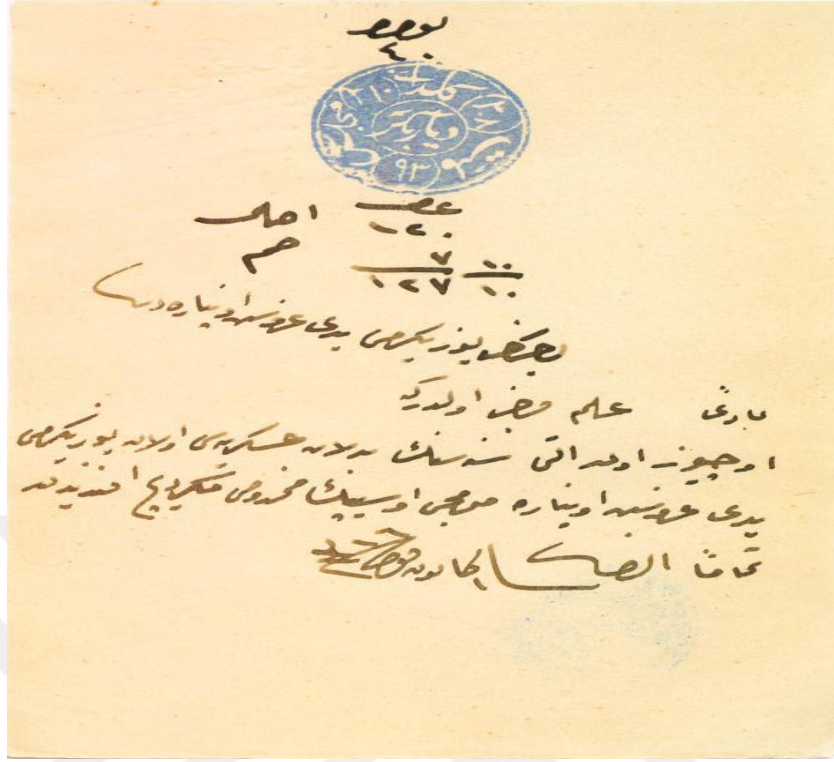
Belge14: E Belgesi. Bedelât-ı askeri defteri, 1306 (1890)

دیاربکر کلدانی ملتک ایشیک ادره ادره الی سنی برادره حکم بر مشهوره
توضیحاتی مفصلتک مغزات و غیره ۱ کلدانی دلالتی و غیره حکم بر مشهوره

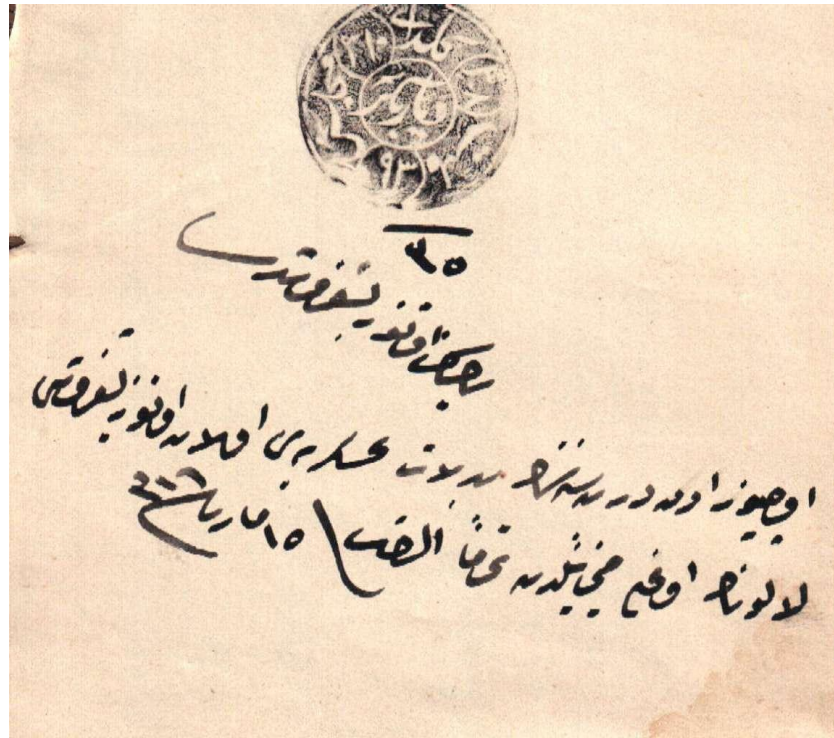
کلیه		
۱	کلدانی دلالتی تا عجب بریدیه ایشاق قشانه مصلوبه سف	
۷۲	شش صاف کمدی حیدر	۷۲
۵۴	سارده مظهر	۵۴
۷۰	کفرزاده صفا انفا	۷۰
۵۷	مدیجین اجدیب	۵۷
۷۰	مدیجین بوله عطا	۷۰
۷۰	کلدانی دلالتی ۱ صفا ایشاق کوی	۷۰
۷۰	عطا مظهر سیرت	۷۰
۷۰	طفا زخمی	۷۰
۷۰	طفا توند	۷۰
۷۰	فندق ایشاق توند ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق سیرت	۷۰
۷۰	نقدیم قدریا	۷۰
۷۰	عطا حیدر نصیجی	۷۰
۷۰	جزده بازار نجیبی	۷۰
۷۰	بکله ایشاق در عرض	۷۰
۷۰	ایشاق ایشاق ایشاق	۷۰
۷۰	کلدانی دلالتی بازار ابرک	۷۰
۷۰	مجموع بستان	۷۰
۷۰	ایشاق کوی ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق حیدر در عرض	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰
۷۰	بکله ایشاق	۷۰

Belge 15: Diyarbekir Keldani Milletinin iş bu üç yüz on altı senesi bedeli askeriyesine mahsuben vukuu bulan tahsilâtın müfredat defteridir. 1 Kânunuevvel 316 (14 Aralık 1900)

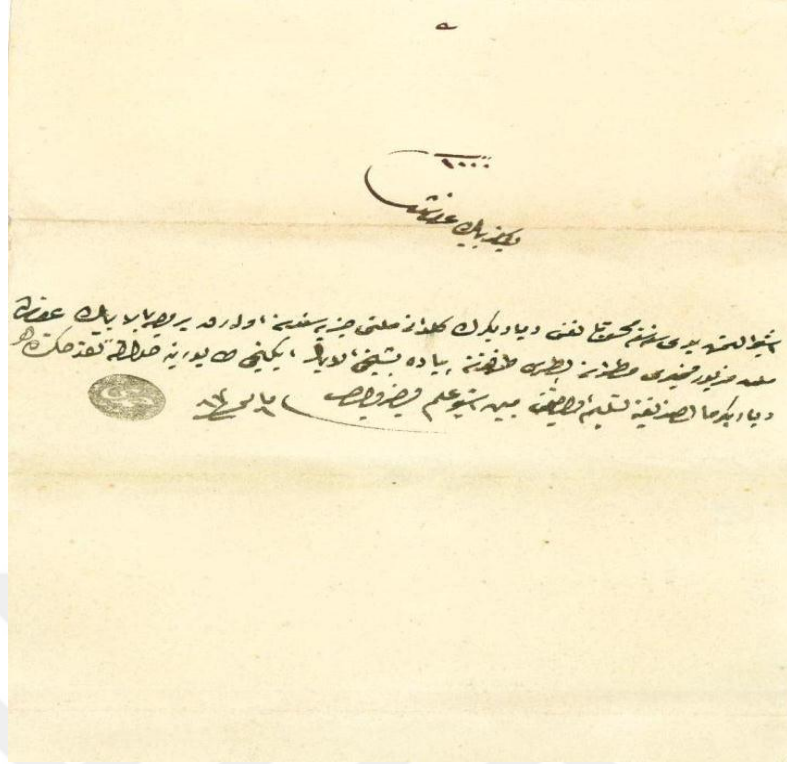

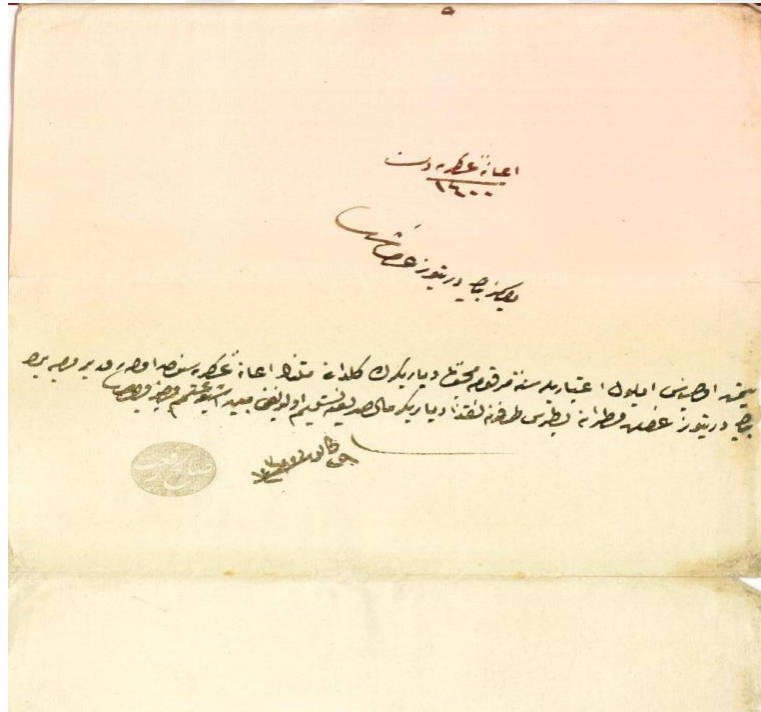
Belge 16: Bedelât-ı askeri makbuzları, 1316 (1900)

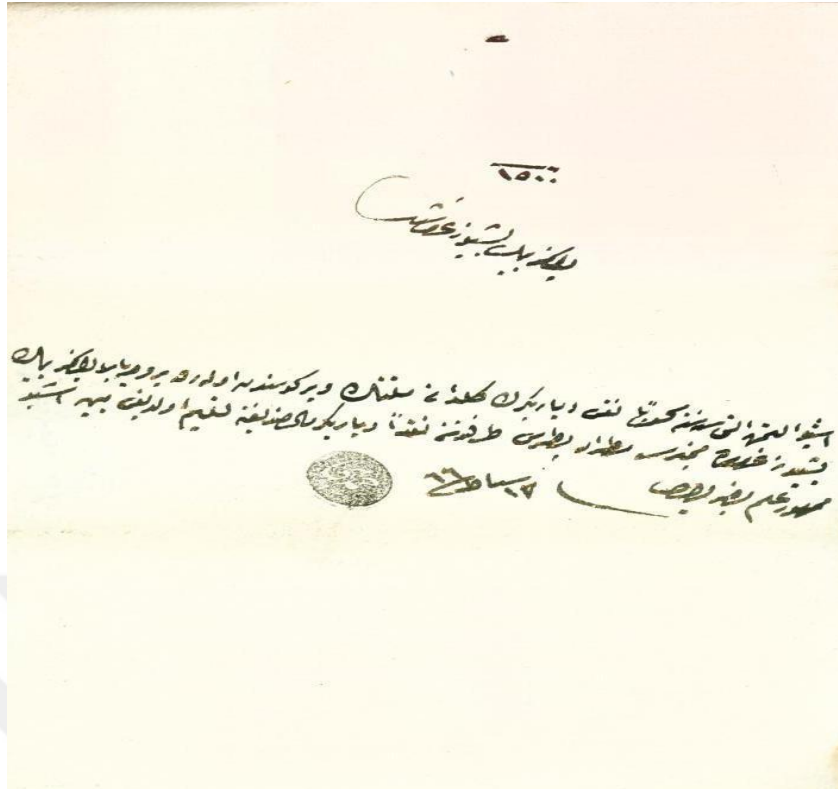
Belge 17: Bedelât-ı askeri makbuzları, 1316 (1900)

Belge 18: Keldani milleti cizye belgesi, 1267 (1851)

Belge 19: İane-i askeri belgesi 1273 (1857)

Belge 20: Keldani millet vergisi 1266 (1850)

Belge 21: Keldani milleti cizye belgesi 1271 (1855)

الحمد لله العظيم والذكر الدائم
 + حله في سنة ١٢٤٠ هـ
 ٢٠٠٠ هـ حله في سنة ١٢٤٠ هـ
 ٢٠٠٠ هـ حله في سنة ١٢٤٠ هـ
 ٢٠٠٠ هـ حله في سنة ١٢٤٠ هـ

لما كانت الاوقاف المختصة ببيت الله الفاية منها حسب نية مؤتفيها انه تصرف علاقتها
 على خذمة وخدم بيت الله وعلى معارضة الفقراء اخذ سيدنا سيدنا سيدنا سيدنا
 وكذلك الهنالك بتربية اولاد من ربي واشعنا متعبنا له وسالكنا في طرق
 ورحابنا. رايانا واجب وظيفتنا ان نسر البعد الآتية وانما امرنا شديدا
 با تباعوا والسوكة بعد جها كانه صمتنا على نفسنا نحن ان نجرها بالعمل ونعمل
 بها ونعمله. تجلس باي طريقة كانت على عدم وهدر هذه الاوقاف او صرف فلتها
 في غير الطرق المشروحة ان كان في حياتنا او بعد موتنا وطالما هذا الكسر المطرفي
 وهذه الكيفية باقية وثابتان غضب الله جل عليه من السكك وتكتنف كل
 اللغات المكتوبة في العهد العتيق والعهد الجديد وهو زرع يكره لموتنا ان
 الابد امام الله .

اولاً منذ القديم يوجد اوقاف خيرية موصية لموت الكنية وكذلك منها موصية للفقراء
 ومنها موصية للمساكين وقد اختلفت على هذه الاوقاف في نية مؤتفيها
 لتتم وارداتها على الصادقة المذكورة بعد ابراهيم المصاريق :

ثانياً ولاجل تسهيل ذلك قد شرع بجانب كل وقت عائدتيه ونية مؤتفيها :

ثالثاً حسب العادة تلتزم الكنية بعد صرفها على الاوقاف المختصة بها ان تصرف هذه
 المصاريق الآتية وهي : معاش الجارية حسب يقدر . معاش لمعلم الكتاب الصبية
 حسب التقدير . معاش الساعور . وان تشتري كل ما يلزم لخدمة بيت الله من يرحا
 وشمع وشمع وشراب وشراب وشراب الذي له يحاط بالشرط . وكذلك ان تشتري
 شعرا للمطبخانة الكهنة والشكر والخشب والشمع والستر والكارز والشعاع .
 وكذلك ما يلزم من الفوش للمطبخانة حسب احوال الظروف وساعات الزمان
 وحسب مقتضى المقام :

Belge 24: Mar Petyun Keldani Kilisesi vakıf defteri

درباره طلباتی جماعتی جوربا خانه سنک هائدا اولیعی خانه و دکانهایک وارداتی صافی ذریعہ
قاصده موجود اولیعی

صافی ذریعہ	مقدار	مبلغ	مبلغ
۱۹۹۹	۵۱۴۹		
۲۰۰۱	۹۶۷۴		
۲۰۰۲	۴۸۴۴		
۲۰۰۳	۱۴۵۰۹		
۲۰۰۴	۱۱۴۴		
۲۰۰۵	۱۲۶۶۶		
۲۰۰۶	۲۴۴۷		
۲۰۰۷	۱۶۸۵۲		
صافی ذریعہ اوراد نقدی			
۲۰۰۸	۵۱۷	۸	۲۴
۲۰۰۹	۶۰	۸	۲۷
۲۰۱۰	۵۷۷	۸	۲۰
۲۰۱۱	۲۴۷۵	۲	۱۲۲
۲۰۱۲	۶۰۹۷۵	۷	۳۳۲
۲۰۱۳	۱۰۰		
۲۰۱۴	۲۰۰		
۲۰۱۵	۲۵۰	۱۱	۳۴۲
۲۰۱۶	۴۵۹۷۵	۱۱	۳۳۴
۲۰۱۷	۶۰۹۷۵	۱۱	۷۱۴
۲۰۱۸	۶۰۹۷۵	۱۱	۹۲۵
۲۰۱۹	۱۱۴		۲۲۹۲
۲۰۲۰	۸۸۴۷۵	۱۱	۲۲۴۸
۲۰۲۱	۶۰۹۷۵		
۲۰۲۲	۴۷۴۰۰	۱۱	۲۲۴۸
۲۰۲۳	۱۸۸۴۰		
۲۰۲۴	۲۶۱۴۰	۱۱	۲۲۴۸
۲۰۲۵	۲۶۱۴۰		
۲۰۲۶	۲۶۱۴۰	۱۱	۲۲۴۸
۲۰۲۷	۲۶۱۴۰		
۲۰۲۸	۲۶۱۴۰	۱۱	۲۲۴۸
۲۰۲۹	۲۶۱۴۰		
۲۰۳۰	۲۶۱۴۰	۱۱	۲۲۴۸

Belge 26: Çorbahane vakfı gelir-gider defteri 1929

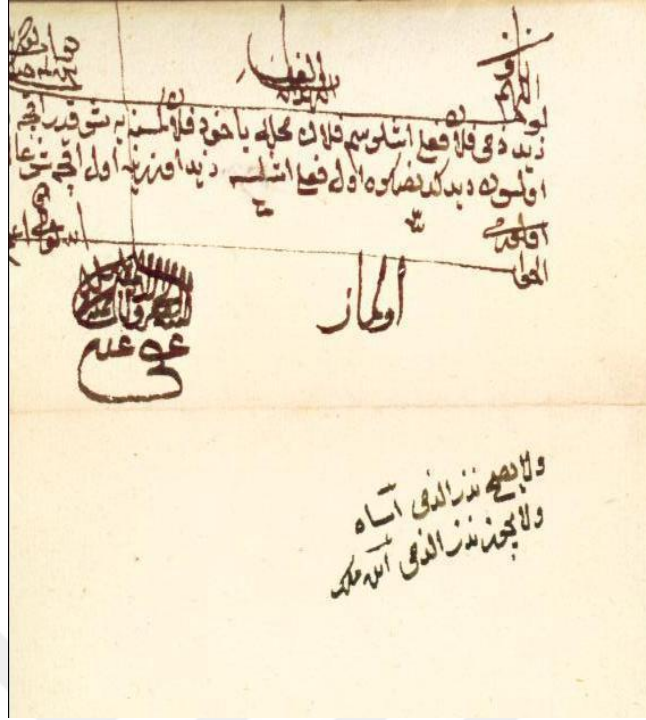

211

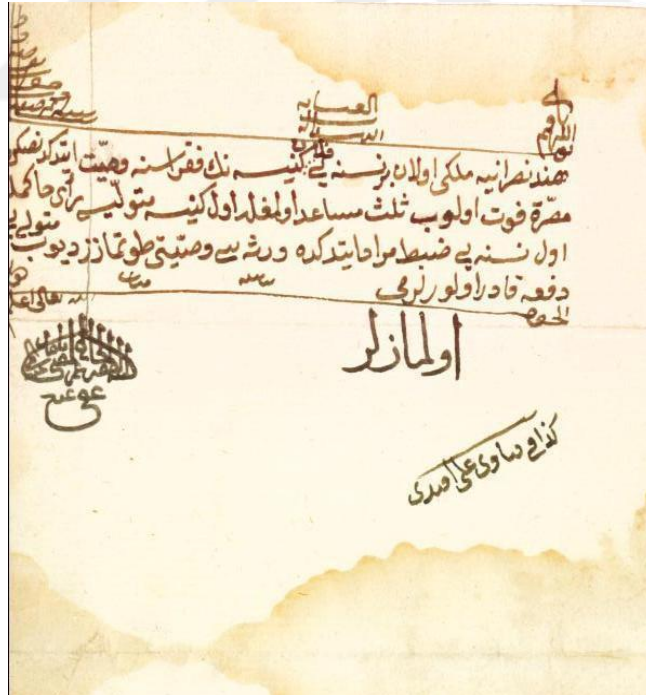
۱۹۴۹ سنی پانزدهم ماه شعبان طریک حرارت معتدله ۱۱
طیبه رساله تبرج

		لر	م
۱۹۴۹	۱		
"	"		
فقارہ ایامی			
بازار کرف			
۸۵۰ - سولہ نیکان آنک ۲ بازار کوزا کلیان طبرہ			
واردا شایخ طویلا دفتر			
		لر	م
۴ نیکان بازار کوزا طبعہ		۷	۴۵
زیات طبعون		۱	
۲ نیکان مار دینہ ایام		۱	
۹۵۰	۷ مایس " "	۰	
"	" " " ۱۴	۰	
"	" " " ۱۸ صمود بایرامی	۰	
"	" " " ۲۲ مایس " "	۰	
بر موافق کلیان تبرج		۲۵	
		۲۴	۴۵
۹۵۰	۱ مایس بازار کوزا طبعون	۰۵	۷۹
"	۲ عزیزان بازار کوزا طبعون	۰۴	۰۰
۹۵۰	۱۱ عزیزان بازار کوزا طبعون	۴	۴۰
		۴۷	۶۰
"	۱۲ عزیزان قلب یسوع کوزا طبعون	۰۲	۸۰
"	۱۸ بازار کوزا طبعہ	۰۲	۸۵
"	۲۵ عزیزان بازار کوزا طبعون	۰۲	۱۰
		۵۷	۲۵

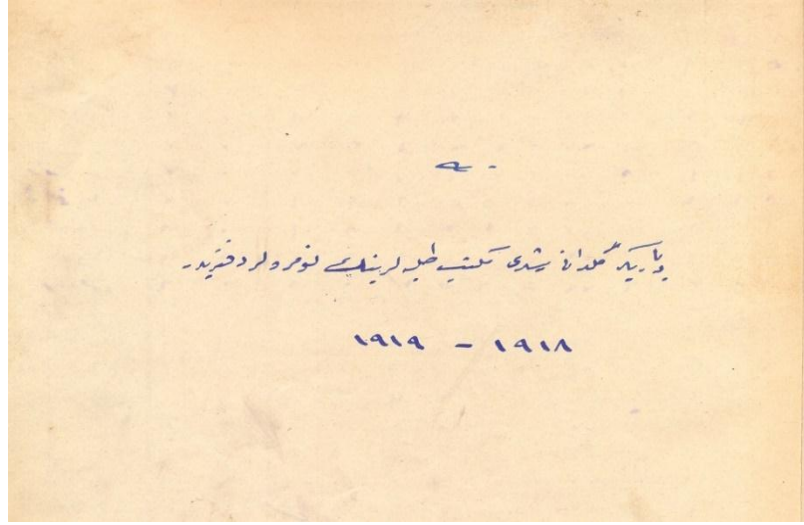
Belge 28: Keldani Kilisesi vakıf defteri (1947)

Belge 29: Vakıf konulu fetva belgesi

Belge 30: Vakıf konulu fetva belgesi

Belge 31: Diyarbakır Keldani rüştiye mektebi talebelerinin numroları defteridir 1918-1919

82

Acir

Numara	Ad	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
۱	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۳	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۴	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۵	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۶	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۷	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۸	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۹	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۰	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۱	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۲	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۳	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۴	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۵	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۶	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۷	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۸	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۹	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲۰	...	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

Belge 32: Öğrencilerin almış oldukları notlar ve başarı sıralamaları

١٨٨٤	٤٨	في كانون ثاني	قد انتقل الي رحمة الله الطوبه بن يحنائيل عاشق شبوط
.....	١٨	في شباط	قد انتقل الي رحمة الله نولاجي يعقوب
.....	١٤	في اذار	قد انتقل الي رحمة الله عبد شمع رزاق بن شعوبه بيكندى
.....	٤٤	في اذار	قد انتقل الي رحمة الله عبد الكريم ابن ترزي قرياقس زبولانه يسي
.....	٤٩	في نيسانه	قد انتقل الي رحمة الله بابوحي عسج ابن بابوياحي كوستو
.....	٥	في ايار	قد انتقل الي رحمة الله طقباحي يوحنا بن دوهي حنوشه
.....	١	في حزيران	قد انتقل الي رحمة الله خواجه يوحنا بن ترزي اسطيانه
.....	٩	في حزيران	قد انتقل الي رحمة الله بنوعه بن يوحنا ابو بوز بالي
.....	١٦	في اب	قد انتقل الي رحمة الله يوحنا يعلبي ابن ايده ابن فسي يوحنا
.....	٤٥	في تموز	قد انتقل الي رحمة الله كوكو جرجيوي
.....	١٦	في اب	قد انتقل الي رحمة الله قرياقس يتيوه بن شمس يوحنا بيكندى
.....	٥	في ايلول	قد انتقل الي رحمة الله خاها قرياقس كوجي ابن زلفي حنوشه
.....	١٩	في تشرين الثاني	قد انتقل الي رحمة الله ضا ابن يوحنا بيكندى
.....	٤٤	في تشرين الثاني	قد انتقل الي رحمة الله قرياقس كيدوي ابن مقدس يوحنا مهديك
.....	٤٨	في كانون اول	قد انتقل الي رحمة الله برقصوي يتيوه كوتكوت
١٨٨٤	٤٠	في كانون ثاني	قد انتقل الي رحمة الله نجيب يتيوه ابن يحنائيل قمرز
.....	١٧	في نيسانه	قد انتقل الي رحمة الله رزاق ابن كوكيس بيكندى
.....	١٧	في ايار	قد انتقل الي رحمة الله مقدس كتي انت بدر يحنائيل كوكي
.....	٩	في حزيران	قد انتقل الي رحمة الله صوفيا انت خواجه يوحنا بن ترزي استيبه
.....	٤	في تموز	~~قد انتقل الي رحمة الله قرياقس قرياقس قرياقس قرياقس~~
.....	١	في آب	قد انتقل الي رحمة الله الخوري حاتونا قرياقس بن شمس يوحنا ماردي ذمه الخرقه في
.....	٤	في آب	قد انتقل الي رحمة الله يحنائيل ابن جاقوي مصور المشتق في الشط
.....	١٤	في اب	قد انتقل الي رحمة الله يحنائيل ابن قهرجي ابالحمد بن قهرجي استيبه
.....	٤	في ايلول	قد انتقل الي رحمة الله جرجس بن فرانسو جهور طابور ارغاي
.....	١٥	في ايلول	قد انتقل الي رحمة الله جرجس بن مقدس حنوش بن ايليس
.....	٤٤	في ايلول	قد انتقل الي رحمة الله يوحنا بن طولقي استيبه

Belge 33: Keldani Kilisesi, defterü'l mevta (ölüm defteri) 28 Kânunusani 1882

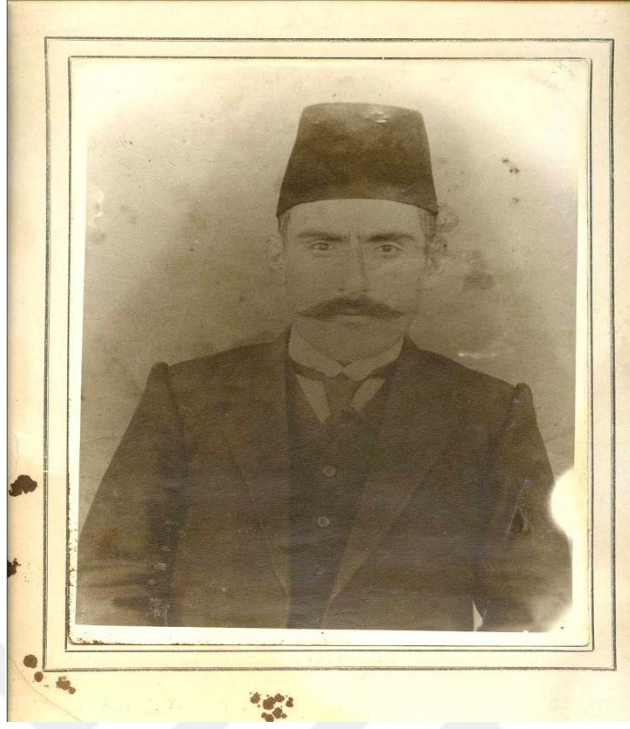
Belge 35: Hasırlı Mahallesinde ikamet eden Diyarbakirli Osib'in oğlu Fethullah'ın mürur tezkeresi 23 Haziran 1314 (5 Temmuz 1898)

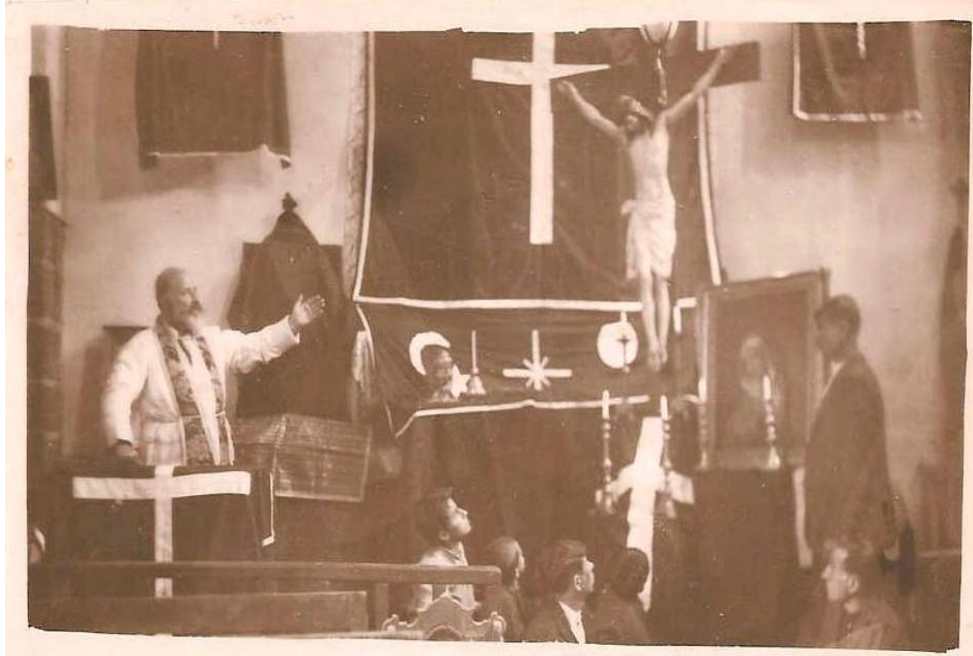
Belge 36: Diyarbakırlı Keldanilerinden Abacı ailesi. Fehmi ve Süslü Abacı

Belge 37: Diyarbakırlı Keldanilerden Abdulmesih Basademir (Şikalo)

Belge 38: Diyarbakırlı Keldanilerden Seyrekzade Şükri Efendi

Belge 39: Horepiskopos Timateos'un Diriliş Bayram öncesi vaazı (1934)

Belge 40: Keldani topluğundan iki öğrenci Atalay ve Yusuf Basademir

Belge 41: Eğitim gören Keldani çocukları

Belge 42: Keldani topluluğu çocuklarının kilise eğitimi

Belge 43: Lise düzeyinde öğrenciler ve Horepiskopos Timateos

Belge 44: Süleyman Delale ve annesi Lusya Hanım

Belge 45: Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde cenaze töreni

Belge 46: Mar Petyun Keldani Kilisesi'nde cenaze töreni

Belge 47: Diyarbakırlı Sem'anoğlu ailesinden Yıldız ve Viktorya Seman'oğlu.

Belge 48: Vakıf kiracılarından Sofiya Baco ve Zeki Sem'anoğlu ailesi

Belge 49: Anjela, Tuntuş, Viktorya

SONUÇ

Bu çalışma Diyarbakır'ın toplumsal tarihi üzerine yapılan incelemelerde, sadece dini-sosyal gruplar kategorize edildiğinde rastlanan ve "Keldani" olarak tanımlanan topluluğun, kent yaşamındaki durumunu ve katkısını biraz da olsa netleştirme çabasıdır.

Çalışmamızda yararlandığımız yazma belgelerin tümü -Vaftiz Defteri'nde, içeriği itibariyle 1700'lü yıllara ait bilgiler bulunmakla- genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yılı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk çeyreğine ait ve Diyarbakır Keldani topluluğu tarafından üretilen kayıtlardır.

Diyarbakır, Doğu Süryani (Nesturi) topluluğundan ayrılan bir grubun, XVI. yüzyılda Yuhanna Sulaka önderliğinde kurulan ve Keldani Kilisesi adı altında oluşturulan merkezi dini ve idari yapılanmaya, aralıklı da olsa, en üst düzeyde ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır 1681'den başlamak üzere 1828'e kadar ikinci kez Keldani Patrikliğine ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihten sonra 1923'e kadar piskoposluk düzeyinde topluluk örgütlenmesi devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan olaylar, topluluğun şehir merkezi ile kırsal alanda bulunan topluluk üyelerini önemli oranda etkilemiştir. Diyarbakır şehir merkezindeki Keldani topluluğuna mensup ailelerin, bu süreçte şehri terk etmesi veya terk etmek zorunda bırakılması, şehirdeki Keldanilerin toplumsal yapısını geri getirilemez şekilde yok oluşa mahkûm etmiştir.

Osmanlının son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Keldani topluluğunun şehirdeki toplumsal örüntüsünü kısaca hatırlayacak olursak; Osmanlı döneminde uygulanan millet sistemi içerisinde Keldanilerin tanımlanması süreç içerisinde farklılık göstermiştir. İlk dönemlerde diğer Hıristiyan topluluklardan ayırt edilmeksizin *Nasranî/Hıristiyan/Gayrimüslim* gibi terimler kullanılarak tanımlanmışlardır.

Osmanlıda uygulanan millet sisteminde gayrimüslim topluluklar çeşitli mezhepsel kavramlar kullanılarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama çeşitliliği özellikle misyon faaliyetleri sonucunda, ana gövdeden ayrılan toplulukların, mezhepsel anlamda ayrıştığı topluluğun kendini tanımlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte toplumsal örgütlenmede her zaman önde olan din adamları, cemaat içinde olduğu gibi cemaati, devletin yönetim araçları olan çeşitli birimlerde temsil etmesi, devlet bürokrasisinde muhatap kabul edilmesiyle de topluluk dışında da yetkili ve sorumlu olmalarını sağlamıştır. Özellikle topluluğun devlete ödemesi gereken cizye vergisi (Islahat Fermanı sonrasında bedeli askeri vergisi) yanında cemaat iç işleyişinde vaftiz, nikâh, ölüm kayıtları için düzenlenen kayıt evrakları, Tanzimat ve Islahat sürecinde bürokratik işlemler anlamında daha önemli ve zorunlu işlemler olarak, din adamları ve görevliler tarafından tutulmuştur.

Diyarbakır Keldani topluluğunun şehir merkezinde bulunan Mar Petyun Keldani Kilisesi, Keldani topluluğu için her yönüyle merkezi bir konuma sahip olmuştur. Şehre yakın yerleşimler olan Alıpınar ve Çarıklı'da da birer Keldani Kilisesi bulunduğunu yazma eserlerden öğrenmekteyiz. Alıpınar'daki Mar Kıryakos Kilisesi ile Çarıklı'da bulunan Mart Şmuni Kilisesi, Keldani topluluğunun şehir dışındaki yerleşim yerlerindeki dini ve idari mekânlarını oluşturmaktaydı. Bu iki yerleşime ait kiliselerin varlığına ilişkin önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Mar Petyun Kilisesi idari ve dini merkez olması nedeniyle, yapı bölümleriyle geniş bir mekân olma özelliğini günümüzde de muhafaza etmektedir. Topluluğun sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan okul ve çorbahane, kilisenin hemen yakınında yer almıştır.

Keldani Rüştîye Mektebi'nin müfredatında dönemine ait modern bilgilerin yeni nesle aktarılmasına yönelik bir anlayışla yapılandırıldığı görülse de, dini bilgilerin aktarılması da kilise organizasyonu eliyle, eğitimin her kademesinde verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Rüştîye düzeyindeki okulda resmi dil anlayışı çerçevesinde Türkçe eğitimi tüm sınıflarda verilmiş ve başarı düzeyi başta Keldanice olmak üzere diğer dillerden daha fazla bir orana sahip olduğunu görmekteyiz. Bu okulda Türkçe, Keldanice, Arapça, Fransızca ve İngilizce dil eğitimi verilmiştir.

Keldanicenin öğretilmesi topluluk içinde önemli sorunlardan biridir. Din adamlarının tekelinde bulunan kutsal metin dilinin öğretilmesi yeterli düzeyde olmadığını eğitim konusunu ele aldığımız bölümde ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Topluluğun eğitim düzeyindeki bireylerinin, Arapça ve Fransızca dilindeki yetkinliğinin Keldanice de sergilenmemiştir.

Keldani Rüştüye Mektebinin şehrin neresinde olduğunu ve nasıl bir binada eğitim verildiği tam olarak bilinmemekle beraber, bu okulun devamı olabileceğini tahmin ettiğimiz yapı, cumhuriyet sonrasında da çorbahane olarak kullanılan binanın –şimdilerde Diyarbekir evi- okul olarak kullanıldığını hatırlayan topluluk üyeleri bulunmaktadır. Kilise binasına yakın olan bina sonrasında yaz okulu, dua ve ibadet eğitiminin yapıldığı mekânı olarak bir müddet daha varlığını devam ettirmiştir.

İslam hukukunda yeni kiliselerin açılmasına izin verilmemesi bir yana, mevcut kiliselerin tamiri konularında bile gereksiz bürokratik işlemlerle ötelenmeye çalışılması, cemaat vakıflarının bakım ve onarım işlerinin fetvalara bağlanması sorunlardan bir diğeridir. Keldani din adamlarının bu konudaki mevzuatı takip etmedeki hassasiyetlerini, muhafaza edilen fetva belgelerinden anlamamız mümkündür.

Topluluk üyesi olan bireyin, sosyal meşruiyetinin başlangıcı olan vaftiz ve takip eden süreçte nikâh, cenaze gibi hizmetler bizzat din adamları tarafından yerine getirilmesi zorunluluğu, aynı zamanda din adamlarının sosyal statüsünün kodlarını da belirlemekteydi.

Din adamının tüm giderleri, *sunakta bulunan sunaktan geçinir*, anlayışıyla ait bulunduğu topluluk tarafından karşılanmıştır. Din adamları aynı zamanda kiliseye bağlı olan vakıflardan elde edilen gelirlerin harcama yerleri ve önceliğinin belirlenmesinde de söz sahibiydiler. Kilisenin en önemli gelir kaynaklarının başında hiç kuşkusuz vakıf gelirleri gelmekteydi. Bunun yanında vaftiz (imad), nikâh (berax), cenaze, yıllık anmalar, Pazar günü toplanan sadakalar, kilise için yapılan adaklar (nezr), kilise içinde bulunan sabit yardım sandıklarına bırakılanlar, aziz anma günlerinde (Şem'un Şeyh günü vd.) yapılan teberrular kilisenin önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.

Kilise, topluluk üyelerinin çoğunluğunun ikamet ettiği alanlarda bulunmuştur. Kilise topluluğun sosyal anlamda ana merkezi olmasından dolayı, topluluğa ait diğer yapı birimleri tarafından adeta koruma altına alınmışçasına, kilisenin yakın çevresi topluluk mensuplarının ev ve dükkânlarıyla çevrili haldedir. Kilisenin içi dünyevilikten yalıtılmış, kutsal metinlerde geçenlerin bir arada müşahede edildiği ikona ve haçlar, İsa ve Meryem figürleriyle bezenmiştir. İkona ve haçların selamlanması yapıyla olan ritüel, yapıyla kurulan yakınlıktır.

Mar Petyun Keldani Kilisesi, şehrin genel mimarisine uygun olan düz tavanı destekleyen tek parça bazalt taştan imal edilmiş sütunları, sütun başlıkları, kemer kıvrımları, taban döşemesi de bazalt taşlarla yapılmıştır. Tavandan alınmayan ışığı, doğu ve batı yönünde bulunan pencereler ışığın ortama girmesini sağlamaktadır.

Topluluk yöneticiliği görevinde bulunanlar topluluğa ait kayıtları düzenli bir şekilde tutmuş ve korumaya çalışmışlardır. Vaftiz, nikah, vakıf, ölüm kayıtlarının din adamlarının veya görevlendirdikleri kişiler tarafından tutulduğunu görmekteyiz. Cizye kayıtları ise cemaate karşı sorumlu görevliler tarafından tutulmuştur. Bu kayıt sisteminin diğer topluluklarda da mevcut bulunduğunu düşünmekteyiz. Ancak bu kayıtlar günümüze kadar ulaşmamıştır. Belki de alanın da ilk örnekler olduğunu tahmin ettiğimiz belgelerin tümü önemli bilgileri içermektedir. Ele aldığımız belgelerin tümünün sivil ve yerelde hazırlanmış ve işlenmiş olması, çalışmamızın en önemli dayanağı olduğunu bir kez daha belirtmek isterim.

5 Kânunuevvel 316 yevmi Salı

30.00	Allaf Yusuf	
28.20	Hovaca [Hoca] Mensur Said	
19.00	Boyacı Circis Horozoğlu	148
20.00	Boyacı Cebur Berber Anton	
20.00	Çolunun oğlu İstefan	
10.00	Berber Kıryakis	
127.20		
10.00	Boyacı Yusuf Yetim	
30.00	Tıfinkçi Bolis	
20.00	Attar Senharib	
10.00	Düğmeci Hanna	
20.00	Kunduracı Circis Beyderusi	
20.00	Hekim Hanna'nın hafidi Abdelrezak kefilı Circis yediyle [eliyle]	
237.20		
20.00	Hoca Kıryakis Kunduracı	
19.00	Kunduracı Kıryakis Deveci	
15.00	Kunduracı Petrus Kustan	
5.00	Balıkçı Kıryakis	
4.30	Papazyan Naum	
9.20	Enbarci Osip	
310.30		
35.00	Sirkiyan Hoca Petrus	
10.00	Boyacı Mihayil	
10.00	Elfenusi [Alfonsi] Mahribeg	
10.00	Petyun oğlu Şemmas Mumcu Boğusar	
53.00	Tıfinkçiyan Attar Hanna	
428.30		
1283.30		

Sayfa 2

1283.30 Nakli Yekûn

6 Kânunuevvel 316 tarihine müsadif yevmi Çarşamba

40.20	Petrus Hori Attar	
79.20	Hekimyan Attar Fethullah Efendi	
19.00	Beneklioğlu Beyderus	
19.00	Beneklioğlu Boğusar	
19.00	Sirkiyan Naum	
177.00		

95.00 Bakkal Refail
5.00 Pineci Hanna Zivan
4.30 Berber Kıryakis
20.00 Şemmas İshak'ın oğlu Habib
5.00 Abdulmesih Yetim
307.10

15.00 Şemmas Bolis Şamila
10.00 Yusuf oğlu Berber Abdulmesih
5.00 Balıkçı Kıryakis
9.20 Kunduracı Tuma
20.00 Abdulmesih Şuriz
366.30

7 Kânunuevvel 316 Perşembe günü

50.00 Hoca Hekimyan Petyun
9.20 Terzi Garabed'in oğlu Beyderus
20.00 Berber Abdulmesih'in oğlu Kunduracı Davud
20.00 Sarraf Nasri
19.00 Boyacı Mihayil İzmirli
40.00 Terziyan Abdülkerim Efendi
1650.20

Sayfa 3

1650.20 Nakli Yekûn

7 Kânunuevvel 316 Perşembe bakisi

158.20 Nakil
20.00 Kozma'nın oğlu Yusuf
9.00 Lüleci Bolis'in hafidi Hanna 173
95.00 İbrahim Abid vekili Hoca Said Çelenkar
20.00 Neccar Tümes Şuriz
19.00 Hekim Mihayil'in oğlu Şemmas Kıryakis
19.00 Mahdumu Mihayil
19.00 Hürmüzyan Petyun
38.00 Mütevellioğlu Said
398.00
2048.20

9 Kânunuevvel 316 yevmi Cumartesi

9.20 Şerikçi Yusuf Anton'un mahdumu
5.00 Berber Abdulmesih'in mahdumu Berber Kıryakis
4.30 Petrus Takakçı

10.00 İshak Mahribeğ
5.00 Yusuf Yetim
19.00 Anton Efendi Kunduracı
19.00 Circis Kıryakis Kunduracı
10.00 Dellal Naum
5.00 Şemmas İshak'ın hafidi Abdülkerim
57.00 Attar Şemmas Saatçi Petrus
144.10
2192.30

Sayfa 4

2192.20 Nakli Yekûn

16 Kânunuevvel 316 Cumartesi günü

19.00 Yusuf Hindi
19.00 Deveci Kıryakis
5.00 Boyacı Yusuf Yetim
5.00 Biraderi Abdulmesih Yetim
10.00 Çarşafçı Cebur Bahru
10.00 Attar Hanna Sem'an
20.00 Petrus Hori
5.00 Yağilci Circi
93.00

18 Kânunuevvel 316 Pazar ertesi

3.30 Kunduracı Tumas Petyun
38.00 Papazyan Küçük Mensur
19.00 Şemmas Tümes Boğusar'ın mahdumu Petyun
19.00 Şirikçi Kıryakis
19.00 Attar Hanna Sem'an
19.00 Kunduracı Kıryakis Deveci
19.00 Osip Küçükusta
136.30

21 Kânunuevvel 316 Perşembe

40.00 Tıfinkçi Cebur Attar
5.00 Kunduracı Petyun
68.30 Hekim Tataroğlu Yusuf Efendi
113.30
2422.20

Sayfa 5

2422.20 Nakli Yekûn

21 Kânunuevvel 316 Perşembe bakisi [devreden]

- 113.30 Nakli Yekûn
20.00 Attar Circis Kozma
20.00 Senharib
57.00 Kapancı Circis
57.00 Hoca Attar Petyun
19.00 Kunduracı Anton Efendi
40.00 Sirkiyan Attar Hanun
9.20 Kunduracı Circis Beyderus
71.00 Şemmas Anton Küçükusta
35.00 Tıfıncı Bolis
19.00 Kassarcı Hanna
19.20 Attar Petrus Hori
5.00 Balıkçı Kozma'nın oğlu Kıryakis
485.30
23 Kânunuevvel 316 Cumartesi
5.00 Sirkiyan Hoca Petrus
28.25 Çolu Hannuş'un mahdumi İstefan
5.00 Şemmas İshakın hafidi Abdülkerim
37.35 Tıfıncı Attar Cebur
7.20 Circis Kozma
5.00 Boyacı Circis Yetim
5.00 Biraderi Abdulmesih Yetim
34.10 Sarraf Nasri
24.00 Attar Petyun Boğusar
38.00 Dügmeçi Mekuşin
19.00 Kassarcı Petyun'un oğlu Hanna
2907.10
4.30 Pineci Hanna Zivan
117.10 Circis Kapancı

Sayfa 6

- 2908.10 Nakli Yekûn

23 Kânunuevvel 316 Cumartesi bakisi

- 381.20 Naâli Yekûn
19.00 Berber Abdulmesih'in oğlu Davud
10.00 Biraderi Yusuf
4.30 Diğer biraderi Kıryakis
16.00 Petrus Kustan

19.00	Abdulmesih Şuriz	
10.00	Balıkçı Kıryakis	
95.00	Keşişyan Naum Efendi	140
555.10		
	28 Kânunuevvel 316 Perşembe	
19.00	Naum Kozma	
10.00	Kıryakis Deveci	
5.00	Mihayil Pineci	
5.00	Berber Abdulmesih oğlu Yusuf	
57.10	Hoca Attar Petyun	
19.00	Attar Sem'aniyan Hanna	
20.00	Neccar Osip	57
19.00	Cizreli Mihayil	161
154.10		
	29 Kânunuevvel 316 Cuma günü	
38.10	Hekim Hanna'nın hafidi Abdulrezakın damadı Circis yediyle	
5.00	Kunduracı Tümes Toto	
19.00	Eczacı Osip Efendi	
19.00	Kunduracı Anton Efendi	
5.00	Kozma'nın oğlu Kıryakis	
38.00	Tabib Hanna Efendi	
124.10		
3742.00		

Sayfa 7

3742.00 Nakli Yekûn

	30 Kânunuevvel 316 Cumartesi	
19.00	Hanna Kassarcı Petyun	
20.00	Dügmeci Mekusin	
19.00	Hanna Kolu Yakub	
28.30	Şirikçi Kıryakis	
19.00	Senharib	
9.20	Naum Seyrek	
10.00	Cebur Bahru	
5.00	Berber Yusuf'un oğlu Berber Abdulmesih	
5.00	Yusuf Yetim	
19.00	Hürmüzyan Petyun	
9.00	Devecioğlu Kıryakis	
10.00	Mamuşioğlu Kunduracı İstefan	

38.00	Sem'aniyan Sem'an Hakub	
211.10		
	1 Kânunusani 316 Pazar ertesi	
19.00	Attar Hanna Sem'an	
46.30	Benekliöglu Bagdasar	
5.00	Sarrafc Cercis Yusuf Hürmüz	
41.20	Hoca Petrus Seyrek	7
10.00	Bolis Şamila	
5.00	Said Ağa'nın torunu Said	13
38.00	Hanna'nın oğlu Yakub Kolu	144 pederi namına tenzili sülüs
13.00	Papazyan Hoca Mensur	
19.00	Kunduracı Cercis Kıryakis	
197.10		
4150.20		

Sayfa 8

4150.20	Nakli Yekûn	
	2 Kânunusani 316 Salı	
57.15	Benekliöglu Beyderusi	
25.15	Circis oğlu Mihayil	
9.25	Attar Hanna Sem'an	
19.00	Taşçı Mensur Gorgis	
19.00	Tabib Anton Efendi	
10.00	Attar Hannun Seyrek	
5.00	Petrus Kustan	
28.20	Attar Petrus Hori	
40.00	Yagleci Circis Yusuf	
19.00	Boyacı Mihayil İzmirli	5
233.35		
	3 Kânunusani 316 Çarşamba	
38.00	İshak Tabib	
38.00	Tabib Hanna Efendi	
9.20	Allaf Yusuf	
4.30	Hanna Zivan	
4.30	Naum Papazyan	
5.00	Berber Yusuf Berber Abdulmesih'in oğlu	
5.00	Petrus Takakçı	
10.00	İstefan Mamuşı	
87.10	Terziyan Abdulkerim Efendi	

38.00 Şemmas Kıryakis Hekim Mihayil
10.00 Dikici Osipin mahdumu Ablahad
19.00 Boyacı Mihayil İzmirli
381.10
4765.25

Sayfa 9

4765.25 Nakli Yekûn
4 Kânunusani 316
24.25 Berber Abdulmesih'in oğlu Kunduracı Davud
4.30 Şerbetçi kıryakis oğlu Habib
5.00 Abdulmesih Yetim
19.00 Kassarcı Petyun'un mahdumu Hanna biraderi Naum.....
9.20 Naum Seyrek
4.30 Naum Papazyan
9.20 Osib Kozma
14.10 Petrus Hori
9.20 Pineci Tumacan'in mahdumu Kıryakis
100.35
4866.20
5 Kânunusani 316
4.00 Tıfinkçi Bolis Tangöz
5.00 Balıkçı Kozma'nın oğlu Kıryakis
4875.20
23 Kânunusani 316 Salı
5.00 Berber Abdulmesih'in mahdumu Berber Yusuf
19.00 Berber Said Bozunti
.. .05 Hekim Yusuf Tatar
5.00 Kunduracı Tumas Petyun
73.30 Sirkiyan Hoca Hanun
4.00 Berber Abdulmesih'in oğlu Berber Yusuf
4.00 Biraderi Kıryakis
19.00 Kassarcı Hanna
4.30 Petrus Hartiyan
5.00 Boyacı Mihayil veledi İbrahim
20.00 İstefan Çolu
10.00 Habib Şemmas İshak
171.05

Sayfa 10

5046.25 Nakli Yekûn

24 Kânunusani 316 Çarşamba

- 17.30 Boyacı Cebur
25.20 Dellal Kozmanın oğlu Attar Circis
5.00 Kıryakis Balıkçı Kozma'nın oğlu
5.00 Petrus Küçükusta
18.30 Düğmeci Mekuş
4.30 Nalband Habib
10.00 Mamuşioğlu İstefan
86.30

5133.15

25 Kânunusani 316 Hamsin [Perşembe]

- 9.00 Horozoğlu Boyacı Circis
3.30 Yetimoğlu Boyacı Yusuf
5.00 Kunduracı Circis Beyderus
3.00 Berber Yusuf
74.10 Abdulmesih Kirişçi
95.20

27 Kânunusani 316 Cumartesi

- 4.00 Horozoğlu Boyacı Circis
19.00 Allaf Yusuf
9.20 Horozoğlu Circis
20.00 Neccar Osip
7.20 Horozoğlu İstefan
5.00 Abdulmesih Yetim
7.20 Balıkçı Kıryakis
5.00 Habib Serhan
13.10 Düğmeci Mekuşin
91.25

5228.30

Sayfa 11

5228.30 Nakli Yekûn

27 Kânunusani 316 Cumartesi bakisi

- 91.25 Nakli yekûn
5.00 Neccar Yakub
10.00 Dellal Naum
15.00 Kunduracı Naum
25.30 Eczacı Osip Efendi
147.15

29 Kânunusani 316 Pazar ertesi
27.25 Papazyan Naum
9.20 Terzi Garabed'in mahdumu Kunduracı Beyderusi
19.00 Dikici Osip'in mahdumu Boyacı Beyderusi
57.00 Tabib Hanna Efendi
87.10 Yağilci Circis Yusuf
200.15
5576.25
30 Kânunusani 316 Salı
19.00 Kassarcı Hanna
19.00 Naum Abid
19.00 Deveci Kıryakis
5.00 Naum Seyrek
10.00 Cebur oğlu Abid
10.00 Kıryakis veled Tumacan
82.00
5658.25
31 Kânunusani 316 Çarşamba
5.00 İshak Mahrin
42.20 Taşçı Mensur'un mahdumu Abdülkerim
47.20
5706.05

Sayfa 12

5706.05 Nakli Yekûn

7 Şubat 316 Çarşamba
2.20 Berber Kıryakis Berber Abdulmesih oğlu
137.30 Güzeldereli Anton
9.00 Mihayil Hekim Mihayil
5.00 Abdulmesih Yetim
10.00 Berber Abdulmesih oğlu Neccar Yakub
9.20 İbrahim Abid
5.30 İstefan Mamuşı
5.00 Pineci Mihayil
194.20
10 Şubat 316 Cumartesi
5.00 Kunduracı Circis Beyderus
5.00 Bolis Şamila
9.20 Kunduracı Tuma

19.00 Mihayil İzmirli
7.20 Balıkçı Kıryakis
10.15 Allaf Yusuf
4.30 İstefan Horoz
5.00 Yusuf Yetim
2.20 Berber Kıryakis Berber Abdulmesih
4.30 Hanna Zivan
4.30 Kömürcü Anton
78.05
5978.30

Sayfa 13

5978.30 Nakli Yekûn

13 Şubat 316 Salı
19.00 Hanna Kolu
4.30 Petrus Kustan
9.20  akuci Kıryakis
5.00 Şemmas T mes Boğusar
4.30  elenkar Hanna
43.00
14 Şubat 316  arşamba
4.30 Keçeci Yusuf
19.00 Hanna Kolu
5.00 Petrus K  ukusta
5.00 Pineci Mihayil
5.00 Said Saidağ 
6060.20
15 Şubat 316 Perşembe
3.20 Yusuf Yetim
10.00 Tumacan'ın oğlu Kassarcı Yusuf
4.30 Kozma'nın oğlu Petrus
16 Şubat 316 Cuma
20.00 Kunduracı T mes Napolyon
17 Şubat 316 Cumartesi
5.00 Abdulmesih Yetim
5.00 Berber Kıryakis
7.30 Balıkçı Kıryakis

6099.00

10.00 Mihayil İzmirli

5.00 Şemmas İshak'ın torunu Abdülkerim

32.30

Sayfa 14

6099.30 Nakli Yekûn

17 Şubat 316 Cumartesi bakisi

32.30 Nakli yekûn

4.30 Şerbetçi Kıryakis oğlu Habib

5.00 Naum Saidağa

10.00 Alfonsi Mahribeg

5.00 Dikici Abdallahad

19.00 Kunduracı Anton Efendi

19.00 Altuncu İbrahimi

95.20

19 Şubat 316 Pazartesi

4.30 İstefan Horoz

5.00 Kunduracı Cebur Beyderusi

9.20 Dügmececi Hanna

12.30 Terzi Gerabed'in oğlu Beyderusi

19.00 Cebur Bahru

4.30 Hanna Zivan

5.00 Berber Said Bozuntu

60.30

20 Şubat 316 Salı

19.00 Abdulmesih Penhas

9.20 Osib'in oğlu Kozma

5.00 Habib Serhan

33.20

21 Şubat 316 Çarşamba

19.00 Abdulmesih Şuriz

5.00 Petrus Kustan

10.00 Mihayil İzmirli

5.00 Kassarcı oğlu Petrus

39.00

6327.30

Sayfa 15

6327.30 Nakli Yekûn

22 Şubat 316 Perşembe
35.00 Neccar Gerabed Gurdiyan
5.00 Balıkçı Kozma'nın oğlu Kıryakis
4.25 Mahyubit.....
5.00 Şemmas İshak'ın torunu Abdulkerim
17.30 Şemmas İshak'ın mahdumu Habib
14.00 Kunduracı Tabib Antun Efendi
4.00 Cebur Hebur.....
85.15

24 Şubat Cumartesi
5.00 Naum Said Ağa
19.00 Deveci Kıryakis
12.00 İstefan Mamuşı
4.30 Keçeci Yusuf
5.00 Berber Kıryakis
4.30 Berber Petrus
50.20
5.00 Alfonsi Mahribeg
5.00 Abdulmesih Yetim
5.00 Bıçakçı Kıryakis
4.30 Şerbetçi Habib
4.30 Çelenkar Hanna
79.30
4.30 Nalband Habib
4.30 Petrus Küçükusta
10.25 Abdulmesih oğlu Yeşu
5.00 Kirişçi Circis
18.25 Naum Abid
123.20
6536.25

Sayfa 16

6536.25 Nakli Yekûn
26.02.316 Pazartesi
63.35 Hürmüzyan Circis Yusuf
15.00 Boyacı Davud Berdelsiz
4.30 Petrus Tunu
7.30 Berber Said Bozuntu
91.15
27. Şubat 316 Salı

12.20 Petrus Kustan
4.30 uvaldızcı Kıryakis
10.00 Mihayil İzmirli
10.00 Neccar Yakub Berber Antun
5.00 Kunduracı Circis Beyderus
5.00 Kunduracı Tuma
47.10
28 Şubat 316 arşamba
17.00 Pineci Tumacan'ın oğlu Kıryakis
5.00 Tuma Boğusar
102.00 Keşışyan oğlu Mensur tarafından vekili İbrahim yediyle
124.25
3 Mart 317 Sebt [Cumartesi]
2.20 Abdulmesih Yetim
10.00 Mihayil İzmirli
16.20 İbrahim Abid tarafından müsteciri [kiracısı] Kolu'un yediyle
4.30 Stepan Horoz
4.30 Hanna Zivan
2.20 Berber Kıryakis
2.20 Berber Petrus
7.00 Naum Said Ağa
5.00 Kunduracı Circis Beyderusi
6799.35

Sayfa 17

6799.35 Nakli Yekûn

3 Mart 317 Sebt

55.20 Nakil

5.00 Bıçakçı Kıryakis
4.30 Petrus Kùükusta
5.00 Pineci Mihayil
5.00 Tikici Ablahad
4.30 Irgad Kozma'nın oğlu Kunduracı Osib
80.00

5 Mart 317 Pazartesi

2.20 Nalband Habib
4.30 Kozma'nın oğlu Kunduracı Osib
4.30 Şerbetçi Habib
4.30 Naum Seyrek

102.00 Keşişoğlu Mensur'un mahdumu Fethullah vekil İbrahim yediyle

118.30

7 Mart 317 Çarşamba

19.00 Şemmas İhak Zaur'un oğlu Naum

15.00 Neccar Osib

19.00 Yakub Kolu

4.30 Kahveci Antun

4.30 Çelenkar Hanna

4.30 Çarşafçı Petrus Harnik

67.10

8 Mart 317 Perşembe

22.30 Gövdetaşyan Yeşu

7088.25

Sayfa 18

7088.25 Nakli Yekûn

10 Mart 317 Cumartesi

15.00 Tabib Efendi Antun

4.30 Keçeci Yusuf

2.30 Berber Petrus

5.00 Kunduracı Circis Beyderus

4.30 Said Said Ağa

10.00 Mihayil İzmirli

4.20 Petyun Hürmüz

15.30 Biraderi Yusuf Hürmüz

62.15

12 Mart 317 Pazartesi

15.00 Kunduracı Neccar Gerabed

19.00 Abdulmesih Şuriz

34.00

13 Mart 317 Salı

5.00 Kıryakis Kusto

7190.00 Beyderusi Efendi'nin devri

29 Mart 317 Perşembe

76.00 Tabib Hanna Efendi

7266.00

31 Mart 317 Cumartesi

5.00 Yağilci Circis

5.00 Kıryakis Kusto

10.00 Tabib Antun Efendi

19.00 Altuncu İbrahim

Sayfa 19

7266.30 Nakli Yekûn

31 Mart 317 Cumartesi bakisi

39.30 Nakli Yekûn

3.20 Berber Abdulmesih Kıryakis

2.20 Berber Petrus

4.30 Hanna Zivan

5.00 Kunduracı Tuma

4.30 Tubiya

10.00 Mihayil İzmirli

4.30 Bıçakçı Kıryakis

2.20 Petrus Tunu

4.30 Bıçakçı Kıryakis'in oğlu

19.00 Papazyan Yusuf Efendi

4.30 Nalband Habib

106.00

4 Nisan 317

38.00 Keşişoğlu Antun Efendi

5.00 Neccar Yakub

17.30 Mihayil İzmirli

9.20 Petrus Harnik

5.00 Tumacan'ın oğlu Yusuf

75.10

5 Nisan 317 Çarşamba

19.00 Papazyan Yusuf Efendi

4.30 Keçeci Yusuf

23.30

7471.00

Sayfa 20

7471.00 Nakli Yekûn

7 Nisan 317 Cumartesi

4.30 Naum Seyrek

8.20 Düğmeci Hanna

4.30 Ciricis Beyderus

9.20 Boyacı Davud

9.20 Hanna Tulu

5.00 Alfonsi Mahribeg
42.30 Saatçı Petrus
5.00 Şemmas Abdülkerim İshak'ın torunu
89.30
19.00 Tabakçı Osib'in mahdumu Boyacı Beyderus
108.30
11 Nisan 317 Çarşamba
4.30 Kahveci Antun
2.20 Berber Kıryakis
9.20 Yakub oğlu Hanna Kulu
4.30 İstefan Horoz
4.30 Berber Abdulmesih
9.20 Berber Petrus
2.20 Neccar Yakub
4.30 Petrus Küçükusta
43.00
12 Nisan 317 Perşembe
5.00 Bıçakçı Kıryakis
5.00 Hanna Zivan
4.30 Nalband Habib
14.30
7636.30

Sayfa 21

7636.30 Nakli Yekûn

14 Nisan 317 Sebt
4.30 Said Said Ağa
5.00 Nakkaş Şemmas Bagdasar
9.20 Deveci Kıryakis
2.20 Şemmas İshak oğlu Ablahad
28.30 İstefan Tumacan
2.20 Petrus Tunu
4.30 Şerbetçi Habib
5.00 İshak Mahribeg
10.30 Dellal Naum Said Ağa
73.20
16 Nisan 317 Pazartesi
4.30 Kahveci Antun
4.30 Yağilci Circis

2.20 Katmesli Petrus
4.30 Berber Abdulmesih Garabed
2.20 Berber Kıryakis
4.30 Kunduracı Circis Beyderus
19.00 Taşçı Mensur Gorgis
43.00
7753

21 Nisan 317
19.00 Papazyan Yusuf Efendi
9.20 Boyacı Horazoğlu Circis
4.30 Terzi Bolis Said
2.20 Habib Tangöz
9.20 Hanna Kolu
45.10

Sayfa 22

7753.10 Nakli Yekûn
21 Nisan Cumartesi bakisi
45.10 Nakli yekûn
2.20 Berber Kıryakis
5.00 Habib Mahribeg
4.30 Neccar Osib
32.20 Kıryakis Kustan
4.30 Horoz İstefan
4.30 Alfonusi Mahribeg
5.00 Bıçakçı Kıryakis
4.30 Çelenkar Hanna
2.20 Çuvaldızcı Kıryakis Hanuş
9.20 Hanna Yakub Kolu
4.30 Berber Abdulmesih
126.00
24 Nisan 317 Salı
8.25 Keçeci Antun
2.20 Tütüncü Gorgis'in oğlu Rızkullah
4.20 Petrus Hori
5.00 Kerpiççi Circis
4.30 Taşçı Mensur Yakub
7.10 Tumacan oğlu Yusuf
4.30 Petrus Küçükusta
37.15

26 Nisan 317 Cuma
19.00 Neccar Gerabed Gurgiyen
4.30 Tubiya
14.10 Şemmas oğlu Terzi Gerabed
38.00
7954.25

Sayfa 23

7954.25 Nakli Yekûn
28 Nisan 317 Cumartesi
5.20 Boyacı Davud
5.00 Hanna Zivan
4.30 Keçeci Yusuf
2.20 Petrus Tunu
4.30 Şerbetçi Habib
9.20 Kunduracı Hanna
2.20 Şemmas Ablahad İshak
4.30 Balıkçı Kozma'nın oğlu Kıryakis
9.00 Deveci Kıryakis
5.00 Terzi Bolis Said
53.10
30 Nisan 317 Pazartesi
19.00 Naum Abid
9.20 Dökmeci Hanna
4.30 Yusuf Tumacan
4.30 Şemmas Naum İshak
5.00 Yağılci Circis
5.00 Bıçakçı Kıryakis
4.30 Berber Amsih Garibo
4.30 Nalband Habib
4.30 Şem'un Gövdetaşıyan
4.30 Mihayil Cebrail Papaz Petyun
67.00
8074.35

Sayfa 24

8074.30 Nakli Yekûn
3 Mayıs 317 Perşembe
2.20 Çelenkar Antun'un biraderi Kıryakis
19.00 Keşişyan Said Efendi
2.00 Şerbetçi Kıryakis

5.00 Şemmas İshak'ın torunu Abdülkerim
5.00 Habib Tangöz
2.20 İbrahim Nestur
4.30 Amsih Penhas
5.00 Yusuf Tumacan
9.20 Şemmas Kıryakis'in oğlu Mihayil
55.30
5 Mayıs 317 Cumartesi
4.30 Berber Amsih [Abdulmesih]
2.20 Berber Kıryakis
4.30 Alfenuşi Mahriyan
2.20 Kartmesli Petrus
5.00 Ablahad Tabakçı Osib
4.30 İbrahim Nestur
4.10 Hanna Zivan
18.00 Neccar Osib on sekiz kuruş alınmıştır.
46.20
7 Mayıs 317 Pazartesi
1.30 Horoz İstefan
4.30 Kunduracı Hanna
2.10 Bakkal Rızkullah
5.00 Tumas Boğusar
14.10 Neccar Gerabed Gordiyan
19.00 Taşçı Mensur Gorgis
47.00
8224.05

Sayfa 25

8224.05 Nakli Yekûn
9 Mayıs 317 Çarşamba
19.00 Balıkçı Kozma'nın mahdumu Çelenkar Anton
4.30 Neccar Yakub
5.00 Yağleci Circis
4.00 Keçeci Yusuf
33.20
12 Mayıs 317 Cumartesi
9.20 Papazyan Yusuf Efendi
19.00 Keşişyan Said Efendi
2.05 Mihayil Pineci
10.10 Düğmeci Hanna

5.00 Bıçakçı Kıryakis
2.20 Şerbetçi Kıryakis
4.30 Petrus Küçükusta
4.30 Said Saidağa
4.30 Mihayil Şemmas İshak'ın torunu
1.35 Berber Kıryakis
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
2.20 Habib Nalband
4.30 İshak Mahribeg
5.00 Boyacı Davud Berdelsiz
5.00 Terzi Bolis Said
4.30 Kunduracı Rızkullah Hekim
9.20 Naum Abid
105.30
8363.5
8363.5 Nakli Yekûn
14 Mayıs 317 Pazartesi
4.00 Habib Tangöz
4.30 Neccar Gerabed
4.30 Lüleci Hanna
4.30 Neccar Yakub
9.20 Said Kolu
4.30 Kunduracı Hanna
2.20 Rızkullah oğlu Tütüncü Gerabed
35.00
8398.35
16 Mayıs 317 Çarşamba
6.15 .....
9.20 Çelenkar Hanna
16.25 Boyacı Horoz Circis
18.00 Hanna Efendi Tabib
4.30 Yağlici Circis
30.00 Keşişyan Said Efendi
12.35 Boyacı Davud Berdelsiz
4.30 Keçeci Yusuf
20.00 Şalcı Kıryakis

Sayfa 26

122.35

17 Mayıs 317 Perşembe

10.20 Yusuf Tumacan

5.10 Kunduracı Tuma

4.30 Kunduracı Circis Beyderusi

4.30 Terzi Gerabed Şemmas'ın oğlu

4.30 Gövdetaşıyan Şem'un

30.00

8551

Sayfa 27

85514.00 Nakli Yekûn

19 Mayıs 317 Cumartesi

5.05 Çelenkar Anton'un biraderi Kıryakis

5.00 Rızkullah Hekim

4.30 Yağleci Hanna Yakub

2.10 Şerbetçi Kıryakis

6.20 Tumas Bagdasar

2.20 Ablahad Şemmas İshak

26.15

4.30 Berber Abdulmesih Garibo

8.10 Alfonsi Mahribeg

10.00 Said Kolu

4.30 Kunduracı Circis Beyderus

2.20 Katmezli Petrus

56.25

4.30 Çuvaldızcı Kıryakis Sem'anoğlu

9.20 Naum Abid

4.30 Takakçı Petrus

4.30 Bıçakçı Kıryakis

5.00 Terzi Bolis Said

85.15

21 Mayıs 317 Pazartesi

19.00 Sem'aniyan Sem'an ....

43.00 Taşçı Mensur Gorgis

4.30 Çuvaldızcı Kıryakis

2.20 İbrahim Nestur

4.30 Neccar Yakub

4.30 Petrus Harnik

79.20

8715.30

Sayfa 28

8715.30 Nakli Yekûn

23 Mayıs 317 Çarşamba

- 4.30 Yagleci Circis
11.00 Enbaroğlu Abdulmesih
5.30 Naum Seyrek
8.10 Kunduracı Tuma
2.20 Nalband Habib
26 Mayıs 317 Sebt (Cumartesi)

- 6.10 Neccar Yakub Berber Anton
4.30 İshak Mahribeg
4.30 Kunduracı Circis Beyderus
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
2.20 Şerbetçi Kıryakis
5.00 Rızkullah Hekim
4.30 Lüleci Bolis'in hafidi Hanna
4.30 Keçeci Yusuf
4.30 Said Saidağa
2.20 Habib Tangöz

- 44.30 .....
2.20 Rızkullah Bakkal Gorgis'in oğlu

28 Mayıs 317 Pazartesi

- 2.20 Buhtanlı Yusuf
9.20 Taşçı Şükri Yakub
9.20 Biraderi Sadık
4.30 Petrus Küçükusta
4.30 Yagleci Circis
4.30 Çuvaldızcı Sem'anoğlu Kıryakis
10.25 Petrus Küçükusta
5.00 Çakuci Kıryakis
51.15

8846.30

Sayfa 29

8846.30 Nakli Yekûn

29 Mayıs 317 Salı

- 4.30 Şemmas İshak'in torunu Mihayil

2.20 İbrahim Nestur
9.20 Said Kolu
9.20 Abdulmesih Şuriz
9.20 Terzi Gerabed Şemmas'ın oğlu
35.30
30 Mayıs 317 Çarşamba ve Hamis ve Sebt
9.30 Dikici Osib'in mahdumu Boyacı Beyderusi
19.00 Hovaca Altunci İbrahim
5.00 Gövdetaşıyan Gorgis
4.30 Keçeci Yusuf
2.20 Hancı Şem'un
1.35 Şemmas İshak'ın oğlu Ablahad
4.30 Bıçakçı Kıryakis
54.30
2.20 Katmezli Petrus
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
4.30 İshak Mahribeg
2.20 Şerbetçi Kıryakis
4.30 Şerbetçi Habib
4.30 Çerenkal Hanna
5.00 Rızkullah Hekim
9.20 Neccar Tümes Şuriz
2.20 İbrahim Nestur
95.30
8978.10

Sayfa 30

8978.10 Nakli Yekûn

4 Pazartesi ve 5 ve 6 Haziran 317 Salı ve Çarşamba
2.20 Gorgis'in oğlu Bakkal Rızkullah
4.30 Gövdetaşıyan Şem'un
9.20 Şemmas Kıryakis Hekim Mihayil
5.00 Terzi Said'in biraderi Bolis
2.20 Dikici Osib'in oğlu Ablahad
5.00 Habib Tangöz
4.30 Bolis Çolak
34.00
9 Haziran 317 Sebt günü
1.10 Şemmas İshak'ın mahdumu Ablahad

4.30 Abdulmesih Garibo
4.30 İshak Mahribeğ
4.30 Yusuf Nestur'un damadı Yusuf Buhtanlı
4.30 Said Said Ağa
20.10
11 Haziran 317 Pazartesi
4.30 Çuvaldızcı Hannuş'un oğlu Kıryakis
4.30 Şemmas İshak'ın torunu Mihayil
2.20 Kunduracı Hanna Yağlecioğlu
4.30 Şerbetçi Habib
17.30
13 Haziran 317 Çarşamba
16.30 Habib Mercan
4.30 Nalband Habib
9.20 Şemmas İshak Naum
4.30 Buhtanlı Yusuf
4.30 Nakkaş Küçükusta
40.20
9089.30

Sayfa 31

9089.30 Nakli Yekûn
18 Haziran 317 Pazartesi
2.00 Kunduracı Circis Beyderus
19.00 Şükrullah'ın oğlu Taşçı Yakub
9.20 Neccar Tumas Şuriz
9.20 Şemmas Gerabed Gurdiyan
19.00 Çelenkar Anton Rızkullah yediyle
26.20 Rızkullah Adadı
9.20 Papazyan Yusuf Efendi
125.00
19 Haziran 317 Salı
3.20 İshak Mahribey
8.05 Said Koluşu'nun torunu
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
5.00 Çuvaldızcı Anton
6.20 Nalband Habib
4.30 Lüleci torunu Hanna
2.20 Şerbetçi Kıryakis
10.05 Bıçakçı Kıryakis

61.30
21 Haziran 317 Perşembe
4.30 Naum Kustan
10.00 Terzi Bolis Said
5.00 Habib Tangöz
4.30 Dikici Osib'in oğlu Ablahad
9.20 Şemmas Naum İshak
9.20 Nakkaş Circis Yusuf
43.20
9320.00

Sayfa 32

9320.00 Nakli Yekûn
23 Haziran 317 Cumaretsi
7.00 Şemmas İshak'ın torunu Mihayil
4.30 İbrahim Nestur
4.30 İstefan oğlu Kassarcı Abdulmesih
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
10.10 Keçeci Yusuf ve oğlu
5.00 Buhtanlı Yusuf
36.20
25 Haziran 317 Pazartesi
5.00 Kasab Yusuf
19.00 Yusuf Hindi
8.30 Said Saidağa
4.30 Gövdetaşyan Şem'un
37.20
2 Temmuz 317
25.00 Çelenkar Hanna
11.35 Altuncı Tuli İbrahim
2.20 Petrus Katmezli
4.30 Kazancı Hanna
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
4.30 Yağleci Circis
20.00 Suci Naum
42.20 Rızkullah Hekim Beyderus
36.05 Biraderi Abdülkerim
153.10
9547.10

Sayfa 33

9547.10 Nakli Yekûn

5 Temmuz 317 Perşembe

2.20 Hancı Şem'un
4.30 Gövdetaşıyan Gorgis
5.00 Çulha Bolis
4.30 Lüleci Bolis'in hafidi Hanna
4.30 Şemmasoğlu Terzi Gerabed
2.20 Tütüncü Gorgis'in oğlu Rızkullah
5.00 ... Neccar Gerabed
4.30 Şemmas Naum İshak
34.00

7 Temmuz 317 Cumartesi

9.20 Nakkaş Yusuf Pakus'un oğlu
4.30 Yağleci Circis
4.30 Abdulmesih Berber Garibo
19.00

10 Temmuz 317 Salı

9.10 Abdulmesih Penhas
9.20 Şemmas Kıryakis Hekim Hanna
4.30 Yakub Kolu
23.20

9623.30

11 Temmuz 317 Çarşamba

4.30 Hımhım Hannuş'un oğlu Anton
4.30 Kunduracı Rızkullah Hekim

16 Temmuz 317 Pazartesi

3.15 Petrus Katmezli
4.30 İbrahim Nestur
8.05

9633.10

Sayfa 34

9633.10 Nakli Yekûn

16 Temmuz 317 Pazartesi yekûnu

8.05 Nakli yekûn
4.30 Yağleci Circis
1.20 Berber Kıryakis
2.00 Irgad İsa'nın oğlu Yusuf

6.00 Şemmas İlyas Şerikçi
4.30 Yağleci Kerim
4.30 Yusuf Hindi
31.35
2.20 Hancı Şem'un
4.30 Berber Abdulmesih Garibo
5.00 Habib Tangöz
19.00 Neccar Gerabed
4.30 Kunduracı Hanna
9.20 Petrus Hori Petyun
9.20 Nakkaş Circis Yusuf
89.35
5.00 Çelenkar Anton
91.35
21 Temmuz 317 Sebt
00.35 Said Keşişoğlu
4.30 Çelenkar Anton
4.30 Petyun Kolu
5.00 Terzi Bolis Said
2.15 Berber Abdulmesih Garibo
10.30 Şemmas Naum İshak
28.20
9753.25

Sayfa 35

9753.25 Nakli Yekûn

23 Temmuz 317 Pazartesi
5.10 Yusuf Buhtanlı
4.30 Yusuf Hindi
5.00 Çuvaldızcı Kır yakis
5.00 Taşçı Kır yakis Yakub
4.30 Kunduracı İsa
14.10 Şem'un'un oğlu Musa
4.30 Naum Abid
4.30 Gövdetaşıyan Şem'un
48.20
25 Temmuz 317 Çarşamba
4.30 Gövdetaşıyan Şem'un
4.30 Şemmas Topal İlyas

9.20
26 Temmuz 317 Hamis

4.30 Yağleci Circis

10.00 Terzi Bolis Said

10.00 Kunduracı Hanna

14.10 Neccar Tuma Şuriz

19.00 Yusuf Hindi

4.30 Dikici Ablahad

62.30

28 Temmuz 317 Sebt

7.35 Naum Abid

4.30 Musullu Said

11.35 Nakkaş Yusuf

4.30 Gerabid Şemmas'ın oğlu

29.05

9903.20

Sayfa 36

9903.20 Nakli Yekûn

31 Temmuz 317 Pazartesi

3.10 Gövdetaşıyan Şem'un

14.00 Abdulmesih Şuriz

5.20 Yağleci Circis

6.30 Kunduracı Hanna

5.00 Yusuf Buhtanlı

2.20 Yağleci Abdulkerim

2.20 Hancı Şem'un

19.00 Kunduracı İsa

58.20

9 Ağustos 317 Perşembe

4.30 Lüleci Hanna Bolis'in hafidi

4.30 Petrus Tunu

4.30 Kassarcı Abdulmesih'in oğlu İstefan

18.10 Hürmüzyan Yusuf Efendi

5.00 Kıryakis Taşçı Yakub

16.00 Şem'un oğlu Musa

53.20

11 Ağustos Cumartesi

9.20 Petyun Kolu

11.00 Neccar Gerabed

4.30 Naum Kustan
5.00 Terzi Bolis Said
30.10
10045.30

Sayfa 37

10045.30 Nakli Yekûn
13 Ağustos 317 Pazartesi
249.05 Gabriyel Hindi
4.30 Nakkaş Kıryakis
4.30 Kasab Yusuf
29.30 Taşçı Şükrullah Yakub
288.15

10334.05
20 Ağustos 317
9.20 Kunduracı İsa
4.30 Habib Tangöz
4.20 Şemmas'ın oğlu Terzi Gerabed
38.00 Mütevelliyân Said Efendi
56.00
56.30

24 Ağustos 317 Cumartesi
9.20 Şirikçi İlyas
4.30 İbrahim Nestur
13.00 Terzi Hanna Pakus
2.20 Hancı Şem'un
4.30 Kazancı Hanna
27 Ağustos Pazartesi
4.30 Kunduracı İsa
10429.15

3 Eylül 317 Pazartesi
5.00 Kassarcı Abdulmesih'in oğlu İstefan
2.20 Şirikçi Şemmas İlyas
4.30 Habib Tangöz
2.20 Hancı Şem'un
14.30
10444.05

Sayfa 38

10444.05 Nakli Yekûn
5 Eylül 317 Salı

8.30 Terzi Bolis Said
2.20 Hancı Şem'un
2.20 Çuvaldızcı Anton Hannuş
2.20 Şirikçi İlyas
4.30 Taşçı Yakub'un mahdumu Taşçı Mensur
4.30 Kassarcı Abdulmesih'in oğlu İstefan
19.00 Anton Keşişoğlu
2.00 Berber Petrus
4.30 Taşçı Sadık
51.25
104495.30
18 Eylül 317 Salı
4.30 Osib Kozma
4.30 Habib Tangöz
2.20 Kıryakis Humhum
2.20 Hancı Şem'un
5.00 Şirikçi Şemmas İlyas
9.20 Anton Keşişoğlu
29.00
24 Eylül 317 Pazartesi
19.00 Hori Petyun'un oğlu Şemmas Petrus
4.30 Kazancı Hanna
9.10 Kunduracı Osib Kozma
2 Teşrini evvel 317 Cumartesi
0.10 Habib Tangöz
2.20 Hancı Şem'un
4.20 Petrus Kolu
7.10
10565.00

Sayfa 39

10565.00 Nakli Yekûn
9 Teşrinievvel 317 Salı
7.15 Nakkaş Circis Yusuf
14.10 Taşçı Sadık
2.20 Şirikçi İlyas
2.20 Hancı Şem'un 15 Teşrinievvel 317
4.30 Kunduracı İsa 15 Teşrinievvel 317
2.20 Şirikçi Şemmas İlyas 21 Teşrinievvel 317
19.00 Keşişyan Naum Efendi 22 Teşrinievvel 317 oğlu Anton yediyle

21.00	Şalcı Kıryakis	24 Teşrinievvel 317
2.00	Hancı Şem'un	25 Teşrinievvel
2.20	Humhum Hannuş'un oğlu Anton	29 Teşrinievvel
9.20	Kassarcı Abdulmesih'in oğlu İstefan	5 Teşrinisani
4.20	Kunduracı İsa	5 Teşrinisani
4.30	Anton Keşişoğlu	5 Teşrinisani
19.00	Taşçı Sadık	12 Teşrinievvel
2.20	Hancı Şem'un	15 Teşrinievvel
10683.25		
10.00	Şalcı Kıryakis Belediye çavuşu	21 Teşrinisani
2.20	Hancı Şem'un	21 Teşrinisani
2.20	Humhum Hannuş'un oğlu Kıryakis	21 Teşrinisani
7.05	Şemmas Yusuf Şamila	21 Teşrinisani
74.20	Kunduracı Circis Kıryakis	21 Teşrinisani
10780.10		
95.15	Kas Sem'an oğlu Reafail	21 Teşrinisani .....
40.00	Terzi Hanna Pakus	21 Teşrinisani
30.00	Mütevellioğlu Said	5 Kânunievvel 317 (50, 20, 30)
5.00	Hancı Şem'un	8 Kânunievvel 317
2.20	Hancı Şem'un	15 Kânunievvel 317
10953.05		

Sayfa 40

10953.05 Nakil Yekûn		
4.30	Şirikçi İlyas	27 Kânunuevvel 317
13.10	Keşişyan Mensur ve mahdumu Fethullah	1 Kânunisani 317 Yusuf Efendi yediyle
38.00	Şemmas İshak Tabib	5 Kânunisani 317 torunu yediyle
8.15	Şemmas İshak Tabib	12 Kânunisani 317
14.10	Şalcı Kıryakis	22 Kânunisani 317
2.20	Şirikçi İlyas	23 Kânunisani 317
3.00	İstefan oğlu Kassarcı Abdulmesih	29 Kânunisani 317
14.10	Şalcı Kıryakis	31 Kânunisani 317
4.30	Kıryakis Humhum	2 Şubat 317
4.30	Kassarcı Abdulmesih	4 Şubat 317
4.30	Nakkaş Kıryakis Küçükusta	4 Şubat 317
4.30	Kas Petyun'un oğlu Cebur	20 Şubat 317
2.20	Antoh Humhum Hannuş	20 Şubat 317
4.30	Şirikçi Yusuf Anton	20 Şubat 317
2.20	Anton Humhum Hannuş	20 Şubat 317
4.30	Çulha Bolis	20 Şubat 317

4.30	Abdulmesih Enbaroğlu	21 Şubat 317
4.30	Nakkaş Kıryakis	21 Şubat 317
11094.20		
12.30	Petyun Kolu	23 Şubat 317
1.20	Kıryakis Humhum Hannuş	23 Şubat 317
2.20	Anton Humhum Hannuş	23 Şubat 317
4.30	Bozbalı İbrahim'in oğlu Yusuf	23 Şubat 317
11116.00		
4.30	Nakkaş Kıryakis Küçükusta	9 Mart 318
9.20	Nakkaş Kıryakis Küçükusta	23 Mart 318
9.20	Osib Küçükusta	23 Mart 318
9.20	Bolis Çulha	23 Mart 318
11149.10		
Sayfa 41		
11149.10 Nakli Yekûn		
4.30	Hori Petyun'un mahdumları Mihayil Cebrail	26 Mart 318
9.20	Kasb Yusuf'un oğlu Şirikçi Anton	27 Mart 318
4.30	Berber Petrus oğlu Mensur	27 Mart 318
19.00	Hori Petyu'un mahdumu Muallim Petrus	27 Mart 318
4.30	Hori Petyun'un mahdumları Refail ve Cebrail	30 Mart 318
4.30	Çarşafçı Yakub Fransua'nın biraderi	30 Mart 318
4.30	Petrus Harnik	30 Mart 318
4.30	Naum Kustan	30 Mart 318
28.30	Suci Naum	2 Nisan 318
4.30	Dellal Petrus Kutkut	2 Nisan 318
22.20	Yusuf Kustan	3 Nisan 318
11.10	Taşçı Kıryakis Yakub	6 Nisan 318
4.30	Çarşafçı Petrus Hernik	6 Nisan 318
6.20	Buhtanlı Yusuf ve mahdumu Mihayil	8 Nisan 318
4.30	Hori Petyu'un mahdumu Mihayil Cebrail	8 Nisan 318
4.30	Dellal Petrus Kutkut	8 Nisan 318
11290.10		
3.30	Dellal Petrus Kutkut	20 Nisan 318
2.20	Dellal Petrus Kutkut	22 Nisan 318
1.10	Dellal Petrus Kutkut	25 Nisan 318
4.30	Nestur'un oğlu İbrahim	27 Nisan 318
3.15	Nestur'un oğlu İbrahim	3 Mayıs 318
4.30	Kazancı Hanna	3 Mayıs 318
11310.25		

42.20 Keşişyanoglu Circis
42.20 Mahdumu Kıryakis
10.00 Diğler mahdumu Tunu
4.30 Kunduracı Rızkullah Hekim 9 Mayıs 318
5.00 Tütüncü Gorgis'in oğlu Rızkullah 25 Mayıs 318
11415.15

Sayfa 42

11415.15 Nakli Yekûn

4.30 Kazancı Hanna 25 Mayıs 318
4.30 Kassarcı Abdulmesih 25 Mayıs 318
2.20 Mihayil Nestur'un kavakisi 28 Mayıs 318
2.20 Çuvaldızcı Anton
2.20 Kıryakis biraderi
4.30 Kazancı Hanna 1 Haziran 318
11437.05
4.30 Taşçı Mensur veledi Yakub 1 Haziran 318
4.30 Gorgis oğlu Rızkullah 8 Haziran 318
4.30 Hori Petyun'un oğulları Miyhayil Cebrail 8 Haziran 318
2.20 Buhtanlı Yusuf'un oğlu Mihayil Nestur
2.20 Humhum Hannuş'un oğlu Anton

11456.15

10 Temmuz 318 Çarşamba
19.00 Tabib Anton Efendi
9.20 Horozoğlu İstefan
9.20 Nakkaş Kıryakis
19.00 Hanna Sem'an
5.00 Dellak Petrus Kutkut
60.00 Petrus Seyrek 59 mahdumu Sem'an
38.00 Şemmas Anton Küçükusta
7.30 Tütüncü Gorgis'in mahdumu Rızkullah
202.35

11659.10

Sayfa 43

11659.10 Nakli Yekûn

11 Temmuz 318 Perşembe
95.25 Anton Keşişoğlu
127.10 Mensur Temerz'in mahdumları
38.00 Kunduracı İbrahim zimmetinden Çelenkar Said yediyle

9.20	Şirikçi Anton'un oğlu Kasap Yusuf	
5.00	Buhtanlı Yusuf'un oğlu Mihayil	
38.00	Kemancı Necmi Osib'in mahdumu Gerabed	
11972.25		
38.00	Şemmas Anton Küçükusta	15 Temmuz 318
23.30	Enbaroğlu Abdulmesih	15 Temmuz 318
4.30	Hori Petyun'un uşakları Cebrail Mihayil	15 Temmuz 318
11.05	Çuvaldızcı Hannuş'un mahdumu Said	16 Temmuz 318
19.00	Petyun Kassarcı ve mahdumları	16 Temmuz 318
4.30	Hanna Kazancı Gorgis	13 Temmuz 318
1.00	Rızkullah Tütüncü Gorgis	24 Temmuz 318
9.20	Nakkaş Kıryakis Küçükusta	24 Temmuz 318
12099.20		
9.00	Hanna Sem'an	25 Temmuz 318
11.20	Hanna Sem'an	27 Temmuz 318
3.35	Kazancı Hanna	27 Temmuz 318
23.00	Şemmas Anton'un mahdumu Abdulgafur	27 Temmuz 318
14.25	Kassarcı Petyun	27 Temmuz 318
4.30	Anton veled Alfonsi	
12166.30		
30.00	Semaniyan Sem'an oğlu Hakub	31 Temmuz 318
2.20	Alfonsi oğlu Anton	3 Ağustos 318
5.00	Kemancı Osib'in oğlu Abdulmesih	3 Ağustos 318
3.35	Mihayil Cebrail Hori Petyun	
9.00	Kunduracı Rızkullah Hekim	
12217.25	Nakli cem'i bağde derkar 2	

Sayfa 44

316 senesi bedelatının mal sandığına vukuu bulan teslimat

1967.20	9 Kânunuevvel 316	230
475.00	11 Kânunuevvel 318	
2250.00	4 Kânunisani 316	80
520.00 29	4 Kânunisani 316	365
360.00 5	Şubat 316	127
1691.10	12 Mart 317	219
521.00	16 Nisan 317	327
170.00	30 Nisan 317	857
177.00	30 Nisa 317	858

313.20	14 Mayıs 317	472
425.00	28 Mayıs 317	1022
191.20	11 Haziran 317	451
303.00	25 Haziran 317	918
187.00	5 Temmuz 317	202
140.00	16 Temmuz 317	425
190.00	25 Şubat 318	695
400.00	25 Mart 318	328
200.00	1 Nisan 318	007
110.00	8 Nisan 318	164
243.00	17 Haziran 318	758
660.00	17 Temmuz 318	501
588.05	9 Eylül 318	135
300.00	18 Teşrinisani 318	344
283.00	3 Şubat 318	88
400.00	22 Şubat 318	708
210.00	13 Nisan 319	250
1000.00	17 Nisan 319	425

Sayfa 45

Sene-i mezkurereye mahsuben vukuu bulan masarif

00.20	sergi için pul	
	Kabz-ı malın ücretine mahsuben aldığı akçe	
1.20	Alfonsi'nin aylık ücreti	
20.00	Circis Küpeli 1 mecdi keza	
5.00	Circis Küpeli rabi' mecdi (çeyrek)	
10.00	Cürcis küpeli nisf-i mecdi (yarım)	
5.00	Circis Küpeli	
40.00	Circis Küpeli ücretine mahsuben	
5.00	Circis Küpeli ücretine mahsben	
0.10	Tenbekü parası tahsildara	
5.00	Circis Küpeli	10 Mart 317 bir rub
35.00	Circis Küpeli	13 Mart 317 Kıryakis'in parasından
92.25		
17.30	Circis Küpeli	7 Nisan 317 Yağleci Petrus'un borcu
5.00	Circis Küpeli	14 Mayıs 317
0.15	Tenbekü [tütün] parası tahsildara	17 Mayıs 317
5.00	Circis Küpeli	19 Mayıs 317
120.30		
20.00	Circis Küpeli	28 Mayıs 317

5.00	Circis Küpeli	25 Haziran 317
1.00	Circis Küpeli	4 Temmuz 317
79.00	Hekimyan Beyderusi Efendi'nin ücretine mahsuben biraderi Rızkullah ve Abdulkerim yediyle	
0.20	Circis Küpeli	16 tahsilattan
5.00	Circis Küpeli	26 Temmuz 317
231.35		
18.10	Circis Küpeli	8 Ağustos 317 tahsilattan aldığı ...
250.05		
79.25	Rızkullah ve Abdulkerim'in zimmeti tenzili	
170.20		
124.00	Beyderusi Efendi'nin �creti	
296.20		

Sayfa 46

316 senesi tahsilatı

12217.25 Nakli minhu kablel derkar 2

79.00	Mensur �apan ve mahdumu zimmetinde yediyle	6 Ağustos 318
4.30	Kemancı Osib'in oğlu Abdulmesih	7 Ağustos 318
4.30	Nakkaş Kır yakis K�c�kusta	12 Ağustos 318
4.30	Gövdetaşıyan Gorgis	12 Ağustos 318
4.30	Naum Papazyan	12 Ağustos 318
9.20	şerbetçi Kır yakis	12 Ağustos 318
4.30	Anton veled Alfonsi	12 Ağustos 318
24.10	Semaniyan Sem'an Hakub	13 Ağustos 318
3.00	Enbaroğlu Abdulmesih	13 Ağustos 318
4.30	Anton veled Alfonsi	27 Eylül 318
4.00	Kunduracı Rızkullah Hekim	14 Eylül 318
4.30	Anton veled Alfonsi	14 Eylül 318
38.00	Tabib Hanna Efendi	17 Eylül 318
4.30	Lüleci Bolis'in torunu Circis	21 Eylül 318
4.30	Alfonsi'nin oğlu Anton	2 Teşrinievvel 318
4.30	Lüleci Circis Bolis	4 Teşrinievvel 318
217.10	Bozo'nun mahdumu Anton Efendi vilayete göndermiş	11 Teşrinievvel 318
4.30	Alfonsi oğlu Anton	19 Teşrinievvel 318
8.00	Neccar Osib, damadı yediyle (317 yılına mahsuben)	24 Teşrinievvel 318
7.20	Lalo'nun oğlu Mihayil	29 Teşrinievvel 318
57.00	Mensur Caban ve mahdumu Hanna Efendi yediyle	31 Teşrinievvel 318

95.00	Mösyö Pol Seyrek, biraderi Hoca Betus yediyle	15 Teşrinisani 318
12812.15		
5.00	Petrus Kutkut Dellak	15 Teşrinisani 318
57.00	Mösyö Pol Seyrek, Hoca Petrus yediyle	18 Teşrinisani 318
95.00	Mösyö Pol Seyrek	26 Teşrinisani 318
19.00	Lüleci Bolis'in hafidi Circis	26 Teşrinisani 318

Sayfa 47

12988.15	Nakli Yekûn	
2.20	Yağleci Abdulkerim	26 Teşrinisani 318
10.00	Lalo'nun oğlu Mihayil	28 Teşrinisani 318
0.30	Alfonsi'nin oğlu Anton	30 Teşrinisani 318
83.20	Hekimyan Beyderus Efendi 316 senesine mahsuben	126-42=87....
9.20	Nakkaş Kıryakis Küçükusta	5 Kânunievvel 318
9.20	Kassarcı Abdulmesih	
5.00	Mihayil Lalo	6 Kânunuevvel 318
4.30	Yağleci Abdulkerim	9 Kânunuevvel 318
58.00	Mösyö Pol Attar	10 Kânunuevvel 318
5.20	Petrus Hori Petyun	14 Kânunuevvel 318
86.25	Şemmas Mensur Çapan ve mahdumu Hanna Efendi İshak yediyle	
26.20	Circis Küpeli kabz-ı malına mahsuben	13 Kânunusani 318
14.25	Lalo'nun oğlu Mihayil	14 Kânunusani 318
8.25	Lüleci Bolis'in torunu Circis, pederi yediyle	
68.35	Serkiyan Circis, biraderi Naum yediyle	30 Kânunusani 318
9.20	Yusuf Bozbali	1 Şubat 318
4.30	Lusi'nin oğlu Yakub	1 Şubat 318
42.20	Mihran veledi Terzi Bolis Said	2 Şubat 318
91.15	Hekimyan Beyderusi Efendi	3 Şubat 318
3.30	Lalo'nun oğlu Temurci halefi Mensur	4 Şubat 318
9.20	Nakkaş Kıryakis	11 Şubat 318
4.30	Petrus Kutkut	14 Şubat 318
63.35	Keşişoğlu Bolis	18 Şubat 318
32.20	Keşişoğlu Circis'in mahdumu Tefvik	18 Şubat 318
18.25	Keşişoğlu Circis'in mahdumu Ohannes	18 Şubat 318
74.10	Yusuf Efendi Devli	20 Şubat 318
9.20	Kassarcı Abdulmesih	20 Şubat 318
5.15	Petrus Kutkut	21 Şubat 318
3.20	Nakkaş Kıryakis Küçükusta mahdumu Petyun	22 Şubat 318
9.20	Petrus Küpeli	22 Şubat 318
4.30	Bolis Kustan	1 Mart 319

13770.15

Sayfa 48

13770.15 Nakli Yekûn

40.00 Sirkiyan Lunci Efendi mahdumu Abdulkerim zimmetinden 12 Nisan 319

90.00 Berber Hannuş'un mahdumu Mihayil Beyrut'tan vurud etmiş 15 Nisan 319

31.30 Şirikçi Anton oğlu Circis 15 Nisan 319

13932.05

Yalnız on üç bin dokuz yüz otuz iki kuruş beş para yedimle tahsilât olunmuştur. 18 Nisan 319

47.30 Mardinli Hoca Tuma'nın oğlu Mihayil 22 Nisan 319

22.35 Naum Kustan 26 Nisan 319

58.10 Hanna veled Abdulmesih Çapan, Şemmas Yusuf yediyle 28 Nisan 319

68.35 Taşçı İstefan mahdumu Hanna, Seyidna hazretlerinden 1 Mayıs 319

50.00 Hindizade Lunci Efendi, Yusuf Efendi yediyle 21 Mayıs 319

10.00 Şirikçi Anton'un mahdumu Kasap Yusuf Efendi yediyle 31 Mayıs 319

257.30

3.35 Tütüncü Gorgis'in oğlu Rızkullah 30 Haziran 319

5.00 Petrus Küpeli Dellal 30 Haziran 319

10.00 Petrus Küpeli Dellal 1 Temmuz 319

9.20 Lalo'nun Cebur'un oğlu Mensur 5 Temmuz 319

4.30 Pineci Mensur'un oğlu Berber Petrus 5 Temmuz 319

290.35

5.00 Petrus Dellal Küpeli 17 Temmuz 319

26.20 Kunduracı Gerabed Panu 25 Temmuz 319

4.30 Şemmas veled Şem'un 28 Temmuz 319

10.30 Kassarcı Abdulmesih 9 Ağustos 319

4.30 Petrus Dellal Küpeli 11 Ağustos 319

342.20

4.30 Petrus Dellal Küpeli 20 Ağustos 319

79.20 Mazıcı Yusuf veled İbrahim Altuncu 9 Teşrinievvel 319 Hanna Habib yediyle

Sayfa 49

EK 2. DEFTER'ÜL MEVTA (Ölüm Defteri)

28 Aralık 1882	Allah'ın Rahmetine kavuştu. Mihayil Aşuk Şebut'un oğlu Anton
18 Şubat 1882	“ “ Lüleci Yakub
12 Mart 1882	“ “ Bikendli Şem'un oğlu Abdüyeşu Rızkullah
23 Mart 1882	“ “ Terzi Kıryakis Zivanyan'ın oğlu Abdülkerim
29 Nisan 1882	“ “ Boyacı Kusto'nun oğlu Papuci Amsih
5 Mayıs 1882	“ “ Deveci Hanuş'un oğlu Takakçı Yusuf
1 Haziran 1882	“ “ Terzi İstefan'ın oğlu Hoca Yusuf
3 Haziran 1882	“ “ Bozbalı'nın kardeşi Yusuf'un oğlu Petyun
16 Ağustos 1882	“ “ Kas Yusuf oğlu İlyas'ın oğlu Yağleci Yusuf
25 Temmuz 1882	“ “ Gogo Cerhui
16 Ağustos 1882	“ “ Bikendli Aşçı Yusuf'un oğlu Kıryakis Petyun
5 Eylül 1882	“ “ Zülfi Hannuş oğlu Keçeci Kıryakis'in oğlu Hanna
19 Kasım 1882	“ “ Bikendli Yusuf'un oğlu Hanna
22 Kasım 1882	“ “ Makdis Yusuf Mahribeg'in oğlu Kilci Kıryakis
28 Aralık 1882	“ “ Bermuhsi Petyun Kutkut
30 Ocak 1883	“ “ Mihayil Temerz'in oğlu Necib Petyun
17 Mayıs 1883	“ “ Berber Mihayil Küpeli'nin kızı Makdis Ketı
9 Haziran 1883	“ “ Terzi İstefan oğlu Hoca Yusu'un kızı Sofiya
9 Temmuz 1883	“ “ (üzeri çizilmiş)
1 Ağustos 1883	“ “ Mardinli Şemmas Yusuf oğlu Tuma Kıryakis'in oğlu Hori Hanna Tuma, yanarak.
6 Ağustos 1883	“ “ Çakuci Mensur'un oğlu Mihayil, nehirde boğularak.
13 Ağustos 1883	“ “ Kassarcı İstefan oğlu Kassarcı Ablahad'ın oğlu Mihayil
4 Eylül 1883	“ “ Koluşu Cebrail Tayyuroğlu'nun oğlu Circis
15 Eylül 1883	“ “ İlyas oğlu Cerhiyan Makdis Hanuş
22 Eylül 1883	“ “ Tulukçu İstefan'ın oğlu Yusuf

Sayfa 1

23 Eylül 1883 Allah'ın rahmetine kavuştu. Cizravi (Cizreli) Makdis Circis

26 Eylül 1883	“	“	Boyacı Mihayil İzmirli'nin kızı Hanpuşi
3 Ekim 1883	“	“	Dellal Betu Makdis Mensur'un oğlu Habib
1 Mart 1884	“	“	Musullu Basmacı Anton'un kızı Meryem
22 Nisan 1884	“	“	Siirdli Abdullah'ın kızı Şimuni
7 Mayıs 1884	“	“	Bikendli Taşçı Gorgis'in çocuğu Şimuni
7 Haziran 1884	“	“	Papuci Kusto oğlu merhum Amsih'in oğlu Abdulmesih
9 Haziran 1884	“	“	Merhum Şahniyar Abdulmesih eşi Temerzli Hoca Yusuf'un kızı Katrina
23 Haziran 1884	“	“	Bikendli oğlu Petrus
1 Ağustos 1884	“	“	Hekim Bedrus evinden Sayde Hadmin
8 Ağustos 1884	“	“	Kör Yakub'un oğlu Berber Anton, doğum tarihi 23 Şubat 1825
14 Ağustos 1884	“	“	Hoca Circis Keşişoğlu, doğum tarihi...
25 Ağustos 1884	“	“	Katmezli Abdüyeşu'un oğlu Hanna Habib, doğumu 12 Ocak 1883
6 Eylül 1884	“	“	Hekim Hanuş oğlu Şemmas Boğos Efendi, Diyarbakır'dan Mardin'e yolculuk yaparken kan pıhtılaşmasına yakalandı. 3 ay sonra Eylül başında akciğer hastalığından vefat etti. Cenazesi Diyarbakır'a getirildi. Doğum tarihi 12 Ocak 1831
29 Eylül 1884	“	“	Makdis Mensur Papazoğlu'nun oğlu Bolis, ishalden öldü. Doğum tarihi 8 Kasım 1863
18 Temmuz 1884	“	“	Fırıncı Andravis'in kızı Mina
25 Ekim 1884	“	“	Fırıncı Petrus Rumoğlu veledibesni oğlu Gerabid
1 Kasım 1884	“	“	Hoca Mihayil Hanna Tabiboğlu Hoca İshak'ın oğlu Mihayil zatürriye hastalığından, doğum tarihi 21 Mayıs 1844
12 Kasım 1884	“	“	Musullu Na'man'ın oğlu Ablahad, göğüs hastalığından
16 Kasım 1884	“	“	Mamuşilerin evinden Kunduracı İstefan'ın oğlu Habib
21 Kasım 1884	“	“	Katmezli Şem'un eşi Musullu Hanna'nın kızı Verdi

Sayfa 2

10 Aralık 1884	Allah'ın Rahmetine kavuştu. Yusuf Mahribeg kızı Bermuksi Petyun'un eşi Menuşi
24 Aralık 1884	“ “ Burteci Davud'un oğlu Çarşafçı Mihayil

16 Şubat 1885	“	“	Temerzli Hoca Petyun oğlu Mihayil, Meyafarkin’de evinin damından düşerek.
12 Mart 1885	“	“	Taşçı Mensur’un oğlu Petrus
18 Nisan 1885	“	“	Şemmas Yusuf Hırmızıyan’ın oğlu Terzi Said
29 Mayıs 1885	“	“	Mimar İstefan Bikendi
29 Haziran 1885	“	“	Mardinli Said’in eşi Meryem
4 Temmuz 1885	“	“	Sadahlı Gorgis
26 Temmuz 1885	“	“	Siirdli Tuma, Mar Petyun kilisesi kapıcısı.
31 Temmuz 1885	“	“	Sazbend Bolis’in oğlu Yusuf Abdulrahim
10 Ağustos 1885	“	“	Bikendli Yeşu oğlu Hanna’nın oğlu Said
18 Temmuz 1885	“	“	Keşişoğlu evinin hizmetlisi Bikendli Abduyeşu’un eşi Ayas
27 Ağustos 1885	“	“	Makdis Petrus Papazoğlu’nun kızı Makdis Verduşi
31 Ağustos 1885	“	“	Bikendli Taşçı Şem’un’un oğlu Yusuf
1 Eylül 1885	“	“	Horozoğlu Yusuf oğlu Circis’in kızı Susan
2 Eylül 1885	“	“	Çaputçu Davud oğlu Yakub’un kızı Ganime
9 Eylül 1885	“	“	Hanuşi Zavilya’nın kızı Saro
16 Eylül 1885	“	“	Tayyuroğlu Cebrail Kolsu’nun kızı Meryem
2 Eylül 1885	“	“	Terziyan Makdis Kıryakis Gorgis, 60 yaşında
2 Ekim 1885	“	“	Hoca Osib Hekim Bedrus oğlu Attar Petyun’un kızı Menuşi
15 Ekim 1885	“	“	Tulukçu Musaoğlu Sazbend Bolis’in oğlu Said
23 Ekim 1885	“	“	Tikici Osib’in eşi Saro
20 Kasım 1885	“	“	Zivanyan Terzi Kıryakis
17 Aralık 1885	“	“	Tayyuroğlu Taşçı Ablahad’ın oğlu Aşçı Hanna
23 Aralık 1885	“	“	Altuncü İbrahim’in kızı Keti

Sayfa 3

25 Ocak 1886	Allah’ın Rahmetine kavuştu.	Hanna Cabi oğlu Şemmas Gorgis’in oğlu	
29 Ocak 1886	“	“	Nekuş köyünden Yonan Udisna’nın oğlu İsa Yusuf
30 Ocak 1886	“	“	Bikendli Yusuf’un oğlu Cebrail

5 Şubat 1886	“	“	Makdisi Yusuf Yağleci'nin oğlu Abdulmesih
8 Şubat 1886	“	“	Yeldo oğlu Petrus'un kızı Filumina
8 Şubat 1886	“	“	Çerenkal Yusuf Fadli oğlu Şemmas Cebrail'in kızı Zeri
6 Mart 1886	“	“	Çakuci Mensur'un eşi Menuşi
6 Mart 1886	“	“	Anton İzmirli'nin kızı Susan
17 Mart 1886	“	“	Ammu Yonan oğlu Dellal Amsih'in kızı Susan
21 Mart 1886	“	“	Kutkut Yakub oğlu Mihayil'in kızı Anna
30 Mart 1886	“	“	Yusuf Mahribeğ'in kızı Susan
5 Nisan 1886	“	“	Mihayil Garib oğlu Berber Abdulmesih'in oğlu Said Abdulkerim
6 Nisan 1886	“	“	Buruci Kutkut Yakub'un oğlu Circis
19 Nisan 1886	“	“	Kas Petrus Daniyel oğlu Şemmas Petrus'un kızı Verduşi
3 Mayıs 1886	“	“	Bikendli Taşçı Gorgis
7 Mayıs 1886	“	“	Yusuf oğlu Kusto oğlu Yusuf'un oğlu Abdulmesih
13 Mayıs 1886	“	“	Çadırcı Petrus oğlu Kunduracı Hanna'nın oğlu Petrus
5 Haziran 1886	“	“	Sadahlı Bozo Hanna'nın oğlu Yakub
25 Nisan 1886	“	“	Abdulmesih Necmi'nin oğlu Anton
7 Haziran 1886	“	“	Çakuci Mensur oğlu Kassarcı Yusuf'un kızı Lusya
25 Haziran 1886	“	“	Kas Fercele oğlu Şemmas Anton'un oğlu Yusuf
6 Eylül 1886	“	“	Habiloğlu Hırmız'ın oğlu Abdulmesih Debun
10 Kasım 1886	“	“	Aşçı Davud'un oğlu Boyacı Tumas
6 Aralık 1886	“	“	Dellal Yonan oğlu Abdulmesih'in kızı Verduşi
13 Aralık 1886	“	“	Cizreli Abdulmesih'in kızı Şemune
13 Aralık 1886	“	“	Hanna Benekli oğlu...

Sayfa 4

13 Aralık 1886	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Berber Anton oğlu Makdis Andravis'in kızı Feride Şimuni	
7 Aralık 1886	“	“	Katmezli Şem'un oğlu Yusuf Hanna
28 Aralık 1886	“	“	Botanlı Hanna, merdivenden düşerek
4 Aralık 1887	“	“	Hekim Mihayil eşi vekil Anton'un kızı Susan

11 Ocak 1887	“	“	Dellal Sem'an Penhas'ın oğlu Dellal Anton
8 Şubat 1887	“	“	Şemmas Yakub Keşişoğlu'nu kızı Sisilya
16 Şubat 1887	“	“	Kunduracı İstefan'ın kızı Lusya
28 Şubat 1887	“	“	Yusuf 'ın oğlu Yakub, Musul taraflarından Becunlu
1 Mart 1887	“	“	Kas İstefan Dellal'ın eşi Filumina, okul öğretmeni
5 Mart 1887	“	“	Kas Hanna oğlu Şemmas Basilyu'uns oğlu Yuhanna Circis
5 Nisan 1887	“	“	Ebyed Mihayil oğlu Yusuf Bolis'in oğlu Mihayil
12 Nisan 1887	“	“	Şemmas Yonan'ın oğlu Makdis Hanuş
26 Nisan 1887	“	“	Mardinli Ebyed oğlu Mihayil (üzeri çizilmiş)
9 Mayıs 1887	“	“	Papuci Hanuş eşi Pineci Yakub'un kızı Şemune
10 Mayıs 1887	“	“	Mihayil Çoluh oğlu Circis'in oğlu Şükri
20 Mayıs 1887	“	“	Bikendli Aşçı Yusuf'un oğlu
21 Mayıs 1887	“	“	Bikendli Yeşu oğlu'nun İsa, Meyafarkin'de
26 Mayıs 1887	“	“	Bikendli Musa'nın oğlu Aşçı Hanna
11 Haziran 1887	“	“	Şemmas Rafayel Kas Sem'an'ın oğlu Sayim Petyun
23 Haziran 1887	“	“	Ammu İlyas İzmirli oğlu Yağleci Yusuf'un oğlu Mensur
18 Temmuz 1887	“	“	Kas Fercelle oğlu Yusuf'un oğlu Şemmas Mihayil
26 Ağustos 1887	“	“	Kutkut Yakub'un oğlu Mihayil oğlu
4 Eylül 1887	“	“	Çarşafçı Mensur'un oğlu
5 Eylül 1887	“	“	Saatçi Fethullah oğlu Şemmas Petrus'un kızı Lusya
12 Eylül 1887	“	“	İbrahim oğlu Kunduracı Kıryakis'in oğlu Abulrezzak
14 Eylül 1887	“	“	Katırcı Tuma'nın oğlu İkob kızı

Sayfa 5

21 Eylül 1887	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Şemmas Mihayil Kör Yusuf eşi ve Derzi İbrahim oğlu Petyun'un kızı Sisilya	
24 Eylül 1887	“	“	Bolis oğlu Mammuşi oğlu Bolis'in oğlu Bakkal Hanna
24 Eylül 1887	“	“	Mercimek Yusuf'un oğlu Kıryakis
10 Ekim 1887	“	“	Kas Sem'an oğlu Cebur oğlu Makdis Mensur'un oğlu Cebrail

10.Ekim 1887	“	“	Şaranşi köylü, İshak
12 Ekim 1887	“	“	Abid Taşçı Yakub
9 Ekim 1887	“	“	Kas Bolis Çadircı (Musul’da)
21 Ekim 1887	“	“	Makdis Petrus Kúpeli oğlu Yakub’un kızı Feride
23 Ekim 1887	“	“	İshak kızı Verdi, Şaranşi köyünden
27 Ekim 1887	“	“	İshak kızı Terizya, Şaranşi köyünden
1 Kasım 1887	“	“	Dişo eşi Sayde, Botan taraflarında Tella köyünden
3 Kasım 1887	“	“	Makdis Petrus Papazoğlu kız kardeşi Yusuf’un kızı Makdis Katrina
3 Kasım 1887	“	“	Kassarcı İstefan oğlu Ablahad’ın kızı Merune
9 Kasım 1887	“	“	Yukarıda adı geçen Ablahad’ın kızı Verduşi
11 Kasım 1887	“	“	Makdis İstefan Rumoğlu’nun oğlu Fırincı Makdis Petrus
20 Kasım 1887	“	“	Makdis Mercimek Yusuf’un oğlu Abdulrahim
25 Kasım 1887	“	“	Telkifli Papaz Yusuf’un oğlu Yuhanna
26 Kasım 1887	“	“	Bikendli Yusuf’un eşi Sayde
28 Kasım 1887	“	“	Yusuf oğlu Papaz Daniyel’in kızı Merune
6 Aralık 1887	“	“	Abdulmesih Penhas’ın oğlu Bolis Attar
6 Aralık 1887	“	“	Katmezli Tuma’ın oğlu Musa
13Ocak 1888	“	“	Papuci Hannuş oğlu Makdis Petrus Kúpeli’nin oğlu Yusuf
22 Ocak 1888	“	“	Es’ad’ın kız kardeşi Sara
27 Ocak 1888	“	“	Mumci Osib’in kız Serpune
18 Ocak 1888	“	“	Tuma oğlu İsa’nın oğlu Davud, Siird köylerinde

Sayfa 6

21 Şubat 1888	Allah’ın Rahmetine kavuştu.	Tayyuroğlu Abdallahad Taşçı oğlu Aşçı Hanna’ın oğlu Abdulmesih	
15 Şubat 1888	“	“	Bikendli Çaputçu Davud
26 Şubat 1888	“	“	Bikendli Hanna
28 Şubat 1888	“	“	İstefan Panu oğlu Şemmas Hanna’ın oğlu Burucu Yakub
29 Şubat 1888	“	“	Kas Fercelle oğlu Şemmas Anton’un kızı Katrina
1 Nisan 1888	“	“	Mardinli Attar Şemmas Yusuf Serkiyan’ın oğlu Refail

27 Haziran 1888	“	“	Zulfi Hannuş Küçükusta'nın oğlu Keçeci Abdulmesih
22 Temmuz 1888	“	“	Derzi Kıryakis Zivan oğlu Pineci Hanna'nın oğlu Said Kıryakis
5 Ağustos 1888	“	“	Bikendi Abduyeşu oğlu İsa'nın kızı Sayde
8 Ağustos 1888	“	“	Siirdli Ammu Hanna
10 Ağustos 1888	“	“	Siirdli Petrus, nehirde boğuldu.
20 Ağustos 1888	“	“	Bikendi Hanna'nın eşi Hatun
7 Eylül 1888	“	“	Ammu Garib oğlu Mihayil'in oğlu Circis, 22 yaşında
18 Ekim 1888	“	“	Cerenkal Makdis Tuma'nın oğlu Sarraf Hanna
27 Ekim 1888	“	“	Dellal Petrus'un oğlu Kıryakis
21 Kasım 1888	“	“	Kassarcı İstefan oğlu İbrahim'in kızı Lusya
23 Aralık 1888	“	“	Takakçi Hanuş oğlu Yusuf kızı Sofiya
29 Aralık 1888	“	“	Bekmez'in eşi Susan
30 Aralık 1888	“	“	Berber Sem'an'ın oğlu Hanna
3 Ocak 1889	“	“	Takakçi Kıryakis'in oğlu Kemancı Anton
25 Ocak 1889	“	“	Lunci Efendi Hindi'nin kızı Şefika
12 Ocak 1889	“	“	Halepli Hoca Abdulmesih Çapan'ın kızı Şimuni
23 Şubat 1889	“	“	Bikendi Denho'nun eşi Meryem
2 Mart 1889	“	“	Makdis İliyas Çapan'ın kızı Meryem

Sayfa 7

24 Nisan 1889	Allah'ın Rahmetine kavuştu. Cizreli Şemmas Hanna		
24 Mart 1889	“	“	Horozoğlu Balıkçı Anton'un kızı Menuşi
3 Nisan 1889	“	“	Lütfullah Mihayil Garibo oğlu Circis'in oğlu Lütfullah İstefan
24 Nisan 1889	“	“	Kas Şalcı Petyun'un oğlu Bolis
9 Haziran 1889	“	“	Rumoğlu İstefan'ın oğlu Yusuf
22 Temmuz 1889	“	“	Mercimek Bezzaz Yusuf
27 Temmuz 1889	“	“	Keşişoğlu Şemmas Fransis'in kızı Verduşi
13 Ağustos 1889	“	“	Mütevellioğlu Abdulmesih'in oğlu Anton
16 Ağustos 1889	“	“	Aşçı Şemun İvaz'ın oğlu Tuma

1 Eylül 1889	“	“	Şemmas İshak Zaur oğlu Abdallahad'ın oğlu Hırmız
16 Eylül 1889	“	“	Kassarcı Eliyo
26 Eylül 1889	“	“	Katmezli Yakub'un kızı Sayde
22 Ekim 1889	“	“	Hekim Hanuş'un kızı Hanuşı
14 Kasım 1889	“	“	Dentasi köyünden Yakub oğlu Şem'un'un oğlu Hanna
19 Kasım 1889	“	“	Anton İzmirli'nin kızı Ketı
4 Aralık 1889	“	“	Mardinli Hoca Anton Sirkıyan'ın kızı Sayde
5 Aralık 1889	“	“	İbrahim Altuncu'nun oğlu Fethullah
12 Aralık 1889	“	“	Bikendli Musa Fadli
18 Aralık 1889	“	“	Bikendli Sava'nın kızı Sayde
18 Aralık 1889	“	“	Bikendli Yonan'ın oğlu Tuma
21 Aralık 1889	“	“	Şemmas Hanna Na'mi'nin kızı Susan
23 Aralık 1889	“	“	Bikendli Ammu Yanho
23 Aralık 1889	“	“	Papazoğlu Makdis Petrus'un oğlu Makdis Mensur
24 Aralık 1889	“	“	Bikendli Hanna'nın oğlu Yakub
19 Ocak 1890	“	“	Mardinli Şemmas oğlu Mihayil'in oğlu Yakub
24 Ocak 1890	“	“	Bikendli Çaputçu Makdis Yusuf
3 Şubat 1890	“	“	Sem'an Vahi kızı Susan, havıro evinden

Sayfa 8

21 Şubat 1890	Allah'ın Rahmetine kavuştu. Bikendli Abdallahad'ın oğlu Hanna	“	“	Kas Daniyel Horin'in oğlu Anton Efendi, Van şehrinde
22 Şubat 1890	“	“	“	Kas Fercelle oğlu Kör Yusuf oğlu Şemmas Mihayil'in oğlu Refail
26 Şubat 1890	“	“	“	Horusan Faransis oğlu Şemmas Abdallahad'ın oğlu Yusuf
26 Şubat 1890	“	“	“	Hori İshak oğlu Derzi Filibos oğlu Şemmas Petrus'un oğlu Filibos
4 Mart 1890	“	“	“	İlyas Çapanoğlu Şirikçi Yusuf
6 Mart 1890	“	“	“	Kavvaf Fethullah oğlu Anton'un oğlu İskender Zihni
31 Mart 1890	“	“	“	Aşuk Şebut'un kızı Verduşi
22 Haziran 1890	“	“	“	Sarra Naum Said Ağa'nın kızı Atiye

14 Temmuz 1890	“	“	Zulfi Hannuş Küçükusta'nın oğlu Yusuf
27 Eylül 1890	“	“	Hori İshak oğlu Derzi Filibos'un oğlu Şemmas Mensur
15 Ekim 1890	“	“	Cerrah Makdis Hanuş'un oğlu Mecnun Boğos
26 Temmuz 1890	“	“	Burteci Hanuş'un oğlu Abdallahad
3 Ekim 1890	“	“	Tayyuroğlu Gorgis oğlu Hanuş'un kızı Susan
10 Ekim 1890	“	“	Nakkaş Pakus oğlu Makdis Yusuf'un kızı Kadar
11 Ekim 1890	“	“	Kas İstefan Dellal'un oğlu Yusuf Nimrud
4 Aralık 1890	“	“	Berber Hanuşi Cerhiyan oğlu Kas Petrus'un oğlu İlyas
7 Aralık 1890	“	“	Berber Sem'an'ın kızı Feride
8 Aralık 1890	“	“	Şalcı Anton'un kızı Lusya
11 Aralık 1890	“	“	Şerbetçi Kıryakis'in oğlu Abdulmesih
1 Ocak 1891	“	“	Kassarcı İstefan'ın oğlu Kassarcı Abdallahad
19 Ocak 1891	“	“	Hekim Bedrus oğlu Boğos'un oğlu Şemmas Bedrus
4 Şubat 1891	“	“	Alıpınarlı Yusuf Bali'nin kızı Susan
10 Şubat 1891	“	“	Vekil Anton oğlu Yusuf'un oğlu Şemmas Şirikçi Anton
13 Şubat 1891	“	“	Kas Mihayil Devli'in kızı Anya
25 Şubat 1891	“	“	Şemmas Amsih Hindi'in oğlu Mihayil

Sayfa 9

28 Şubat 1891	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Anton Fadlu'un oğlu Çelenkar Yusuf
28 Mart 1891	“	“ Keşişoğlu Hoca Naum'un oğlu Lütfi İlyas
4 Mayıs 1891	“	“ Cizreli Abdulmesih oğlu Çelenkar Hanna'nın oğlu Kıryakis
24 Mayıs 1891	“	“ Papazoğlu Makdis Mensur'un kızı Mecude
21 Haziran 1891	“	“ Bikendli Aşçı Petrus'un eşi Sayde
9 Temmuz 1891	“	“ Bikendli İbrahim eşi Musaoğlu'nun kızı Verduşi
12 Temmuz 1891	“	“ Aşçıoğlu İstefan oğlu Eczacı Kıryakis'in oğlu Abdulkerim
13 Temmuz 1891	“	“ Boyacı Bolis'in kızı Filumina
14 Temmuz 1891	“	“ Çelenkar Makdis Tumas oğlu Sarraf Hanna'nın oğlu Dikran

17 Temmuz 1891	“	“	Şalcı Tunu oğlu Ablahad'ın oğlu Şükrullah
29 Temmuz 1891	“	“	Katmezli Hanna oğlu Şem'un'un oğlu Petyun
13 Eylül 1891	“	“	Katmezli Abdüyeşu'un oğlu Davud
22 Eylül 1891	“	“	Takakçı Yusuf Küçükusta'nın kızı Katrina
6 Ekim 1891	“	“	Şemmas Yusuf Attar oğlu Seyyidna Mıtran Timateos
8 Ekim 1891	“	“	Makdis Naum Said Ağa'nın oğlu Mihayil
18 Ekim 1891	“	“	Tayyuroğlu Hanuş'un oğlu Taşçı Gorgis
7 Kasım 1891	“	“	Makdis Petrus'un oğlu Şalcı Makdis Hanuş
11 Aralık 1891	“	“	Hanuş Zuluya'nın kızı Susan
23 Aralık 1891	“	“	İbrahim'in (Mumcu) oğlu İsa
4 Haziran 1891	“	“	Yonan'ın oğlu Sazbend İstefan
6 Temmuz 1891	“	“	Keşişoğlu Circis'in oğlu Lütfi İlyas
5 Eylül 1891	“	“	Keşişoğlu Hoca Naum'un oğlu Kıryakis Zihni
19 Mart 1892	“	“	Sadahlı Şem'un'un kızı Şimuni
22 Mart 1892	“	“	Cebur Kolsu'nun kızı Azize
25 Mart 1892	“	“	Hanna Tuzik Katırcı Tuma'nın oğlu Şerbetçi Mensur
25 Mart 1892	“	“	Titu'nun kızı Lusya

Sayfa 10

25 Mart 1892	Allah'ın Rahmetine kavuştu. Gorgis'in oğlu Buruci Kutkut Yakub		
13 Nisan 1892	“	“	Papuci Hanuşı'nın oğlu Berber Mihayil Küpeli
13 Haziran 1892	“	“	Hoca Naum Hekim Hanna'nın kızı Sofiya
21 Temmuz 1892	“	“	Hekim Bedrus Şemmas Bedrusi'nin oğlu Sıdkı Tuma
5 Kasım 1892	“	“	Anberoğlu Davud'un oğlu Yusuf
2 Ocak 1893	“	“	Hekim Bedrus'un oğlu Osib
29 Ocak 1893	“	“	Künefeci Şem'un
27 Eylül 1892	“	“	Anberoğlu Yusuf'un oğlu Cebur
29 Eylül 1892	“	“	Boti Hanna'nın kızı Lusya
13 Ekim 1892	“	“	Dantaslı Petrus'un oğlu Hanna
21 Ekim 1892	“	“	İsa Turnik Anton Penhasi'nin kızı Meryem

22 Ekim 1892	“	“	Kunduracı Hekim Hanna Anton’un kızı Zerife
29 Ekim 1892	“	“	Aşçıoğlu Fransua’nın oğlu Habib
5 Aralık 1892	“	“	Boti Yusuf’un oğlu Amsih
23 Aralık 1892	“	“	Fırıncı Andravis’in oğlu Rızkullah
26 Ocak 1893	“	“	Daniyel Koluşu’nun kızı Lusya
9 Şubat 1893	“	“	Nakkaş Pakus’un kızı Feride
29 Ocak 1893	“	“	Hekim Petrus’un oğlu Rızkullah
20 Şubat 1893	“	“	Makdis Çolu Hanuş oğlu Boyacı İstefan’ın oğlu Hanna Gerabid
4 Nisan 1893	“	“	Nakliyeci Tuma Fadli’nin oğlu Berber Hannuş
6 Nisan 1893	“	“	Keşişoğlu Mihayil Efendi
8 Nisan 1893	“	“	Makdis Sem’an oğlu Naum’un oğlu Abdulmesih
2 Haziran 1893	“	“	Hekim Bedrusi’nin kızı Bircite
7 Temmuz 1893	“	“	Berber Anton oğlu Makdis Andravis’in kızı Filumina
28 Temmuz 1893	“	“	Petyun Mahribeg’in kızı Susan
5 Ağustos 1893	“	“	Hacı Yusuf Hırmız’ın oğlu İskender Yuhanna
Nisan 1893	“	“	Altuncu İbrahim oğlu Yusuf’un oğlu Yuhan

Sayfa 11

6 Eylül 1893	Allah’ın Rahmetine kavuştu.	Kas Sem’an’ın oğlu Şemmas Refail	
13 Ekim 1893	“	“	Siirdli Yonan’ın oğlu Yakub
16 Ekim 1893	“	“	Makdis Mensur Cabi’nin oğlu Luiz Şükrullah
17 Ekim 1893	“	“	Makdis Yusuf Hamal Fadli’nin oğlu Bolis
23 Ekim 1893	“	“	Derzi Gerabid Şemmas Yusuf’un kızı Hurisma
1 Kasım 1893	“	“	Neccar Gerabid Boyacıyan’ın oğlu Abdulkерim İlyas
6 Kasım 1893	“	“	Marinaoğlu Kozma
26 Kasım 1893	“	“	Mumcu İkob’un oğlu Petrus Artin
1 Aralık 1893	“	“	Berber Antun oğlu Fırıncı Makdis Andravis’in oğlu Habib Kıryakis
20 Aralık 1893	“	“	Mazici Makdis Sem’an’ın oğlu Makdis Hanun
19 Ekim 1893	“	“	Katmezli Said’in kızı Mecude

3 Aralık 1893	“	“	Katmezli Garibo
4 Ocak 1894	“	“	Kas Daniyel’in oğlu Kunduracı Yusuf
12 Şubat 1894	“	“	Nakkaş Pakus’un kızı Şimuni
16 Ocak 1894	“	“	Tütüncü Makdis Gorgis’in annesi Natura Şemi
16 Mart 1894	“	“	Berber Anton’un oğlu Fırıncı Makdis Andravis, 21 Şubat’ta kayboldu ve ölü bulundu.
11 Mart 1894	“	“	Tıfıncı Anton Fadli’nin oğlu Çuvaldızcı Makdis Hanun
19 Mart 1894	“	“	Yağlecı Makdis Abdulmesih’in kızı Tuma
11 Nisan 1894	“	“	Katmezli İbrahim’in eşi Natura Meryem
18 Mayıs 1894	“	“	Bikendli Şem’un’un oğlu İsa
28 Mayıs 1894	“	“	Kutkut Yakub’un eşi Sayde
27 Ağustos 1894	“	“	Penhas oğlu Attar Hanna’nın kızı
29 Ağustos 1894	“	“	Kunduracı Hacı Kır yakis’in oğlu İskender Lütfi
4 Eylül 1894	“	“	Yakub Ceruhi
12 Ekim 1894	“	“	Yakub Cerhi’nin eşi Hava
2 Ekim 1894	“	“	Yusuf Nestur
7 Ekim 1894	“	“	İbrahim’in oğlu Bikendli Şem’un

Sayfa 12

10 Aralık 1894	Allah’ın Rahmetine kavuştu. Bikendli Gorgis’in oğlu Dellal Petrus
11 Aralık 1894	“ “ Şalcı Hori Petyun’un kızı Menuşi
19 Aralık 1894	“ “ Şemmas Hanna Na’ mi’ nin kızı Tumik
21 Aralık 1894	“ “ Kas İstefan Dellal’in oğlu Petyun
5 Ocak 1895	“ “ Makdis Sem’an oğlu Makdis Hanun kızı Hacı Kadar (Şam’da)
13 Ocak 1895	“ “ Müteveli Anton oğlu Yusuf Arsağur’un kızı Katrina
13 Ocak 1895	“ “ Horozoğlu Boyacı Circis’in oğlu
(Tarihsiz)	“ “ Şemmas Horozoğlu Abdallahad’in oğlu Said, Meyafarkin’de
3 Şubat 1895	“ “ Hori İshak oğlu Terzi Filibos’un eşi Katrina
24 Şubat 1895	“ “ Sabunci Mihayil’in eşi Verduşi

(Tarihsiz)	“	“	Hekim Hanuş’un evinin hizmetlisi Meryem
21 Mart 1895	“	“	Mıtran Seyyidna Bıtrus di Natali’nin kardeşi oğlu Yuhan
4 Haziran 1895	“	“	Çakuci Mensur’un oğlu Petrus
21 Haziran 1895	“	“	Anton İzmirli’nin oğlu Yusuf Peltek
7 Temmuz 1895	“	“	Mihayil kolsu’un oğlu Refail
21 Temmuz 1895	“	“	Kassarcı Yusuf oğlu Kunduracı Kıryakis’in oğlu Cebrail
27 Temmuz 1895	“	“	Neccar Gerabid
1 Ağustos 1895	“	“	Taşçı Hanuş Abid’in eşi Menuşi, koleradan
29 Temmuz 1895	“	“	Kolu Yusuf’un eşi Meryem, Piruz köyünden
5 Ağustos 1895	“	“	Telgrafçı Hanna Efendi’nin kızı Zehra
7 Ağustos 1895	“	“	Siirdli Heylan’ın kızı Şimuni
8 Ağustos 1895	“	“	Asilzade Meku, Ermeni Atik
13 Ağustos 1895	“	“	Kas Petrus Cerrah’in oğlu Mihayil
13 Ağustos 1985	“	“	DemirciAnton’un kızı Şimuni
13 Ağustos 1895	“	“	Abdulmesih Çapan’ın kızı Lusya
14 Ağustos 1895	“	“	Katmesli Said’in eşi Meryem
15 Ağustos 1895	“	“	Bikendli İsa’nın oğlu Şem’un
16 Ağustos 1895	“	“	Gövdetaşıyan Yakub

Sayfa 13

16 Ağustos 1895			Allah’ın Rahmetine kavuştu. Becun köyünden Yonan’ın eşi Sara, koleradan
18 Ağustos 1895	“	“	Şemmas Yusuf Kustan’ın kızı Menuşi
18 Ağustos 1895	“	“	Alıpınar köyünden Boyacı Bolis oğlu Hanna İlyas, koleradan
19 Ağustos 1895	“	“	Papuci Yusuf Kusto’nun kızı Lusya, koleradan
21 Ağustos 1895	“	“	Alıpınarlı Abdulmesih Abid Karabina’ın kızı Heylan
23 Ağustos 1895	“	“	Siirdli Makdis Bolis’in kızı Lusya
28 Ağustos 1895	“	“	Horozoğlu İstefan’ın kızı
30 Ağustos 1895	“	“	Bozo Tumas’ın kızı Anna, koleradan
31 Ağustos 1895	“	“	Bürteci Davudoğlu Çarşafçı Circis’inoğlu Davud Fethullah, koleradan

3 Eylül 1895	“	“	Dantasi köyünden Nisan’ın kızı Meryem
2 Eylül 1895	“	“	Demirci Yakub’un kızı Filumina
7 Eylül 1895	“	“	Şemmas Tuma Benekli’nin kızı Dellal Susan, koleradan
7 Eylül 1895	“	“	Kıtırıl köyünden Bacı Heylan oğlu Kunduracı Yusuf’un oğlu Dikran, koleradan
1 Ekim 1895	“	“	Tıfinkçi Said’in eşi Verduşi
8 Ekim 1895	“	“	Dellal Anton Penhasi’nin kızı Verduşi
15 Ekim 1895	“	“	Derzi Hoca Said’in kızı Barbara
17 Ekim 1895	“	“	Bikendli Kas Hanna’ın oğlu Yakub
27 Ekim 1895	“	“	Şemmas Kıryakis Hekim Mihayil’in kızı Merun
27 Ekim 1895	“	“	Gövdetaşyan Bolis
1 Kasım 1895	“	“	Abdallahad’ın oğlu Hacı Attar Kıryakis
1 Kasım 1895	“	“	Hırmız oğlu Tıfinkçi Said
2 Kasım 1895	“	“	Şemmas Anton Küçükusta’nın oğlu Petyun
1 Kasım 1895	“	“	Siirdli Şemmas Hanna’ın oğlu Yağleci Refail
2 Kasım 1895	“	“	Boyacı Hanuş’un oğlu Boğos
1 Kasım 1895	“	“	Çaputçı Davud’un oğlu Gövdetaşyan Yakub
1 Kasım 1895	“	“	Tıfinkçi Petrus’un oğlu Kıryakis

Sayfa 14

1 Kasım 1895	Allah’ın Rahmetine kavuştu. Yakub Sa’ur... Kıryakis
1 Kasım 1895	“ “ Yakub Sa’ur’un eşi Verdi
1 Kasım 1895	“ “ Bikendli Ammu İsa
1 Kasım 1895	“ “ Yusuf Piruzi
(Tarihsiz)	“ “ Merkar’ın eşi Susan
...Ocak1896	“ “ Temerzli Hoca Petyun’un oğlu Mensur
21 Şubat 1896	“ “ Burci Hanuşı
25 Şubat 1896	“ “ Çelenkar Yusuf Kasar’ın oğlu Şemmas Cebur
11 Nisan 1896	“ “ Kassarcı İstefan’ın oğlu Tumacan
11 Nisan 1896	“ “ İbrahim Piruzi

12 Nisan 1896	“	“	Bikendli Dellal Tuma'nın oğlu Hanna
23 Mart 1896	“	“	Bikendli Yusuf
16 Nisan 1896	“	“	Siirdli Mihayil eşi Sayde
20 Nisan 1896	“	“	Cerrah Makdis Hanuş'un kızı Lusya
22 Nisan 1896	“	“	Papazoğlu Makdis Petrus'un kızı Makdis Sisilya
25 Nisan 1896	“	“	Hoca Musa oğlu Tuma'nın oğlu Rıza
25 Mayıs 1896	“	“	Mardinli Keçeci Hanna
7 Haziran 1896	“	“	Şemmas Çizmeçi Benekli oğlu Circis'in oğlu Hanna
8 Haziran 1896	“	“	Mütevellioglu Yakub'un eşi Verduşi
15 Haziran 1896	“	“	Kassarcı Hanuş'un eşi Katrina
14 Eylül 1896	“	“	Dantası Kıryakis
1 Ekim 1896	“	“	Natura Hanna
8 Kasım 1896	“	“	Hekim Hanna oğlu Şemmas İshak'ın oğlu Hanna

Sayfa 15

28 Temmuz 1896	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Tıfinkçi Osib oğlu Ablahad'ın oğlu Yusuf
16 Ağustos 1896	“	“ Terzi Bolis İstefan'ın oğlu
25 Ağustos 1896	“	“ Neccar Koro Gerabid'in oğlu
28 Ağustos 1896	“	“ Güzeldereli Kürkçü Anton'un kız
4 Eylül 1896	“	“ Kassarcı Yusuf Kıryakis'in kızı
6 Ekim 1896	“	“ Habib Ammu Bolis
23 Kasım 1896	“	“ Musullu Kunduracı Petrus'un kızı Filumina
1 Aralık 1896	“	“ Güzeldereli Kürkçü Anton'un oğlu Süleyman
9 Ocak 1897	“	“ Mahribeg'in kızı Susan
21 Ocak 1896	“	“ Bikendi Musa'nın oğlu Hanna, hastahanede
22 Ocak 1897	“	“ Becunli Kürkçü oğlu Mihayil
28 Ocak 1897	“	“ Necmioğlu'nun oğlu Yuhanna Civan
22 Şubat 1897	“	“ Altuncü Kıryakis'in kızı Susan
4 Mart 1897	“	“ Lüleci Yusuf Bolis'in kızı Filumina
8 Mart 1897	“	“ Lüleci Yusuf Bolis'in oğlu Abdulmesih

11 Mart 1897	“	“	Musullu, Kireççi Davud
30 Nisan 1897	“	“	Takakçı Yusuf oğlu Petrus'un oğlu Bolis
7 Mayıs 1897	“	“	Dantashlı Yusuf'un oğlu Davud
8 Mayıs 1897	“	“	Bikendli Katib Hanna Altuncu aza-i sabık
15 Temmuz 1897	“	“	Berber Abdulmesih Garibo'nun kızı Susan
12 Eylül 1897	“	“	Habiloğlu Bali'nin kızı Verduşi
23 Eylül 1897	“	“	Bahtu Cebu evinden Şemmas Yusuf'un oğlu Ablahad
21 Ekim 1897	“	“	Musullu Osib'in kızı Feride
28 Mayıs 1897	“	“	Topal Kıryakis'in kızı Soğumun
31 Temmuz 1897	“	“	Tütün doğramacısı Tuma'nın oğlu Kıryakis
30 Eylül 1897	“	“	Samuel Sıdkı'nın kızı Meryem

Sayfa 16

14 Ekim 1897	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Hanna Sem'an'ın oğlu Zahir
16 Ekim 1897	“	“ Hamal Yonan'ın kızı
14 Kasım 1897	“	“ Kemancı Bolis
17 Kasım 1897	“	“ Siirdli İbrahim'in kızı Necmi
17 Kasım 1897	“	“ Makdis Dellal Yusuf
19 Kasım 1897	“	“ Cebur Mihayil Küpeli'nin oğlu Şükrullah
29 Kasım 1897	“	“ Bikendli Paul
3 Aralık 1897	“	“ Bikendli Gorgis'in eşi Meryem
29 Aralık 1897	“	“ Bikendli Saliba'nın eşi Meryem
30 Aralık 1897	“	“ Penbeci Hanuş'un eşi Verdi
30 Ocak 1898	“	“ Bikendli Makdis Petrus'un kardeşi Yakub
4 Şubat 1898	“	“ Piruzli Şem'un'un eşi Sayde
5... 1898	“	“ Çaruhiyeli Yusuf'un eşi Meryem
20 Haziran 1898	“	“ Bikendli Panu'nun kızı
20 Haziran 1898	“	“ Kazancı İbrahim Bozbalı
4 Ağustos 1898	“	“ Saatçi Fethullah
19 Ağustos 1898	“	“ Kas Daniyel'in oğlu Şemmas Bolis

28 Ağustos 1898	“	“	Bevvab Yakub oğlu Hanna'nın oğlu Said
2 Eylül 1898	“	“	Cizreli Makdis Circis oğlu Naum'un kızı Atiye
2 Eylül 1898	“	“	Sadahlı İliya Natur
3 Eylül 1898	“	“	Fransis Bekmez'in kızı Keti
5 Ekim 1898	“	“	Çadırcı Petrus Gorgis'in oğlu Hanna
12 Ekim 1898	“	“	Balıkçı Kozma'nın kızı Terizya
25 Ekim 1898	“	“	İvaz Gerabid'in kızı Şimuni
31 Ekim 1898	“	“	Mardinli Keçeci Yusuf'un oğlu Şem'un
18 Ekim 1898	“	“	Siirdli İbrahim Almast'ın kızı Mecude

Sayfa 17

24 Kasım 1898	Allah'ın Rahmetine kavuştu.	Aşçı Kıryakis oğlu Kunduracı Hanna'nın oğlu Kıryakis
30 Kasım 1898	“	“ Pineci Tumacan oğlu İstefan'ın oğlu Tuma
1 Ocak 1898	“	“ Bevvab Ammu Bolis eşi Sayde'nin kız kardeşi Susan
3 Ocak 1898	“	“ Fethullah Saatçı oğlu Şemmas Petrus'un kızı Şimuni
6 Ocak 1898	“	“ Hanna Tayyur'un oğlu Said
18 Şubat 1898	“	“ Abdullah'ın kardeşi Yakub'un oğlu Yonan
21 Şubat 1898	“	“ Kebabçı Tumas
10 Mart 1898	“	“ Alkuşlu Şem'un kızı Terizya
5 Haziran 1898	“	“ Kıryakis Kara
6 Haziran 1898	“	“ Botanlı Haço'un kızı Verdi
10 Haziran 1898	“	“ Said Ağa torunu Naum'un oğlu Cebrail
(Tarihsiz)	“	“ Katmezli İliye Nature'nin kızı Sayde
19 Haziran 1898	“	“ Temerzli Hoca Petyun'un kızı Feride
17 Haziran 1898	“	“ Mardinli Sağır
(Tarihsiz)	“	“ Fethullah oğlu Mihayil'in oğlu ...
23 Temmuz 1898	“	“ Kutkut Yakub oğlu Mihayil'in kızı Roza
28 Temmuz 1898	“	“ Alkuşlu Anton'un kızı Hoşan
31 Haziran 1898	“	“ Darahli Makdis Hanna
31 Haziran 1898	“	“ Necmi'nin oğlu .... Mecnun

7 Ağustos 1898	“	“	Hekim Mihayil Kıryakis’in oğlu Mihayil Said
5 Eylül 1898	“	“	Yusuf oğlu Cerrah Petrus’un oğlu Kıryakis
18 Eylül 1989	“	“	Alkuşlu Yonan’ın oğlu Cebrail
14 Ekim 1898	“	“	Cerrah Hanuş Cebrail’in oğlu İlyas
17 Ekim 1898	“	“	Yağleci Circis’in oğlu Cebrail
14 Kasım 1898	“	“	Cerrah Makdis Hanuş’un oğlu Cebrail

Sayfa 18

23 Aralık 1898	Allah’ın Rahmetine kavuştu.	Alkuşlu Şem’un	
4 Ocak 1900	“	“	Hanna Dellak Davud Kireççi
11 Ocak 1900	“	“	Mütevelli Hekim Hanuş’un kızı Zekiye
12 Ocak 1900	“	“	Kas Amsih ... Şmuni Hava
22 Ocak 1900	“	“	Danttaslı Yakub’un kızı Meryem
21 Şubat 1900	“	“	Bikendli Dellal Gorgis’in kızı Meryem
22 Şubat 1900	“	“	Gudo’un oğlu Neccar Ohan
5 Mart 1900	“	“	Lalo’un oğlu Hanna
25 Mart 1900	“	“	Terzi Abdulkerim Said’in oğlu Abdulrahim
30 Nisan 1900	“	“	Piruzlu Yusuf
10 Mayıs 1900	“	“	Yakub oğlu Mihayil .....
11 Mayıs 1900	“	“	Hanuş Ardalla’nın kızı Feride
20 Mayıs 1900	“	“	Hamal Yusuf’un kızı Lusya
10 Haziran 1900	“	“	Terzi Zivan oğlu Ablahad
14 Haziran 1900	“	“	Hasu Birki kızı Hana
25 Haziran 1900	“	“	Takakçı oğlu Said
29 Haziran 1900	“	“	Topal Sisil
4 Temmuz 1900	“	“	Mumcu İkob
10 Ağustos 1900	“	“	Saur Circis Küpeli’nin oğlu Habib
21 Ağustos 1900	“	“	Betuşi’nin oğlu Cebrail
21 Eylül 1900	“	“	Mardinli Miho’nun oğlu Dellal Miso
22 Eylül 1900	“	“	Mamuşoğlu Stefa’nın oğlu Rızkullah

14 Kasım 1900	“	“	Cerrah Cebur2un oğlu Said
25 Kasım 1900	“	“	Şemmas Mihayil Abid
28 Kasım 1900	“	“	Tenekeci Said Ceruhi'nin annesi Meryem
29 Kasım 1900	“	“	Kas Sem'an Aşçı İlyas

Sayfa 19

4 Aralık 1900			Allah'ın rahmetine kavuştu. DeveciYusuf'un oğlu Abdülkerim
24 Ocak 1901	“	“	Mardinli İpekçi oğlu Şemmas İshak Saur
30 Ocak 1901	“	“	İsa Faik'in kızı Verduşi
6 Şubat 1901	“	“	Papazoğlu Makdis Petrus'un oğlu Hoca Cebur
7 Şubat 1901	“	“	Çaruhiyeli oğlu Hanna
12 Şubat 1901	“	“	Dellal Anton'un kızı Şimuni
12 Şubat 1901	“	“	Sem'an oğlu Yakub (Siverekli)
26 Şubat 1901	“	“	Papuci Hanuşi'nin oğlu Hacı İlyas
28 Şubat 1901	“	“	Yakub'un oğlu Birklili Davud
23 Mart 1901	“	“	Keşişoğlu Hoca Naum
23 Mart 1901	“	“	Terzi Said Hürmüz'ün kızı Feride, Deyrzorlu
9 Nisan 1901	“	“	Makdis Hanna Tıfınkçi
19 Nisan 1901	“	“	Buruci Davud'un eşi Marta
5 Mayıs 1901	“	“	Lüleci Yusuf'un oğlu Abdülkerim
30 Mayıs 1901	“	“	Keşişoğlu Naum'un kızı Mina
31 Mayıs 1901	“	“	Katmezli Sayde
5 Haziran 1901	“	“	Balıkçı Kozma oğlu Anton'un oğlu Habib Petyun
29 Temmuz 1901	“	“	İpekçi Na'muş'un kızı Kadar
3 Ağustos 1901	“	“	Hekim Hanuş oğlu Rızkullah'ın oğlu Osib
4 Ağustos 1901	“	“	Şemmas İshak Saur oğlu Abdallahad'ın oğlu Sem'an
21 Ağustos 1901	“	“	Davud Esmer'in kızı Sofiya
23 Ağustos 1901	“	“	Bikendli Şemmas Şem'un'un oğlu Abdulmesih
19 Eylül 1901	“	“	Daşçi Gorgis'in eşi Guli
25 Eylül 1901	“	“	Hırmız oğlu Tıfınkçi Yusuf

14 Ekim 1901 “ “ Lağımci Şem’un kızı Sara

Sayfa 20

26 Ekim 1901 Allah’ın rahmetine kavuştu. Altuncı Kıryakis’in kızı Menuşi

28 Aralık 1901 “ “ Mardinli Abdal Makdiz’in kızı Terizya

29 Aralık 1901 “ “ Yakub Küpeli’in kızı Feride

6 Ocak 1902 “ “ Yusuf Penhas’ın oğlu Amsih

25 Ocak 1902 “ “ Boyacı Anton Abid’in eşi Menuşi

31 Ocak 1902 “ “ Boyacı Anton Abid’in kızı Şimuni

1 Şubat 1902 “ “ Hıziran Nesturi

10 Şubat 1902 “ “ Yakub Tuli’nin oğlu Kürkçü Refail

13 Mart 1902 “ “ Siirdli Doğramacı Hacı Tuma

25 Haziran 1902 “ “ Bikendli Panu’nun kızı Meryem

2 Temmuz 1902 “ “ Terzi Said’in oğlu Hacı Yusuf Hırmız

28 Temmuz 1902 “ “ Mazıcı İbrahim’in oğlu Şemmas Bolis

31 Temmuz 1902 “ “ Şirikçi Bagdasar’ın kızı Verduşi

11 Ağustos 1902 “ “ Kazancı İlyas’ın oğlu Hanna

17 Ağustos 1902 “ “ Kas Sem’an Cebur’un kızı Lusya

18 Ağustos 1902 “ “ Şemmas Bolis oğlu Kas Daniyel’in kızı Mina

25 Ağustos 1902 “ “ Aşçıoğlu Yusuf’un kızı Sayde

29 Ağustos 1902 “ “ Siirdli İstefan

21 Eylül 1902 “ “ Terzi Şemmas Yusuf’un oğlu Terzi Gerabid

24 Ekim 1902 “ “ Siirdli Şem’un’un eşi Şimuni

(Tarihsiz) “ “ Şerbetçi Kıryakis’in oğlu Osib

25 Aralık 1902 “ “ Necmi oğlu Kemancı Osib

27 Aralık 1902 “ “ Yakub Küpeli’nin kızı Şemi

30 Aralık 1902 “ “ Attar Hanun’un oğlu Abdulrahim

7 Ekim 1902 “ “ Yusuf Denho, Asitane İstanbul’da hapishanede

Sayfa 21

2 Nisan 1903 Allah’ın rahmetine kavuştu. Saura Zenun

7 Nisan 1903	“	“	Altuncu Kıryakis’in oğlu Mütevelli İbrahim
17 Nisan 1903	“	“	Petyun Küçükusta’nın oğlu Osib
22 Mart 1903	“	“	Bozo oğlu Natık Efendi’in oğlu Sayim
17 Mayıs 1903	“	“	Mensuriye köyünden Şemmas Titus’un oğlu Yusuf
29 Mayıs 1903	“	“	Said Ağa oğlu Cebur oğlu Naum’un kızı Şefika
24 Haziran 1903	“	“	Panu oğlu Kunduracı Gerabid
23 Temmuz 1903	“	“	Mardinli Hacı Tuma’nın oğlu Mihayil
27 Eylül 1903	“	“	Hekim Hanna Mihayil’in kızı Susan
4 Ekim 1903	“	“	Dantaslı İliye’nin kızı Sayde
16 Ekim 1903	“	“	Rumoğlu Makdis Petrus’un oğlu Habib
18 Ekim 1903	“	“	Terzi Abdulkerim Said’in kızı Zehra
19 Ekim 1903	“	“	Dantaslı Hırmız’ın eşi Meryem
21 Ekim 1903	“	“	Dantaslı Hanna’nın oğlu Yakub
18 Kasım 1903	“	“	Kıryakis Küçükusta’in oğlu Şemmas Antun
9 Aralık 1903	“	“	Yusuf oğlu Lüleci Bolis’in oğlu Yusuf
11 Ocak 1904	“	“	Nalbant Habib’in oğlu Abdulmesih
30 Ocak 1904	“	“	Petyun Küçükusta’nın kızı Sisil
22 Şubat 1904	“	“	Mazıcı Ablahad’in oğlu Cebur
7 Mart 1904	“	“	Naum Abid’in oğlu Anton
26 Mart 1904	“	“	Mihayil Holuk’un oğlu Sarraf Nasri
29 Nisan 1904	“	“	Bikendli Ablahad Gerabid’in kızı Verdi
29 Nisan 1904	“	“	Yeşu’ oğlu Bolis, hastahanedede.
5 Mayıs 1904	“	“	Lüleci Bolis oğlu Yusuf’un kızı Mina
5 Haziran 1904	“	“	Tıfinkçi Bolis’in kızı Vahide

Sayfa 22

10 Haziran 1904	Allah’ın rahmetine kavuştu. Piruzilu Yusuf’un kızı Heylan
12 Haziran 1904	“ “ Makdis Hanna Circigaci’nin kızı Fuli
16 Haziran 1904	“ “ Bikendli Davud
15 Ağustos 1904	“ “ Kas Petrus Cerahi’nin kızı Verunika

19 Ağustos 1904	“	“	Bikendli Gorgis’in eşi Rahile
16 Ekim 1904	“	“	Şemmas Hanna Keçel Davud’un kızı Sisil
29 Ekim 1904	“	“	Bikendli İsa’nın oğlu Aşçı Yusuf
26 Kasım 1904	“	“	Şerikçi Bagdasar kızı Hurcık
5 Aralık 1904	“	“	Beybil köyünden, Cennan Şem’un Hanna
6 Aralık 1904	“	“	Şirikçi Şemmas Anton’un oğlu Yusuf, Beyrut’ta
11 Aralık 1904	“	“	Horozoğlu Anton’un kızı Lusya
5 Şubat 1905	“	“	Sabunci zaurun kardeşi Petrus
9 Şubat 1905	“	“	Şemmas Abdallah oğlu Yusuf’un oğlu Petrus
11 Mart 1905	“	“	Tulioğlu Yakub’un kızı Şimuni
12 Mart 1905	“	“	Bozunti Hanuşi’nin oğlu Berber Said
20 Mart 1905	“	“	Daşçı Mensur
25 Mart 1905	“	“	Neccar Hanuş.....Tükmeçi Mekuşi’in oğlu Mihayil
8 Mayıs 1905	“	“	Hacı Hanna Nakkaş Pakus
23 Haziran 1905	“	“	Aşçıoğlu İstefan’ın kızı Şimuni
22 Temmuz 1905	“	“	Boşat köyünden Babuşi’nin eşi Meryem
25 Ağustos 1905	“	“	Siirdli Murat’ın eşi Meryem
18 Eylül 1905	“	“	Sadi köyünden Yusuf Sogacı
8 Ekim 1905	“	“	Meryem Natura
26 Kasım 1905	“	“	Amsih Bobo’un oğlu Yusuf
10 Aralık 1905	“	“	Mahribeg oğlu Alfonsi...
17 Aralık 1905	“	“	Kemancı Yusuf’un eşi Mecude

Sayfa 23

8 Ocak 1906	Allah’ın rahmetine kavuştu. Mumcu İsa’nın oğlu Yusuf
9 Ocak 1906	“ “ Dellal Abdallah’ın oğlu İsa
11 Ocak 1906	“ “ Daşçı Gorgis’in kızı Terizya
11 Ocak 1906	“ “ Papazoğlu Makdis Petrus’un eşi Menuşi
21 Şubat 1906	“ “ Terzi İstefan’ın oğlu Said
26 Şubat 1906	“ “ Papazoğlu Hannuş’un kızı Güneşi, Öğretmen

26 Şubat 1906	“	“	Kunduracı Heylan
27 Şubat 1906	“	“	Neccar Yakub’ın oğlu Rızkullah
(Tarihsiz)	“	“	Habib Cabi’nin oğlu Süleyman Eyüb
(Tarihsiz)	“	“	Habib Cabi’nin oğlu Abdulmesih
15 Mart 1906	“	“	Saatçi Şemmas Petrus’un kızı Tuntuşi
15 Mart 1906	“	“	Mardinli Hanna Abdal
26 Mart 1906	“	“	Ganiroğlu Davud’un kızı Sisil
29 Mart 1906	“	“	Toho Circiyus’un kız kardeşi Hanım
19 Nisan 1906	“	“	Hekim Fethullah’ın oğlu Lütfi
17 Nisan 1906	“	“	Dantaslı Yusuf’un oğlu Melku
13 Mayıs 1906	“	“	Dantaslı Adem’in eşi Verdi
21 Mayıs 1906	“	“	Bikendli Panu’nun eşi Heylan
1 Temmuz 1906	“	“	Takakçı Yusuf’un oğlu Şemmas Mensur
9 Temmuz 1906	“	“	Bikendli Yakub’un oğlu Hanna
11 Temmuz 1906	“	“	Siirdli Kıryakis’in kızı Mecude
11 Temmuz 1906	“	“	Kassarcı Şemmas Hanna’nın oğlu Cebrail
27 Temmuz 1906	“	“	Musullu Sem’an’ın kızı Lusya
27 Temmuz 1906	“	“	Tıfinkçi Şemmas Cebur ‘un kızı Şefika
7 Ağustos 1906	“	“	Dellal Abdullah’ın oğlu Mihayil
24 Eylül 1906	“	“	Mütevelli Yakub’un kızı Ketı....
4 Ekim 1906	“	“	Davud Circis’in kızı Lusya
2 Temmuz 1906	“	“	Deveci Hanuş oğlu Yusuf’un oğlu Hanna

Sayfa 24

5 Ekim 1906	Allah’ın rahmetine kavuştu. Senharib’in oğlu Petyun
13 Aralık 1906	“ “ Musa Sıdkı’nın oğlu Hanna
12 Mart 1907	“ “ Hannuş Küçükusta’nın oğlu Kıryakis
13 Mart 1907	“ “ Dellal Anton’un kızı Heylan
25 Mart 1907	“ “ Dellal Anton’un kızı Menuşi
24 Nisan 1907	“ “ Cizreli Makdis Circis Meku’nun oğlu Naum

(Tarihsiz)	“	“	Gorgis oğlu Kazancı Hanna'nın oğlu Rızkullah, (Mısır'da)
24 Temmuz 1907	“	“	Gövdetaşıyan Makdis'in kızı Merune
15 Eylül 1907	“	“	Katmezli Davud'un eşı Meryem
17 Eylül 1907	“	“	Ablahad Zivan oğlu Osib'in kızı Viktorya
20 Eylül 1907	“	“	Denho oğlu Bikendli Yusuf'un oğlu Kıryakis
14 Ekim 1907	“	“	Siirdli İbrahim Berbuti'nin eşı Meryem
16 Ekim 1907	“	“	Feride Aslimenade? oğlu Yusuf'un kızı Şemi
17 Ekim 1907	“	“	Jandarma Kerim Mahribeg'in oğlu Gerabid
Ekim 1907	“	“	Bikendli Şemmas Şem'un oğlu Amsih'in eşı Naciye
12 Kasım 1907	“	“	Bikendli Bacı Hana'in oğlu Yakub
12 Kasım 1907	“	“	Makdis Hanna Çaycı
24 Kasım 1907	“	“	Terzi Ablahad Zebunabi'nin oğlu Lütfi
2 Aralık 1907	“	“	Terzi Said'in oğlu Abdülkerim
6 Aralık 1907	“	“	Dantaslı Gorgis'in kızı Hatun
10 Aralık 1907	“	“	Piruzlu Reşo'un oğlu Denho
15 Aralık 1907	“	“	Palancı Tumacan'in oğlu Kıryakis, Bağdat'ta
1 Ocak 1908	“	“	Hoca Mihayil Hırmız'ın kızı Feride, Bağdat'ta
18 Ocak 1908	“	“	Şirikçi Yusuf'un oğlu Şemmas İlyas
2 Mart 1908	“	“	Mihayil Devli'nin oğlu Abdülrahim
3 Mart 1908	“	“	Şerbetçi Kıryakis'in diğer oğlu
7 Mart 1908	“	“	Taşçı İstefan'in oğlu Habib, Beyrut'ta

Sayfa 25

20 Nisan 1908	Allah'ın rahmetine kavuştu. Şerbetçi Yusuf'un oğlu Mensur Gafur
(Tarihsiz)	“ “ Eczacı Yusuf
29 Haziran 1908	“ “ Makdis Petrus Küpeli'nin oğlu Circis
15 Temmuz 1908	“ “ Neccar Osib'in kızı Menuşi
16 Temmuz 1908	“ “ Kassarcı Petyun oğlu Şemmas Hanna'nın oğlu Cebrail
23 Temmuz 1908	“ “ Kas Zekeriya'nın kızı Terizya

28 Temmuz 1908	“	“	Keçeci Amsih Küçükusta'nın kızı Mina
5 Ağustos 1908	“	“	Katırcı Şemmas Kıryakis'in kızı Şimuni
10 Ağustos 1908	“	“	Makdis Petrus Küpeli'nin oğlu Yakub
18 Ağustos 1908	“	“	Şemmas İshak Gazi'nin kızı Ketİ
15 Eylül 1908	“	“	Kavvaf Fethullah oğlu Kunduracı Anton'un oğlu Zihni
21 Eylül 1908	“	“	Gövdetaşıyan Katmezli Şemun
5 Ekim 1908	“	“	Circis Serubi'nin eşi Şemi
4 Kasım 1908	“	“	Dellal Tunu'nun oğlu Ablahad
4 Kasım 1908	“	“	Balıkçı Tuma'nın kızı Lusya
5 Kasım 1908	“	“	Çaycı Kıryakis Yarımakanlı
20 Kasım 1908	“	“	Boyacı Ablahad'ın oğlu Çaputçı Hanna
27 Kasım 1908	“	“	Hekim Boğos Bedrusi'nin kızı Filumina
6 Aralık 1908	“	“	Siirdli Nahid'in oğlu kalemşör Yusuf
23 Aralık 1908	“	“	Papazoğlu Hanuş'un oğlu Makdis Mensur
16 Şubat 1909	“	“	Mihayil Aşuk Şebut'un oğlu Bedrusi
21 Şubat 1909	“	“	Boyacı Burunsuz Tumas
18 Nisan 1909	“	“	Tılmaşarlı Şemun
26 Nisan 1908	“	“	Şalcı Kebir Davud'un oğlu Harputlu Circis
1 Temmuz 1909	“	“	Habib Gazze'nin kızı Nahid
15 Temmuz 1909	“	“	Zülfi Hanuş'un kızı Verduşi
16 Temmuz 1909	“	“	Aşçı Yusuf'un oğlu Tumas

Sayfa 26

16 Temmuz 1909	Allah'ın rahmetine kavuştu. Cizreli Yusuf		
7 Ekim 1909	“	“	Mütevelli Said Başbüyük'ün oğlu Tefvik
21 Ekim 1909	“	“	Berber Yakub'un oğlu Berber Abdulmesih
27 Ekim 1909	“	“	Dellal Yonan'ın kızı Meryem
8 Aralık 1909	“	“	Yeldo'nun oğlu Buyi
15 Aralık 1909	“	“	Terzi Said oğlu Hekim'in kızı Ketİ
15 Aralık 1909	“	“	Kassarcı Ablahad'ın kızı Lusya...

25 Aralık 1909	“	“	Bakkal Hanuş’un oğlu Neccar Osib
Haziran 1909	“	“	Tataroğlu Yusuf, Suriye’de
1 Ocak 1910	“	“	Kıryakis Küçükusta’nın kızı Meryem Samiramis
16 Ocak 1910	“	“	Çolak Ammu’nun oğlu Buhtannasır
19 Ocak 1910	“	“	Hanun Sem’an’ın kızı Verunika
28 Ocak 1910	“	“	Çerenkal Yusuf’un eşi Eli
29 Ocak 1910	“	“	Keşişoğlu Cemal Efendi’nin kızı Mecude
3 Şubat 1910	“	“	Mardinli Naccar Yusuf’un kızı Feride
9 Şubat 1910	“	“	Sarraff Hanna’nın kızı Mecude
24 Şubat 1910	“	“	Debun Amsih’in oğlu Ablahad
10 Mart 1910	“	“	Mihayil Aşuk Şebut
4 Nisan 1910	“	“	Katmezli Yakub’un kızı Meryem
22 Mayıs 1910	“	“	Takakçı Yusuf’un oğlu Kıryakis
22 Haziran 1910	“	“	Terzi İstefan’ın oğlu Bolis
1 Temmuz 1910	“	“	Bevvab Ammu Bolis’in kızı Lusya
20 Temmuz 1910	“	“	Boyacı Yetim Anton’un oğlu Abdulmesih
17 Temmuz 1910	“	“	Tenekeci Said’in eşi Sidi
22 Temmuz 1910	“	“	Şemmas Hanna Hırmız’ın kızı Menuşi
25 Temmuz 1910	“	“	Boyacı Kusto’nun oğlu Yusuf
24 Haziran 1910	“	“	Basmacı Anton’un oğlu Mensur Kebir Şalcı, (Giresun’da)

Sayfa 27

28 Temmuz 1910	Allah’ın rahmetine kavuştu. Şimuni		
6 Ağustos 1910	“	“	Mardinli Mihayil’in kızı Fuli
8 Ağustos 1910	“	“	Şemmas Petrus Kustan’ın oğlu Circis Said
26 Ağustos 1910	“	“	Berber Anton’un oğlu Alfonsi
29 Ağustos 1910	“	“	Hoca Tuma Serkiyan’ın kızı Ketı
3 Ekim 1910	“	“	Berber Hanuşı’nın oğlu Kunduracı Tuma
30 Ekim 1910	“	“	Terzi Zabune Kıryakis’in eşi Şimuni
1 Aralık 1910	“	“	Bikendli Abuna’nın oğlu Yusuf

29 Aralık 1910	“	“	Mıhısi Eliya Şalcı Said Hori Petyun Şalcı, dördüncü gün gece saat 6 buçukta.
14 Ocak 1910	“	“	Şemmas Tuma'nın oğlu Bağdasar, Cumartesi günü
26 Ocak 1911	“	“	Şükri Taşçı'nın oğlu Petyun Yusuf, beş yaşında
26 Ocak 1911	“	“	Mütevellioğlu Said Efendi
2 Şubat 1911	“	“	Mazici Abdallahad Bahdo'nun kızı Ayli
2 Şubat 1911	“	“	Mardinli Davud'un kızı Feride
12 Şubat 1911	“	“	Katmez köylü Susan
16 Mart 1911	“	“	Keşişoğlu Şemmas Abdallahad'ın kızı Susan
28 Mart 1911	“	“	Gövdetaşıyan Yeşu'nun oğlu Nalband Abdulkerim
6 Nisan 1911	“	“	Bikendli Petrus'un oğlu Gorgis
23 Nisan 1911	“	“	Kazancı Topal Kıryakis'in kızı Lusya
4 Mayıs 1911	“	“	Bırkli köylü Cebur damadı Hanna'nın oğlu Süleyman
17 Mayıs 1911	“	“	Bırkli köylü Cebur damadı Hanna'nın kızı Zekiye
27 Mayıs 1911	“	“	Papazoğlu Doktor Said'in oğlu Mensur
20 Ağustos 1911	“	“	Makdis Mensur Kas Sem'an'ın kızı Verunika
22 Ağustos 1911	“	“	Habib Gazi'nin oğlu Yakub

Sayfa 28

2 Eylül 1911	Allah'ın rahmetine kavuştu. Enbar Oso oğlu Davud'un oğlları Yusuf ve Said
14 Eylül 1911	“ “ Hizmetkâr Hanna Vaki'nin oğlu Rızkullah
15Ekim 1911	“ “ Katmez köyünden Gövdetaşıyan Gorgis
17 Ekim 1911	“ “ Ruhvan nahiyesinden Dellal Abdallahad'ın oğlu Yusuf
5 Kasım 1911	“ “ Şekerci İstefan Mammuşi'nin kızı Zerife
13 Kasım 1911	“ “ Berber Anton Sakka kızı Feride
16 Kasım 1911	“ “ Mihayil İzmirli, Perşembe gecesı saat...
13 Kasım 1911	“ “ Şemmas Bedrusi Hekim Boğosi'nin oğlu Hekim Mensur Boğos
15 Kasım 1911	“ “ Kasap Nunu'nun amcası Makdis Şem'un
13 Şubat 1912	“ “ Viranşehirli Merhum Hekimoğlu Petrus oğlu Doktor Mihayil, keşif dönüşü attan düşerek vefat etti. Konuyu 24 Ocak 1427'de iletlen telgraf Süryani Katolik Papazı

			Cebrail'in imzasıyla geldi.12 Şubat 1912' de (defin için) onay verildi.
16 Şubat 1912	“	“	Bırklili Musa'nın kızı Şimuni
28 Nisan 1912	“	“	Cizreli Abdulmesih'in oğlu Çerenkal Hanna
29 Nisan 1912	“	“	Said Koluşu'nun oğlu Mihayil
5 Mayıs 1912	“	“	Ammu Çapur (Kıryakis) oğlu Yakub
9 Mayıs 1912	“	“	Davud Hilo'nun oğlu Keçeci Yusuf
3 Temmuz 1912	“	“	Circis Çolu'nun oğlu Şemmas Said, Çarşamba günü
21 Temmuz 1912	“	“	Cizreli Mihayil oğlu Süleyman, Pazar günü, beş yaşında.
...Temmuz 1912	“	“	Yağleci Yusuf'un oğlu Yağleci Circis, Bağdat'ta
3 Ağustos 1912	“	“	Şemmas Naum Abid'in kızı Zerife, Cizre'de
3 Eylül 1912	“	“	Cizreli Yusuf'un oğlu Givargis
13 Eylül 1912	“	“	Hekim Boğusar'ın kızı Feride
14 Eylül 1912	“	“	Kutkut Yakub'un oğlu Petrus

Sayfa 29

18 Eylül 1912	Allah'ın rahmerine kavuştu. Dökmeci Abdulmesih Kustan'ın oğlu Taşçı Kıryakis
27 Eylül 1912	“ “ Şemmas Mihayil Abid'in eşi Lusya
14 Ağustos 1912	“ “ Hanna Sem'an'ın oğlu Şemmas Abdulmesih, (Mısır'da)
1Ekim 1912	“ “ Aşçıoğlu Yusuf'un oğlu Kürkçü Fransua
11 Ekim 1912	“ “ Ama (kör) Ammu Yakub, Siird ahalisinden
11 Ekim 1912	“ “ Çaruhiye köyünden, Kas Yusuf'un kızı Hanuşi
16 Ekim 1912	“ “ Said oğlu Gorgis kireççi'nin oğlu Said
16 Ekim 1912	“ “ Keşişoğlu Mihayil'in oğlu Refail Madenli Rum-i Kadim
18 Ekim 1912	“ “ Bikendli Musa'nın oğlu Pineci Yakub
... Ekim 1912	“ “ Allaf Yusuf'un oğlu Mensur Halep'te
14 Ağustos 1912	“ “ Mihayil Devli'nin oğlu Yakub, darsaadet (İstanbul'da)
29 Kasım 1912	“ “ Horozoğlu Abdulkerim'in (Osib) oğlu Hanna
25 Kasım 1912	“ “ Bikendli Petrus Yusuf
...Ekim 1912	“ “ Keşişoğlu Hoca Circis, Besudane?

29 Kasım 1912	“	“	Buruci Davud’un oğlu Circis
10 Aralık 1912	“	“	Çaycı Hanna’nın kızı Mina
28 Ocak 1913	“	“	Dellal Abdullah oğlu, Ruhvan ahalisinden
25 Aralık 1912	“	“	Gövdetaşyan Gorgis’in oğlu Abdulmesih
18 Ocak 1913	“	“	Şemmas Yusuf Hırmız kızı Lusya
20 Ocak 1913	“	“	Kahveci Circis’in kızı Sayde
9 Şubat 1913	“	“	Şem’un oğlu Gavro’nun oğlu Şem’un, Şanaşir köyünden
15 Mart 1913	“	“	Temerzli Hoca Circis’inoğlu Ohannes
8 Mart 1913	“	“	Mösyö Pol Attar, (Şam’da)
29 Mayıs 1913	“	“	Attar Circis Kozma’nun kızı Jozefin

Sayfa 30

25 Haziran 1913	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Nakkaş Bakus’un oğlu Nakkaş Hacı Yusuf
25 Haziran 1913	“	“ Keşişoğlu Şefika’nın kızı Jozefin
28 Haziran 1913	“	“ Rızkullah Kapancı’nın kızı Maria
21 Ağustos 1913	“	“ Ammu Bolis’in eşi Hana, kilise kapıcısı
22 Ağustos 1913	“	“ Gövdetaşyan Sert Yakub oğlu Selim’in oğlu Yakub
6 Eylül 1913	“	“ Hanna Lolo’nun kız kardeşi Şimuni ve Hatun oğlu Nalband Hanna’nın oğlu Bişar
1 Ekim 1913	“	“ Kas Abdulmesih Daniyel’in oğlu Luiz
4 Ekim 1913	“	“ Petrus Seyrek’in kızı Vahide, Meyafarkin’de
21 Ekim 1913	“	“ İbrahim’in oğlu Kunduracı Hacı Kıryakis
10 Aralık 1913	“	“ Tılmeşarli Yusuf’un oğlu Şemmas Yakub
25 Ocak 1914	“	“ Çerenkal Yusuf Fadli’nin kızı Lusya, (Amerika’da)
1 Şubat 1914	“	“ Kassarcı Tumacan’ın oğlu Bakkal İstefan, Pazar günü
20 Şubat 1914	“	“ Tılmeşarli Şemmas Yusuf’un eşi Güli
5 Mart 1914	“	“ Anton Sem’an’ın kızı Tuti Meryem, Perşembe günü
4 Mart 1914	“	“ Simsar Anton’un kızı Meryem, Çarşamba günü
7 Mart 1914	“	“ Fırıncı Gorgis’in kızı Verduşi, Cumartesi günü
3 Nisan 1914	“	“ Şenaşer köylü Mahmur’un kızı Hatun, Cuma günü

5 Nisan 1914	“	“	Şemmas İshak Saur'un oğlu Abdallahat
15 Nisan 1914	“	“	Cebur Betuşi'nin kızı Menuşi, Perşembe gecesi
25 Nisan 1914	“	“	Cizreli Circis'in oğlu Hacı Mihayil
...Nisan 1914	“	“	Boyacı Said Tayyuroğlu, (Amerika'da)
...Haziran 1914	Ahirete intikal etti.		Neccar Abdulkerim Yakub'un oğlları Said ve Kadri
19 Haziran 1914	Ahirete intikal etti.		Doktor Papaz Said'in oğlları İskender ve Said
2 Temmuz 1914	Allah'ın rahmetine kavuştu.		Horozoğlu Yusuf'un kızı Sisilya

Sayfa 31

1 Temmuz 1914	Allah'ın rahmetine kavuştu.		Tuzcu İlyas oğlu Hanna, Rum Katolik cemaatinden bir yaşında.
2 Temmuz 1914	“	“	Petrus'un oğlu Necib, Siirdli, bir yaşında
3 Temmuz 1914	“	“	Abdulkerim Kolusu'nun kızı Jozefin, 9 aylık.
18 Ağustos 1914	“	“	Kazancı Rızkullah'ın oğlu Şükri, bir yaşında
21 Eylül 1914	“	“	Kahveci Anton'nun kızı Jozefin
31 Ekim 1914	“	“	Matay oğlu Cizre tarafından, Pazar günü
2 Kasım 1914	“	“	Mardinli Abdal Nasri'nin kızı Zekiye
20 Temmuz 1914	“	“	Cizreli Meryem, Belediye hastahanesinde
30 Kasım 1914	“	“	Hoca Naum Hekim Hanna kızı Feride
20 Kasım 1914	“	“	Tütücü Mensur'un kızı Jozefin, 4 yaşında
12 Aralık 1914	“	“	Siirdli Davud'un oğlu Kas Cebrail. Boşat köyü papazıydı Cumartesi günü.
28 Aralık 1914	“	“	Petrus İzmirli'nin kızı Hacı Susan, Pazartesi günü
2 Ocak 1915	“	“	Bikendli Hamal İsa
3 Şubat 1915	“	“	Horozoğlu Kahveci Petrus'un oğlu Balıkçı Anton
10 Şubat 1915	“	“	Çapanoğlu Kıryakis'in kızı Sara
24 Şubat 1915	“	“	Urfalı Keçeci Saliba'nın oğlu Abduyeşu, 4 yaşında
26 Şubat 1915	“	“	Hekim Hannuş'un kızı Susan
23 Mart 1915	“	“	Hoca Petrus Seyrek'in oğlu Abdulmesih
7 Nisan 1915	“	“	Aşçıoğlu Yusuf Yetim'in kızı Lusya. Akşam vakti.
9 Nisan 1915	“	“	Papazoğlu Hoca Mensur'un kızı Feride

17 Nisan 1915	“	“	Anton kızı Heylan
22 Mayıs 1915	“	“	Fırıncı Makdis Andravıs’ın oğlu Abdulmesih
...Nisan 1915	“	“	Sivrekli Kassarcı Ablahad’ın oğlu Hanna
...Mayıs 1915	“	“	Ablahad Debun’un oğlu Maktul Abdulmesih
1 Haziran 1915	“	“	Kızır Bobo’nun kızı Kadar
28 Temmuz 1914	“	“	Gorgıs’in annesi Cizreli Meryem, Belediye Hastanesinde

Sayfa 32

11 Haziran 1915			Allah’ın rahmetine kavuştu. Bikendli Ammu Yusuf
15 Haziran 1915	“	“	Aşçı İlyas’ın oğlu Şemmas Petrus
16 Haziran 1915	“	“	Şemmas Mihayil Abid’in oğlu Şemmas Naum (Diyarbakır Askeri Misafirhanesinde) mazlumen
22 Haziran 1915	“	“	Tayyuroğlu Refail’in oğlu Cebrail (Diyarbakır Askeri Misafirhanesinde (mazlumen)
13 Ağustos 1915	“	“	Şemmas Kıryakis Hekim Mihayil’in oğlu Mihayil
22 Ağustos 1915	“	“	Terzi Kıryakis’in kızı Verduşi
14 Eylül 1915	“	“	Mihayil kızı Menuşi (Rum Kadim) Circis Kozma’nın annesi
16 Eylül 1915	“	“	Siirdli İstefan’ın oğlu Beşar, Süvari,
17 Eylül 1915	“	“	Takakçı Yusuf’un oğlu Petrus
29 Eylül 1915	“	“	Cizreli Naum’un kızı Atiye
2 Ekim 1915	“	“	Kuzucu Mardik’in kızı Mina (Ratpa)
3 Ekim 1915	“	“	Mardinli Ablahad Petrus’un oğlu Hırmız, askerlik esnasında
5 Ekim 1915	“	“	Mardinli Davud Hermuşı’nın oğlu Circis, askerlik esnasında
23 Ekim 1915	“	“	Horozoğlu Abdulkerim’in eşi Hurmik
25 Ekim 1915	“	“	Mardinli Naum Hanna Ciricis, Deliller Hanında
9 Kasım 1915	“	“	Mardinli İbrahim’in kızı Meryem, Ermeni Katolik cemaatinden
18 Kasım 1915	“	“	Urfa köylülerinden/kalesinden? bir oğlu 4 yaşında bir oğlu da bir yaşında iken
21 Kasım 1915	“	“	Sazbend Osib oğlu Abdulmesih’in oğlu Yusuf

25 Kasım 1915	“	“	Habiloğlu Habib’in kızı Verjin
28 Kasım 1915	“	“	Mardinli Yusuf Harmuşı’nın kızı Verdi
5 Aralık 1915	“	“	Şemmas Petrus Hori’nin kızı Şamiram
6 Aralık 1915	“	“	Tütüncü Sarkis’in kızı Fehime
15 Aralık 1915	“	“	Hanun Sem’an ‘ın kızı Zarife
17 Aralık 1915	“	“	Gövdetaşıyan Gorgis’in kızı Susan

Sayfa 33

20 Aralık 1915			Allah’ın rahmetine kavuştu. Fransis Bekmez’inkızı Şimuni
27 Aralık 1915	“	“	Dellal Petrus oğlu Yusuf, misafirhaneden çıktıktan alt gün sonra
10 Ocak 1916	“	“	Yağleci Yakub’un oğlu Kunduracı Hacı Hanna
10 Ocak 1916	“	“	Petrus, Bırkli köyünden
12 Şubat 1916	“	“	Boyacı Bolis Kustan’ın kızı Mecude
12 Mart 1916	“	“	Şemmas Azar’ın kızı Verduşı
27 Şubat 1916	“	“	Yağleci Davud’un kızı Sidi, Ermeni Katolik
21 Mart 1916	“	“	Şimuni’nin kızı Heylan, Dantas köyünden
22 Mart 1916	“	“	Şemmas Azar’ın kızı Sidi
23 Mart 1916	“	“	Horozoğlu Şemmas Abdallahad’ın kızı Katrina
2 Nisan 1916	“	“	Aşçı Şem’un oğlu Kunduracı Hacı Petrus, Katmez köyünden
6 Nisan 1916	“	“	Meçu kızı Sayde, Dantaslı
14 Nisan 1916	“	“	Petrus’un kız kardeşı Sidi, Bırklili
19 Nisan 1916	“	“	Mamuşı Yakub’un oğlu İstefan
26 Nisan 1916	“	“	Terzi Kıryakis Zivan’ın kızı Sisilya
18 Mayıs 1916	“	“	Tayyuroğlu Yakub’un oğlu Hanna
18 Mayıs 1916	“	“	Katmezli Abduldeyri Şemmas Hanna’nın kızı Şimuni
25 Mayıs 1916	“	“	Gövdetaşıyan Gorgis’in kızı Mina
8 Haziran 1916	“	“	Kireççi Gorgis’in kızı Verduşı (Ermeni Katolik)
8 Haziran 1916	“	“	Çerenkal Yusuf oğlu Şemmas Cebur’un kızı Fehime
15 Haziran 1916	“	“	Berber Amsih’in kızı Verduşı (hastahanede)

19 Haziran 1916	“	“	Berber Amsih Garib’in kardeşi Yakub ve eşi Lusya
20 Haziran 1916	“	“	Aşçı Gorgis’in oğlları Said ve Kadri (4 yaşında)
24 Haziran 1916	“	“	Yetim Yusuf’un kızı Behiye, 6 yaşında
6 Temmuz 1916	“	“	Sarra Fahri’nin kızı Sofiya
2 Ocak 1916			Mutluluklar dünyasına kavuştu. Şekerci Süleyman’ın kızı Marin

Sayfa 34

7 Temmuz 1916 Allah’ın rahmetine kavuştu. Siird ahalisinden İsa Ferho oğlu Yakub. Bir müddet önce Müslüman olmuştu. Ölmeden önce pişman olup geri döndü. Keldani Papazı önünde itirafta bulundu, yağlama merasiminden önce Hıristiyan olarak Keldani mezarlı Mezarlığına defnedildi.

12 Temmuz 1916	“	“	Şemmas Anton Mışranyase oğlu Mensur’un kızı Lusya
21 Temmuz 1916	“	“	Hekim Mihayil oğlu Şemmas Kırıyakis’in kızı Ganime
21 Temmuz 1916	“	“	Cizreli Papazoğlu Said ve Hanna (iki yaşında)
18 Ağustos 1916	“	“	Kassarcı Hanuşi’nin kızı Verduşi
2 Eylül 1916			Mutluluklar dünyasına kavuştu İsa Ferho avhed oğlu Yakub’un oğlu Yusuf, bir yaşında
15 Ekim 1916	“	“	Şemmas Petrus Saatçi’nin oğlu Fethullah, 4 yaşında
23 Ekim 1916			Allah’ın rahmetine kavuştu Çaruhiyeli Circis’in kızı Verdi, Pazartesi günü
24 Ekim 1916	“	“	Aşçı Tuma’nın kızı Takuhine, Salı günü
29 Ekim 1916	“	“	Yusuf Lalo’nun oğlu Mihayil, Perşembe günü
29 Ekim 1916	“	“	Şemmas Cebur Fadli oğlu Abdelmesih’in oğlu Cebrail, 4 yaşında
28 Ekim 1916	“	“	Bikendli Tuma oğlu Yakub’un kızı Verduşi

1892’de Almanya’nın Lübeck kentinde dünyaya gelen Alman Subay Walter Humble Cumartesi günü 3 Kasım 1916’da Diyarbakır da (Türkiye Asyası) Pazar günü 4 Kasım 1916’da toprağa verildi.

21 Kasım 1916 Allah’ın rahmetine kavuştu. Habib Mercimek’in kardeşi Mimar Gerabid’in kızı Kadar,
Ermeni cemaatinden, Pazartesi günü.

Sayfa 35

18 Kasım 1916			Allah’ın rahmetine kavuştu. Krikor Zekaryan’ın kızı Anna, Ermeni Atık
22 Kasım 1916	“	“	Şemmas Saatçi Petrus kızı Lusya, kocasıyla birlikte bir süre önce Müslüman olmuşlardı. Kadın, ölmeden önce pişman olup geri döndü. Bunu son yağlama ve kominyon sırasında itiraf etmiş ve Hıristiyan olarak öldü.

25 Kasım 1916	“	“	Tıfıncı Yusuf'un oğlu Tıfıncı Bolis
27 Kasım 1916	“	“	Halepli Boğosi'nin kızı Anna (Ermeni)
14 Aralık 1916	“	“	Yağleci Abdulmesih'in kızı Hacı Tuti
20 Aralık 1916	“	“	Merhum Müteveli Said Efendi'nin oğlu Lütfi
23 Aralık 1916	“	“	Hekim Mihayil'in oğlu Şemmas Kıryakis
8 Aralık 1916	“	“	Mattave Hassi kızı Zerife, Cizre cemaatinden, 8 yaşında
28 Aralık 1916	“	“	Terzi Yusuf Kasir'in, kız kardeşi, Terzi Said'in kızı Susan
29 Aralık 1916	“	“	Şirikçi Antun Mahribeg'in kızı Merun
1 Ocak 1917	“	“	Çerçi Yusuf'un kızı Filumina
5 Ocak 1917	“	“	Mardinli Kemancı oğlu Fercullah...
12 Ocak 1917	“	“	Yusuf Allaf'ın oğlu Ataullah, iki yaşında
19 Ocak 1917	“	“	Cebrail Betuşi'nin kızı Şakuhine
4 Şubat 1917	“	“	Heylan
15 Şubat 1917	“	“	Çerenkal Ohan oğlu Kako'nun kızı Haykanuşi (Ermeni)
4 Mart 1917	“	“	Dellal Tuma'nın kızı Feride
20 Mart 1917	“	“	Neccar Hannuş'un kızı Tune (Ermeni cemaatinden)
24 Mart 1917	“	“	Yusuf Mercimek'in kızı Merune
15 Nisan 1917	“	“	Habiloğlu Abdallahad'ın kızı Susan
3 Temmuz 1917	“	“	Dellal Abdallah torunu Şammas Said
6 Temmuz 1917	“	“	Mardinli Mammuşi'nin kızı Katrina
16 Temmuz 1917	“	“	Yusuf İbrahim'in eşi Meryem

Sayfa 36

23 Temmuz 1917			Allah'ın rahmetine kavuştu. Dökmeci Mekuşi'nin kızı Meryem Yiranik
24 Temmuz 1917	“	“	Dikici Osib oğlu Boyacı Petrus'un oğlu Said
25 Temmuz 1917	“	“	Yusuf oğlu Mardinli Şemmas Ebyed'in oğlu Yusuf
26 Temmuz 1917	“	“	Nakkaş Kıryakis Küçükusta oğlu Petyun'un oğlu Yusuf
1 Ağustos 1917	“	“	Siirdli Musa Şuriz'in kızı Sidi
17 Eylül 1917	“	“	Çuvaldızcı Makdis Hanuş'un eşi Sidi. Aslen Süryani Yakubi cemaatinden Ataullah'ın kızı, Pazartesi günü

20 Ekim 1917	“	“	Aşık Şebut kızının torunu, Neccar Köro Ohan'ın kızı Lusya
21 Ekim 1917	“	“	Şemmas Hanna'nın oğlu Şem'un, Siird ahalisinden
29 Ekim 1917	“	“	Yusuf kızı Verdi, Meyafarkin ahalisinden
16 Kasım 1917	“	“	Berber Anton'un kızı Susan, Cuma günü
11 Ocak 1918	“	“	Minas oğlu Makdis Tumas'ın eşi Hurmik (Ermeni)
11 Ocak 1918	“	“	Yusuf oğlu Naum, Farkin ahalisinden
10 Ocak 1918	“	“	Merhum Petrus Hekim oğlu Doktor Ziya, Beyrut'ta tifo ve koleradan vefat etti. 5Aralık 1917. Durumunu 24 Aralık 1917'de Hori Yusuf Tavi'den aldığımız mektupla öğrendik. Buraya 12 Ocak 1918'de ulaştı. Kız kardeşine, halasına ve ailesine bilgi veridi.
20 Ocak 1918	“	“	Kavvaf Fethullah'ın oğlu Hanna Efendi Tabib
9 Şubat 1918	“	“	Şem'un oğlu Davud, Siird köyünden, Cumartesi günü
9 Şubat 1918	“	“	Mezarlık kazan Tomas, Ermeni cemaatinden
14 Şubat 1918	“	“	Tulukçi İmran'ın kızı Feride, Şubat ayında
27 Şubat 1918	“	“	Yusuf Nestur'un kızı Feride
9 Mart 1918	“	“	Mimar Simon
8 Ağustos 1917	“	“	Arakil oğlu Ohan

Sayfa 37

9 Mart 1918			Allah'ın rahmetine kavuştu. Sidi, Bırkli köyü ahalisinden
14 Mart 1918	“	“	Murad'ın eşi Serkiz Ağa'nın kızı Menuş Hatun
27 Mart 1918	“	“	Berber Petyun...
29 Mart 1918	“	“	Bırklili Gorgis'in oğlu Süleyman
10 Nisan 1918	“	“	Keçeci Anton'un oğlu Keçeci Yakub
12 Nisan 1918	“	“	Lağımçı Davud Hariro, Harput'ta.
25 Nisan 1918	“	“	Kunduracı Yakub'un kızı Viktorya, Siird ahalisinden, muhacir hastahanesinde
1 Mayıs 1918	“	“	Sarraf Petrus'un kızı Lusya, Rum Katolik Cemaatinden
15 Mayıs 1918	“	“	Şem'un oğlu Circis, Çaruhiye köylü
17 Mayıs 1918	“	“	Dikici Said Yeldo, Mardin ahalisinden
7 Haziran 1918	“	“	Bikendli Heylan Ketî

8 Haziran 1918	“	“	Bikendli Yusuf’un eşi Feriha
9 Haziran 1918	“	“	Kas Mihayil’in kızı Rahile, Dantasi köyünden
10 Haziran 1918	“	“	Mütevelli İshak’ın oğlu Avukat İbrahim, Rum Katolik
14 Haziran 1918	“	“	Tütüncü Yusuf’un eşi Anna
21 Haziran 1918	“	“	Kıtırıbillı Zari, Cuma günü
24 Haziran 1918	“	“	Pineci Tumacan’ın oğlu Kassarcı Yusuf
26 Haziran 1918	“	“	Basuci Krikor’un kızı Hurmik
2 Temmuz 1918	“	“	Taşçı Mensur’un oğlu Şemmas Naum, Çarşamba günü
15 Temmuz 1918	“	“	Şemmas Naum Taşçı’nın oğlu Mensur, bir buçuk yaşında
24 Temmuz 1918	Mutluluklar dünyasına kavuştu.	Yusuf Tahri’nin oğlu Ablahad, bir buçuk yaşında	
24 Temmuz 1918	“	“	Menuşi, Ermeni cemaatinden
29 Temmuz 1918	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Gerabid, Ermeni cemaatinden	
5 Ağustos 1918	“	“	Çizmecioğlu Irgad Kozma’nın oğlu Kıryakis
14 Ağustos 1918	“	“	Murad kızı Semiha, Çaruhiye köyünden
25 Mayıs 1918	“	“	Mihayil Baho oğlu Hanna Emin, tutuklu Urfa cemaatinden devlet hapishanesinde.

Sayfa 38

28 Ağustos 1918	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Takakçı Yusuf Küçükusta’nın kızı Feride	
16 Eylül 1918	“	“	Şemmas İshak Saur’un kızı Feride
21 Eylül 1918	“	“	Kassarcı Yusuf Şalçı’nın oğlu Kıryakis Ablahad
7 Ekim 1918	“	“	Kasab Sem’an’ın kızı Şakuhine (Ermeni)
8 Ekim 1918	“	“	Ammu Bolis, Diyarbekir Mar Petyun Kilisesi kapıcısı, Siird (Abreşiyesinden) Başpiskoposluğundan
9 Ekim 1918	“	“	Fırıncı Garabet’in kızı Sara (Ermeni)
10 Ekim 1918	“	“	Kör Giragos’un kızı Hanım (Ermeni)
10 Ekim 1918	“	“	Petrus Hivan eşi Anna, Çaruhiye köyünden, Kız mektebinin merdiveninden düşerek.
10 Ekim 1918	“	“	İrmuş, Kıtırıbil köyünden 5 yaşındaki oğluyla birlikte Pazartesi günü.
12 Ekim 1918	“	“	Karhaneci Kısa İrmuş torunu Çakuci Kıryakis kızı Feride
15 Ekim 1918	“	“	Siirdli Kunduracı Yusuf’un oğlu Luiz

24 Ekim 1918	“	“	Hekim Mihayil’in kızı Feride
24 Ekim 1918	“	“	Ermeni kızı Hatun, Telhatan köyünden.
24 Ekim 1918	“	“	Telkifli Hanna’nın eşi
27 Ekim 1918	“	“	Kunduracı Kıryakis’in kızı Filumina
29 Ekim 1918	“	“	Çarşafçı Makdis Yusuf’un kızı Susan
29 Ekim 1918	“	“	Bikendli Tuma oğlu Yakub’un kızı Verduşi
30 Ekim 1918	“	“	Aşçı Tuma oğlu Petrus’un oğlu Mensur
14 Kasım 1918	“	“	Gerabid’in oğlu Tuma, Ermeni cemaatinden
15 Kasım 1918	“	“	Neccar Gıragos’un kızı Kadar, Ermeni
1 Kasım 1918	“	“	Muşlu Fendo, (Ermenisi)
20 Kasım 1918	“	“	Tenekeci Osib oğlu Siirdli Ablahad Hırmız’ın kızı Kadar

Sayfa 39

26 Kasım 1918	Allah’ın rahmetine kavuştu. Fırıncı Gerabed’in kızı Hanım (Ermeni)		
28 Kasım 1918	“	“	Nakliyeci Tuma Fadli Kasir’in kızı Hori Petyun’un eşi Ketı
3 Aralık 1918	“	“	Gövdetaşıyan Gorgıs’in kızı Zerife
4 Aralık 1918	“	“	Abdulmesih Necmi’nin kızı Roza
8 Aralık 1918	“	“	Şemun kızı Meryem, Dantasi köyünden
12 Aralık 1918	“	“	Harput Ermeni cemaatinden dul kadın
24 Aralık 1918	“	“	Dellal Hakub
8 Ocak 1919	“	“	Büfeci Musa oğlu, Siird köylerinden
21 Ocak 1919	Mutlulular dünyasına kavuştu. Petyun Küçükusta’nın oğlu Kıryakis		
9 Ocak 1919	Allah’ın rahmetine kavuştu. Bezzaz Yakub’un oğlu Mensur		
23 Şubat 1919	“	“	Eczacı Hakub Efendi’nin hizmetlisi Almast
14 Mart 1919	“	“	Sazbend Anton’un eşi Verduşi
5 Mart 1919	“	“	Siirdli Hanna’nın kızı Şimuni
21 Mart 1919	“	“	Petrus oğlu Hakub, Sasonlu Ermeni
1 Nisan 1919	“	“	Yerho’nun kızı Sara, Farkin cemaatinden
20 Nisan 1919	“	“	Hanna Simsar oğlu Luiz, Ermeni Katolik cemaatinden

22 Nisan 1919	“	“	Hekim Osib’in oğlu Attar Petyun
25 Nisan 1919	“	“	Anton Abid’in oğlu Refail
10 Nisan 1919	“	“	Ohan Mazinyan’ın kızı Margret, Ermeni cemaatinden
19 Mayıs 1919	“	“	Kassarcı İstefan’ın oğlu Tumas, bir mermiyle vuruldu.
20 Mayıs 1919	“	“	Bikendli Yusuf’un oğlu Petrus
2 Haziran 1919	“	“	Taşçı Yakub’un oğlu Şemmas Kıryakis
4 Haziran 1919	“	“	Naum Şir kızı Takuhin’in oğlu, Dökmeci İskender’in oğlu Leon
6 Haziran 1919	“	“	Siirdli Bolis’in kızı Kadar
26 Temmuz 1919	“	“	Sazbend Anton’un kızı Lusya, Musul yakınlarında Telafer köyünde sıcakların başına vurmastıyla.

Sayfa 40

27 Ağustos 1919	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Kas Sem’an oğlu Cebrail’in oğlu Şemmas Refail	
8 Eylül 1919	“	“	Kürkçü Hakub’un kızı Menuşi, Ermeni cemaatinden
21 Ağustos 1919	“	“	Çerenkal Hanna’nın oğlu Rızkullah, Urişalim şehrinde vefat etti
15 Ağustos 1919	“	“	Aşçı Şem’un oğlu Hakub Cebur Lole’nin Kasir kızı Meryem, Urişalim şehrinde vefat etti.
16 Eylül 1919	“	“	Çakuci Mensur’un oğlu Kıryakis, Cumartesi günü
5 Ekim 1919	“	“	Horozoğlu Abdulkerim’in oğlu Said
5 Ekim 1919	Mutluluklar dünyasına kavuştu.	Tenekeci Artin’in oğlu Berber Tumas	
11 Ekim 1919	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Dellal Abdallah’in eşi Meryem	
20 Ekim 1919	“	“	İrencil köyünden Ebva kızı Arakil
23 Şubat 1920	“	“	Fethullah Saatçi’nin kirvesi, Çerenkal Tumas Fadli’nin kızı Menuşi, Pazartesi günü
1 Mart 1920	“	“	Yağleci Amsih’in oğlu Mihayil’in eşi Ketî
10 Mart 1920	“	“	Sem’an Hanun’un oğlu Hacı Yakub
11 Mart 1920	“	“	Şem’un’un oğlu, Bakus köylü, Rum cemaatinden
20 Mart 1920	“	“	Siirdli İstefan oğlu Abdulcelil
18 Eylül 1920	Mutluluklar dünyasına kavuştu.	Hacı Hanna Zivan’ın oğlu Selim	
28 Eylül 1920	Allah’ın rahmetine kavuştu.	Leon Aggree Unicenl Nerum Fransız esirlerinden Askeri hastanede.	

11 Ekim 1920	“	“	Horozoğlu Hanuşı oğlu Suvari Abdulkerim.....
29 Ekim 1920	“	“	Şemmas Naum Kustan’ın oğlu Şükri
31 Kasım 1920	“	“	Nikogoci Taşçıyan’ın oğlu Avindlis
2 Ocak 1921	“	“	Petrus Seyrek’in oğlu Luis Necib
20 Şubat 1921	“	“	Cizreli Şemmas Hanna’nın oğlu Cebrail

Sayfa 41

26 Mayıs 1921			Allah’ın rahmetine kavuştu. Piruzlu Hamal Gorgis Kasir’in kızı, Şem’un eşi Hey Heylan
22 Eylül 1921	“	“	Siirdli İsa’nın oğlu Tütüncü Mensur
5 Eylül 1921	“	“	Hekim Petrus’un oğlu Kas Marusa, İran Acem Ahvaz’da çalışırken vefat etti.
20 Ekim 1921	“	“	Şemmas Kıryakis Hekim oğlu Mihayil’in kızı Lusya, Perşembe günü
8 Ocak 1922	“	“	Famiyani’nin oğlu Pineci Refail, Rum cemaatinden Pazar günü
20 Aralık 1922 Cuma	“	“	Senharib Dellal Turnik Kas İstefan’ın oğlu Nemrud, günü
22 Ocak 1922			Mutluluklar diyarına kavuştu. Madenli Kunduracı Mihayil’in oğlu Yakub, Pazar günü.
28 Ocak 1922			Allah’ın rahmetine kavuştu. Bolis’in oğlu Çelenkar Davud, Kartmes köyünden Cumartesi günü
11 Şubat 1922	“	“	Berber Anton oğlu dökmeçi Hanna oğlu Petrus, Cumartesi günü
1 Şubat 1922	“	“	Tunu’nun kızı Lusi, Çaruhiyeli
5 Şubat 1922	“	“	Anton Germiya oğlu Eyüb’ün eşi Meryem, Çaruhiye köyünden.
1 Mart 1922	“	“	Circis Mengelu’nun oğlu Yakub, Çarşamba günü
2 Nisan 1922	“	“	Aşçıoğlu Yusuf’un kızı Ketı, Pazar günü

Sayfa 42

16 Haziran 1922			Allah’ın rahmetine kavuştu. Kıryakis Zivan’nın oğlu Hacı Hanna
15 Ocak 1923	“	“	Şemune kızı .....Çaruhiye köyünden
10 Ekim 1922	“	“	İbrahim oğlu Abdulmesih, Yetimhane efradından
26 Şubat 1923	“	“	Yağleci Amsih’in kızı Şimuni, kadınlar hapisanesinde

7 Nisan 1923	“	“	Allahverdi kızı Susan, Yakubi cemaatinden olup Keldani olarak vefat etti. Cumartesi günü.
2 Haziran 1923	“	“	Seyyidna Mari Süleyman, Amid ve Meyafarkin Metropoliti kilise bahçesinde kapının karşında defnedildi. Allah onu cennetine koysun.
9 Haziran 1923	“	“	Hanna'nın kızı Hana Deyri, Siird kazası köylerinden
19 Eylül 1923	“	“	Anton'un oğlu kâhya Hanna, Çaruhiye köyünden
27 Ekim 1923	“	“	Kas Anton Dellal, Cumartesi günü.

Sayfa 43

15 Aralık 1923	Allah'ın rahmetine kavuştu.	Abdallahad Zivan'ın kızı Hacıye Gevar, Cumartesi günü.	
17 Şubat 1924	“	“	Şemmas Anton Mısranıyasi oğlu Mensur'un kızı Şakuhine, Pazar günü
23 Eylül 1924	“	“	Aşçı Hanna ve Kas Tayyur Yusuf, Halep şehrinde İtalyan Hastahanesinde, Salı günü
1 Temmuz 1925	Mutluluklar diyarına kavuştu.	Muallim Cebur Fadli oğlu Demirci Abdulmesih oğlu Tuma	
2 Şubat 1925	Allah'ın rahmetine kavuştu.	İbrahim'in oğlu Penbeci Hacı Mihayil	
7 Ekim 1925	“	“	Şemmas Yusuf Seyrek'in oğlu Attar Petrus
5 Eylül 1925	“	“	Kassarcı Naum'un eşi Luleci Hanna'nın kızı Lusya
16 Ağustos 1926	“	“	Muallim Cebur Fadli'nin kızı Atiye
9 Eylül 1926	“	“	Berber Çırağı Hanuşi'nin oğlu Kas Petrus Cerrah
12 Kasım 1926	“	“	Pembeci Osib'in kızı Anna
30 Kasım 1926	Mutluluklar dünyasına kavuştu.	Hacı Hanun'un kızı Jozefin	
8 Ekim 1927	Allah'ın rahmetine kavuştu.	Demirci Abdulmesih kızı Zekiy'nine oğlu Şem'un	
28 Kasım 1927	“	“	Cebur Kolsu'nun kızı Verduşi
16 Aralık 1927	“	“	Yagleci Refail'in kızı Hacıye Lusya

Sayfa 44

22 Aralık 1927	Allah'ın rahmetine kavuştu.	Kassarcı Petyun'un oğlu Kassarcı Naum	
26 Ocak 1928	“	“	Şemmas Tuma Benekli'nin kızı Verduşi
29 Şubat 1928	“	“	Boşatlı Yuvannis'in oğlu Daniyel Sıdki
10 Mart 1928	“	“	Kıryakis'in oğlu Gorgis, Becun köyünden

25 Kasım 1928	“	“	Çaruiyeli Hanna'nın oğlu Anton
1 Temmuz 1928	“	“	Dikici Osib'in kızı Lusya
16 Eylül 1929	Mutluklar	diyarına kavuştu.	Silvanlı Aşin'in oğlu Tumas
19 Eylül 1929	“	“	Neccar Rızkullah Gazi'nin oğlu Yakub
25 Eylül 1929	Allah'ın	rahmetine kavuştu.	Kas İstefan Dellal'in kızı .....
10 Ocak 1930	“	“	Habib Gazze'nin oğlu Refail, Bağdat'ta, 7 yaşında.
21 Mayıs 1930	Mutluluklar	diyarına kavuştu.	Musa'nın kızı Sabiha, Çaruiyeli.
9 Haziran 1930	Allah'ın	rahmetine kavuştu.	Fethullah'ın oğlu Yusuf, Ermeni Katolik cemaatinden
30 Kasım 1930	“	“	Berber Anton'un kızı Lusya
18 Aralık 1930	“	“	Yusuf Bozbalı'nın kızı Lusya
17 Şubat 1931	“	“	Hanun Sem'an'ın oğlu Hacı Sem'an
27 Kasım 1931	“	“	Hanna Sem'an Penhasi'nin kızı Mina
27 Kasım 1931	“	“	Tumas Frengülyan'ın kızı Zekiye
9 Aralık 1931	“	“	Gerabid'in oğlu Hokas
19 Aralık 1931	“	“	Hanna oğlu Bedrusi'nin oğlu İstefan
21 Ocak 1932	“	“	Beşirili Makdis Avdi
11 Şubat 1932	“	“	Kas Bolis Mazıcı, Süryani Katolik, Perşembe günü
3 Mayıs 1932	“	“	Mumcu Ermuş'un oğlu Petrus

Sayfa 45

21 Mayıs 1932	Allah'ın	rahmetine kavuştu.	Ermuş'un eşi Hakanuş
21 Ağustos 1932	“	“	Neccar Tumas Şuriz'in oğlu Said
5 Ekim 1932	“	“	Sem'an Hanun'un kızı Mecude
20 Ocak 1933	“	“	Dikici Osib'in oğlu Naum
18 Temmuz 1933	“	“	Naum Gazze oğlu Abdulmesih'in oğlu Henri, 4 yaşında
25 Nisan 1935	Mutluluklar	diyarına kavuştu.	Haddad Abdulrezzak'ın kızı Lusya
25 Nisan 1935	Allh'ın	rahmetine kavuştu.	Sarra Petrus'un eşi Kadar
15 Haziran 1935	“	“	Boşatlı Süleyman'ın kızı Mina
16 Haziran 1935	“	“	Kassarcı Hanuş'un oğlu Kıryakis

27 Temmuz 1935	“	“	Circis Tazbaz oğlu (Yakub) Jak, Ermeni Katolik cemaatinden, 7 yaşında, damdan düşerek.
2 Aralık 1935	“	“	Mihayil Abid oğlu Şemmas Naum Abid'in oğlu Anton
26 Aralık 1935	“	“	Neccar Tuma Şuriz'in kızı Zekiye, eşi ölümünden sonra kilise yasalarına aykırı olmasından dolayı Süryani Yakubi kilisesine aldırdı.
7 Mart 1936	“	“	Saatçi Fethullah'in oğlu Şemmas Petrus
7 Nisan 1933	“	“	Osib Enasyan
2 Temmuz 1933	“	“	Murad Çelebiyan'ın kızı Neriman

Sayfa 46

2 Temmuz 1936			Allah'ın rahmetine kavuştu. Bolis'in kızı Vertuhin, Piranlı
2 Ağustos 1936	“	“	Horozoğlu Yusuf'un oğlu Boyacı Circis
9 Aralık 1936	“	“	Cerhuyi Şem'un'un eşi Güli
24 Aralık 1936	“	“	Boşatlı Silo'nun oğlu Krikor
11 Şubat 1937	“	“	Liceli Arakil kızı Zahide
22 Ekim 1938			Mutluluklar diyarına kavuştu. Abdulmesih Gazze'nin kızı Canet Sevim, iki yaşında
6 Kasım 1938			Allah'ın rahmetine kavuştu. Bolis Kasar Tekun kızı Verdi'nin eşi Yakub Gergu, Ermeni Katolik, Pazar günü
25 Kasım 1938	“	“	Amsih Neccar Vahi'nin kızı İrma, bir yaşında
5 Aralık 1938	“	“	Kürkçü Fransua'nın eşi Pervin
5 Ocak 1939	“	“	Abidyan Arkusi eşi, Hekimyan Petrus'un kızı Veruhin
10 Ocak 1939	“	“	Merhum Petrus Seyrek'in eşi Hekim Osib Kasir'in kızı Feride Salı günü
19 Ocak 1939	“	“	Boyacı Yusuf Horozoğlu'nun eşi, Makdis Saliba Süryani Kadim kızı Feride Kutsal sırların gizemine vakıftı. Kato Katolik mezhebi üzere gömüldü.
24 Ocak 1939	“	“	Boyacı Yusuf Circis Horozoğlu'nun eşi Hekim Osib kızı Feride
12 Temmuz 1939	“	“	Milo oğlu Circis Saur, Meyafarkin kazasına bağlı Boşatlı

Sayfa 47

21 Ekim 1939			Mutluluklar dünyasına kavuştu. Circis Tazbaz kızı Neriman Julyet, iki yıl üç aylık, Cumatesi günü
17 Kasım 1939	“	“	Şükrü Arkusi'nin kızı Sevim, on yaşında

27 Kasım 1940	“	“	Boyacı Kıryakis Pakus’un oğlu Süleyman, 34 yaşında
22 Aralık 1940	“	“	Nakkaş Gorgis’in oğlu Dellal Şem’un
27 Aralık 1941	“	“	Hacı Sem’an Hanun’un kızı Şefika, kendi kardeşi tarafından.
16 Şubat 1941	“	“	Mıtran İsrail Davud Uskuf, Mardin ve Diyarbakır Abreşiyesi Metropoliti. Mardin Keldani Mar Hırmız Kilisesi’nde defnedildi, 82 yaşında iken.
28 Şubat 1941	“	“	Yusuf Rume eşi, İrmuş Çelebyan kızı Sofiya, 80 yaşında, Ermeni Katolik cemaatinden
2 Temmuz 1941	“	“	Cebur Arkusi’nin oğlu Abdelrezzak (Abid) Arkus, Süryani Katolik cemaatinden.
11 Eylül 1941	“	“	Dellal Hakub’un oğlu Saliba Nişan Gerabid
14 Mart 1942	“	“	Şemmas İshak Gazze’nin oğlu Habib, Bağdat şehrinde, Cumartesi günü

Sayfa 48

8 Nisan 1942	Mutluluklar diyarına kavuştu. Yakub Dokmak oğlu İskender İlhami, üç yaş bir aylık, Pazartesi günü
23 Kasım 1942	Allah’ın rahmetine kavuştu. Senharib Devli’nin eşi Yakub Devli’nin kızı Lusya, Pazar günü.
14 Mart 1943	“ “ Bezzaz Tumas Bozo’nun kızı Lusya, Pazar günü.
26 Temmuz 1943	Mutluluklar diyarına kavuştu. Eczacı Circis Aşçı İlyas’ın oğlu Konstantin, üç yaşında. Pazartesi günü.
27 Aralık 1943	Allah’ın rahmetine kavuştu. Circis Servi’nin kızı Sofiya, Ermeni Katolik
28 Aralık 1943	“ “ Meryem Koz, Ermeni Katolik Cemaatinden
24 Ocak 1944	“ “ Pakus’un oğlu Boyacı Kıryakis, Pazartesi günü
4 Mart 1944	“ “ Yağleci Mensur’un eşi Şimuni
1 Nisan 1944	“ “ Papuci Hanuş oğlu Kazancı Bolis’in oğlu Sıvacı Yusuf, Cumartesi günü
22 Temmuz 1944	“ “ Makdis Circis’in kızı Sofiya, Rum Katolik, Cumartesi günü

Sayfa 49

1 Nisan 1945	Allah’ın rahmetine kavuştu. Papaz İlyas’ın kızı Roza, Pazar günü
4 Eylül 1946	“ “ Said Sem’an’ın kızı Verjin Silviya
8 Şubat 1947	“ “ Bolis Kasar’ın oğlu İskender, Süryani Katolik cemaatinden

- 23 Temmuz 1947 “ “ İlyas Kenan oğlu Eczacı Circis, Rum Katolik cemaatinden
- 25 Temmuz 1947 “ “ İlyas oğlu Hancı Mensur, Ermeni Katolik cemaatinden
- 3 Temmuz 1948 Mutluluklar diyarına kavuştu. Said Sem'an'ın kızı Neriman
- 16 Şubat 1949 Allah'ın rahmetine kavuştu. Kireççi Circis eşi Anton Kasir'in kızı Lusya, Çarşamba
- 22 Aralık 1949 Mutluluklar diyarına kavuştu. Zihni Horozoğlu'nun kızı Aris
- 13 Haziran 1950 “ “ Süleyman Dellal'ın kızı Lusya Feryal, Salı günü
- 2 Temmuz 1950 “ “ Hacı Hakub Sem'an oğlu Said'in kızı Lusya Şeynai, 9 aylık
- .....1952 Allah'ın rahmetine kavuştu. Boyacı Horoz Yusuf'un oğlu Zihni

Sayfa 50

- 29 Eylül 1950 Allah'ın rahmetine kavuştu. Şemmas Bolis Şuriz'in oğlu Hacı İlyas Şuriz
- 16 Şubat 1951 “ “ Kas Daniyel oğlu Şemmas Bolis Şuriz'in oğlu Tuma, İstanbul'da vefat etti.
- 10 Mart 1955 Mutluluklar diyarına kavuştu. Hoca Naum Keşişoğlu'nun kızı Melki
- 15 Haziran 1955 “ “ Boşatlı Bişar'ın eşi Haco Naciye
- 17 Eylül 1952 Allah'ın rahmetine kavuştu. Şamire ve kızı Behiye eşi Abdulmesih Gazze Naum oğlu İshak Gazze, bunların hepsi kazaen elektriğe kapılarak Cuma günü saat 11 akşamdan önce, on dakika içinde öldü.

Sayfa 51

BİBLOGRAFYA

ANSİKLOPEDİLER

Albayrak, Kadir, *Keldaniler* mad. *TDVİA*. Cilt XXV

Aydın, Mehmet, *Hıristiyanlık* mad. *TDVİA*. Cilt XVII

Erkal, Mehmet, *Cizye* mad. *TDVİA*. Cilt VIII

Grote, Heiner, *Peter's Pence* The Encyclopedia of Christianity, volume 4, P-sh, 2005

Hamilton, M. J. New Catholic Encyclopedias, Second Edition, volume 11, Pau-Red, 2002

İnalçık, Halil, *Osmanlılarda Cizye* mad. *TDVİA*. Cilt VIII

Yediyıldız, Bahaeddin, *Vakıf* mad. *TDVİA*. Cilt. XLII

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

BOA. DH. MKT. 804/52, 11 L 1321

BOA. DH. TMIK. 26 B 1320

BOA. DH. TMIK. 27 S 1316

BOA. İ. HR, 20 Nisan 1287

BOA. İ. HR, Teşrinievvel 1287

BOA. MF. MKT. 149/79, 17 S 1310

BOA. MF. MKT. 178/25, 2 S 1311

BOA. MF. MKT. 178/40, 2 S 1311

BOA. MF. MKT. 178/40, 2 S 1311

BOA. MF. MKT. 24 L. 1320

Maârif-i Umumiye Nezareti, 27 Zilhice 1310/29 Haziran 1309

DÖKÜMANLAR

Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü; Ekaliyet 5/1, Dosya 10-3776/4, Sıra no: 2/1

Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürü A. Yaşar İnalöz'un aslının sureti, Şef Yahya Gök, Memur İzzet Çekiç tarafından alınan komisyon kararı. 30.4.1979

GAZETELER

Dicle Gazetesi, 24 Şaban 1331-15 Temmuz 329, Efrenci 1913, üçüncü sene no: 98

Diyarbakır Gazetesi, tarih 12 Mart 1285 (1870), sayı 34

Huyodo Gazetesi, sayı 1, no 5, 16 Temmuz 1921, 2-2

Peyman Gazetesi, 20 Temmuz 1325/16 Receb 1327/3 Ağustos 1909

SALNAMELER

Diyarbakır Vilayet Salnamesi 1321

Maarif-i Umumiye Salnamesi 1316

Maarif-i Umumiye Salnamesi 1319

WEB SİTESİ

Danış, A.Didem, <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=86> erişim 2.1.2016

Dikmen, Nedim, “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları” <http://e-dergi.atauni.edu.tr>; erişim 14.5.2016

İlhan, M. Mehdi, “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Vakıfları; 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterinden Notlar” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/82> erişim 12.11.2015

Kılıç, Davut, “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri” [www. arastirmax.com/tr/system/37281/makaleler/5/1/](http://www.arastirmax.com/tr/system/37281/makaleler/5/1/) erişim 12.1.2016

Özcoşar, İbrahim, “19. Yüzyılda Diyarbakır'da Hıristiyan Cemaatler” *SBArd Dicle Üniv. Sos. Bil. Araştırma Dergisi*, Eylül 2008, <http://sbard.org/pdf/sbard/012/İOzcoşar-2053-69.pdf> erişim 24.4.2016

Özcoşar, İbrahim-Güneş, H. Hüseyin, “Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter

Numarası: 375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com
ISSN: 1304-0278, Kış-2006 Cilt 5, sayı 15

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdulhamit Rejimi" <http://research.sabanciuniv.edu/5528/ErmeniOkullari.pdf> erişim 10.10.2015

Somel, Selçuk Akşin, www.sabanciuniv.edu/21969/1/ Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü Somel.pdf. erişim 7.4.2016

Wilmshurst, David, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East 1318-1913*, http://en.wikipedia.org/wiki/Chaldean_Diocese_of_Amid, erişim 7.1.2016

Yılmazçelik İbrahim, "Avrupalı Seyyahların Gözüyle Ortadoğu" *On Birinci Askeri Tarih 152 Semineri*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Nisan 2007, Askeri Müze ve Kültür sitesi, İstanbul, Nisan 2007, 11. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara 2007 <http://ibrahimyilmazcelik.tr.gg/3---makale.htm> erişim 20.10.2015

Yılmazçelik, İbrahim, "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Yönetim-Halk Münasebetleri"<http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/Yilmazcelik-k-ibrahim-osmanli-doneminde>, erişim 20.06.2015

TEZLER

Alakaş, Abdullah, *593 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1984)* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2012

Alıcı, Mehmet, *İngiliz Puritanizm'in Doğuşu ve Gelişimi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005

Dalyan, Murat Gökhan, *19. Yüzyıl'da Nesturiler, (İdari, Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)* Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta 2009

Gümüş, Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2014

Satılmış, Selahattin, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Balıkesir Üniversitesi Yüksek lisans Tezi, Balıkesir 2006

Özer, İsmail, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Örneği*, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi Ankara 2010

YAZMA ESERLER

Çorbahane Defteri, 1929-1931

Keldani Rüştüye Mektebi Numroları Defteri, 1918-1923

Keldani Topluluğu Yerleşim Yerleri, 1912

Mar Petyun Keldani Kilisesi Ölüm Defteri, 1882-1955

Mar Petyun Keldani Kilisesi Vaftiz Defteri, 1850 (1727-1882)

Mar Petyun Kilisesi Varidat ve Masarif Defteri, 1898-1903

Keldani Topluluğu Bedel-i Askeri Defteri, 1316/1900

KİTAP VE DERGİLER

Akgündüz, Emrullah, “19. Yüzyılın Sonunda Diyarbakirli Süryani Hıristiyanlar Üzerine Notlar” Suavi Aydın-Jelle Vehej, *Osmanlı Döneminde Diyarbakir’de Toplumsal İlişkiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015

Aktar, Ayhan- Kırmızı, Abdülhamit, “Diyarbakir 1915” *Diyarbakir Tebliğleri Diyarbakir ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013

Aktar, Ayhan- Kırmızı, Abdülhamit, “Diyarbakir 1919” *Diyarbakir Tebliğleri, Diyarbakir ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013

Albayrak, Kadir, “Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1(1)*, 2001

Albayrak, Kadir, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, Akli Düşünce ve Felsefenin Doğu’dan Doğuşu, Babil-Keldani-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri*. “Keldaniler” 1. Cilt. Ed. Ali Osman Kurt, 1.Baskı, İnsan Yay. İstanbul 2015

Albayrak, Kadir, *Keldaniler ve Nesturiler*, Vadi Yay. Ankara, 1997

Atiya, Aziz Suryal, *Doğu Hıristiyanlığı*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay. İstanbul 2005

- Aydın, Suavi- Verheij Jelle**, “Kaynayan Kazan” Diyarbakır Vilayetinde Etnik –Dini Gruplar, Yerel Güçler ve Osmanlı Devleti Üzerine Birkaç Not (1800-1870), *Osmanlı Döneminde Diyarbakır’da Toplumsal İlişkiler* (1870-1915) Derleyenler, Foost Jongerden-Jelle Verheij, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2015
- Aydın, Suavi**, “Modernleşme ve Doğu Hıristiyanlığı Üzerinde Misyon Faaliyetleri” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt III, Ed. A. Taşgın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi Orient Yay. Ankara 2005
- Berki, Şakir**, “Vakfın Mahiyeti” *Vakıflar Dergisi*, sayı VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969
- Beysanoğlu, Şevket- İşli, Emin Nedret**, *Müze Şehir Diyarbakır*, R.J. Garden, “Diyarbakır 8 Nisan 1867” çev. Hamdi Can Tuncer, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1999
- Beysanoğlu, Şevket**, Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, 1. Cilt, Başlangıçtan Akkoyunlular’a Kadar, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yay. Ankara 1996
- Beysanoğlu, Şevket**, Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, 2. Cilt, Akkoyunlulardan Cumhuriyet’e Kadar, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yay. Ankara 1996
- Bokförlang, Bethil**, *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Halkı*, Anadolu Ofset, 2008
- Bozan, Oktay**, *Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni olayları*, Dicle Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2006
- Bozan, Oktay**, “Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 218, Ekim 2015, İstanbul 2015
- Bruinessen, Martin van-Boeschoten, Hendrik**, *Evliya Çelebi Diyarbakır’da*, çev. Tansel Güney, İletişim Yay. İstanbul 2003
- Çelik Mehmet**, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Cilt 1, Yaylacık matbaası, İstanbul 1987
- Çetinoğlu, Sait**, “Diyarbakır’da Ermeni Mallarını Kim Aldı” *Diyarbakır Tebliğleri, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013
- Çimen, Adnan**, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı’da Nüfus Hizmetleri” *Gazi Üniv. İBF. Dergisi*, 1473 (2012)
- Çukurova, Bülent**, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır’ın Sosyal ve İdari Yapısı” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin

Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt II, Ankara 2008

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, 29. Baskı, Ankara 2012

Doru, Nesim, “Nusaybin Akademisinde Felsefe” *Süryaniler ve Süryanilik* Cilt II, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005

Doru, Nesim, “Süryanilerde Felsefe Akademileri” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt II, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yay. İstanbul 4. Baskı, 2010

Eliaçık, Muhittin, “Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği” *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 21/Güz, 2011

Erdem, Mustafa, “Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma” *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt 34, sayı 1, Ankara 1995

Etöz, Zeliha, “Diyarbakır Yangınları” *Diyarbakır Tebliğleri, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2009

Fraze, Charles A. *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, çev. Cemile Erdek, Küre Yay. İstanbul 2009

Furat Ahmet Hamdi, “İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 27, 2012

Galletti Mirella, *Kürdistan Hıristiyanları (Çıplak Tarih)* çev. Heval Bucak, Avesta Yay. İstanbul 2016

Gaunt, David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular; I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yay. İstanbul 2007

Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay. İstanbul 2010

Heyd, Uriel, “Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, cilt 9, sayı 1-3, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. 1995

- İleri, Cihangir**, “Osmanlı Devletindeki Nesturilerin Genel Durumu ve Nesturi İsyanları.” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt I, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi Orient Yay. Ankara 2005
- İlhan, M. Mehdi**, “Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler” Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fak. Tarih Böl. *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt 25/ sayı 40, 2006
- İlhan, M. Mehdi**, “Osmanlı Dönemi Diyarbakır’ı Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt I, Ankara 2008
- İzğöer, Ahmet Zeki**, *3754 nolu Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri, Amid Mahkemesi*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Cilt 3, Diyarbakır 2014
- Kara, Adem**, “Osmanlı Devletinde Kent Kavramı” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Şehir Yazıları I, Yıl 17, sayı 67, 2013-2014, Ankara 2014
- Kenanoğlu, M. Macit**, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, 3. Baskı, Klasik Yay. İstanbul 2012
- Kevorkian, Raymond**, “Nüfus Hesabi veya Toprakların Denetimi” *Diyarbakır Tebliğleri, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013
- Kılıç, Muharrem**, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvâ-yi Ali Efendi Örnekleme” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 13, 2009
- Konan, Belkıs**, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 64 (1) 2015
- Konuk Süha**, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin III-VII. Yüzyıllardaki Tarihi Coğrafyasına İlişkin Erken Ortaçağ Kaynakları” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013
- Korkusuz, Şefik** *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*, Toprak Kitap, İstanbul 2014
- Korkusuz, Şefik**, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, Kent Yay. İstanbul 2003
- Köprülü, Fuad**, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü” *Vakıflar Dergisi*, sayı II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı 1942, Tıpkıbasım PVS Vakfı Sistem Matbaası, Ankara 2006

- Kurt, Yılmaz**, “Diyarbakır Sancağı Yer Adları” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, Cilt II, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008
- McCarty, Justin**, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay. İstanbul 1998
- Mergerian, Barbara J.** “Amerikalıların Gözünden 19. Yüzyıl Diyarbakır, 1830-1860” *Diyarbakır Tebliğleri, Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hırant Dink Vakfı Yay. İstanbul Mayıs 2013
- Molitor, Joseph**, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, çev. Erol Sever, Yaba Yay. İstanbul 2004
- Moosa, Matti**, *Origins of the Christian Minorities in the Middle East*, Bibliophilos, Vol. 1 no 2, Spring 1882, alıntılıandığı yer, Addai Saliba İbrahimina, *Ta’ifat al-Kaldan al-Katholik al- Mashriq III*, Beirut 1990
- Narin, Resul**, “Düyun-u umumiye İdaresi ve Adapazarı” *Karadeniz Araştırmaları* Cilt 6, sayı 21, Bahar 2009
- Nuri İšo Mendu**, *Fi Tarih-i Kenisetül Maşrik, Nusaybin*, Şam, 2009
- Olgun, Hakan**, “Asurî Göçleri ve Kimlik Arayışı” *Milel ve Nihal*, İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi, Cilt 5 sayı 3 Eylül-Aralık 2008
- Ortaylı, İlber**, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, Seçme Eserleri III, İş Bankası Yay. 4. Baskı, İstanbul, 2012
- Özcoşar, İbrahim**, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patriklikleri” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt I, Orient Yay. Ankara 2005
- Özkaya, Yücel**, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yay. 2. Baskı, İstanbul 2010
- Polatel, Mehmet**, “Diyarbakır’ın Sosyoekonomik Dönüşümünde Ermeni Mallarının Rolü” *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013
- Seyfeli, Canan**, “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)” *Süryaniler ve Süryanilik*, Cilt I, Ed. A. Taşğın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005
- Sırrı Paşa** Diyarbakır Valisi, *Mektubat*, Cilt 3, Diyarbakır 1311/1895
- Surma Hanım**, *Ninova’ın Yakarışı, Doğu Asur Kilisesi Gelenekleri ve Patrik Şamun’un Katli*, çev. Meral Barış, Avesta Yay. İstanbul 1996

- Şimşek, Mehmet**, “Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetler” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Cilt III, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008
- Şimşek, Mehmet**, *Amid'den Diyarbekir'e Eğitim Tarihi*, Kent Yay. İstanbul 2006
- Şimşek, Mehmet**, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Kent Yay. 2. Baskı, İstanbul 2006
- Tanrıverdi Eyüp**, “Süryani Dili” *Süryaniler ve Süryanilik* III. Cilt, Ed. A.Taşgın, C. Seyfeli, E. Tanrıverdi, Orient Yay. Ankara 2005
- Taş Yasin**, “Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazasındaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)” *Route Educational and Social Science Journal* Volume 1 (3), October 2014
- Tekeli, İlhan- İlkin, Selim**, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretme Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1993
- Tekin, Mustafa**, “Ali Emiri'nin Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi Bağlamında Diyarbakır” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt III, Ankara 2008
- Teule, Herman**, *Les Assyro-Chaldéens Chrétiens d'Irak et de Turquie*, traduction par P. Albert Abouna, Erbil 2010
- Tıfınkçı, Joseph**, L'Eglise Chaldéenne Catholique autrefois et aujourd'hui, Annuaire Pontifical Catholique, vol 17, Annuaire Pontifical Catholique 1914” Masion de la Bonne Presse çev. Oya Tronscorff, düzelti ve eklemeler Jan Bet-Şawoce.
- Toprak, Mehmet Sait- Çelik, Mehmet**, *Süryanca Dilbilgisi*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012
- Trigona-Harany Benjamin Oliver Sunny**, Harput was the other main centre of Süryani journalism. “A Bibliography of Süryânî Periodicals in Ottoman Turkish,” Hugoye: Journal of Syriac Studies 12, no. 2, Summer 2009
- Tuncer, Orhan Cezmi**, *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yay. Ankara 1996
- Tuncer, Orhan Cezmi**, *Diyarbakır Kiliseleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yay. Ankara 2002
- Tütenk, Mustafa Akif**, “Diyarbekir'in Son 60 Yıllık (1892-1952) Vak'aları” *Kara-Amid Dergisi* II ve III. Yıl 2, 4. Sayı, Diyarbakır Tanıtma Derneği Yay. Işıl Mat. İstanbul 1960

- Ünal, Uğur**, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştüleri (1897-1907)* Türk Tarih Kurumu. Yay. Ankara 2015
- Verhij Jelle**, “Diyarbakir ve 1895 Ermeni Kriz”, *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yay. İstanbul 2013
- Wilmshurst, David**, *The Ecclesiastical Organisation of The Church of The East 1318-1913, (Doğu Kiliselerinde Kilisesel Dini Örgütlenme)* Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Editum Consilio, Universitatis Catholicae Americae Et Universita Catholicae Lovaniensis, vol 582 Subsidia Tomus 104, Lovanii, Aedibus Peeters, 2000
- Yalçınkaya, Mehmet Ali**, “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, Cilt I, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Ankara 2008
- Yazıcı, Serkan**, “Diyarbakır’da 1895 Ermeni Olayları” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Yay. Cilt III, Ankara 2008
- Yıldız, Abdulvahap**, “135/313 Nolu Şer’iyye Siciline Göre XVIII. Asırda Diyarbakır’da bulunan Vakıflar ve Görevlileri” *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl 11, sayı 15, Ocak-Haziran 2006
- Yıldız, Hatip**, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayetinde Eğitim (1870-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2014
- Yılmazçelik, İbrahim**, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840) (Fiziki, İdari ve Sosyal-Ekonomik Yapı)* Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1995
- Yousif, Ephrem-İsa**, *Süryani Vakarıvisler*, çev. Mustafa Aslan, Doz Yay. İstanbul 2009
- Zıroyevic, Olga**, “Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti” *İslami İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 6/33* Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000

SÖZLÜKÇE

Alkoş: Musul yakınlarında önemli Keldani yerleşim merkezi

Allaf: Hayvan yemi, arpa satıcısı.

Ammu/Ammo: Amca ifadesinin kısaltılmışı. Kan bağı olmadan kullanılan, yaşlı erkeklere yönelik ifade.

Amsih: Abdulmesih'in kısaltılmış hali.

Avarız: Olağanüstü hallerde Müslüman ve gayrimüslimlerden alınan mali, aynı ve bedeni vergi.

Berax: Nikâh

Bevvab: Kapıcı

Bezzaz: Kumaş ve türlerinin satıcısı, manifaturacı

Bırkli & Birke: Siirt'e bağlı köy.

Bikend, Bekind, Pikend: Siirt iline bağlı köy.

Boşat: Silvan ilçesine bağlı köy

Burucu: İpek ipliğini yumak haline getirme işini yapan

Cizravi: Cizreli

Çaruhi: Birinci anlamı Diyarbakır merkeze bağlı Çarıklı köyü, kaynaklarda Çaruhiye olarak geçer. İkinci anlamı, bir meslek erbabı, çarık yapımçı olarak düşünülebilir.

Dellal: Haber ve emirleri duyuran kimse, yol gösteren.

Dentas: Siirt iline bağlı köy.

Der saadet: İstanbul

Derzi: Kuru duvarın taşları arasına harç doldurup tesviye etme işini yapan.

Dibace: Başlangıç, önsöz (mukaddime)

Dirhem: Gümüş para

Ermeni Atik: Kelime anlamında Eski Ermeni ise de, bu ifade daha çok Ermeni Kadim, Ermeni Gregoryen olarak kullanılmaktadır.

Güzeldere: Silvan'a bağlı köy

Haddad: Demirci

Hori: Horepiskopos (başpapaz)'un kısaltılarak kullanımı.

İmad: Vaftiz

Kantara: Kirvelik, vaftiz, nikâh ve cenaze ayinlerinde kiliseye ödenen kirvelik ödemesidir.

Karhaneci: Çömlekten kap kacak yapımcısı.

Kas (Arapçası-kis): Papaz

Kassaracı: Yıkayıcı, leke temizleyici. Kumaş ağartma işiyle uğraşan.

Katmez/Kartmez/Kıtmez: Siirt iline bağlı köy.

Kavvaf: Ayakkabı türünden hafif ve ucuz malzeme ile yapılanların üreticisi.

Kuddas: Anma ayini, kilisede yerine getirilen dua.

Kıtırbl: Diyarbakır merkez köyü.

Leyli: Yatılı

Makdis/Mıhsı/Makdisi: Hıristiyanlıkça kutsal mekânları ziyaret eden kişi, Hacı,

Maktul: Öldürülmüş

Ma'muretülaziz: Elazığ

Mazgan: Sokak aralarında kalan büyük arsalar.

Mazıcı: Deri boyama işinde kullanılan maddeler satan.

Meccanen: Ücretsiz

Mensuriye: Şırnak ili Cizre ilçesine bağlı köy.

Meyafarkin: Diyarbakır ili Silvan ilçesi.

Mıtran: Metropolit, piskopos

Müsakkafat: Üstü kapalı mekân, ev, dükkân

Neccar: Marangoz

Neccarlar Başı: Günümüzde de “marangozcular” olarak bilinen esnaf grubunun toplu halde bulunduğu yerdir.

Nısf-i: yarısı

Palancı: Yük hayvanları için koşum malzemelerinin üreticisi ve satıcısı.

Papuci: Terlik, nalın, ayakkabı işiyle uğraşan.

Penbeci: Pamuk satıcısı.

Piran: Diyarbakır ili Dicle ilçesi.

Piruzi: Siirt iline bağlı köy.

Sadah/Sadahi: Siirt iline bağlı köy.

Sason: Batman'a bağlı ilçe

Saur/Zaur: Kilisede çan çalmadan sorumlu olan kişi, zangoç.

Sazbend: Çalgı aleti kullanıcısı.

Seyyidna: Metropolit hitabı, efendimiz anlamında.

Sülüs: Üçte biri

Şaranşi & Şarabi köyü: Diyarbakır merkez köyü.

Şemmas: Papaz yardımcısı.

Şirikçi/Şerikçi: Oruç zamanlarında kullanılan susam yağı üreticisi.

Şirikhane: Oruç dönemlerinde hayvansal yağların yerine bitkisel yağların tüketilmesini zorunluluğu yanında, zeytinyağının bulunmaması veya fiyatının pahalılığından dolayı, susam yağının tercih edilmesine neden olmuştur. Bu yağın üretildiği tesise şirikhane denilmiştir.

Takakçı: Kaba ve kırışık kumaşların düzeltilmesi işini yapan.

Telkif: Musul yakınlarında Keldani yerleşim merkezi

Telmeşar/Tılmeşar: Viranşehir ilçesi

Temerz, Tamarz, Şırnak ili İdil ilçesinin 15 km. Güneybatısında yer alan köy.

Temettu'at: Vergi mükellefi olan hane reislerinin gelirlerinin tespiti için yapılan sayım kayıtları.

Tulukçu: Hayvan derisinden elde edilen bütün halindeki derinin şişirilerek, nehir taşımacılığında salların altına yerleştirilen malzeme.

Urişalem: Kudüs